

MAGYAR Lettre

EURÓPAI KULTURÁLIS FOLYÓIRAT – 2015. ŐZSZA

**Petr A. Bílek • Dora Čechova • Dalos György • Ébli Gábor
Forgács Éva • Földes Györgyi • Görözdi Judit
Petr Hrbáč • Hushegyi Gábor • Jana Juránová • Peter Juščák
Agnesa Kalinová • Aleš Kauer • Zuska Kepplová
Kornis Mihály • Bernard Kouchner • Peter Krištúfek
Annabelle Littoz-Monnet • Viktor Martinovics
Adam Michnik • Dietmar Müller • Németh Zoltán
Parti Nagy Lajos • Pavel Petr • Martin Piaček
Polgár Anikó • Martin Pollack • Rajk László
Pavol Rankov • Mikola Rjabesuk • Karl Schlögel
Aleksander Smolar • Stefan Troebst • Arvis Viguls
Wilhelm András • David Zábranský • Závada Pál**

**DALOS
BERLIN ÉS MOSZKVA KÖZÖTT
SZLOVÁK MÚLT- ÉS KÖZELMÚLTFELDOLGOZÁS**

98

A bookline BEMUTATJA

2015. OKTÓBER 8-10.
MARGÓ IRODALMI FESZTIVÁL

*különkiadás

Mircea Cărtărescu

FŐTÁMOGATÓ

bookline

KIEMELT TÁMOGATÓ

BUDAPEST

citibank

EGON
Művészeti Díj 10 éves

Balassi
Irodalom

KIEMELT PARTNER

nea
Nemzeti Kulturális Alap

SKANDINÁV
HAZ

Libri
KIADÓ

PARTNEREK

TOLDI

PROGRAMOK

fisz

m

fidelio

MÉDIATÁMOGATÓ

litere

k

7th European Literature Days

22.10. – 25.10.2015

Krems & Spitz / Austria

The Migrants

With A.L. Kennedy, Atiq Rahimi, Anna Kim, Patrick Deville, Lena Gorelik, Ilma Rakusa, Najem Wali, Marguerite Abouet, Yvan Alagbé and many more.

Information, tickets and accreditation at www.literaturhauseuropa.eu or +43/2732 / 90 80 33

egy Gödör-beszélgetés

Hogy azt írjam, amit gondolok

BÁRDOS DEÁK ÁGNES ■ 19 évig nem jelenhetél meg Magyarországon – amit az anekdota szerint még meg is köszöntél visszamenőleg a kommunista kultúrpolitikának.

DALOS GYÖRGY ■ Igen, 1990-ben, mikor először adhattam interjút a magyar sajtónak. Azok közt a könyvek közt ugyanis, amiket nem adtak ki, legalább három bűnössz volt.

■ A nyolcvanas évek végén elbagyad az országot, bár, mint mondtad, nem akartál valójában elmenni.

■ Én magyar író akartam lenni, ez a furcsa szenvedélyem volt. Ide akartam tartozni. Amikor 1983-84 körül, 19 év után újra megjelenhettem idehaza, akkor már a peremén voltam a magyar irodalomnak.

■ Nem voltál egyedül ebben a helyzetben, sokan mégis átvészelték ezt az időszakot idehaza a szintén perifériára szorultak közül.

■ Akkoriban az járta, hogy a magyar értelmiség előtt két út áll: az egyik az alkoholizmus – a másik járhatatlan. A hetvenes évek derekától azonban valamelyest javult a helyzet, mert létrejött a második nyilvánosság, és ebben a második nyilvánosságban már jelen lehetett lenni. Petri Gyurinak az *Örökbétfő* című kötete 960 példányban jelent meg – ma kb. ugyanennyi példányban jelenne meg... De akkor ez óriási siker volt. Bestseller. Kiderült, hogy a hivatalos kultúrán kívül is van élet.

■ Te fiatalon az akkori rendszer bíve voltál, hittél benne. Hány éves korodban eszméltél rá, hogy az orrodnál fogva vezetnek?

■ Ez egy hosszú folyamat volt, de Csehszlovákia megszállása lett az a pont, mikor elkezdtem úgy gondolkodni a világról, amilyenek a tapasztalataim mutatták. Itt két dolgot azért meg kell különböztetni, az egyik, hogy az ember hogy szabadul meg egy régebbi világnézettől, a másik pedig, hogyan szabadul meg attól, hogy egy világnézet egyáltalán irányító szerepet játsszon az életében.

■ És a félelemtől hogy szabadul meg az ember?

■ A félelem autonóm dolog. Én például, miután összekoccantam a hatalommal, ha rendőrt láttam, átmentem a másik oldalra. És kicseréltem a csengőt, mert túl hangos volt. De ezek reflexek. Ez nem volt politikai meggondolás tárgya, az ember nem is úgy élt, mert nem is lehet úgy élni, hogy szüntelenül azzal foglalkozunk, mire hogyan reagál a rendszer. A politikusok, a politika ma is arra akar minket rákényszeríteni, hogy velük foglalkozunk.

■ Görögországban, Spanyolországban, Olaszországban is elég intenzíven foglalkoznak a népek a politikaikkal... Akkor mi mért ne...?

■ Olaszországban 56 kormány volt negyvenöt óta, és ezeket mindet megválasztotta valaki, aztán

ugyanazeket meg is buktatta valaki. Azokban az országokban természetes, hogy nem életbiztosítás a hatalom. De ez még a lengyeleknél is így van.

■ Akkor biggadjunk le?!

■ Persze.

■ Mondod most – de egyszer, annak idején nálad is elszakadt a cérna. Mikor, miért?

■ Bár a Kádár-korszakban gyakorlatilag nem publikálhattam, nem szólalhattam meg, fordítási munkákat viszont kaptam. Aztán kezdtem érezni, és ez súlyosabb volt mindennél, hogy az a fajta propagandairódalom, amit fordítok, rontja a nyelvemet. A hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig kb. negyven könyvet fordítottam le orosz és NDK-német nyelvről magyarra. Ezek közt volt közgazdasági, művészettörténeti, történelmi, sőt három-négy hadtörténeti, hadtudományi könyv is. A végén úgy éreztem, hogy egy közepes csatát már le tudnék vezényelni. Kétségtávol ebből lett a fürdőszoba, meg a gázfűtés, de ugyanakkor tudtam, hogy jobbára hülyeségeket fordítok, és azért csinálom ezt, mert önmagam szponzora vagyok, fordításaimból finanszírozom azt az időt, ami az írásra marad. Mikor 1984-ben először voltam egy évig nyugaton, a nyugat-berlini Művész-program ösztöndíjával, egy évem volt rá, hogy azt írjam, amit gondolok. Mikor aztán megint hazajöttem, Ernst Bloch egyik művét fordíthattam le magyarra. Hát, én még úgy nem utáltam munkát. Elegem lett ebből. 1987-ben munkavállalás ürügyén kaptam egy olyan útlevelet, hogy egyszer ki-e egyszer be. Ezzel, apám békebeli írógépevel és egy útításkányi holmival felültem a bécsi hajóra. Akkor még nem lehetett tudni, hogy 1988 januárjától szabad világútlevél lesz, úgyhogy, gondoltam, egy évig akkor most írni fogok. És ebből az egy évből lett az én külföldi tartózkodásom.

Miért pont Németországban?

■ Miért pont Németországban?

■ Előbb évekig Bécsben éltem, de akkor már több könyvem jelent meg németül, Nyugat-Németországban voltak az irodalmi kapcsolataim, kiadóim és régi barátaim. Ekkor vetemedtem először arra, hogy németül írjak, nem sejtve még, hogy mi lehet a német nyelv ahhoz képest, amit addig gondoltam.

■ Mikor, hogy tanultál meg németül?

■ Egész életemben tanultam...

■ De mikor találtad ki magadnak, hogy épp németül...?

■ Nem találtam ki... Nagyanyám azt mondta 12 éves koromban, hogy Goethe nyelvét ismerni kell! Mindennek ellenére, tette hozzá. A magyarországi asszimilált zsidó kisemberek akkor már

nem okvetlenül beszéltek németül, sok német kifejezést a jiddisből átvettek, azokat viszont használták. Az én német kötődésemben volt valami sorsszerű. Családom egyik ágát úgy hívták, hogy „Berliner”. A másikat meg úgy, hogy „Deutsch”. Egy öreg zsidó néninél tanultam – aki aztán bőven elmondhatta, hogy *mindennek ellenére*, mert egész családját kiirtották. A Terézvárosban lakott, magánórákat adott, hogy keressen valamit a nyugdíja mellé, és kizárólag a weimari klasszikusokat akarta az agyamba vézni: Goethét és Schillert. Neki is gyürkőztem a Faustnak, Schiller-balladákat magyarítottam, de egy pohár vizet nem tudtam németül kérni. A tanárőr csak Heinétől óvott, mondván, hogy Heine egyrészt hátat fordított ősei hitének, mint ő mondta, megváltotta az útlevelet Európába, másrészt erotikus. Innen ered a Heinével való ismeretségem. 1956 decemberében a romok között mindent lehetett kapni, karácsony körül az üzletek kiköltöztek az utcára. Akkor megvettem Heinének a „Németország – Téli rege” című poémáját, igaz, magyarul, az Országos Béketanács kiadásában. 1956-ot az UNESCO a költő halálának centenáriuma alkalmából Heine-évvé nyilvánította. Rónai Mihály András fordította, két-három olvasás után betéve tudtam a szöveget: „Borús november volt, a szél/ naponta hűvösebb lett, / a lomb hullt, akkor értem el / hónapát a németeknek.” Akkoriban minden szöveg megragadt a fejemben.

■ Mikor jelentél meg először németül?

■ 1979-ben, az első, magyar nyelvű verseskötetem 15. évfordulóján megjelent a második

DALOS György
Szavaink születése
Szépirodalmi, 1964

Előttörténetek
Magvető, 1983

A cselekvés
szerelemese –
Duczyńska Ilona
élete
Kossuth, 1984

1985
AB Független Kiadó,
Párizsi Magyar
Füzetek, 1985

Hosszú menetelés –
rövid tanfolyam
Magvető, 1989

A körülmételek
Magvető, 1988,
1990

A körülmételek
A nagy buli
Ab Ovo, 2006

A kulcsfigura
Ab Ovo, 1995

Vendég a jövőből
Palatinus, 1998

Az istenkereső
Magvető, 1999

Puszpajtások
Ab Ovo, 2004

Balaton-brigád
Ab Ovo, 2005

Szahalín – Csehov
szigete
Helikon, 2003

Gorbacsov
Ember és hatalom
Napvilág, 2011

Világ proletárjai,
bocsássatok meg!
Vicces búcsú
a létező
szocializmustól
Corvina, 2009

Viszlát, elvtársak!
A szocializmus
végnapjai Kelet-
Európában
Corvina, 2011

A közgazdász
bukása
Pesti Kalligram,
2013

2015 ősz

„Az Ahmatova-dossziéból”
Magyar Lettre
Internationale, 18

„Petri Györgyről”
Magyar Lettre
Internationale, 38

„Kreatív felejtés”
Magyar Lettre
Internationale, 66

„Meglépni és túljutni”
(Richard Wagnerről)
Magyar Lettre
Internationale, 71

„Menekülők és
otthon maradók”
(Az NDK
végnapjaiból)
Magyar Lettre
Internationale, 74

könyvem – németül, ötezer példányban a nyugat-berlini Rotbuch kiadónál. Hirtelen lett aurám, közönségem, kritikusaim.

■ *Regényeidben a szereplők nagyrésze, ha ugyan nem az összes, szét van alázva, mindenki megköti a maga kompromisszumait. ... Mikor van az a pillanat szerinted, amikor azt kell mondanunk, hogy nincs több kompromisszum?*

■ Egy társadalom sokféleképpen tud tönkremenni. A '89-előtti társadalomnak volt egy óriási alibije: a szovjet csapatok. Haraszi Darabberpére után nem sokkal találkoztam az ÉS akkori főszerkesztőjével, Nemes Györggyel, akivel elég jó, kedélyes kapcsolatban voltam. Azt mondja: ti nem tudjátok, hogy milyen jó dolgokat van. A ti-n akkor még nem a zsidókat értették, hanem az ellenzékiet. Mondom: hogyhogy? Hát, azt mondja, az ÉS megjelenik pénteken, szombaton a szovjet követségen van, hétfőn a Szabad Európánál – és nekem mint főszerkesztőnek már kedden írnom kell az igazolójelentést a Pártközpontnak, hogy már megint mit közöltem. Mondtam neki, borzasztó dolog ez, még szerencse, hogy én nem jelenhetek meg az ÉS-ben, egy problémával kevesebb. Akik a hivatalos kultúrán belül voltak, állandóan azt hallották, hogy a hatalom fölött is van egy hatalom, a Szovjetunió, s az minden erkölcsi felelősséget levesz a helyi káderekről.

■ *Nekem akkor is déjà vu érzésem van, vajon mért?*

■ Megszűnt ugyan a külső hatalom, de kiderült, hogy ugyanazok a furcsa szolgátság-szituációk egy külsőleg független társadalomban is újratermelődnek. A félelem ugyanaz – csak egy dolog nem ugyanaz: a Kádár-korszakban nagyjából mindent szőnyeg alá söpörtek, többek között a társadalomban meglévő gyűlöletet is. Ez most nincs. Ha van korlátlan szabadságfok a mai Magyarországon, itt van. Ebben a gyűlölet-kultúrában.

■ *Hogy lehet, hogy a humorérzékedet nem vesztetted el, a szivatások dacára se?*

■ Karinthy azt mondja, a humor a teljes igazság, maga a lét humoros, csak tudomásul kell venni, érezni kell a helyzet teljes abszurditását. És ez az abszurditás nem igazán rendszerfüggő. Az a korszak nem véletlenül omlott össze jó nagy recsegéssel. Ahogy minden olyan korszak, ami az emberek megalázására épül, össze fog omlani. Más kérdés, hogy nekünk ebből lesz-e még valami hasznunk.

■ *Bár a könyveidben többféle formában túlélő apákat írsz, teremtesz a bős-másaidnak, de valójában a te édesapád odaveszett '44-ben. Mindig érdekelt, hogyan kerül Németországba egy, a zsidóságát a fent említett abszurdításban mélyen megélt író a bolokauszt után?*

■ Zsidó írónak lenni Németországban valóban speciális helyzet. A háború után ott teljesen hiányzott az áldozatok narratívájának folytonos, német leírása. A bűnököt leírták, tulajdonképpen a háború utáni nagy német irodalom, a Gruppe 47, Böll, Grass, Lenz leírták a *német bűnt*. Az áldozatokról is megjelentek könyvek, de az a fajta intenzitás, amivel évtizedek múlva is tovább élt ez a történet, azt a magyar és lengyel narratíva hozta be eredetileg. Ahogy lengyel részről mondjuk Tadeusz Borowski képviselte ezt a narratívát, magyar részről, magát a zsidó élményt, a hetvenes évek végén,

nyolcvanas évek elején Konrád Gyuri publicisztikája hozta be, a „Budapesti levelekkel”. Az, hogy van egy ország, ahol ez a kérdés él, a reveláció erejével hatott. És, mivel Magyarország a kommunista tömb része volt, még figyelemre méltóbb volt. Nemcsak arról volt szó, hogy leírjuk a kádári Magyarország viszonyait, hanem megjelenik egy mélyebbre, a múltba nyúló történet is.

■ *Ami a Sorstalansággal sem ért véget.*

■ Mikor a *Sorstalanságot* '90 márciusában kiadták az NDK-ban, maga az ország már alig létezett. Kertész könyvét szépen elfektették, mivel már nem volt többé NDK-olvasó..., azaz a Rütten&Loening kiadó, ahol a *Sorstalanság* először jelent meg németül, megszűnt, beolvadt a hamburgi Rütten&Loeningbe – az ország kettéosztásakor ugyanis a kiadókat és a szerzői jogokat is kettéosztották.

Magyar irodalom a német kulturális közegben

■ *Hogyan adaptálódott a magyar irodalom német földön?*

■ Akik a hetvenes évek közepén, akár a szerzői jogvédő megkerülésével, akár legálisan publikáltak, azoknak az akkori nyugatnémet kultúrában volt egy úgynevezett disszidens-bónusza. Tehát a hidegháború okán előnyös helyzetbe kerültek azok a könyvek, amelyek kritikai attitűddel íródtak. Ilyenek nálunk a nemhivatalos és a hivatalos kultúrában is akadtak. Eleve volt egy elismerése annak, hogy ezek az emberek diktatúrában élnek, és igazat írnak. Ez 1990-nel befejeződött. Nem lehetett 1990 után abból megélni nyugaton, hogy te valamikor szembeszálltál az előző rendszerrel.

Később, mikor újrafordítva ismét megjelent a *Sorstalanság*, kiderült, hogy a traumára való emlékezés még mindig újdonság. Végül egy 1996-os *Spiegel*-interjú vitte be a *Sorstalanságot* a német irodalmi köztudatba. Ez áttörés volt, olyan, mint Borowskíé a nyolcvanas években, illetve, ahogy keleten, még a hatvanas években Sempruné a *Nagy utazással*, vagy még előtte André Schwarz-Bart *Igazak ivadéka* című regényé. Az egyesült Németországban Kertész *Sorstalansága* volt a téma legnagyobb hatású újrafelfedezése.

■ *A hajdani NDK-ban mennyire volt keletje a magyar irodalomnak? Végül is az NDK olvasóiból lett '90 után az egyesült Németország olvasóinak egy része.*

■ Az NDK-ban a kultúregyezmény keretében rendszeresen megjelentek olyan írók, akiket Magyarországon is kiadtak. De, például a Stasi anyagaiból kiderült, hogy egy magyar antológiát bevonásra ajánlottak, mert Esterházy meg Spiró túlságosan pesszimista képet rajzoltak benne a magyar viszonyokról. Viszont az NDK-ban komoly kritikai visszhangja és nagy olvasótáborra volt a *Makrának*, Kertész Ákos könyvének. A *Makra* '56 leírását minden német úgy olvasta, mintha valaki az 1953-as júniusi keletnémet munkásfelkelésről írt volna regényt. Egyébként volt is ilyen regény: Stefan Heym *Öt nap júniusban* című műve, 1965-ben írta és 1990-ben jelenhetett meg az NDK-ban. Egyébként keleten a kádári liberális kultúrának rendkívüli vonzereje volt. Kiadták Nemes Nagy Ágnes, Füst Milán,

Vörösmarty, Ady, József Attila, Radnóti verseit, és nagyon sok regény jelent meg. A könyv olcsó volt, az olvasótábor nagy. Csakhogy az NDK nyilvánosságát nagyon nehéz volt lemérni, átlátni azt, hogy mi történt ott egy könyvvel –, a visszhang abban az egydimenziós kulturális milióban nem volt igazán lemérhető. Valószínű, hogy az ideológiamentesség lehetett a legvonzóbb, mondjuk Szabó Magdát, akinek mindkét Németországban kiadták a műveit. És ezekben a könyvekben semmi nyoma nem volt ideológiai ráhatásnak, úgy hatottak, mintha egy polgári író polgári világban polgári könyvet írta.

■ *Azt mondtad, hogy, ami a '90-es években Kertésszel elindult, az máig folytatódik.*

■ Borbély Szilárd posztumusz megjelent *Nincsteleneke* pontosan az a téma, ami Kertész nyomán tovább ível: egy olyan valóságszeletet ír le Borbély, ami Németországban – az emlékezetben – így nem létezik.

Német műtfeldolgozás

■ *Visszatérve a német irodalomból biányzó történelmi emlékezet narratívához: mi történt a zsidó hagyományokból jövő német írókkal?*

■ Azok, akik 1933 után elmenekültek, pl. Stefan Zweig, egy másik nemzedék írói voltak. Akik, mint Arnold Zweig, elmentek Izraelbe *jekkének*, ahogy az ottani németeket hívták a zsidók, azok még mindig a weimari köztársaság világát, sőt: a vilmosi Németország világát hozták. Akik később jelentkeztek, volt egy-két ilyen jelentkező még a nyolcvanas években is, azok nem Németországból jöttek, hanem, mondjuk Moldáviából, Kisinyovból elszármazott írók-költők: lírában például Rosie Ausländer vagy maga Celan, akinek Ancel volt az eredeti neve és románul kezdett írni, Majakovszkijt, Jeszenyint fordított. Csak kint, és nem Németországban, hanem Párizsban dőlt el, hogy ő német költő. Celan recepciója emiatt egy kicsit meg is késett, mert nem volt része semmiféle szerves német irodalomnak. Ugyanakkor Celan szerepe rokon Kertészével: ráébresztett egy nemzedéket a történelmi emlékezet olyan hiányára, amit németek már nem tudtak pótolni.

■ *Milyen „nyugati” élményekre emlékszel vissza azokból az időkből, mikor még nem dőlt el, hogy mész vagy maradsz?*

■ Legnagyobb kulturális élményem a szabad másolás volt. Idehaza Xeroxnak nevezték a másológépet, külön szobában tartották, és csak a munkahelyi vezetőnek volt hozzá kulcsa, a papírlapokat pedig számolták. Nyugat-Berlinben csak bement az ember, másolt, fizetett és kijött. Volt úgy, hogy 10 példányt készítettem egy kéziratból, csak azért, mert szabad volt. De ugyanilyen volt, hogy mit olvashatsz, mit ehetsz, hova mehetsz. És volt egy pillanat, amikor kis híján kinn maradtam. Nyugat-Berlinben 1978-ban egy kommunában voltam vendégségben, ahol valami alkalomból csináltak egy hatalmas tortát, ami a Reichstagot ábrázolta. Ezt a tortát egy késsel szabdalták szét: ették a Reichstagot. Akkor éreztem először úgy, hogy mostantól itt kellene élnem. Elgondoltam persze, hogy ha a magyar parlamentet vagy a központi bizottság székházát készítenék el marcipántortának, hányan mernék azt felszeletelni...

■ *Mitől sikeresek, sikeresebbek a németek a múltfeldolgozás terén, mint mi?*

■ A náci múlt feldolgozása azért is lehetett sikeres, mert maga az ország sikeres volt. Persze a bűnfoka is rendkívüli volt. Olyan nemzetről van szó, amelyik két világháborút indított, s a másodikban 13 millió halottja lett. Először volt a gyász – utána jött a 11 millió német Romániától kezdve az NDK-ig, akik vagy menekültek voltak, vagy elűzték őket. Tehát nekik ezt az egész tragédiát meg kellett élniük. És erre két folytatás jött: az egyik a gazdasági csoda, amiben az amerikai támogatáson túl a német gazdaság életképessége is benne volt, a másik meg a diákmozgalommal jött, az új nemzedékkel, akiknek a tagjai megkérdezték a kedves papát, hogy mi is történt Minszkben? Hogy volt az a polgári lakossággal és mit csináltak a zsidókkal? És itt a jólét droghatása sem segített.

■ *Ezt Fassbinder is elég jól megmutatja...*

■ Az ő filmjei pont erről szólnak, igen. A *Maria Braun házasságában*, mielőtt a gázrobbanás bekövetkezik, a végső jelenetben a magyar-német meccset hallgatja a konyhában Maria Braun.

■ *Az 1954-es berni futball-világbajnokságról van szó...*

■ A berni vb-döntőről, ahol a győzelem a németek számára a *viszátérést* jelentette Európába. 3:2, ez a győzelem a magyar Aranycsapat ellen '54-ben. 75 ezer német szurkolt abban a stadionban.

Magyarok kb. nyolcvanán, ennyien kaptak útlevelét. Német részről akkor az volt mondandó, hogy végre megint vagyunk valakik! De hogy a tréneről kezdve a valamivel idősebb focistáig mind náciak voltak, az egy más kérdés volt. A tudósítók részben ugyanazok voltak, akik még a *Völkischer Beobachter*t tudósították, de akkorra már átmentek sportrovatba, ahogy átment mindenki az igazolóbizottságokon: a jogászok, a pedagógusok, részben az újságírók elit is. És itt az új nemzedék vett egy nagy levegőt. Kezdetben Nyugat-Európa sem akarta elfogadni Adenauer Németországát, mondván, hogy ez a Németország *ugyanaz* a Németország. A belgák, a dánok, a norvégek, a franciák, mindazok, akiket megszálltak. A nagy vízvázlatzó Charles de Gaulle francia elnök és Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár francia-német barátsági találkozója volt 1963-ban: a németek minden addigi történelmi igényről lemondtak.

Most min dolgozol?

■ *Most min dolgozol?*

■ Hagyok magamnak egy kis időt, mert Németországban az irodalmi ügynökség, akihez tartozom, azt próbálja elérni, hogy önéletrajzot írjak. A probléma az, hogy nagyon sok önéletrajzi elemet dolgoztam bele a művekbe, de ilyen hagyományos, lineáris önéletrajzot én még sosem írtam.

■ *Ez a te problémád vagy az övék?*

■ Az én problémám, hogy hogyan írom meg...

■ *Miért akarnak önéletrajzot? Mért nem elégszenek meg a regényeikben összeálló élettörténettel?*

■ Azt mondják, hogy, mivel jelen vagyok 25 könyvvel a német piacon, akkor már szabad. Akkor én már vagyok „valaki”, mert az olvasók tudják, mihez kapcsolják a nevemet.

■ *Akkor te már az egyik írójuk vagy?*

■ Egyértelműen. Németül írom a könyveim egy részét. Magyarul a regényeket írom – mert kétféle könyvet írok: szépirodalmat és történelmet. És a történelmi könyveket németül írom.

■ *A Jugendstil, bár magyarul írtad meg – mégis csak németül jelent meg.*

■ Igen, lefordítottam németre.

■ *Mi a legutóbbi munkád?*

■ Legutóbb megírtam az oroszországi németiség történetét. Azt még nem írta meg senki. Tavaly jelent meg – németül írtam.

■ *Magyarul bat éve nem jelentél meg.*

■ A könyvszakma működése valamilyen matematikai arányban mérhető a lakosság számához viszonyítva. Szerintem 10 millió lakos körül van az a helyzet, hogy már nem lehet szépirodalmat kiadni úgy, hogy meg is vásárolják. Ahogyan a filmiparhoz is kell egy bizonyos lélekszám, területi méret, ugyanúgy a szépirodalomhoz is: 10 millió alatt kezd a dolog problémás lenni. Ez húsz évvel ezelőtt nem így volt, mert nem volt még meg az új média, és mert a könyvek mesterségesen olcsók voltak... Másrészt akkor a könyv médium volt. Gyerekkoromban, a nemzedékemben nem azért olvastunk könyveket, hogy műveltek legyünk, hanem az életet akartuk ismerni. Mi

egy-egyben olvastunk, tehát az volt az érzésünk, hogyha valamit elolvastunk, akkor egy csomó dolgot megtudunk. Ez egy tipikus információs probléma, hogy milyen módon jut el hozzánk az információ. Rádásul Kelet-Európában '89-előtt a rádió és a tv sokkal cenzúrázottabb volt, mint az irodalom. Az irodalom szabadabb volt. Azt hiszem, hogy ez az egész olvasási mód és ezek a szokások gyökeresen megváltoztak. Meg itt van az e-book. Az utolsó szerződéseimben, Németországban már benne van az e-book. A fogás olyan, hogy ha megvesznek tőlem egy év alatt 2000 példányt, történelemkönyvből, akkor 60 példányt vetek meg e-bookon. Lehet, hogy öt év múlva fordítva lesz.

■ *Kinek szólnak a nem szépirodalmi könyveid?*

■ Az általánosan művelt olvasói réteghez szólnak, pl. megírtam Magyarország történetét 250 oldalon, németül és *németeknek*. Ennek van egy bizonyos fokú irodalmi szolgáltatás jellege. Tudok magyarul, ismerem a magyar történelmet, tudom, hogyan kell kb. elmesélni a magyar történelmet nem-magyaroknak. Leírom a magyar jakobinusokat, és leírom, hogy Verseygy Ferenc lefordítja a Marseillaise-t, amit visszafordítok németre: az *Allons enfants de la Patrie/ le jour de gloire est arrivé* értelemszerűen, de ritmikailag is hi-telesen: „Ébredj hazádnak bajnok népe, ragadd ki híres kardodat!”. Németül: „Erwache, Kämpfervolk der Heimat,/ zieh deinen ruhmreich Säbel aus!” Végére is Verseygy, a magyar jakobinus, Árpád unokáit lelkesíti a „Marsiliai ének”-kel.

Történelmi könyveimet minden érettségizett és művelt ember elolvashatja, csak nyissa ki az internetet, ha nem tud valamit! Most már tényleg nem az a helyzet, hogyha valaki leírta Kossuth nevét egy irodalmi szövegben, akkor könyvtárba kell menni lexikonért. Tessék rákeresni...! De nem igyekszem megnehezíteni az olvasó helyzetét – bár most megnehezítettem, mert az oroszországi németiség történetét úgy írtam meg, mint történelmi könyvet, tehát lábjegyzetekkel, rengeteg utalással.

■ *Miért nem hagyta az olvasóra, hogy keresgéljen a neten?*

■ Azért, mert új a téma, és rengeteg németországi orosz van, aki ezt olvasni fogja – és nem lesznek jóindulatúak. Mert a saját történetükről van szó, amibe, egyszer csak valaki *idegen* beleavatkozik.

Ha Ahmatováról írok egy könyvet, az összes szlavista árgus szemekkel nézi, mert nem vagyok szlavista. Már megint beleszól valaki abba, amiért mi doktorátust kaptunk.

■ *Az utolsó könyved 2006-ban játszódik. Lesz egy újabb regény?*

■ Azért nehéz a dolog, mert én egyes sorsokat ábrázolok, az én horizontom íróként tulajdonképpen annak a zsidó kispolgári nemzedéknek a története, amelyet én ismerek.

Látom persze az új nemzedéket, rokonszenvezek velük, egyrészt, mert nem utánoznak minket, másrészt meg tetszik – ami egyben szembe is állítja őket a korombeliekkel –, hogy nem olyan keserűek. Hogy erősebb bennük a derű, mint a düh.

■ *A Közgazdász bukása után tehat nem látod azt a sorsot, amit tovább akarsz követni. Abonnan jössz, ott már nem látsz semmit?*

■ Ahonnan jövök, nem. Már a Közgazdászban is arra utalok, hogy kezd elveszíteni a főhős a belső lényegét, már ő sem tudja, hogy mit kössön a zsidósághoz. Van neki lelki-szellemi tőkéje, de már ezt sem tudja működtetni. A magyar zsidóság nem tud a hagyomány szerint viselkedni, amibe bele-született.

■ *Ez magyar sajátosság? Vagy európai jelenség?*

■ Ez a zsidóságnál nagyon könnyen megragadható, mert a zsidóságban van egy metafora, hogy ugyan minden érdekel minket, de százszázalékosan sehová sem tartozunk. Ez az a típusú magatartás, hogy lássuk, milyen hasznot lehet csinálni a kárunkból.

■ *Kiket olvasol mostanában?*

■ Sokat olvasok, ha magyar kollégák küldenek valamit, akkor azt át szoktam olvasni. De egyre gyakrabban kapom magam azon, hogy újraolvasok. Nekem, mint afféle hiú írónak, nekem vannak nagyon komoly riválisaim – és nem Shakespeare, nem Molière, nem Gogol, hanem: Čapek! Az az ember, akit irigylek! Senkiről nem gondolom, hogy úgy szeretnék írni, mint ő, de Čapekről igen. ... hogy körülbelül ez kéne! Bár azt is tudom, hogy nem fogok úgy írni soha.

■ *Vannak, akiket mint elődöket jegyez a kritika? Írói elődöket?*

■ A német visszhangban időnként, mivel az én hősiemet Singer Robinak hívják, úgy találták, hogy ez az én titkos tiszteletadásom Isaac Basevic Singer felé. Pedig nem volt semmi Singer ebben az ügyben, bár olvastam, természetesen Singert is. A *Körülmetélésre* egy műnek volt konkrét hatása. Móríc Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényének. Nyilas Misi mondja a regény végén: nem akarok debreceni diák lenni! És ezt akkor mondja, mikor megdicsőül, mikor már kiderül, hogy neki van igaza. Van egy hallatlan pedagógiai érdeme ennek a műnek, hogy a gyerekolvasót, de akár a felnőttet is, a *nemet* mondás művészetére tanítja. Hogy vannak helyzetek, amikor a *nem* az egyetlen megfelelő válasz. Én, anélkül hogy erre törekedtem volna, Singer Robiban Nyilas Misit akartam zsidó módra megírni. De van, amikor nem is könyvek hatnak rám, hanem rég látott filmek, ötven évvel ezelőtt látott filmek. És a groteszk ragadt leginkább rám. Például, mikor a hetvenes évek közepén az NDK Interflug járatán utazva a *Berliner Zeitung*ban olvastam egy elsőoldalas

közleményt: az NDK Siketek és Nagyothallók Szövetségének levelét Erich Honeckerhez, melyben köszönetet mondanak, hogy a párt a siketeket és nagyothallókat támogatja. Ez akkor olyan reveláció erejével hatott rám, hogy húsz év múlva beleillesztettem egy regénybe, nehogy feledésbe merüljön. Honecker meghal, egyszer én is meghalok, és senki sem fogja tudni, hogy ilyen orbitális baromság napvilágot láthatott.

■ *Hogyan dolgozol, mikor visszanyúlsz a múltba a történeteiddel?*

■ Van, amikor az ember kénytelen az emlékezetéből kikutatni a jellegzetes szituációkat. Nem mindegy, hogy a hatvanhetes villamos ott járt-e, ahol az én hősiem felszáll rá. Nem mindegy, hogy abban a moziban, ahová a hősiem járt, mehetett-e akkor épp az a film, amit látott. Persze, néha cserben hagy a memóriám. Egy Woody Allen filmet összetévesztettem egy másikkal, és a kritikus kiszúrta!

Vannak érdekes következmények: ott van például Kolos Gábor az *Istenkereső*ből. Notórius rossz tanuló, s ezen a hibán azzal kerekedik mégis felül, hogy kívülről megtanulja az általa egyébként nem értett szövegeket. Egy szavallással kerül a csúcsra, a *Beszélgetés Lenin elvtárs*sallal. Na, jött egy osztálytársam, megdicsért, hogy milyen szépen megörökítettem. Ezt a verset ugyanis minden iskolai ünnepségen ő szavalta. Csak a többi jellemzés nem stimmel, tette hozzá, de hát az irodalom már csak ilyen.

■ *Feltűnő, hogy a szereplőid könyvről könyvre vándorolnak. Akik az egyikben főbősként jelennek meg, a másikkban mellékszereplőkként bukkannak fel, talán csak egy pillanatira.*

■ Ez nem Čapek – ez Balzac hatása. Balzac el volt adósodva, több mint száz regényt írt, ezekben kb. 1100 a hősök száma. Van, aki az egyik regényben főhős, a másikkban mellékszereplő. Tehát azt kell mondjam, hogy Balzac internetregényt ír. Ha te beírod a Balzac-összest, klikkjeleket raksz a visszatérő figurákra, és ráklikkelsz mondjuk Rubempréra, megtalálod azt a három regényt, ahol ő ilyen vagy olyan formában felbukkan. Még egy ilyen mű van: a Biblia. Ha a kezdedbe veszed az Ó- vagy Újszövetséget, mindenütt látod, hogy van egy ige mondjuk, és ott van, hogy: lásd Ézsaiás. Mert Ézsaiásnál ugyanez a szöveg valami változattal szerepel. Több más prófétánál megtalálod ugyanazt a keresztutalást. Tudomásom szerint Balzac és a Biblia használható így. A Biblia már rajta van a neten, több fordításban is – Balzac még nem.

És a Szabadság-tér?

■ *A Könyvfesztiválra érkezélt legutóbb. Mi dolgod volt, saját új könyv híján?*

■ Kjell Westö finn író *Abol egykor jártunk* című regényéhez írtam utószót, a szerző a fesztivál vendége volt. Olyan típusú regényt írt, mint a *Befejezetlen mondat*: nemzedékeken keresztül viszi a társadalom különféle figuráit. Vannak a vörösök, a fehérek, a burzsoák és a proletárok, kettéoszlik az ország, mindenki gyűlöl mindenkit, ölik egymást... Finnországgal ugyanaz történt, mint Magyarországgal, 44-ig, ők viszont akkor, még időben, kiléptek a háborúból.

■ *Pedig ők sem voltak nagyobbak nálunk...*

■ Igen, de mások voltak az előzményeik. Finnország előzőleg a cári birodalomhoz tartozott, majd független lett, mígnem 1939-ben Sztálin megtámadta. Az első menetben Mannerheim – eredetileg cári tiszt – kétségkívül visszaszorította a Vörös Hadsereget, ám később, már 1939-ben egyszer kegyetlenül meg is verték a szovjet hadsereget. Bizonyos értelemben tekintélyre tett szert Sztálin szemében, és ezt azzal tetézte, hogy bár részt vett a németek oldalán a második világháborúban, nem lehetett őt túlbuzgósággal vádolni. Nem utolsósorban pontosan tudta, mikor és hogyan kell kiugrani a német szövetségből.

■ *Így spekulált Horthy is, nem?*

■ Nyilván voltak hasonló gondolataik, de Horthy mentalitása gyengébb volt, és utolsó éveiben szel-leme és akarata is legyengült. Mondhatni, brezsnyevizálódott. A végén már csak arra hallgatott, akivel épp utoljára beszélt. Patetikusan kezdte és groteszk módon végezte.

■ *Ha már groteszk: a Szabadság téri emlékművet minek látod?*

■ Giccs! Jelentéktelen, hazug giccs!

■ *Mennyire jelentéktelen?*

■ Annyira jelentéktelen, hogy húsz év múlva a kutya se fogja tudni, hogy ki kit szállt meg, s mit is ábrázolnak ezek a szimbólumok.

■ *A Szabadság téren megfogalmazódó Horthy-ellenességünkben azért a korabeli zsidótörvényekkel való társadalmi el nem számolás kritikája is benne van, azaz a jelenkori, a Horthy-kultusz építkezésében is megnyilvánuló elhallgatás és múltbamisítás elleni tiltakozásunkban.*

■ A Horthy-éra és a zsidóság viszonyáról komoly publikációk jelentek meg. A Trianont közvetlenül követő numerus clausus – Kovács Mária könyve szól erről – egyébként a német nemzetiség ellen is irányult. A harmincas évek derekán nyilas nyomásra hozták az első zsidótörvényeket, majd a német elvárásoknak engedve évről-évre súlyosbították őket. Hogy ebből előbb-utóbb népi-írtás lesz, talán nem minden résztvevő sejtette, maga Horthy sem. Mindez azonban nem csökkenti a szereplők történelmi és erkölcsi felelősségét, s azokét a mostani magyar tényezőket és intézményeket sem, akik visszamenőleg próbálják igazolni vagy egyenesen jogilag rehabilitálni. Különösen hazugnak és ellenszenvesnek tartom a különféle tömeggyilkosságok „versenyeztetését”.

■ *Hogy látod a mostani civil megmozdulásokat?*

■ Távolról nézve leginkább attól aggodom, hogy a túl sokféle és túl intenzív aktivitás nem áll arányban az eredményességgel. Kicsit sántít a hasonlat, de a húszas évek Németországa merül fel előttem. Akkoriban a baloldal nap mint nap százezreket vitt ki az utcára, nagyüzemek tucatjai álltak le, de se a tüntetések, se a sztrájkok nem vezettek a várt eredményre. A tömeg pedig belefásult a szüntelen mozgósításba. És a baloldali vagy liberális ellenzék pártjai, például a szocdemek és a kommunisták jobban gyűlöltek egymást, mint a nácikat. Magyarországon persze ilyen akut „weimari” veszélyt nem érzek, de tény, hogy se a civil mozgalmak, sem pedig a demokratikus pártok nem nyújtanak áttekinthető programot. Siker kellene, nem elég a kormány kudarc.

A cárné vendégei

Az oroszországi németekről

ELŐSZÓ

1965 tavaszán, éppen történelmet tanultam a moszkvai Lomonoszov Egyetemen, meghívást kaptam Frunzéba, mai neve Biskek. Termikül Umetoli kirgiz költő volt a vendéglátóm. Így aztán egy bő hetet töltöttem a Kirgiz Szovjetköztársaság fővárosában május elsején, Munka Ünnepe és május 9., a hitleri Németország felett aratott szovjet győzelem 20. évfordulója között.

Termikül Umetolinak, aki akkoriban nagyon ismert irodalmár volt, volt egy kertes villája a városközpontban, és volt egy nagy, szerteágazó családja. Egyik unokája, az ötéves Szerjőzsa gyermekbénulásban szenvedett, és nem tudott sem járni, sem beszélni. Gyerekkocsiban ült, és Ida Ivanovna ápolta, egy idősebb német nő, aki olyan gyengéden bánt a kicsivel, mintha a saját unokája lett volna. Időnként a karjába vette, ide-oda hintáztatta, és lágy hangján azt mondogatta neki németül: „Du armes schönes Kind!” (Te szegény, szép kisgyerek!)

Ida Ivanova személyében talákoztam először az oroszországi németekkel, akiknek a létezéséről mindaddig sejtelmem sem volt. Ez a találkozás láthatólag nagy hatással volt rám, mert a Kirgizisztánba tett utazásomról a *Tiszatáj* c. szegedi irodalmi folyóiratnak írott cikkemben egy teljes bekezdést szenteltem neki. Az idős nővel folytatott beszélgetésre hivatkozva ezt írtam:

„Itt, kirgiz földön sok német él, mint ahogy a szomszédos Kazah Köztársaságban egész német falvak, német kolhozok vannak. Ezek a németek a 19. század végén a gazdasági válság elől menekültek az Orosz Birodalomba, ahol akkoriban viszonylagos gazdasági konjunktúra uralkodott, és ahol szükség volt a sok dolgozó munkáskézre. A németek aztán a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után is itt maradtak az országban. Számukat félmillióra becsülték, amikor elnyerték autonómiájukat az 1922-ben megalakult Unióban. A Német Autonóm Köztársaság központja a Volga-vidéken volt, az Engels nevét viselő vidéki kisvárosban. A háborús évek azonban megtizedelték a német lakosságot. Az evakuálás rémségei, a németek egy részének beépülése az ötödik hadoszlopba, és más, tisztán szubjektív szempontok tették lehetetlenné a német lakosság számára, hogy a háború után új, autonóm állami formációban egyesüljenek. Egy részük azután idetelepiült át Közép-Ázsiába, ahol csak tovább színezik ennek a területnek az amúgy is tarka etnikai térképét.”

Ma, majdnem ötven évvel később magam sem tudom, min csodálkozzam jobban ezt a szöveget olvasva: a jól informáltságomon, ami messze meghaladta a szovjetemberek idevágó átlagos tudását, vagy az akkor 21 éves ifjúkommunista naivitásán,

aki felszedett valamit, és készpénznek vett mindenféle féligazságokat. Közben hangsúlyoznom kell, hogy a bölcsességet kizárólag Ida Ivanovna közléseiből és esetleg talán még kirgiz vendéglátóim néhány kiegészítő kommentárjából mérítettem. Nem is lett volna mód a hallottakat írott forrásokon verifikálni. Az idevonatkozó irodalom az egész keleti blokk könyvtáraitban „zárt anyagnak” számított, és a nyugati könyvek ebben az időben a „mérgezszerényben” voltak elkülönítve. Ráadásul az én szűkebb területem és a diplomamunkám témája kimondottan Németország legújabb kori története, főleg a Weimari Köztársaság volt.

Ha most itt az oroszországi németek sorsával foglalkozó könyvet adok közre, el kell ismernem, hogy ez az anyag a munka kezdetén nekem is új volt, bár az orosz történelmi szövegekkel való foglalkozás korábbi kutatásaim során is érintett szovjet-német vonatkozásokat. Ugyanakkor az oroszországi németek történetével való alaposabb ismerkedés megerősítette azt a meggyőződésemet, hogy ez a konfliktus is hozzájárult a Szovjetunió végéhez: Az államszocializmus elsősorban a rendszer gazdasági tarthatatlansága és a szabadsághiány sokrétű és abszurd formái miatt fuccsolt be. De Achilles-sarka, leginkább sebezhető pontja a nemzeti(ségi) kérdés hosszú távú doktriner és életidegen kezelése volt.

Még két használati utasítás a német olvasó számára, különösen azoknak, akik az egykori Szovjetunióból származnak. Korábbi történelmi tárgyú könyveimtől eltérően itt lábjegyzetekre támaszkodom – a források pontos megadására és személyes kommentárokkal –, ami talán körülményesebbé teszi az olvasást, ennek a témának a taglalásánál mégis elengedhetetlennek érzem. Engesztelésül az okozott fáradságért a könyv apparátusában megtalálható két orosz Volga-dal internetes címe.

És másodsor: Mivel ennek a munkának a során majdnem kizárólag német és orosz anyagokkal volt dolgom, a kifejtésben kétségtelenül befolyásoltak egy közép-európai, pontosabban egy zsidó származású magyar tapasztalatai. Így aztán nem feltétlenül tettem magamévá a német és az oroszországi német kollégák látásmódját. Nagyon remélem, hogy ez a bizonyos mértékig idegen pillantás új szempontokkal járulhat hozzá a saját történelmük újragondolásához.

EPILOGUS

Volt az „Újjászületés” („Wiedergeburt”, 1989-ben alapított szovjet-német mozgalom) elitjének egy különösen bizarr ötlete a „német kérdés” megoldására: Azt javasolták, hogy a kivándorlókat a szovjet hadseregnek a volt NDK területén hagyott egykori kaszányaiban helyezték el. A szervezési nehézségektől eltekintve ez a nyilván kétségbeesés

szülte szándék már csak a katonai objektumok (pl. a brandenburgi Prignitzben) katasztrofális ökológiai állapota miatt is kudarcra lett volna ítélve. Másutt azonban, Lahr württembergi kisvárosban az egy tömbben való együttlakás szovjet-német utópiáját kicsiben sikerült megvalósítani. Nyolcezer volt szovjetpolgár települt be a valamikor Nyugat-Németországban állomásozó kanadai haderő üresen maradt lakóházaiba. A Kanadai körút új lakói ezzel Lahr városában a népesség 20 százalékát tették ki. Merle Hilbk újságíró beleérző riportban fest képet erről a településről: „Betonhomlokzatok, amelyek semmiben nem különböznek egymástól, csak a lenti kivilágított csengős névtáblákon álló neveken. Majdnem csupa német nevet lehet ott olvasni: Erhardt, Deister, Hoppe, Hoffmann.

Csak a balkonokra erősített parabolaantennák jelzik, hogy itt olyan emberek laknak, akik inkább nézik oroszul az esti híradót. (...) Mert ezek az antennák kelet felé vannak beállítva!”

A migrációval és a menekültekkel foglalkozó szövetségi hivatal 2007-es adatai szerint ezek a kései kitelepülők alkotják 2,8 milliós számukkal a legerősebb migráns csoportot – utánuk jöttek a törökök 2,5 millióval. A németek kitelepülése Lengyelországból és Romániából már az 1989-es „fordulat” előtt megkezdődött a „fejpénzzel” megtámogatva. Ehhez jöttek hozzá a németek a volt Szovjetunióból a 90-es években mintegy 1,8 millió kivándorlóval. Történelmi perspektívából nézve az NSZK és az eltűnőben lévő NDK ún. újraegyesítésének kiegészítéséről volt itt szó. Mint minden történelmi folyamat, ez sem zajlott teljesen egyenes vonalúan, ellentmondások, melléfogások és visszaesések jellemezték.

Willy Brandtnak a Kelet-Németországra vonatkozó megnyugtatónak szánt tézise („Most összenő, ami összetartozik”) a szovjet kései kitelepülőkre is alkalmazható – legalább is néhány speciális jellemzővel. Bár az NDK polgárait fal, szögesdróttal és aknamezők választották el nyugatnémet embertársaiktól, mégiscsak olyan szomszédságban éltek, ami a Szövetségi Köztársaságnak a médiában való folyamatos jelenléte és a fokozatosan helyreállított családi kapcsolatok révén mindennapi jelenséggé vált. Legalábbis minden parabolaantenna nyugat felé volt beállítva. Ezzel szemben a szovjet-németek Kazahsztánban, Szibériában és az Altáj vidékén szigorú izoláltságban éltek, és messzemenően rájuk nyomta bélyegét a környezetük életmódja, kultúrája és hagyományai. Még ha használták is egymás között az anyanyelvüket, mégis az orosz maradt számukra, mint a Szovjetunió „lingua franca”-ja a társadalmi érintkezés közege.

Ha olyan memoárokat olvas az ember, mint pl. Wiktor Diesendorf „Abschiedsstart”-ja

Arvis Viguls

Bodybuilderek az edzőteremben

*Testükön a búst bonyolult mintázatba rántják
az inak,**akár cirkamas tetoválás rajza,
izmaik grimaszolnak –
farfójáik is mint két arc,
két rettentő szomorú,
verejékcseppeket könnyező arc.**Bőrük alatt a véredények
szövevényes bálózata,
foglyul estek,
élve soba nem szabadulnak.**És mélységes mélyen valahol
munkálkodik a legfőbb izom,
a szív, öklömnyi sportoló,
miniatűr tréner, kinek érdeme,
hogy csúcsformában marad ez a vadállat,
saját lábán megállhat.**Elképzem, hogy miután
tucatnyi kamion rákományt
billegítették egyik vállukról a másikra,
miként tusolnak le mind ugyanabban
a zubanyzóban,
miután annyit vesződtek a sok feszegetéssel,
s már képtelenek elérni saját hátukat,
hiszen ilyen testet lemosni
éppoly kibívás, mint egy tizennyolc kerekűt.**Végül mind bazatérnek
aprócska kedvesükből,
a szerelem kéziszülői ők,
hidrogénszókák vagy festett barnák,
micsoda erő a szerelem,
basználni közös epilátort,
ugyanazt a barnító krémet,
ők fényezik a kupákat, érmeket,
ők vasalják versenyekre a pózoló forró nait,
mert szépség és erő nincs felajánlás nélkül,
s ezek a nők készek az áldozathozatalra.**Ám éjente e hatalmas, gyönyörű férfiak
ömelléjük banyatlanak –
egy ágyban bálni egy efféle gigással
épp olyan, mint együtt bálni egy toronybázzal,
mert beletelik az éjszaka, míg végigcirógatják
minden emelet minden egyes tégláját,
majd álomba zubannak végre,
fáradt, boldog fejcskékjük
emberük izmainak kemény párnáira biceen.*

LACKFI JÁNOS ÉS LACKFI MARGIT FORDÍTÁSA

(Búcsúfelszállás), csodálkozik érzelmes oroszos stílusán tele reminiscenciákkal egy olyan tapasztalati világból, amely úgyszólván csak az egykori szovjetpolgárok számára mond valamit: „Sokszor láttam szívzaggató képeket oroszországi németek búcsúztatásáról a moszkvai Seremetyevó repülőtéren. Sokak arcán nemcsak egyszerűen bánatot, fájdalmat vagy könnyeket lehetett látni, hanem valamiféle értelmetlen és artikulálhatatlan megmerevedést is. Lényegében az egész eddigi életük dől romba. Németországban sok mindent kell újrakezdeni. És kezdetnek mindjárt egy igazán szomorú búcsúfelszállás áll előttük”². Ez a jelenet minden változtatás nélkül szerepelhetne egy orosz disszidens emlékirataiban is.

Az elit és a tömegek drámája

Az a néhány tucat ember, férfiak és nők, akik 1988-89-ben összehozták az oroszországi német civilmozgalmat, mindent beadtak ebbe a vállalkozásba, akár mikrobiológusok voltak, mint Groth, vagy lapszerkesztők, mint Wormsbecher. Biztosan arra számítottak, hogy az általuk megálmodott majdani új Volgai Köztársaságban megérdemelt vezető posztokat tölthetnek be. Nem voltak hivatásos politikusok, és nem voltak hozzászókva a funkcionáriusokkal való érintkezéshez a megszokott alárendelt helyzeten kívül. Csak utólag vették észre, hogy ezek az orruknál fogva vezették őket. Az 1990-91-es évek robbanásszerű kivándorlási hullámát katasztrofaként élték meg, úgy érezték magukat, mint hadsereg nélkül maradt tábornokok. Amikor a Szovjetunió szétesett, teljesen kiment a talaj a lábuk alól.

Mégis sokáig tartottak még a visszavonulási ütközetek az elsüllyedt „Németköztársaság” körül, éppen úgy, ahogy a „Wiedergeburt/Újjászületés” és utódszervezeti frakcióinak szekértábor-harcai is. A szovjet-németek többsége előbb vagy utóbb a kivándorlás útját választotta.

Már maga az a tény, hogy több mint másfél millió kivándorló elődei választott hazájának elhagyásával kiszabadulhatott a kilencvenes évek apokaliptikus Oroszországból és a Független Államok Közösségéből, kellő ok és igazolás volt egy ilyen döntéshez. Ugyanakkor semmi alap nincs az oroszországi németek újrakezdésének idealizálására a Német Szövetségi Köztársaságban. A szociális támogatások ellenére – mint a beilleszkedési segély, nyelvtanulási- és továbbképzési támogatás, speciális programok a fiatalok, tudományos szakemberek és nyugdíjasok számára – a bevándorlásukat követő első évtizedben nemigen sikerült ledolgozni az emigrációval járó, magukkal hozott hátrányokat. Mindenekelőtt a munkaerőpiacon volt és maradt kedvezőtlen a helyzetük.

Ez nem annyira a munkanélküliség arányából volt leolvasható – a legmagasabb arány a kései kitelepülők első nemzedékénél 1997-ben éppen 10% volt, abszolút számokban mérve 150 000 volt a munkanélküliek száma, ezután már csökkenő volt ez a tendencia. Problematikus inkább ennek a belső megoszlása volt: a rizikócsoportba tartoztak a nők, a fiatal nők és fiatal felnőttek valamint az 55 és 65 év közötti korosztály.³ A két nem közötti eltérő foglalkoztatottságot egyes kutatók az érintettek korábbi tevékenységi területére vezetik vissza. A kivándorlás előtt a férfiak inkább az iparban és a kézműiparban dolgoztak, míg a nők

inkább a szolgáltatás területén. Mindenesetre valamennyien egy olyan országból jöttek, ahol a teljes foglalkoztatottság törvénybe volt foglalva, és ezért egészen más volt a pályaképük, mint a szövetségi németeknek. Mindenesetre a műszaki ér-zékkel rendelkező férfiak kedvezőbb helyzetben találták magukat, mint a nők, ami sok esetben, és ez megint csak mindkét nemre vonatkozik, deklasszáldáshoz vezetett lecsúszáshoz a foglalkozási ranglétrán. „Tanítónőkből gondozónők lesznek, az irodai alkalmazottakból takarítószemélyzet”, olvashatjuk egy tanulmányban⁴. Speciális helyzetben találták magukat az akadémiai és egyetemi emberek, akiknek a diplomáját nem fogadták el, vagy csak külön tanfolyamok elvégzése után, például az elektronikus adatfeldolgozás terén, de persze az olyan diszciplínák esetében is, mint a jog vagy a közgazdaságtan, amelyek a Szovjetunióban erősen átideologizált tudományterületek voltak.

Ez az új követelményekre való áttérés mindig alkalmazkodási kényszerhez is vezetett. Hogy hogyan is mehetett végbe az egyes esetekben a munkakeresés, azt ironikus felhangokkal jól érzékelteti Svetlana Felde, aki csak 1999-ben települt át Kazahsztánból Németországba. Bár a közép-ázsiai köztársaság orosz nyelvű médiumaiban keresett szerzőnek számított, Németországban nem sikerült újságíróként megvetni a lábát. Mivel egyedül nevelte fiát, elvégzett egy hároméves nővérképzőt, majd öt évig egy idősök otthonában dolgozott. Aztán privát jellegű okokból átköltözött egy másik német városba, és ott próbált tartósan elhelyezkedni. Miután nem minden nehézség nélkül kitöltötte a jelentkezési lapot, és összeszedett minden szükséges dokumentumot, végre a személyes állásinterjúkra került a sor. „Az egyik helyen a személyzeti részleg főnökét csak az érdekelte, hogy miért döntöttem a kivándorlás mellett. Semmi más kérdést nem tett fel. A másik főnök azt kérdezte tőlem, miért jöttem Németországba, milyen gyakran látogatok haza... A harmadik azt kérdezte, miért a virágültetés a kedvenc hobbi.” Később, egy idősök otthonában zajló állásinterjún a potenciális munkaadó „az oroszországi németek történetének minden részletét ismer-ni akarta, pontosan akarta tudni, hol született az apám, hol tanult, miért döntött úgy, hogy Oroszországból Kazahsztánba költözik. Arra is kíváncsi volt, hogy milyen nyelven beszélünk otthon, hogy van-e orosz nyelvű televízióm, és vannak-e nehézségeim a német irodalmi nyelvel.

Egyébként ezt az utolsó kérdést elég különösnek találtam, mivel tolmácsi segédlet nélkül folyt köztünk a beszélgetés.” Svetlana Felde végül egy olyan klinikán kötött ki, amelynek főnöke „levette az atlaszt a könyvespolcra, és kért, hogy meséljek neki Almatiról és Asztanáról. Nagyon érdekelte, mi is volt a Selyemút⁵, dicsérte a munkaköpenyemet, kérdezte, hogy hol vettem, tudni akarta, hány éves a fiam, majd minden jót kívánt⁶.” Erre következett egy fárasztó próba-munkanap. Majdnem egyszerre kapott pozitív választ az idősök otthonából és a klinikáról – az utóbbit választotta. Az idősök otthonának vezetője családott volt, és kijelentette, hogy ha mégsem tetszene neki a munka a konkurenciánál, az idősök otthonának kapui mindig nyitva állnak előtte. „Ez vigasz volt a léleknek” – ezzel zárta Svetlana Felde az élménybeszámolóját.

Az újságíró sajátos élményeit talán csak az oroszos akcentusa váltotta ki, mégis mélyebb érintkezési problémákra hívják fel a figyelmet a Szovjetunióból érkező német bevándorlók és a „német németek” között.

Ahogy a bevándorlóknak teljesen új volt a sűrű, tökéletes, csillogó szövetségi német valóság, úgy kellett az újraegyesített Németország polgárainak is beállítódniuk az újonnan érkezettekhez, akiknél az, ahogy a németiséget ápolták, Landsmannschaftokba tömörültek, népdalokat énekeltek, ahogy az újra felfedezett „Germania”-val büszkélkedtek, minden bizonnyal premodernnek és politikailag egyáltalán nem korrektnek tűnhetett. Ráadásul poszt-traumatikus módon meg voltak terhelve több nemzedéknyi szenvedéssel, aminek csak közvetve volt köze Németországhoz. Mindenesetre valami idegenség érzése támadt ebből a találkozásból, ami úgy hatott, mint egy magukkal hozott komplexus folytatása, és némileg leegyszerűsítve ebben az aforizmában jutott kifejezésre: „Ott németek voltunk, itt pedig bizony oroszok vagyunk.” Ez a kényelmetlen életérzés manifesztálódik egyebek között a német társadalmon belüli elkülönülésre irányuló időnként megfigyelhető tendenciában, különösen ott, ahol a szovjet-németek viszonylag egy tömbben települtek le, mint például a Lichtenberg és Marzahn berlini kerületekben.

Német és oroszországi német identitás

Első ránézésre a nyelvvesztés látszott felelősnek a kései kitelepülők beilleszkedési nehézségeiért. Az 1996-os hivatalos nyelvvizsga mind az „egyszerű”, mind a „kvalifikált” változatában elsiklott a valódi probléma mellett. Az előzőtekre vonatkozó törvény megfelelő bekezdése tartalmazta ezt az elvi kijelentést: „A német hovatartozás megállapítandó jegyei közé tartozik a német nyelv továbbadása a családon belül”.

Aki valamennyire is ismeri az oroszországi németek történetét, annak a számára életidegennek kell hogy hasson ez az elvárás. A „német nyelv

továbbadása” a családban a többségi társadalomban elfoglalt hely függvényében elég eltérő módon sikerült. A „trudarmisták” (oroszországi német kényszer-munkások) utódai, akik német nyelven mint az anyanyelvükön az iskolában ha egyáltalán, akkor csak a 60-as és 70-es években tanulhattak, még a romániai németeknél is hátrányosabb helyzetben voltak, mert Ceaușescu diktatúrájában a német (és a magyar) „együttélő nemzetiségek” minden elnyomása mellett megmaradt az anyanyelvi iskoláztatás lehetősége a románnal mint kötelező tantárggyal⁸. Ezzel biztosítva volt a nyelvi kommunikációnak egy bizonyos folytonossága valamint az anyanyelv megőrzése. Olyan fajta irodalmi önszerveződésről, amilyen a romániai német írók Bánáti Akciócsoportja vagy az Adam Müller-Guttenbrunn irodalmi kör volt (ezekből került ki a Nobel-díjas Herta Müller és számos más jelentős német szerző), a szovjet-németek még a rendszer legliberálisabb szakaszában sem álmodhattak. Az ő sorsuk az orosz és a közép-ázsiai provinciában való izoláltság volt és maradt.

Nép, nemzet és hagyomány

A szovjet-németek önmagukat népek tekintették, miközben a személyi igazolvány hírhedt 5. pontjába nemzetiségként voltak beírva. A Volgai köztársaság szétverése (1941) után lehetetlenné vált magukat földrajzi kritériumok szerint definiálni, és ezzel a nép-mivoltuk is kérdésessé vált. 1990 után pedig még az egykori szovjetköztársaságokban maradt 600 000 német a messzemenő nyelvi és kulturális asszimiláció miatt nemzetiségként vagy nemzeti kisebbségként elvesztette jelentőségét. Jelenlétüket a FÁK fővárosaiban ma még támogatják az ott tevékenykedő intézmények – a „Wiedergeburt” helyi szervezetei, a Goethe-intézetek valamint a „Német Házak” hálózata – de a többségi társadalomba való beolvadás folyamata éppolyan feltartóztathatatlanul látszik, mint Romániában, Lengyelországban, Csehországban vagy Magyarországon⁹.

Nagy Katalin és Mária Terézia vendégeinek leszármazottai visszatérnek őshazájukba, és azt

remélik, hogy egzisztenciájukat többé nem fenyegeti egy hét éves vagy bármilyen más háború.

Kell-e, lehet-e az oroszországi németek „egykori népének” valamilyen óvatos tanácsot adni? Ha igen, akkor csak ezt az egyet: Tradícióik közvetlen ápolása mellett, ami egy szélesen szerteágazó internetes jelenlétben virtuális továbbélésként artikulálódik, a múltjuk orosz komponensét ne engedjék egyszerűen a konyhaművészetre vagy korábbi hazájuk médiakínálatára korlátozni. Végül is ők azoknak a „nyugativá vált” németeknek egy nagy csoportját alkotják, amelyik nagyon közvetlen és intenzív tapasztalatokkal rendelkezik a „Keletről”. Az orosz elem bennük olyan tőke, ami közép- vagy hosszútávon nagyon hasznos lehet a Németország és Oroszország közötti közeledésben.

(Részletek „Az oroszországi németek története” című monográfiából.

C. H. Beck Verlag, München, 2014)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

¹ Merle Hilb: Die Chaussee der Enthusiasten. Eine Reise durch das russische Deutschland. Aufbau 2008. 91.

² Виктор Дидендорф: Прощальный взлет. Москва, 2007. 16.

³ Id. Daniel Dorsch: Sind die Aussiedler eine Belastung oder ein Gewinn für Deutschland? In: Heimat/Родина, 10. 11. 2013.

⁴ Ute Heinen: Zuwanderung und Integration in der Bundesrepublik Deutschland. In: <http://www.gesetzeskunde.de/Rechtsalmanach/Aktuelle%20Politik/Zuwandbpb02.pdf>

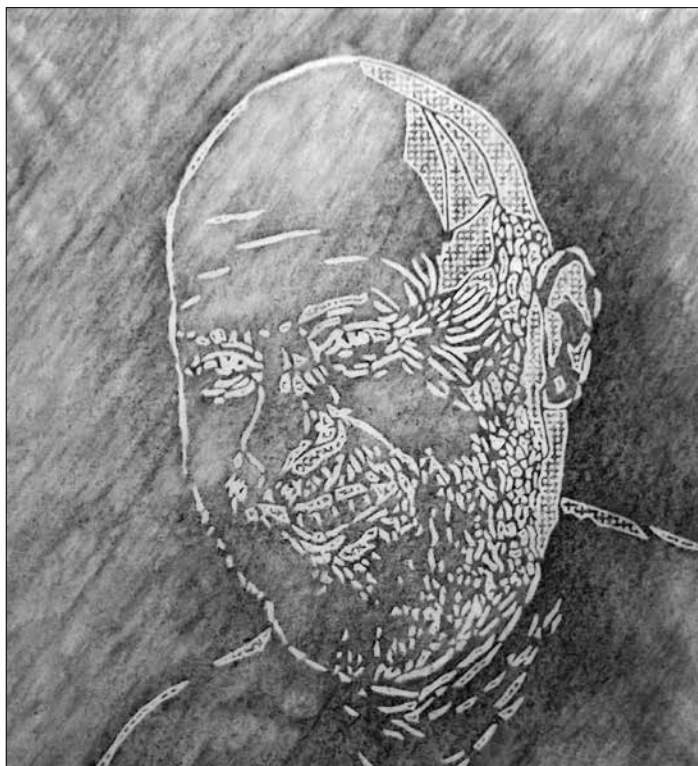
⁵ Selyemút – a középkorban Kína és Észak-Afrika közötti karavánút, ami átszelte Közép-Ázsiát, a kazah sztyeppéket is.

⁶ А Новое поколение (Novoje pokolenije, Neue Generation), Új Nemzedék c. hetilapból 2011.10.20.

⁷ Ute Heinen: Zuwanderung und Integration in der Bundesrepublik Deutschland. Id. Ute Heinen, op. cit.

⁸ 1979-80-es erdélyi utazásaim során láttam egy csomó diákot és diáklányt egy brassói gimnázium előtt, ahogy román iskolai egyenruhában a rávarrott azonosítószámmal zavartalanul csevegtek németül. Ehhez hasonló jelenet Karagandában vagy Bamauban a 70-es vagy 80-as években elképzelhetetlen lett volna.

⁹ Tblisizben az „Einung”, a grúziai németek egyesülete mintegy kétezer tagot számlál, ők a Grúziából kitelepített majd oda visszatért egykori szovjetpolgárok maradékai. A tagok többségének idős korára való tekintettel az egyesület szociális feladatokat is ellát, egyebek között az evangélikus segítségnyújtó levestosztó ingyenkonyháját is működteti.

városok sorsa

Moszkva és Berlin a 20. században

SCHLÖGEL, Karl
„Két kelet-európai
város”
Magyar Lettre
Internationale, 6

„Odera – egy
közép-európai folyó”
Magyar Lettre
Internationale, 39

„Nagyvárosi
korridor, régiók
és vidékek Kelet-
Közép-Európában”
Magyar Lettre
Internationale, 41

„Nagyvárad avagy az
egyidejűség csodái”
Magyar Lettre
Internationale, 45

„Az elűzések
tragédiája. Egy
európai történet”
Magyar Lettre
Internationale, 51

„Marjampole, avagy
Európa újra együtt”
Magyar Lettre
Internationale, 63

„Brünn, avagy
a modernizmus
archeológiája”
Magyar Lettre
Internationale, 57

„Európa
szigetcsoport”
Magyar Lettre
Internationale, 68

„1989 avagy
közeliétek Európa
keleti feléhez”
Magyar Lettre
Internationale, 74

„A trieszti merdión”
(Claudio Magrisról)
Magyar Lettre
Internationale, 84

Moszkva és Berlin az ezredfordulón

Sokféle módon lehet városokat leírni. Az első benyomás mindig nagyon szubjektív, de megvan benne az első benyomás ereje és méltósága.

Talán nincs jobb hely, mint a Potsdamer Platz és a Brandenburger kapu, hogy tudomást szerezzünk mindarról, ami Berlinben megváltozott. Ahol a Berlini Fal állt alig egy évtizeddel korábban, ma már a nyomait is alig lehet fellelni. A város kettéosztottsága megszűnt, most újraszerveződik azoknak a struktúráknak a mentén, amelyek a megosztottság előtt meghatározták. Helyreálltak azok az urbanisztikai perspektívák, amelyek közel száz évre el voltak torlaszolva. Azok az üres földcsávok és parlagon heverő pusztaságok, amiket először a háború, majd a háború utáni tisztogatási és lebontási mánia vágott bele a városi térbe, most beépülőben vannak. A város két fele, amit egyre jobban kezdtek egymás irányába tervezni és építeni, újra megindult egymás felé. A régi vonalak és struktúrák mentén való ilyen újraszerveződést úgyszólván szabad szemmel lehetett követni: a Fal eltávolítása, házsorok renoválása, lezárt U-Bahn és S-Bahn megállók megnyitása, sínek és pályaudvarok újbóli használatba vétele. Majdnem mindennap volt egy újabb meglepetés, ami nem jelentett kevesebbet, mint egy perspektíva megnyitását, ami majdnem mindig újramegnyitást volt. Egyidőben ment végbe a város több pontján, aminek eredményeképpen egy átalakult, áttekinthetővé vált város jött létre. A fizikai topográfia – az utcák, a közlekedési hálózat, a sérült homlokzatok, stb. – újraszervezése persze csak jelzés valami sokkal fontosabbról: a város életének magának az újraszervezéséről. A város átalakulása pusztán szemmel is látható. Megváltozik a város személyi összetétele és a városi társadalom is. Felbukkan egy olyan típus, amelyik Berlinben már évtizedek óta nem létezett, és amit „a bonni” megjelölés nem ír le megfelelően. És megfordítva is eltűnik egy típus, vagy legalább is elveszíti hosszú ideig domináns szerepét. Berlinnek a kettéosztottság vége óta vannak más specifikus, organikus összetettségi részei, mint az izolált Nyugat-Berlin és a főváros Kelet-Berlin. A kettéosztottság utáni Berlinből eltűntek olyan iparágak, amelyek a kettéosztottság kényszerű körülményei között tovább fenn tudtak maradni, mint másutt. Eltűnnek azok az élőhelyek, amelyek csak a nagypolitikai és gazdasági történések szelvényében tudtak tenyészni. A város bekerült egy új felhalmozási szakaszba. Gyűjti a membra disiectát, levált darabjait, amennyiben még fellelhetők. Terep- és seregszemlét tart. Azt igyekszik felmérni, képes-e már megint vagy még mindig lépést tartani az

igazi nagyvárosokkal. Berlin próbálja újradefiniálni a szomszédságát. Ami egykor elérhetetlen távolságban volt, most a legközelebbi szomszédság, és ami valamikor itt volt a küszöbön, most távolra került. Az új európai koordináta-rendszerrel Berlin helyzete is megváltozott. Így lehetne folytatni, és lehetne mindenekelőtt ennek az élet minden aspektusát érintő rohamos változásnak – a mikrológiai vagy makrológiai – jeleit tucatszámra vagy százsámszámra elsorolni.

Itt meg kell elégednem egy tézissel, ebbe torlik minden megfigyelés. Így szól: Bármilyen látványos legyen ezeknek a változásoknak a tempója, lefolyása és formája, mégis szó többről, mint a rendkívüli állapot és következményei végéről, mint a normális városfejlődés medrébe való visszakerekülésről, amiből Berlint a 20. század folyamán az ismert okokból kizökkentették. Az akkeleráció a legrövidebb idő alatt próbálja behozni azt, ami másutt, normális körülmények között évtizedekig tarthatott. A felívelés minden retorikája ellenére emögött csupán – és ez önmagában is csoda egy ilyen évszázad után – a civilizált normalitás helyreállítása rejlik.

Mit mutatnék meg, hová mennék Moszkvában, hogy tartós benyomást kapjunk arról, ami az évszázad utolsó évtizedében a városban végbement? Lehetne persze odamenni, ahol most a Megváltó Krisztus-székesegyház aranykupolája csillog. Csak annak a megjelenítése, ami ott, azon a helyen történt, már önmagában is megidézné Moszkva 20. századi történetét.

A koronázó város leghatalmasabb istenháza – ennek felrobbantása 1932-ben – a Szovjetek 420 méter magasra tervezett palotája – ez nem készült el – egy uszoda megnyitása – a székesegyház helyreállítása három éven belül – ezek volnának azok a lélegzet elállító stációk, amelyek esetében nemcsak egy építményről, és nem is csak építészettörténetről van szó, hanem a birodalmi szellemről meg az istentagadás mozgalmának forradalmi szenvedélyéről, az utópia gátlástalanságáról és kudarcáról, a kommunizmus banalizálásáról és a liturgia díszes látványosságainak visszatéréséről, egy templom teljes pompában való ragyogásáról, amely úgyszólván egy új államegyház képében tetszeleg, ami az építményekben manifesztálódó történelempolitika mintapéldája a posztsovjét és posztmodern korban.

De Moszkvában valószínűleg nincs egy olyan markáns hely, amely a Berlini Falnak, a kettéosztottság helyének volna megfeleltethető. Itt mutatkozik meg, hogy a párhuzamok érvénye korlátozott. Moszkvát éppenséggel – nem úgy, mint Berlint – soha nem rombolta le a háború és a háborút

követő korszak, bármennyit tarolt is, és bármit emelt is a helyébe a sztálinisták és az antisztálinisták képrombolása. Moszkva soha nem volt kettéosztott város – hacsak nem „azok ott fenn” és „ezek ott lenn” között.

A moszkvai építkezések nem összpontosulnak egy meghatározott helyre, az egész város építési lázban ég – még a válság kitörése után is. Biztos vagyok benne, hogy összességében az ezredfordulón Moszkvában több az építkezés, mint Berlinben, amely olyan nagyra van magával, mint „Európa legnagyobb építkezésével”. Moszkva a 20. század utolsó éveiben az üres helyeket kitöltve építkezett, egyik házat a másik után, egyik utcasort a másik után, egyik lakónegyedet a másik után – nem hiszek a szememnek. Moszkva gyorsan vette át a stílusokat, egy kicsit talán túl gyorsan is, és mindenesetre kritikátlanul. De most nem a stíluskritika a fontos, hanem magának az építkezni akarásnak a ténye, ami feltartóztathatatlanul tűnik, és hosszú távon az esztétikai újításoknak is keretet adhat. Imponálóan dokumentálja ezt a *Project Russia* című néhány éves holland-orosz folyóirat. De itt sem csupán az építésről és várostervezésről magáról van szó. Csak jeleznek valami jóval nagyobb jelentőségű dolgot, amit Moszkva várossá válásának, egy nagy település-agglomeráció reurbanizálódásának neveznek. A reurbanizálódás jelzői nem is annyira az építmények – azok valamelyest inkább a régi és új impérium empire stílusát visszhangozzák, egy monarchista eklektikát –, inkább az, hogy a *szovjetszkij obraz szisnyi* átalakul egy olyan *way of life*-fá, amilyen mára a világ nagyvárosaiban mindenütt polgárjogot nyert. Azok az igazi szenzációk Moszkvában, amelyek egy szovjet városból egy nem szovjet várost csináltak. Például mi? Hogy van telefonkönyv sárga lappal (yellow pages). Hogy vannak telefonautomaták, ahonnan lehet külföldre telefonálni. Hogy mindenütt kapni lehet a nagy világlapokat. Hogy sokmindennek, ami semmibe sem került – kenyér, tömegközlekedés –, most végre rendes ára van. Hogy most talán többet kell fizetni, de nem kell órák hosszát sorbanállni. Hogy van minden – minden könyv és író, akik valamikor elérhetetlenek voltak vagy be voltak tiltva, lehet utazni Antalyába és Miami Beachre; van internet, mobiltelefon és hitelkártya. Hogy végre vannak lépcsőházak, amiket takarítanak. Hogy a melegvízért és a fűtésért végre fizetni kell.

Aki sosem élt a még szovjet nagyvárosban, nem is sejti, milyen áldások ezek az egyáltalán nem látványos változások. És itt még sokmindenről kellene beszélni: a városban belüli migrációról, új, szociálisan szegregált városrészek kialakulásáról,

a régi lakások felértékelődéséről és a külvárosi panellakások leértékelődéséről; a moszkvai soknemzetiségű társadalom átalakulásáról a Szovjetunió felbomlása után; új business community-k és számtalan különféle szcéná kialakulásáról. Kvázi-szakraális helyek – a Vörös tér, a Mauzóleum – deszakralizálásáról; arról, ahogy a gazdaság – a bankok, az üzletek – visszahódították maguknak a városközpontot; olyan városi területek újracivilizálásáról és reurbanizálásáról, amelyeket hosszú ideig az állami bürokrácia tartott elfoglalva. A kávéházak és kocsmák és diszkók visszatéréséről.

Itt most nincs módunk többre, mint megint csak egy tézist felállítani. Ez így hangzik: Moszkva a 20. század végén igyekszik ismét normális világvárossá válni, és minden esélye megvan rá, hogy bejusson a globális városok sorába.

Bármilyen keményen, szélsőségesen és paradox módon zajlik is ez a folyamat – a különböző évszázadokban játszódnó élet, a dollárizált metropoliszokban egyfelől, és a limitcsiki, a külvárosok városában másfelől – a *point of no return* rég átlépték. Moszkva maga mögött tudhatja második modernizálásának és urbanizálódásának folyamatát, a kommunizmus mintavárosa már a múlté, akárcsak a viharos hősi korszak, amelyből létrejött.

Most, hogy a városfejlődés egy korszaka lezárult, tehát múlttá vált, most válik csak lehetővé egy historizálás.

Berlin és Moszkva – két város sorsa a 20. században

„Stadtschicksal” – egy város sorsa, ez a cím Karl Schefflertől, az éppen csak metropolisszá vált Berlin portréjának nagyszerű megfestőjétől származik. Nem tudhatta még 1912-ben, hogy milyen találónak bizonyul a „sors” kifejezés a városa számára. És Moszkvára ez nem kevésbé érvényes. Előre leszögezem a tézisémet. Mindkét város, amely olyan súllyal és olyan hatásosan jelent meg a kezdődő 20. század színpadán, az évszázad folyamán kivált a nagy világvárosok köréből, az önsorsrontás, önpusztítás igen sajátos és nagyon eltérő folyamatában.

Ezeknek a városoknak a történetében sok tekintetben kulminál azoknak az országoknak és népeknek a története, amelyeknek a fővárosai voltak.

Ha meg akarjuk érteni, ami történt, vissza kell nyúlnunk a kezdetekhez, az 1914-es év előtti idők-höz, amelyik évben, mint ismeretes, a hosszú 19. század lezárult.

Az *ancien régime* végének bemutatása nem lesz mentes minden nosztalgikus felhangtól és a mély veszteség érzésétől. Berlin és Moszkva mint 20. századi európai nagyvárosok ugyanis a 19. században születtek meg. A két város, bár különböző kiinduló helyzetből induló két későjövő idegessége, lázassága és ereje a vilmosi korszak és a kései orosz cári birodalom feltörekvő és virágzó időszakából fakad. A kezdetei annak, ami csak a háború és a forradalom után, tehát

a legendás huszas években talált a legtisztább kifejeződésre és radikális stilizáltságra, mint ismeretes, a sokat kárhoztatott „vilmosi korszakra” és az „ezüstkorra” nyúlnak vissza, aminek Oroszország modern nemzeti kultúrájának megszületését köszönheti. Mindaz, amire mindig gondolunk, amikor az avantgárd villámain és dörgését és az új hangütést halljuk – mindez jóval 1917 és 1918 előtt, jóval az orosz Október és a német November előtt kezdődött, amelyek csak katalizátorai voltak a radikalizálódásnak és az új forma megtalálásának. Nincs szovjet avantgárd az ezüstkor nélkül, nincs weimari kultúra Herwarth Waldens Sturm, Peter Beherens, Ludwig Hoffmann nélkül. Mind ezekben a dinamikus időkben vette kezdetét, amikor Oroszország arról álmodott, hogy Amerika csillaga jön fel Szibéria fölött, és amikor Németországban a hely a nap alatt tömegdemokratikus álmát szótték. Tudjuk, mi volt a folytatás. Milliók felemelkedése egy jobb életbe az 1914-es nagy háborúba torkollott, a harc azért, hogy mindenkinek jusson hely a nap alatt, Verdun és Galícia csatatekreire vezetett; a társadalmi mozgósítás a katonai mozgósításba csapott át a modernitás első tömegháborújában, a népek háborújában, amely nem egészen harminc évvel később a totális háborúban teljesedett ki.

Berlin és Moszkva 1917/1918-ban: a katonák városai voltak, akik visszatértek ugyan a háború-

ból, de nem találtak vissza a civil életbe. Minden-
képpen eltart pár évig, legalábbis Moszkvában,
amíg a hadikommunizmus kora lejár, és megint
a civil élet rutinja válik meghatározóvá. Moszkva
számára ez a dezindusztrializálódás, a preurbánus
állapotokra való visszaesés időszaka. Moszkva el-
veszíti a kereskedői és vállalkozói rétegét. Moszk-
vában rendezkedik be a hatalom, az új államappa-
rátus. Moszkva lesz a Kommunista Internacionálé
negyedik Rómája. A helyzet valahogy összehason-
líthatatlan: a polgárháború Moszkvája egy polgár-
háborús város volt éhínséggel, elnéptelenedés-
sel, tömeghalállal, túlélési küzdelemmel; Berlin
inkább egy olyan város, amely mellett egy német
Októberrel szembeni várakozások ellenére elment
a forradalom.

A különbségek csak akkor válnak igazán látha-
tóvá, amikor **1920 után újból elérkeznek a bé-
keidők**. Moszkva gyorsan rendbejön, de mégis-
csak egy paraszti ország fővárosa – egy olyan for-
radalom után, amely földet adott a parasztoknak,
még inkább, mondhatnánk, és még inkább, mint
azelőtt bármikor. A NEP-korszak Moszkvájában
nagyon gyorsan regenerálódik a középosztályi,
kisvállalkozói, kisiparos réteg. Moszkva virágzik,
amennyire egy bazár és feketepiac csak virágozni
tud. Mi köze ennek a Moszkvának ahhoz a Ber-
linhez, amely a világ egyik leginkább iparosodott
és fejlett országának fővárosa? Berlinnek mások
a problémái.

De Moszkvát nem kerülik azok a pusztító erejű
változások, amelyeket **1929 után az erőltetett
iparosítás és kollektivizálás** hoz magával.
A kereskedők és a textilgyárosok Moszkvája nem
1917-ben sülyed el, hanem a paraszti bevándorlók
áradatában, akik a kollektivizálás során, azaz a pa-
rasztháború fellángolása idején a falvakból a váro-
sokba költöznek vagy sodródnak.

A régi, háború előtti Moszkva a hiperurbanizá-
lás hullámában tűnik el, amikor a lakosság száma
egyetlen évtized alatt megháromszorozódik, ami-
kor egy új városi társadalom jön létre, egy óriásfa-
lu, amely milliókat számlál, amelyben a régi váro-
siasság felbomlik, atomizálódik, eltűnik.

Az a kemény sztálinista forma, amibe Moszkvát
a 30-as években hozzák – az 1935-ös éves terv je-
gyében –, a gyökértelenné váltak milliói amorf tö-
megének a strukturálására és megfegyverzésére
irányuló munka.

Az új Moszkva: ez templomok százainak fel-
robbantása a város exponált helyein, a város ut-
cáinak és utainak kiszélesítése sugárutakká, nagy
távlatokat nyitva; ez a nagy csatorna-, alagút-, és
metróépítések időszaka; Moszkva monumentá-
lissá, hatalmassá válik, a 20-as évekbeli építészet
szerény és civil méretekhez igazodó formákkal
való kísérletezésének ideje lejárt. Most már a hie-
rarchia, a nagyszabású proszpektek, a hatalom
és a megfélemlítés építészete van soron, a régi
empire stílus túlzó formái, amelyek a világ leg-
nagyobb épületének felállításában és felhőkarco-
lók vonulatában csúcsosodnak ki. Moszkva a világ
minden városán túlszágalság, tervszerű és
gondoskodó voltában. De amit az új ember ott-
honának terveztek meg, a hatalom városává lesz,
amelynek szovjetemberekre van szüksége, nem
pedig városi polgároknak.

Moszkva 1937-ben az átfogó gondoskodás és
a korlátlan terror városa, a filmvígjátékok és az
újonnan megnyílt Gorkij-parkban üzőt gondtalan
időtöltés városa. Az elszabadult és hétköznapi-
vá vált erőszak és a rettegés városa. Moszkvában egy
egész nemzedék tanul meg hallgatni és suttogni,
tanulja meg a mimikrit, ami a túlélés záloga, a szó-
kincset, amit tudni kell használni, ha valaki boldo-
gulni akar. A régi Moszkva elsüllyedt, egy új van
feljövőben a karrierizmus és a 30-as évek törtető-
inek szelleméből.

Az egészen letről a hatalom csúcsára való
ilyen példátlan felemelkedés és a valamelyest biz-
tonságos és jó élet emléke csak ennek a nem-
zedéknek a kihalásával tűnik el a 70-es, 80-as
években. Moszkva elvérzik és újjá alakul. Moszk-
va elszegényedik, de százazrek felemelkedéséből
mégis elképzelhetetlenül nagy energiákat merít.

És mi a helyzet Berlinnel, amelyet 1933-ban
átmos és a hatalmába kerít a völkisch forradalom?
Viszonylag normálisan folyik itt tovább az élet le-
számítva azokat, akik többé már nem tartozhatnak
bele az ún. népközösségbe: ez a faji és politikai
alapon üldözöttek viszonylag kicsi és jól definiál-
ható csoportja: tehát zsidók, cigányok, komunisták,
szocialisták, hitvalló keresztények, homoszexuá-
lisok – nem a társadalom egésze. A népközösség
többé-kevésbé részt vesz ebben is. Ezt a folyamatot
itt most nem lehet és nem szükséges vázolni. Az
eredménye a városi-fővárosi társadalomra nézve
nyilvánvaló: purifikálás, unifikálás, homogenizálás,
uniformizálás, elszegényedés. Berlint a náci-forra-
dalom és a város tönkrétetele megfosztja régi váro-
si elitjétől. Eltűntek a társadalom peremén, a szám-
űzetésben, a lágerekben, a gázban. A város fizi-
kai lerombolása a szövetséges bombázók által (és
a Speer Germaniája számára készült tervek nyo-
mán) a városi társadalom leromolásának pen-
dentja. Berlinnek 1945 után – akárcsak Moszkvá-
nak 1929 után – újra kell alakulnia.

A háború utáni időszakot mindkét városban
a felhalmozás hosszú időszakának lehetne tekinteni,
amelyekben a városi társadalom új erőre kap, a re-
generálódás fázisának, amit persze a kiszípolozás
és a megtizedelés folyamatai kereszteznek: A lerom-
bolt Berlin még mindig veszít erőket – a menekü-
léssel, kivándorlással, kitelepítéssel, várakoztatással.
Moszkva, amely Sztálin kísérteties kései korszaká-
hoz közeledik, erőket ad le – a falvak javára, a le-
tarolt vidék újraépítésére. Egészében véve az 1945
utáni korszak nem éppen aranykor, de a regeneráló-
dás időszaka. A legfontosabb azokban az évtizedek-
ben, hogy nincs háború, és fontos a hidegháború-
nak köszönhető stabilitás is. Ez a leszerelés hosszú
időszaka, a civil erők utánpótlásáé, egy posztheroi-
kus időszak, amikor a kiszígerelt fővárosok pórusai-
ban újra megképződik egy városi társadalom. A dik-
tatórák vége magával vitte a monumentalizmust, ezt
a nagy heroikus gesztust is. Most az egyszerű em-
bereknek szánják a városokat – a lakásépítés kerül
előtérbe. Minden különbség ellenére a banalitásig
egyforma építkezés, a minden tervezői vagy épí-
tészti gesztusról való lemondás viharos szele söpör
végig mindkét városon. Amit a diktatóráknak nem
sikerült elvégezni a történelmi városközpontok le-
rombolásában, azt most elvégzi a konzumizmus ter-
jeszkedése. Történelmi maradványokat gyalognak le,

különlegességeket robbantanak fel. Az amerikaniz-
mus és a funkcionalizmus leghangolabb feltáma-
dását éli. Az eredmény, ami a 60-as években öltött
végső formát, ismeretes.

Egy második, banalizált modernizmus szomo-
rú eredményeivel szembesülve, ennek ember- és
városellenes gesztusától sokkoltan minden egy
fordulat, de legalábbis útkeresés felé mutatott.

Már megint szabad volt a szép városra gondol-
ni, és ilyet építeni is. Napirendre került a város és
a városiasság visszatérése. Hogy mélyreható, és
nem csupán esztétikai fordulatról volt szó, abból is
belátható, hogy a város és a városi kultúra vissza-
nyerése egyáltalán nem lehetséges a városi polgár-
ság, a civil társadalom újjászületése vagy megújú-
lása nélkül. Vagy másképpen fogalmazva: a város
iránti új érdeklődés lényegében a civiltársadalom
dinamikájából táplálkozik. A városi terek és terü-
letek visszanyerése elsősorban a városi polgárok
ügye, és csak azután az építészeké: tehát nincs új
Potsdamer Platz és új Manyés az 1989-es és a kö-
vetkező évek politikai forradalmi nélkül.

Berlint és Moszkvát a 20. században a társa-
dalmi és a politikai változások sodra kizökken-
tette a városfejlődés általános medréből. Hosszú
időre megszűnt az európai létezés és kultúra kre-
atív és innovatív központjaként betöltött szere-
pük. A zárt vagy totalitárius társadalom időszakai
annak a provincializálódását és megtizedelését is
jelentették, amit Kant „eleven erőnek” nevezett.
Jó fél évszázadra volt szükségük, hogy újból eljus-
sanak odáig, ahol egyszer már – a 20. század ele-
jén – tartottak.

Berlin és Moszkva – otthon ugyanazokban az időkben

A kapcsolatok Berlin és Moszkva között nyilván-
valóak, de sajátos jellegűek: A szélsőségek évszá-
zadában rendkívüli közelség és extrém ellensé-
gesség jellemzi. Talán az volt a legboldogabb idő-
szak, amikor a kölcsönös csere és együttműkö-
dés észrevétlenül működött, az első világháború
előtti időben, abban az időben, amit Stefan Zweig
„A tegnap világa”-ként idézett meg. A nagy köz-
ség más korszakai – a 20-as évek –, de az 1939 au-
gusztusa és 1941 júniusa közötti időszak egészen
más fajta; ez mindig csak egy kis átmeneti megál-
ló az újabb összezapás előtt.

Bármilyen nagy volt is a távolság Berlin és
Moszkva között a legintenzívebb kapcsolatok ide-
jén, a 20-as évek elején, mégis volt valami olyas-
mi, mint egy közös jelenbeli tapasztalat: az elszige-
teltség a nemzetközi államközösségben egyfelől és
a világháborút és a forradalmat követő társadalmi,
politikai és szellemi kimerültség. Az oroszoknak,
akik Berlinbe jöttek – akár menekülteként, akár idő-
leges emigránsként vörös útlevelemmel, úgy tűnhetett
a birodalmi főváros, mint egy hatalmas déja vu:
nyomor, éhínség, felkelések, puccskísérletek jobb-
ról és balról, egymást gyorsan váltó kormányok, egy
demoralizált nemzet – mindez ismerős volt nekik.

Berlinben, amit közülük sokan még a hábo-
rú előttről ismertek, minden lehetségesnek tűnt.
Berlin, nyílt város. Sokan már túl voltak azon,
aminek Berlin még láthatólag előtte volt. A né-
met-orosz találkozás alapja véleményem szerint
tehát egy tapasztalat egyidejűsége. Berlin és

Moszkva, ahogy Ehrenburg mondta, ugyanabban az időben voltak otthon.

De a szövetségek, amelyek kötődnek, a gyökertelenné váltak szövetségei, és egészen eltérő, ha nem éppen összeegyeztethetetlen ambíciók motiválják.

Berlin Szovjetországnak számára Rapallo óta a nemzetközi államközösségbe való visszatérés kapuja, és Berlin a Kommunista Internacionálé előretolt helyőrsége is, ami egyszer oda kell, hogy áttegye a főhadiszállását. Berlinbe ki-bejárnak a diplomácia felsőbb körei, de Berlin a titkoszolgálatok és összeesküvések határokon átlépő alvilágának is a központja. Berlinben vannak a legyőzött fehér seregek képviselői és szószói, egy egész hadsereg harcászultságban a legjobb személyes kapcsolatokkal német katonai körökhöz még a háború előtti időkből.

De Berlin ugyanakkor az a pont is, ahol a Vörös Hadsereg parancsnokai és tábornokai légyottnak egymással és közös hadgyakorlatra utaznak a birodalmi hadsereggel az Odera menti Frankfurtba. Berlin egy terrorista párhuzamos akciónak is színtere: itt gyilkolják meg az emigráns orosz liberálisok vezetőjét, Vlagyimir Nabokov szenátort 1922. február 28-án, és Walter Rathenaut 1922. június 24-én – az egyik esetben orosz, a másikban német jobboldali szélsőséges terroristák, akik kapcsolatban állnak egymással.

Berlinben találkozik minden, aminek a modern orosz és német kultúrában köze van a felvilágosodáshoz, de Berlinben eleven a szent Oroszország iránti vágy is, amely már nem létezik, és amelyről azt hiszik, hogy egy nagy összeesküvés áldozata lett. Berlinben találkoznak az orosz földön elkövetett pogromok hősei és áldozatai, akik Berlinben találtak menedéket. Berlinben találkoznak az orosz ezüstkor érett korú művészei, de futurista ellenlábasai is – így válik Berlin a megosztott orosz modernizmus exterritoriális találkozóhelyévé. Német körök szervezték meg az utaztatást a leplombált vagonokban a cári birodalom gyengítése céljából, most nemegyszer ugyanezek az emberek próbálnak szót érteni a cári birodalmat felváltó hatalom képviselőivel.

A *Russian connection* nemcsak a kreativitás forráspontja, de egy mixtum compositum is, egy problematikus és rendkívül robbanásveszélyes

elegy. Ezt a szcénát a maga kapcsolataival és összefonódásaival még egyáltalán nem tárták fel teljesen, csak annyi biztos szerintem, hogy a politikai szektárborképződés szimpla fogalmaival nem lehet megközelíteni. Elég egyszerűen ránézni. Nem csak, és talán nem is elsősorban a bolsevizmussal vagy a szovjethatalommal rokonszenvezők voltak azok, akik keletről várták a megváltást, inkább azok, akik a régi rend, a birodalmi összefüggések helyreállításában voltak érdekelték, akik számára inkább Keletről látszott jönni a fény, nem Nyugatról, egy kultúraellenes civilizáció, a pénz és a sajtó fellegvárából. Ennek a konzervatív-restauratív russzofilának a lényege külpolitikailag a háttérrevízió volt, tehát a második lengyel köztársaság eltűnése. A Dosztojevszkij-rajongó Moeller van den Bruck és általában sok balos jobboldali ember számára elfogadhatóbb volt még egy vörös Oroszország is, mint a Nyugat, amit a Versailles-i szerződéssel és a modern civilizációval azonosítottak.

És megfordítva is a II. Internacionálé évtizedéből számos elvarát bizonyul kibékíthetetlen ellenfélnek, a német szocialdemokratákra és a bolsevizmussal szembeni engesztelhetetlen gyűlöletükre gondolok.

A berlini színpadokon sajátos orosz kultúrharcot lehetett megfigyelni a forradalom előtti színházművészet és az új Oroszország színháza között, a kései cári korszakban megjelent filmművészet és a világot meghódító szovjet mozi között.

Ehhez a közös korabeli tapasztalathoz tartozott annak a megtapasztalása is, hogy Szovjetországnak nincs elérhetetlen távolban, nem valami egzotikum, elérhető. Akár a Derulufttal egy héten négyszer, Königsbergen és Rigán keresztül, akár hajóval Stettinen át, akár az Ost-West-Express-szel. Ez azt jelenti, hogy volt egy egész sereg ember, akik maguk is személyre vehették az országot, és lelkesen vagy kiábrándultan tértek onnan vissza. Walter Benjamin csak egy volt közülük, járt ott Oskar Maria Graf, Klaus Mann, Arthur Koestler és még sokan mások. Ez azt jelenti, hogy volt Berlinben a kommunizmus híveinek körénél jóval szélesebb figyelem a szovjet dolgok iránt: az irodalom, a szociálpolitika, pedagógia, filmek, művészet, színház, szociológia és a marxista esztétika iránt.

Voltak emellett még azok a miliók, amelyeket egyszerűen a normális kapcsolatok újrafelvétele

érdekelt, lett legyen szó akár az Oroszországot megjárta AEG-vezér Felix Deutschról, a tekintélyes Ernst Hoetzschról a Berlieni egyetemen, könyvtárközi egyezményekről könyvek kölcsönzésére, természettudósok együttműködéséről vagy közös geológiai expedíciók szervezéséről.

Alig akadt valaki, akinek ne imponált volna az új Oroszország frissessége és ereje, és úgy gondolták, eleinte el lehet nézni a bizonyos hiányosságokat a kulturáltság vagy a civilizáltság terén. Közelebbről megnézve nem is igaz, hogy Berlin egy találkozási pont volt, ha ezen egy olyan helyet értünk, ahol idegenek találkoznak össze. Azok, akik a válsággal való megbirkózás során találkoztak, egy olyan világból származtak, amely még valamennyiük számára egyformán jólismert volt, „bivsiye ljuyi” voltak ők mind, a tegnap emberei. Nemcsak a háború és a forradalom horizontja volt közös a látóterükben, de az ezeket megelőző korszak tapasztalata is, és a neveltetés, a stílus, az életmód, amiben a Tegnap Világában felnőttek. A 20-as, 30-as évekbeli találkozás még teljes egészében abból a civilizatorikus alaphoz élt, ami a háború előtt időben alakult ki. Mindazok, akik a háború és a forradalom utáni korszakban találkoztak, egy még osztatlan világból származtak, ahol még közös mérce, közös normák, ha úgy tetszik, egy közös referenciarendszer érvényesült.

Ha Berlinről mint oroszok és németek találkozási pontjáról beszélünk, ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy az első világháború katasztrófáját megelőző alapokról beszélünk. Persze nem mindig volt Berlin a centrum, ami a fiatal Oroszországot odavonzotta, ez lehetett Cohen Marburgja is, amit Paszternák fölkeresett, Rickert és Windelband Freiburgja, és Max Weber Heidelbergje, ahol Nyikolaj Bergyajev, Fedor Stepun vagy Oszip Mandelstam felbukkant. Ez lehetett a Mathildenhöhe és a Műszaki Egyetem Darmstadtja, ahol a nagy orosz mérnökök tanultak, és a nagy El Liszickij is. Vagy a charlottenburgi műszaki egyetem, ahol orosz mérnököket képeztek, az AEG, amely Leonyid Kraszint, a későbbi népbiztost tette meg általános képviselőjének az egész Orosz Birodalomban, vagy a Friedrich-Wilhelms-Universität, ahova az első világháború előtt 150 diák és diáklány iratkozott be az Orosz Birodalomból, köztük olyan szellemi nagyságok, mint Vjacseszlav Ivanov, vagy Litvinov,

a későbbi külügyi népbiztos. Régi orosz útikalauzok bizonyítják, hogy élénk orosz turizmus volt Németországban és Berlinben – már jóval Majakovszkij híres verse előtt a KaDeWe-ről (Kaufhaus des Westenről), hogy a „Hotel Russe” a Friedrichstrassen volt az első állomás a német birodalmi főváros megtekintése során, mielőtt továbbmentek volna Elsterwerda, Teplitz vagy Bad Ems felé.

Az oroszok jól kiismerték magukat Berlinben, Vlagyimir Uljanov a királyi könyvtárban, a forradalmi irodalom csempészéséért felelős Oszip Pjatynyikij Weddingben, Szergej Kuszevickij a filharmonióban. Az üzleti és utazási kapcsolatok inkább észrevétlenül működése, banki leányvállalatok megléte, újságtudósítók jelenléte, a bevásárlóturizmus és a vendéglátók tanúsítják leginkább az élénk és viszonylag zavartalan kapcsolatokat meglétét.

Egy ilyen világban virágzott a kultúra, amelynek még nem volt szüksége a kulturális csere intézményére, ha magát meg akarta értetni. Ez volt az a tér, amelyben kibontakozhattak a transznacionális kulturális elit, és nyilvánvaló, hogy ez leginkább honnan verbuválódhatott: a régi dinasztikus kapcsolatokból, a diplomácia formális világából, egy nemzetközi szociáldemokráciából és a zsidóságból.

A tegnapi gazdagok világában kialakult egy poliglott, kozmopolita, transznacionális válogatott keret, egy „diskurzusközösség”, amelyet a következő évtizedekben felforgató a nacionalizmus és a társadalmi forradalom. Nem nehéz megnevezni, hogy kik személyesítették meg a két háború közti Berlinben ezt a transznacionális elitet.

A szovjethatalom is olyan hatalom volt forradalmi vonásai ellenére, amelynek diplomatái még a háború előtti korszakban nőttek fel, és ha nem is követték, de legalább ismerték a 19. századi viselkedési kódexet. Georgij Csicserin, egy nemesi származású népbiztos, és egy nemesi származású moszkvai nagykövet, Graf Brockdorf-Rantzau a forradalmi vagy demokratikus körülmények között is hódoltak szokatlan allűrjeiknek és a klaszikus zene iránti szenvedélyüknek. Karl Radek, a világforradalmár aktivistának ez a prototípusa mindenütt feltalálta magát: Moszkvában, Vilnában, Bécsben, Berlinben, még azt a hangot is képes volt eltalálni, amely a nacionalista jobboldalt kísértésbe hozta. Nem volt nehéz szót értenie egymással Rilkének és Paszternaknak, mert az ő ismerettségük régebbi volt, mint a forradalom, és mélyebb alapokon nyugodott. Nyikolaj Bergyajev és Grikorij Landau minden nehézség nélkül be tudott kapcsolódni a Spengler *Nyugat alkonyáról* folyó vitába, mert már Moszkvában is folytattak róla egy döntő vitát, és kialakítottak róla egy önálló véleményét talán a *Sumerki Evropában*.

Harry Graf Kessler számára a találkozás a vágyonától megfosztott orosz sajtómágnással, Ivan Szityinnel aligha lehetett valami egzotikus dolog, mivel Szityin a háború előtt minden évben ott volt a lipcsei könyvvásáron. A Berlinbe menekült mensevikeknek megvoltak a régi jó ismerősei a II. Internacionálé idejéből, és az alapelvei, amelyekhez a programjuknak ellentmondó oroszországi forradalom dacára is ragaszkodni akartak. Mindenütt a régi időkbeli való ismerősökkel találkozik össze az ember – a diplomáciai testületben

éppúgy, mint a vezérkarban (Hilger, Nadolny, Niedermayer és mások). Mindenütt ott vannak azok a közvetítők, akik eleve von Haus aus éppen annyira tartoznak a német kultúrához, mint az oroszhoz – sok balti német van közöttük, moszkvai birodalmi németek, mint Arthur Luther vagy Klaus Mehnert, akik fordítóként vagy újságíróként tevékenykednek.

A Moszkva és Berlin közötti kapcsolat felszámolása egyet jelent annak a tapasztalati térnek és személyi állománynak a feloszlásával, amely ennek a hordozója volt. Ez több lépésben ment végbe – 1914-től kezdve majd fokozódva egészen az 1945-ös összeomlásig.

Ezt az összefüggést felrobbantja az első világháború, újra összejön a 20-as évekbeli egymásra találás hordozójaként, felváltja a tömegek felemelkedése, amelyek a totalitárius pártokban találják meg a nyomásgyakorló csoportjaikat. A német-orosz kapcsolatok kudarcba fulladásának legfőbb kulturális következménye a német-orosz kapcsolatok egy közös tapasztalati horizont által formált hordozóinak feloszlása, atomizálása, megsemmisítése. Még mielőtt sor került volna a nagy fináléra a második világháborúban, a régi elit már ki vannak rúgva vagy le vannak mészárolva – akár Oroszország régi forradalmi gárdájához tartoztak, akár a régi európai iskolához tartozó diplomaták. Erről a közös horizontról mit sem tudó új fenőtípus jelenik meg a német-orosz szintéren.

Elég utánamenni a nyomoknak, hogy hol maradtak le a *Russian Connection* képviselői. Tuha-csevszkij, aki de Gaulle-lal együtt volt hadifogoly az első világháborúban Ingolstadtban, a Németországba látogató más tábornokokkal együtt kétként köt ki a hadi törvényszék előtt, míg a német tábornokok, akik Oroszországban szereztek helyismeretet, ennek a Barbarossa-terv előkészületei során veszik hasznát.

Von der Schulenburg nagykövet, aki berlini konzul volt a cári birodalom idején, aki az 1939-es paktumban a háború elkerülésének lehetőségét látta, és 1941-ben még figyelmeztette a szovjet vezetést a támadásra, Plötzensee-ben kötélen végzi.

Richard Sorge-t, az Institut für Sozialwissenschaften lelkes diákját Tokióban végzik ki ugyanezért. Egy nagyhatású antibolsevista orosz barát író Edwin Erich Dwinger, aki német-orosz házasságból született, akinek a bolsevizmusról szóló könyvei óriási példányszámban jelentek meg a 20-as években, az SS-szel utazik a Szovjetunióba, és még a háború után is befolyásos és tekintélyes író marad Nyugat-Németországban. A mensevikeknek sikerül kimenekülni a tengeren túlra, ők építik ki a *Soviet Studies* diszciplináját Amerikában. Berlin a második világháború alatt az orosz kényszermunkások metropolisza lesz és Vlaszov tábornok börtöne a Kiebitzweg 3 alatt. Berlin lesz a rendezőpályaudvar a Vityebszk vagy Sztálingrád felé kivezényelt katonák számára, és „Berlin ostromának” végpontja. A modernitás kezdetének Berlinjéből nem marad semmi, csak egy memento, és elpusztult emberéletek milliói, majdnem 30 millió a Szovjetunióban és egy ország romokban. Ezzel valami véget ér.

Ha van egy olyan időhorizont, amely mai szemmel tényleg optimistának tűnik, az a háború előtti

korszak nem látványos modernitásának szerencsés korszaka. A modernitás nagy teljesítményei ugyanakkor egy kulturális túlfűtöttségről is tanúskodnak, válságról és kétségbeesésről. Sok szól amellett, hogy kimerült, még mielőtt a diktátoroktól megkapta volna a halálos döfést, vagy a maguk céljaira kezdték volna instrumentalizálni. Nem annyira az szorul magyarázatra, hogy miért győzött az erőszak, hanem hogy az erők, amelyek megóvhattak volna tőle, miért bizonyultak túl gyengének a sakkban tartására.

A *Russian Connection*, bármilyen elképzelhetetlenül gazdagnak tűnjék is számunkra, maiak számára, szétszaggatták az ellentétes érdekek és stratégiai ambíciók, túl kevés volt egységes, túl fragmentált volt ahhoz, hogy a korszak felfordulási közepette nyugópontot vagy legalább egy konszolidált centrumot képezhetett volna a felülről és alulról jövő forradalmak fenyegetéseivel szemben.

A civil erők kikapcsolása és likvidálása – legyenek ezek diplomaták, értelmiségi-forradalmárok, német antifasiszták Moszkvában vagy mensevik antibolsevisták a német emigrációban, vagy patrióta katonák – ezeket mind kiszorította. Vége lett a régi értelemben vett német-orosz kapcsolatoknak.

Hova jutott mára ez a két város?

Nincs visszaút az első világháború előtti korszakba, és semmi okunk arra, hogy romantikus színben tüntessük fel Berlint mint német-orosz találkozási pontot a 20. század első felében.

Az 1945 után az első sokak számára a felszabadulás tapasztalata, de még többek számára a háború, a kiégett föld, a hadifogság közös negatív élménye. Erre következik a hidegháború, az ország kettéosztása, ami két különböző élet- és tapasztalati horizontot hozott magával. Berlin voltaképpen csak a világ kettéosztásának pillanatában vált találkozási ponttá a szűkebb értelemben: olyan emberek találkoztak itt össze, akiket addig nem kötött össze azon a negatívon kívül más közös tapasztalat. Berlin, amelyet egy érintetlen kommunikáció bázisaként leromboltak, új erőkkel töltődik fel véleményeim szerint. Sok minden kinőtt újra, különösen az NDK területén eltelt negyven évben, de ott is, ami valamikor NSZK volt.

A megosztottság időszakának is megvoltak a német-orosz úttörői.

Annak a nemzedéknek a számára, amely az 1989 utáni horizontba kezdte magát beleélni, a helyzet egészen más. Egy közös tapasztalati- és élethorizont újbóli kialakításának vagyunk a tanúi, és az a kérdés, hogy a mai generáció jobban megbirkózik-e a problémákkal, mint a hősies indulás majd az összeomlás kortársai. Berlin és Moszkva, illetőleg Németország és Oroszország éppen a legnehezebbel nem boldogult: a normalitással. Hogy ezentúl hogy alakul, nem lehet tudni.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

az eltékozolt fiú

Marc Chagall Vityebszkben

Marc Chagallt, a huszadik század avantgárd mozgalmainak egyik legbíresebb, nemzetközileg is elismert alakját – aki 1918-ban még művésziskolát is alapított ottban –, szülővárosa, az egykor orosz, ma belorusz Vityebszk megtagadta. Mielőtt egyéni stílusával – a fauve, a kubizmus, az expresszionizmus és a szuprematizmus hatásainak vegyítésével – világhírű zsenivé nőtte volna ki magát, odabaza kudarcot vallott.

Marc Chagall húsz éves volt, amikor elhagyta szülővárosát, Vityebszket, és Szentpétervárra, az ottani Művészeti Iskolába ment tanulni. Ezután Párizsban egy *La Ruche* (Méhkas) nevű művésztanyán telepedett le. 1914 júniusában visszatért Vityebszkbe, hogy feleségül vegye Bella Rosenfeldet, egy gazdag vityebszki ékszerész lányát. Rosenfeldnek saját üzletláncja volt a városban. Chagallék eredetileg úgy tervezték, hogy az esküvő után együtt mennek Párizsba, de az 1914-es év rossz fordulatot vett, és nem kedvezett az európai utazásoknak. Két héttel az esküvő után a vityebszki hatóságok elkobozták Chagall francia útlevelét. Hogy elkerülje a besorozást, elfogadta Rosenfeld segítségét, aki egy kisebb irodai állást szerzett neki a pétervári katonai parancsnokságon 1915-ben. Két évvel később kitört az orosz forradalom, és Chagall élete ismét gyökeresen megváltozott.

1918 szeptemberében a moszkvai kultuszminisztérium kinevezi Chagallt a teljes vizuális propagandát és művészetet felügyelő teljhatalmú megbízottjának Vityebszk városában, és az egész vityebszki körzetben. Chagall nyugati életrajzírói gyakran azt állítják, hogy ezt a posztot maga Anatolij Lunacsarszkij ajánlotta neki, sőt a mandátumot is ő írta alá személyesen. A vityebszki körzeti levéltárban fellelhető kinevezési dokumentum egyik példánya azonban arról tanúskodik, hogy megbízását egy alacsonyabb rangú minisztériumi tisztviselő, egy Punyin nevű komisszár írta alá. Ezen túlmenően a bizonyítékok arról árulkodnak, hogy Chagall saját maga folyamodott a poszt betöltéséért, mert egyedül ebben látott garanciát arra, hogy megvalósíthassa azt az idealista elképzelését, hogy ő legyen az európai kortárs művészetek meghonosítója Vityebszkben. A korabeli leírások úgy ábrázolják Chagallt ebben a korszakban, mint lelkes és aktív szovjet bürokratát, aki az akkori divatnak megfelelően bőrkabátban és bőr aktatáskával jár, és az aktatáskája mindig nála van. Ráadásul még testőre is akadt Valentyin Antoscsenko-Alenyev személyében, aki az 1970-es évek híres kazah művész lett.

Chagall első feladata az volt, hogy díszítse fel a várost az orosz forradalom első évfordulójára.

Kevesebb, mint két hónap állt a rendelkezésére, muszáj volt gyorsan dolgoznia. Összehívta a város valamennyi művészt, azt indítványozva nekik, hogy függesszék fel, amit éppen csinálnak, és inkább dolgozzanak neki. Miután a legtöbbször kirakatrendező vagy cégérfestő volt, hamar kiderült, hogy ők magukban nem tudnak olyan bonyolult feladatot ellátni, mint a városi utcák feldíszítése. Így hát David Jakersonnal és Alex Rommmal karöltve Chagall színes papírra vázlatokat készített, amiket aztán a segítői egy olyan kezdetleges középkori technikával nagyítottak fel, amilyent már Vasari is leírt.

A mester esztétikai ambícióit egyáltalán nem gátolta, hogy egy, a Szovjet Köztársaság periferiáján lévő kisvároshoz kell elképzeléseit illesztenie. Valójában úgy fogott hozzá, mintha Párizst vagy egy másik európai fővárost kellene feldíszítenie. Fotók, sőt még a filmek is arról árulkodnak, hogy ez a dizájn inkább avantgárd volt, mintsem szovjet. Papagájok, harlekinok, klónok, színpompás ruhák, rengeteg proletár vörös ruhában, fenyőtűből készült díszekkel ékesítve: Chagall felfogása szerint ezek szimbolizálták a szovjet forradalom felszabadító erejét az elnyomás és az esztétikai diktátumok alól. Chagall üzenete persze nem talált kedvező fogadtatásra. A tömeg kinevette a papagájait, az újságok kritizálták, a városi hatóságok pedig azzal vádolták, hogy értelmetlen dolgokban tobzódva elpocsékolja a rendelkezésére bocsátott forrásokat. Május elejét, a következő nagy szovjet ünnepet már Chagall nélkül szervezték meg, és a jelentések szerint „csupán virágokkal” díszítették fel a várost.

Chagall ekkor a Vityebszki Művészeti Iskola megalapítására kezdett koncentrálni. Abban reménykedett, hogy kellő vonzerővel bír, ha meghívja igazgatónak az art-nouveau híres orosz mestert, Misztyiszlav Dobuzsinszkijt. Dobuzsinszkij rá is állt, hamarosan azonban konfliktusa támadt Chagallal. Dobuzsinszkij ugyanis arra használta fel pozícióját, hogy élelmiszert szerezzen, és azt elküldje az éhínség sújtotta Péterváron élő rokonainak. Oroszország közepéhez képest – amit letarolt a forradalom és a hozzá nem értő szovjet adminisztráció – Vityebszk viszonylag gazdag volt. Nagy csalódás volt ez Chagall számára, aki megtanulta, hogy egyetlen dolog vonzza a városi hírességeket a Művészeti Iskolába, az élelem és a lehetőség, hogy tűzfához és az elemi szükségletek kielégítésre szolgáló más javakhoz jussanak. Nem akartak részesülni a tömegek széleskörű művészeti nevelésének szép eszméjéből. Éppenséggel egyikük sem.

1919 februárjában, mint a város képzőművészeti bizottságának feje, Chagall megpróbált a saját

hatáskörébe vonni valamennyi feladatot mind a festészet, mind a dizájn területén, legyenek azok akár kereskedelmiek, akár nem. Az volt az elképzelése, hogy létrehoz valamifajta alkotói műhelyt, ahol begyűjtheti az összes megrendelést, majd újra kiosztja a műhely tagjai között. Vityebszk művészei azonban vonakodtak alávetni magukat egy repatriált emigráns parancsainak. Erre két indokot is felhoztak. Az egyik az volt, hogy Chagall huzamos ideig nem is élt Vityebszkben, a másik, hogy mint egy volt heringkereskedő fia nem származott eléggé jó családból. A művészek közzétették kifogásaikat a vityebszki hivatalos sajtóban, és azzal vádolták Chagallt, hogy cenzúrát akar bevezetni a művészvilágban. Chagall elképzelésének megvalósítását megakadályozták, a műhely soha sem jött létre.

Gyermeük megszületése után, 1919 szeptemberében Chagall és Bella elhatározták, hogy felszerelik egyszobás lakásukat a Buharinszkaja utcában, a Művészeti Iskola épületében lévő háromszobás lakásra. Chagall még mindig az Iskola egyik vezetője, másrészt alapítója is volt. Az a kívánsága, hogy ott éljen, régi barátja, Alexandr Romm ellenállásába ütközött, akit éppen Chagall hívott meg a grafikai szekció vezetésére. Romm maga is abban reménykedett, hogy meg tud szerezni egy lakást az épületben. Rögtön azután, hogy Chagall átköltözött, Romm panasszal élt a városvezetésnél, azt kérve, hogy sajátítsák ki a lakást, és adják a Modern Művészetek Múzeumának. A város szovjet polgármestere, Szergejevskij támogatta Rommot, mivel Chagallban Moszkva képviselőjét látta, aki Lunacsarszkijjal és más pártvezetőkkel cimborál, így korlátozza a helyi hatóságok hatalmát. Egy írásbeli figyelmeztetést követően Chagallt gyerekestől, feleségétől kilakoltatták.

Ezekhez az eseményekhez társult, hogy letaróztatták Chagall anyósát, és az NKVD két alkalommal is házkutatást tartott Rosenfeldék lakásán. Elkoboztak mindent, amit csak értékesnek találtak. Chagall tevékenységét a vityebszki sajtó egyre keményebben bírálta. Ő mindezek ellenére a városban maradt, mert megvolt még a művészeti iskolája. De azzal az álmával, hogy bevezesse a vityebszki munkásosztály gyermekeit az európai avantgárd világába, magára maradt. És vésszen fogyott az ideje.

Marc Chagall és Kazimir Malevics

1919. november 5-én megérkezett Kazimir Malevics Vityebszkbe, hogy tanítani kezdjen a művészeti iskolában. Vele tartott egy zsidó művész, Chagall odadó híve, Lazar Liszickij is. Fontos megjegyezni, hogy Liszickij volt az, aki meghívta

Malevicset, nem pedig Chagall. Hat hónappal később, 1920 májusában Chagall tanítványai aláírtak egy petíciót, amelyben kifejezték azt a kívánságukat, hogy Malevics szuprematista műhelyéhez kívánnak csatlakozni. Liszickij még a nevét is megváltoztatta Lazarról a szuprematista „El”-re, ezzel is kifejezve, hogy Malevics követője lett.

Ennek a kollektív árulásnak egyszerű oka volt. Chagall arra tanította tanítványait, hogyan kell festeni, Malevics meg arra, hogy nem kell festeni. Malevics nézete szerint a művész több mint egy gondolkodó, több mint egy filozófus. A művészeknek fel kell hagyniuk azzal, hogy „úgy követik a természetet, hogy lemásolják azt”. „Az ecset túl lágy eszköz ahhoz, hogy értelmet kreáljon” – írta – „a tollra van szükségünk ahhoz, hogy élesítse az értelmünket”. Malevics műhelyében három hónap elég volt ahhoz, hogy az alapfogalmakat elsajátítsák, és a tanulókból képzett művész váljék, akár a mesterrel magával is egyenrangú. Chagallnál hosszabb idő kellett ahhoz, hogy érzékelje a látható haladást. Ő a Párizsból hozott módszert használta a tanítás során, azt a módszert, mely szerint mindössze három szín használata megengedett egy figura megformálásához, mégpedig a zöld, a sárga és a kék, és nem lehet palettát használni a kikeverésükhöz. Ez a módszer túlságosan próbára tette egy vidéki városka tanulóit.

Malevics Moszkvából jött és igazi hírességnek számított, míg Chagall többé-kevésbé helybeli figura volt. 1919 júniusától további konfliktusai támadtak a hatóságokkal, mivel azok úgy tekintettek rá, mint akit nem lehet elszámoltatni. Chagall teljhatalmú művészeti megbízottként egy fityinget sem kapott, minden jövedelme az akadémia igazgatói tisztségének betöltéséért járt. Ez a bérjegyzék szerint 1920 áprilisában 4000 rubelt tett ki. Vera Jermolajeva – aki nem csak az iskola pénzügyeit intézte, de mint szuprematista Malevics meggyőződéses híve is volt –, elintézte Malevicsnek egy 120 ezer rubeles fizetést, ami másképp szólva harmincszorosa volt az iskolaigazgató fizetésének. Chagallt mélységesen megsértették. Ahogy a lemondásában írta „nem csak a pénzügyekkel gyötörtek, de megaláztak erkölcsileg is”. A történet vége az, hogy Malevics megszerezte az iskola épületében azt a lakást, amit Chagall akart volna magának. Ezúttal azonban senki sem tiltakozott.

A feledés homálya

Chagall képei eltűnöztek, mialatt ő még mindig az iskola igazgatója volt. Három különböző írásos hivatkozás – Chagall hallgatóié és Alexander Romm – is megerősíti, hogy a diákok egész egyszerűen ellopták a mester képeit a második emeleti fali széfől. Nem az újraértékesítés volt a céljuk, hanem ahogyan azt egyikük megjegyzi: „nem volt saját vásznunk, amire festhettünk volna”.

Azután, hogy 1922-ben Chagall eltávozott Vityebszkből, öröksége még tovább fogyatkozott. Egy, a Modern Művészetek Múzeumában 1929-ben készült leltár tanúsága szerint a kortárs művészetek teljes kollekciója elveszett. Huszonhat festmény – Kandinszkijtől, Jermolajevától, Chagalltól és Malevicstől – eltűnt, elpusztult, vagy átfestették. 1920 és 2012 között egyetlen Chagall kép sem létezett Chagall szülőházában.

Chagall nevét utoljára 1928-ban említik meg a Szovjet-Fehéroroszország sajtójában, ettől kezdve 1987-ig nem létezik Chagall nevű festő a vityebszki művészet történetében. A szovjet művészeti elkötelezettségű enciklopédiák és monográfiák úgy írják le az 1920-as évtized kulcsfontosságú eseményeit, beleértve a művészeti iskola megalapítását, és a város feldíszítését a forradalom első évfordulóján, mintha mindezeket kizárólag a helyi hatóságok művelték volna. 1987-ben a peresztrojka kávé Chagall rehabilitációja is megkezdődött, számos publikáció: versek, írások és újságcikkek jelentek meg az olyan moszkvai lapokban, mint az *Ogonyok* és a *Lityerturnaja Gazeta*.

Ez azonban mit sem változtatott Chagall vityebszki megítélésén. Éppen ellenkezőleg! A kommunista sajtó Minszkben ellenséges érzelmekkel reagált a moszkvai dicsőretekre. 1987-ig Chagall elfelejtett személy volt, 1987 után pedig a rágalmak céltáblája. A *Polityicseskij Szobeszednyik* lekötött egy cikket, melyben azzal vádolják Chagallt, hogy abból a házból, ahol a Művészeti Iskola volt, eltulajdonította az antik bútorokat. Egy másik szerző meg azzal vádolja, hogy iskolai helyeket kínált jó pénzért fiataloknak, hogy ily módon kerülhessék el a katonai szolgálatot.

1988-ban egy lelkes csoport kiállítást szervezett Vityebszkből Chagall festményeiről, egy moszkvai magazinban megjelent képeiről készült fénymásolatokból. A kiállítást a kommunista hatóságok – a vityebszki akadémia más híveinek kiállításával egyetemben – leállították. Chagallt eltávolították az iskola három alapítóját ábrázoló szoborról, ahol együtt szerepelt Repinnel (aki soha, semmilyen iskolát nem alapított Vityebszkből) és Maleviccsel (aki meg elorozta a művésziskolát Chagalltól).

A kései Belorusz Köztársaság szovjet elitje antiszemita és mélységesen konzervatív volt, vonakodott bevezetni a Gorbacsov-féle változásokat. Maradásuk alá adta a lovat Alesz Adamovics író, azzal a felkiáltással, hogy Fehéroroszország legyen a „peresztrojka Vendée-je”. Ez a francia megye annak idején ellenállt a forradalomnak, és még a monarchia bukását követően is monarchista maradt. Nem sok minden változott a szovjetrendszer összeomlása és Belorusz függetlenné válása óta, az elit ugyanaz maradt, és ez még inkább így van Lukasenka 1994-es választási győzelme óta.

A rosszindulatú publikációk sora, a kiállítások betiltása, Chagall védelmezőinek eltávolítása állásukból tovább folytatódott az eltelt másfél évtizedben is. Irina Szilenkovát, a belorusz enciklopédia szerkesztőjét elbocsátották, mert megpróbált egy valóságghú cikket közzélni Chagallról. Arkagyij Rudermandokumentum filmet készített az incidensről, a filmet betiltották. Bár Chagallnak a pártelitbeli legtöbb ellensége nagyon öreg, de meghalt már, a kétezres évtized közepéig még mindig nincs Chagallról elnevezett utca Minszkben, és nem képesek egy Chagall szobrot sem felállítani a belorusz fővárosban.

Az elismerés első jelei 2012-ben mutatkoztak, amikor is a helyi Gazprombank a Christie's-től Chagall képeket vásárolt, és megszervezett belőlük egy kiállítást is. A Gazprombank ezzel nem csupán Chagallt kívánja népszerűsíteni, hanem

azt is demonstrálja, hogy a Gazpromnak nemes szándékai vannak a belorusz kultúra, a nemzeti emlékezet és a művészeti örökség ügyeinek előmozdításában.

A kulturális globalizáció kontextusában Vityebszk elzárkózása a külvilágtól elképzelhetetlené teszi az eredeti művészet átültetését. Természetesen néhány rendkívüli tehetség ott is fellelhető. De az óriási kulturális szakadék, amely a helyi és a kontinentális kultúrát elválasztja, más aspektussal is bír. Chagall esete világosan illusztrálja, hogy nem elég zseninek lenni Párizsban ahhoz, hogy valaki Vityebszkből is kiérdemlje ezt a rangot. És ez megfordítva is igaz. A húszas években Vityebszk vezető realista festője egyben a város legismertebb személyisége, Jehuda Pen volt, akire bizonyára úgy tekintének a nagyobb kulturális fővárosokban, mint túlságosan ódivatú, minden eredetiséget nélkülöző, figyelemre sem méltó valakire. Mindent egybe vetve, azzal, hogy otthagya Vityebszket, és visszatért Párizsba, Chagall valószínűleg a jobbik utat választotta.

Művészi hatás

Chagall nem szimplán hivatalnok, de egyben művész is volt. Mindazonáltal egyetlen interjú sem készült vele második vityebszki korszakában. Ennél fogva semmiféle írásos dokumentum sincs esztétikai inspirációiról. Akárhogy is nézzük, úgy tűnik, nem szenvedett hiányt művészi hatásokban, de mégis inkább erőteljes, belső, alkotói életet élt. Minél több problémába ütközött, annál intenzívebbé váltak a színei.

Amikor legelőször tért vissza Vityebszkből, másodvonalbeli festő volt csupán, gyenge figuratív megoldásokkal. Ebben az időben készült festményei, például a *Nu assis fleur* (1911), azt mutatják, hogy átvette a kubisták és fauvisták által kitalált technikát. 1910 és 1914 között senki sem mondaná Chagall festészetéről, hogy Henri Matisse-ra hajaz, akit pedig igen szorosan követ a későbbiekben. Chagall színvilága fakó és előre meghatározható, plasztikusan másolja a kubista íveket és geometrikus ábrázolásokat.

A Chagall műveiben megjelenő ikonográfia folyamatosan változott Vityebszkből. Egy csomó új, eredeti kép és szimbólum jelent meg. Szeretők kezdtek lebegni a levegőben (*Promenad* 1917), és ezek pontosan a második vityebszki periódusában keletkeztek. Introvertált zsidók, ingaórák, szamarak, hegedűk és kanyargós, kikövezett utak jelentek meg a vásznain. Chagall sokat veszített, beleértve számos festményét is, de sokat is nyert. Amit veszített, az könnyedén visszanyerhető: A legtöbb képét újra alkotta, miután megérkezett Párizsba. Amit pedig nyert – a különös ikonográfia és az alig felfogható, briliáns színvilága –, nem hagyta el őt. És ez volt az, ami a provinciális, másodrangú festőt világhírű zsenivé avatta, akinek a neve olyan hangosan és jól cseng a világban, hogy azt még a szülővárosában is hiába próbálják elnyomni.

VARRÓ GÁBOR FORDÍTÁSA

a Művészet Új Eszméinek Apostola

Malevics Vityebszkben

A szuprematizmus első nyilvános bemutatása épp száz éve, 1915 decemberében a petrográdi *0.10. Utolsó Futurista Kiállítás*on reflektorfénybe állította Malevicset. A geometrikus absztrakt képek kozmikus víziót és egy ismeretlen jövő terében elgondolt formákat mutattak egy születő új hit első ikonjaként. Ennek öntudatos jelzése volt a *Fekete Négyzet* egy felső sarokba helyezése: arra a helyre, amely az orosz házakban tradicionálisan a „piros sarok”-nak nevezett szentély volt, az ikon helye. Mindez megosztotta a művészeket és a közönséget. Malevics új tanai és a „szupremusz”, azaz „legmagasabbrendű” jelző használata híveket, ellenségeket, és hírnevet szerzett neki. Mire 1919 őszén El Liszickij meghívására és az ő kíséretében Vityebszkbe érkezett, már az új orosz művészet vezető, profétikus egyénisége volt, aki radikálisan új képi nyelve mellett nem kevésbé radikális gondolatokat osztott meg olvasóival polemikus, olykor kinyilatkoztató hangnemű írásaiban.

A *Fekete Négyzet* orosz ikonként való bemutatása azért is meglepő volt, mert Kazimir Szeverinovics Malevics 1879. február 26-án lengyel katolikus család fiaként született Kijevben, ahol apja a városi cukorrépa gyárban dolgozott, és soha nem tért át az orosz ortodox vallásra. 1895 és 1896 között a kijevi Művészeti iskolában tanult. 1898-ban Moszkvába költözött, ahol különböző iskolákat látogatott, köztük a Sztroganov Művészeti Főiskolát. 1907-től mind aktívabban részt vett az izgalmasan kibontakozó fiatal orosz művészet eseményeiben. Festő barátai mellett 1912-ben kapcsolatba került a *Hylea* csoport kubo-futurista költőivel, Alekszej Krucsonihhal, Velimir Hlebnyikovval, Benyegyikt Lifsiccel, David, Nyikolaj és Vlagyimir Burljukkal, és többek közt Vlagyimir Majakovszkijjal is, akiket azonban, Roman Jakobson visszaemlékezései szerint elfogadhatatlannak talált.¹ Mégis, mindannyian csatlakoztak Malevics új barátja, a zeneszerző, költő és festő Mihail Matyusin *Szozjuz Mologyszi* (Ifjúsági Szövetség) nevű csoportjához.² A *Hylea* költői éppoly radikálisan bontották le a nyelvet a szó, betű és hang elemi egységeire, mint Malevics a tárgyakat színekre és formákra. Az 1912-ben kiadott *Pofon a közlének* című antológia azonos című Manifestuma kijelenti: „Egyedül mi vagyunk korunk arca”.³ Krucsonih és Hlebnyikov 1913-as „A szó, mint olyan” című pamfletje Malevicset már a hozzájuk hasonlóan gondolkodó festők között említi.⁴ Transz-racionalista – „zaum”, a „zaumennij”, „értelmen túl” jelentésű szó rövidítése – koncepciójukkal megalkották a „verbális massa” fogalmát, ami Malevicset a „szín-massa” és a „festői massa” fogalmainak a megalkotására inspirálta.⁵ Szuprematista műveiben a szín autonóm

entitás, akár a hang, amely a *zaum* költészetben saját független vokális jelenléttel rendelkezik.

Malevics kezdetől fogva hangsúlyos erőfeszítéseket tett azért, hogy a szuprematizmus feltalálása minden kétséget kizáróan az ő elismert szellemi tulajdona legyen. Hogy ezt biztosítsa, 1916-ban *Supremus* néven csoportot kezdett szervezni, amelybe a lehető legtöbb művészt igyekezett bevonni, így egyúttal saját zászlaja alá is állítani őket. Mivel egy mozgalomnak fórumra is szüksége van, előkészületeket tett egy *Supremus* című folyóirat kiadására, amihez azonban pénzügyi támogatásra volt szüksége. Először azt remélte, hogy a gazdag Natalja Mihajlovna Davidova lesz segítségére, aki már korábban szervezett egy kiállítást, ő azonban nem vett részt ebben a tervben. Malevics az Ivan Punyi – Xenia Boguszlavszkaja házaspár segítségével is reménykedett, hiszen ők finanszírozták a *Tramway 'V'* és a *0.10* kiállításokat, ők azonban elleneztek a szuprematizmus koncepcióját, sőt magát a szót sem fogadták el, megtagadták, hogy szerepeljen a *0.10* kiállítás katalógusában. Olyan éles ellentét állította őket szembe Malevicscel, hogy Vityebszkből való távozásuk okaként éppen Malevics megjelenését nevezték meg.

Malevics látványosan szembeszállt azokkal, akik nem vették komolyan a művészetét. Amikor Vlagyimir Tatlin, Malevics egyik legelszántabb ellenfele 1916-ban *A Bolt* (Magazin) címmel ellenkiállítást rendezett (egy bolthelyiségben, innen a cím), bevalottan azzal a céllal, hogy az orosz művészetet „deszuprematizálja”.⁶ Malevics ugyan pre-szuprematista képekkel vett részt, de sajátos öltözékben jelent meg a megnyitón. A pétervári kiállítást felidézendő „0.10” feliratot viselt a homlokán, a hátán pedig nagybetűs feliratot, amely azt hirdette: „Én, a Művészet Új Eszméinek Apostola és a racionalizmus sebése, elfoglaltam a Művészet büszke trónját, és az Akadémiát a filiszteusok istállójának nyilvánítom.”

Tatlin és néhány más művész határozott szembenállása ellenére a szuprematizmus létrehozása Malevicset a fiatal orosz művészet élvonalába emelte, mint az egyik legradikálisabb vezetőt és újítót, akinek a felfogása élesen különbözött Tatlin materializmusától és műveinek háromdimenziós térbeliségétől. A kortársak Malevicsre mint erősen konfliktuskeltő figurára emlékeznek. Nagyezsda Udalcova „ravasz politikus”-ként gondolt rá vissza,⁷ Mihail Bahtyin szerint „aszkéta volt, teljességgel az eszméinek a rabja”, de „valamelyest örült is”, bár Malevics írásairól jó véleménnyel volt. Sokan rendkívül energikusnak találták – Matyusin például azt emelte ki, hogy „Malevics saját magát és másokat is fel tudott tölteni erővel és energiával, hogy valami újat alkossanak.”⁸

Mire 1919 őszén Vityebszkbe érkezett, Malevics már kidolgozott retorikával és érvekkel állította, hogy a bolsevik forradalom leghatékonyabb és legpontosabb vizuális kifejezése kizárólag a szuprematizmus lehet. Hírneve és a szuprematizmus legendája megelőzték, ő pedig a teatralitás iránti eleven érzékével rendezte meg bevonulását a Vityebszki Népi Művészeti Iskolába. Szemtanúk elbeszélése szerint:

„Az egész iskola összegyűlt az épület központi csarnokában, amelybe tágas, nyitott lépcsősor vezetett az emeletről. Miután Marc Chagall bejelentette, hogy új tanár érkezett az intézménybe, egy ember jelent meg a lépcsősor tetején. A jelenlevők felnéztek, s egy kerek fejű, jókötésű férfit pillantottak meg, aki lassan megindult lefelé a lépcsőn, s lefelé haladtában karjaival széles köröző mozdulatokat tett. Amikor leért a lépcső aljára, még mindig nem szólt, hanem a csarnokban álló pódiumra lépett, és folytatta a tornagyakorlatra emlékeztető karkörzést. Keménykötésű, erős alkata akár egy birkózó vagy sportolóé. A hatás elementáris volt: a jelenet mindenki emlékezetében úgy maradt meg, mint a »szuprematista mozgás« kifejezése.”⁹

A Vityebszki Népi Művészeti Iskolát a Dvina folyó partján fekvő belorusszai kisvárosban Jurij (Yehuda) Pen helyi festőművész korábbi magániskolájának a helyén hozták létre. Marc Chagallt, Pen korábbi tanítványát a NARKOMPROSZ, a Népi Felvilágosítási Bizottság (Narodnij komitet proszvescsenyija) nevezte ki 1918 szeptemberében „Vityebszk tartomány művészeti megbízottjának”, akinek jogában állt művészeti iskolát szervezni. Lazar Liszickij is Jehuda Pen iskolájában tanult 13 éves korában, 1903-ban. Chagall az elsők között hívta meg tanítani az új iskolában.

A Népi Művészeti Iskola nem volt egyértelműen népszerű a helyi lakosság köreiben, mert olyan közösségben hangsúlyozta a modern művészetet, amely nem volt erre felkészülve, és nem kedvelte az új, absztrakt formákat. Az iskola azonban azt hirdette, hogy a művészeti modernitás az új kommunista állam szellemét képviseli. Ennek megfelelően szorosan követte a hazai és a nemzetközi politikai fejleményeket. Az 1919 január elejére tervezett hivatalos felavatást például két okból is elhalasztották: egyrészt az 1905 januárjában Pétervárotról leölt békés tüntetőkről emlékeztek meg, másrészt a tervezett avatás előtt nem egész három héttel Berlinben meggyilkolt kommunista vezetők, Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg emléke iránti tiszteletből. Ez utóbbi esemény Oroszország-szeret megrendülést váltott ki, számos tüntetés, nagygyűlés, temetési felvonulások követték egymást.

Az iskolát végül január 28-án felavató beszédében Chagall hangsúlyozta, hogy az új intézmény

FORGÁCS Éva
Kollázs és montázs
Corvina, 1976

Bauhaus
Jelenkor, 1991,
2010

Fehér László
Új Művészet, 1993,
1998

Az ellopott pillanat
Jelenkor, 1994

El Kazovszkij
Új Művészet, 1996

A Duna Los
Angelesben
Kijarat, 2005

„A kisgyerekkor
kultusza”
Magyar Lettre
Internationale, 29

„A tárgy mint
fotó – Boltanski és
Kabakov”
Magyar Lettre
Internationale, 64

mindenekelőtt abban különbözik a régítől, hogy mindenki előtt nyitva áll, és a proletársorban élő vityebszkieket bátorította, hogy iratkozzanak be a művészeti iskolába. Az avató ünnepségen a bolsevik párt egyik helyi vezetője is jelen volt, hogy demonstrálja az iskola politikai támogatottságát.

A tanári kar legradikálisabban modern tagja Ivan Punyi volt, aki az orosz avantgárd sok tagját ismer- te, többek között Párizsból, ahol 1910-től 1912-ig élt. Punyi és Boguszlavszkaja azonnal elfogadták Chagall meghívását Vityebszkbe, nem sejtve hogy a számukra kellemetlen Malevics nemsokára követni fogja őket. Míg Punyi absztrakt festészete és pedagógusi munkája sokban előkészítette Malevics későbbi tanításait, 1919 április közepén még három hivatalosan odarendelt személy érkezett Pétervárról Vityebszkbe, mind a hárman Malevics korábbi szakmai-baráti köréből: Nagyezsda Ljubavina, Nyina Kogan és az iskola igazgatójának kinevezett Vera Jermolajeva. Mindhárman szinte előkészítették a diákokat Malevics érkezésére és későbbi tevékenységére.

Malevics azonnal mozgalmá szervezte a vityebszki iskola hallgatóit, lendületet és programot adva nekik, amely távolabbra tekintett, mint a konkrét iskolai munkák gyakorlata. Az első formáció a POSZNOVISZ volt, (Poszledovatyeli Novava Iszkussztva, az Új Művészet Követői), amit hamarosan átnevezett UNOVISZ-ra, (Utverzsgyityeli Novava Iszkussztva, Az Új Művészet Támogatói) – látványosan felhagyva a „követők” szó használatával, hiszen a program eredetiséget, az új művészet feltalálását és a mellette való következetes kiállást hirdette.

A szuprematizmus Vityebszkben közösségi programmá vált, immár nem tisztán transzcendentális eszmeként, mint 1915-ben, hanem egyszerre politikai, szellemi és művészeti iránymutatóként. A hangsúly már nem az intuíción volt, amely „olyan formákban mutatkozik meg, melyeket a tudatalatti hoz létre,”⁷ s nem is a „tisztá érzékelés szupremációján.” „MI VAGYUNK AZ ÚJ LEGMAGASABB RENDŰ

LETÉTEMÉNYESEI” („szupremáciája”), hirdette az UNOVISZ brosúra, csupa nagybetűvel. „A modernitás arca a mi arcunk. (...) Mi hozzuk létre az új városokat. Mi hozzuk létre az új tárgyakat. Mi adunk új nevet mindennek.”⁸

Az UNOVISZ kollektíva volt, kollektív identitást teremtett és követelt. Minden mű, amit a csoport valamely tagja alkotott, Malevicset is beleértve, anonim volt, „UNOVISZ” produktum. Malevics rendkívül rövid idővel érkezése után UNOVISZ alakultá szervezte az egész Vityebszki Népi Művészeti Iskolát, s ennek ő lett a nem-hivatalos vezetője. Ez lényegében Chagall távozásához vezetett, mivel Malevics támogatottsága és népszerűsége gyakorlatilag kihúzta a talajt Chagall lába alól. Malevics programadó írása, A művészet új rendszereiről (O novih szisztyemah iszkussztva), formalizált, alkalmazható elvek gyűjteménye volt, amelyeket diákjai is, az UNOVISZ tagjai, széles körben népszerűsítettek és terjesztettek. Az UNOVISZ tagok a szuprematizmus emblémáját, fekete négyzetet varrtak a kezélőjükre. Az UNOVISZ-t Malevics a bolsevik párt felépítésének a mintáját követve szervezte meg (ironikusan „művészeti párt”-nak is hívták): felállította az UNOVISZ Központi Bizottságát, „kreatív bizottságok”-at bízott meg a propaganda- és szervező munka elvégzésével, jelszavakat hirdetett, és 1920 júniusától területi bizottságok is működtek több városban.⁹ Alexandra Shatskih szerint az UNOVISZ „sokban emlékeztetett egy kvázi-vallásos közösségre, vagy egy szabadkőműves páholyra”¹⁰.

Malevicsnek az a tana, hogy a jövő művészek tekintetét az objektív, kozmikus világra kell szegeznie, egyúttal azt is magában foglalta, hogy ő maga ennek az „objektív” víziónak a birtokában gondolkodik és alkot. Önmagát a jövő letéteményesének tekintve elvetette a művészi szubjektivitást. Míg önreferenciális absztrakt művek alkotását tette meg saját maga és mozgalmá programjául, az önreferencia kívánalma végülis nem teljesült,

mert Malevicsnek és tanítványainak a művei narratíván alapultak, amely szerint a szuprematista képek a jövőből visszavetülő imágók voltak, s az emberiség következő nagy lépését jelentették meg, a kozmosz meghódítását. A geometria és a jövő látomásos egyesítése volt az alapja annak, hogy Malevics a művészt a lehető legmagasabb autoritásnak tekintette és nyilvánította. A geometrikus absztrakció ugyanakkor, mint Anna C. Chave egy kitűnő tanulmányában elemezte, a „hatalom retorikája”¹¹, a földi hatalomé, amely a geometria szubjektivitáson túli autoritására támaszkodva tételezi önmagát mint végső igazságot.

¹ Roman Jakobson: *My Futurist Years*, angol ford. Stephen Rudy, New York, Marsilio Publishers, 1992, 25. o. Jakobson szerint Burljuk, Majakovszkij és Lísic egyfajta jobboldaliságot képviseltek Malevics és barátja, Mihail Matyusin szemében, és 1912-ben úgy látták, megrekedtek az impresszionizmus és a futurizmus között.

² A csoportról bővebben legutóbb Vladimir Markov, *Russian Futurism: a History*, Washington DC, New Academia Publishing, 2006; Anna Lawton, ed., *Russian Futurism through its Manifestoes 1912-1928*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1988; Gerald Janeczek, *Zaum. The Transrational Poetry of Russian Futurism* San Diego: San Diego University Press, 1996

³ Alexandra Shatskih, *Black Square. Malevich and the Origin of Suprematism*, Yale University Press, 2012, 127.

⁴ Tatjana Mihienko, „Kasimir Malevitch in den Augen seiner Schüler und Nachfolger”, in Malsch 2008, 19.

⁵ Matyushin, „On the Exhibition of the Last Futurists”, 1916, idézi Mihienko 2008, 20-21.

⁶ Aleksandra Shatskih, *Vitebsk. The Life of Art* New Haven and London: Yale University Press, 2007, 68.

⁷ Malevich, „From Cubism and Futurism to Suprematism”, in Patricia Railing, ed. és bev., *Malevich on Suprematism. Six Essays 1915-1926*, Iowa City, Iowa, The Museum of Art of the University of Iowa, 1999 35.

⁸ UNOVISZ group, *UNOVIS – the Champions of New Art*, Vitebsk, valószínűleg 1920. Aláírás: „Az UNOVISZ Alkotó Bizottsága”. Larisa Zhadova: *Suche und Experiment*, Dresden, VEB Verlag Der Kunst, 1978, 297.

⁹ „Hogyan jött létre az UNOVISZ.” eredetileg az *Ermitázs* c. orosz folyóiratban jelent meg, No. 10, 1922; 3-4. Peter Nisbet, fordításában újra közölve: *El Lissitzky in the Proun Years: A Study of his Work and Thought 1919-1927* diss., Yale, 1978, 43.

¹⁰ Shatskih, 2007, 11, 53.

¹¹ Anna C. Chave, „Minimalism and the Rhetoric of Power”, *Arts Magazine*, vol. 64, no. 5, January 1990, 44-63.

RAJK LÁSZLÓ: HIÁNYZÓ HŐSÖK – EL KAZOVSKIJ, KÖRNER ÉVA

az európai történelemben és emlékezetben

Az 1939-es Hitler-Sztálin-paktum

Az 1939. augusztus 23-ról 24-re virradó éjjel Moszkvában a német birodalmi külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop és a szovjet külügyi népbiztos, Vjacseszlav Molotov által Sztálin jelenlétében aláírt meg nem támadási szerződés a titkos záradékkal a 20. század azon történelmi eseményei közé tartozik, amelyek politikai, ideológiai és emlékezetkulturális szempontból feltehetőleg a leginkább messzemenő következményekkel bírtak. Egyetlen más kétoldalú egyezmény nem befolyásolta több ország, nemzet és kisebbség sorsát Európában, mindenekelőtt Kelet-Közép-Európában, mint a Hitler-Sztálin-paktum.

A diplomáciatörténetben a paktumot a második világháború szükségszerű, ha nem is egyetlen és elégséges előfeltételének tartják, mert csak egy keleti szovjet front veszélyének elhárítása tette lehetővé Hitler „Harmadik Birodalmá” számára a gyors győzelmet Lengyelország felett 1939-ben, majd Franciaország és a Benelux államok felett 1940-ben. Ideológiatörténeti szempontból a kerek két évig fennálló de facto-szövetség a nemzeti szocializmus és a sztálinizmus között az európai baloldalon belüli szakadék elmélyítését eredményezte, a munkásmozgalom végérvényes kettészakadását. A paktummal veszi kezdetét a totalitarizmus-elmélet kialakulása is, ami aztán a hidegháború ideológiai frontvonalát is kijelöli.

Egy ilyen mélyreható politikai esemény, amely először Kelet-Közép-Európából osztott fel nagy területeket német és szovjet befolyási övezetekre, a háború után pedig Észtországtól Romániáig tett egész országokat a Szovjetunió biztonságpolitikai védősávjává, nem maradt következmények nélkül Kelet-Közép-Európa társadalmának emlékezet-kultúrájában. Mert különösen a régióknak azokban az államaiban, amelyeket már 1939-41-ben közvetlenül érintett a Hitler-Sztálin-paktum, és amelyek 1945 után másokkal együtt a vasfüggöny keleti felén találták magukat, nem csak úgy értelmezték a Vörös Hadsereg előrenyomulását, mint a náci Németországtól való felszabadulást, és nem csak így emlékeznek rá. A kommunista rendszer megszilárdulását – a népköztársaságok kormányainak közjátékával – Kelet-Közép-Európa legtöbb államának társadalmá úgy élte meg, mint a barna diktatúrának vörös diktatúrával való felváltását. Nem véletlenül adta Erwin Oberländer és Rolf Ahmann 1989-ben megjelent, és a Hitler-Sztálin-paktumnak a Németország és a Szovjetunió közti régióra gyakorolt következményeit vizsgáló könyvének – 50 évvel a paktum 1939-es aláírása után – ezt a kérdést címmel: „Kelet-Közép-Európa vége?” A kérdésnek az a feltevés szolgál alapul, hogy ennek a történelmi régióknak az államai és társadalmi

valami speciális sajátossággal bírnak, ami 1939 és 1945 után drasztikus beavatkozásoknak lett kitéve. Az állami szuverenitásnak a „Harmadik Birodalom” és a Szovjetunió általi megszállás vagy annektálás valamint a Varsói Szerződésbe való bekebelezés révén való közismert teljes vagy részleges elvesztése mellett érdemes a lakosság felől is szemlélni a történeteket, azt a dimenziót is tekintetbe venni.

A második világháborúban a holokauszt elpusztította azokat a zsidó közösségeket, amelyek sokféleképpen rányomták bélyegüket Kelet-Közép-Európa sajátos textúrájára. Ugyanilyen jellemző volt a német lakosság részaránya, amely a háború végén a menekülés és közvetlenül a háborút követő időben az elűzetés révén veszett ki ebből a régióból. A háború, a megszálló rendszerek gyakorlata valamint a háború utáni területi rendezések nem utolsó sorban a balti, a szláv, a finnugor és a román nyelvű nemzeteket érintették, tették ki ebben a történelmi régióban tömeggyilkosságoknak, elűzetésnek és deportálásnak. Már a politikai emigrációban és különösen a lengyel és a balti disszidensek illegális sajtójában tárgyalták a Hitler-Sztálin-paktumot az elvesztett szuverenitás összefüggésében – olyan vita volt ez, ami a Gorbacsov-féle peresztrojka politikai enyhülésének időszaka óta kezdett nagyobb és nyíltan látható formát ölteni. Ekkor kezdték nemzetközi jogi és történelmi érvekkel követelni a Hitler-Sztálin-paktum következményeinek kiküszöbölését, Kelet-Közép-Európa két világháború közti államrendjének helyreállítása céljával.

A Hitler-Sztálin-paktum értelmezései a történelemkönyvekben

A háború „elszabadulásának” folyamatát („Entfesselung des Krieges”) egy dokumentumkötetből, monográfiákból és tanulmányokból álló sorozatban a legapróbb részletekig feltárták és taglalták. Az 1939. szeptember 1-ig tartó időszak tényeinek, motívumainak, erőviszonyainak és szerződéseinek elemzésében a Hitler-Sztálin-paktum kiemelkedő szerepet játszik mint a „Harmadik Birodalom” és a Szovjetunió részben konvergáló, részben egymás ellen ható érdekeinek és stratégiáinak csomópontja. A kutatás központi kérdése évtizedeken át az maradt, hogyan kerülhetett sor 1939 augusztusában a látványos meg nem támadási szerződésre két olyan állam között, amely a másik szerződő fél ideológiáját azt megelőzően a legnagyobb propaganda felhajtással „a tőkének a dolgozó tömegekkel szembeni legdurvább támadásaként”, ill. „zsidó-nemzetközi bolsevizmusként” és „az emberi rombolóöszön megtestesüléseként” szidalmazta.

A Hitler-Sztálin-paktum eredetével kapcsolatban a történettudományban egészen az 1970-es évekig az a magyarázóeséma dominált, amely általában a totalitarizmus-elmélethez kapcsolódott, és külpolitikai vonatkozásban tisztán a diplomáciatörténetre korlátozódott. Az érvelés alapját Németországnak és a Szovjetunióknak a két háború között revizionista hatalmakként elfoglalt helyzetére való hivatkozás képezte. Berlin és Moszkva közös érdeke, hogy az első világháborúban és az 1918-es breszt-litovszki, ill. az 1919-es versailles-i békeszerződés nyomán elveszített területeit valamint a nagyhatalmi státuszát politikai, gazdasági és katonai téren visszaszerezze, strukturális affinitáshoz vezetett a két állam között. Az ideológiai összeférhetlenségek egyfelől a demokratikus Weimari Köztársaság és a nemzetiszocialista „Harmadik Birodalom”, másfelől a kommunista Szovjetunió között háttérbe szorultak egy német-szovjet összefogás előnyei mögött.

Ennek a magyarázóesémának fontos elemei az 1922-es Rapallo-egyezmény és az 1926-os berlini egyezmény, amelynek során a két állam kölcsönösen elismerte egymást, felvették a diplomáciai kapcsolatokat, és széleskörű katonai és gazdasági együttműködésben egyeztek meg. A bilaterális kapcsolatoknak ez a „realisztikus” elemzése módszertanilag a hagyományos diplomáciatörténet nyomdokain haladva megjelölte a domináns szereplőket, a világos érdekeket és ezek közeledését, olyannyira, hogy a Hitler-Sztálin-paktum az eddigiekből egyenesen következő eseménynek tűnik.

A szovjetrendszer elemzésében az 50-es évektől irányadó totalitarizmus-elmélettel összhangban a külpolitikában is a vezéralakokat vizsgálták kiemelten „világnézeti mozzanatokkal” egyetemben. Ezek a szerzők Hitler, Lenin és Sztálin korábbi megnyilvánulásait idézték sokszor a későbbi nemzetiszocialista és szovjet külpolitika kizárólagos alapjaiként.

Az 1980-as években felelevenítették a német-szovjet kapcsolatoknak ezt a magyarázóesémáját a német történészvitában (Historikerstreit) Ernst Nolte érvelésében. Eszerint a nagy embercsoportok megsemmisítésére irányuló nemzetiszocialista gondolat csak a bolsevik osztályharc imitációja volt, válasz a Németországot a Szovjetunió részéről érő fenyegetésre.

Ez a tézis, akárcsak az 1990-es években megfogalmazott tétel, miszerint a „Harmadik Birodalomnak” a Szovjetunió elleni háborúja preventív háború lett volna, a mindenekelőtt Oroszországban, Belaruszban és Ukrajnában való időnkénti alkalmi felbukkanását figyelmen kívül hagyva, megcáfoltnak tekinthető.

A második magyarázóeséma a Hitler-Sztálin-paktum keletkezéstörténetére általában az egyszerű válaszok elutasításával tűnik ki. Az első megközelítés – különösen a Berlin és Moszkva revizionizmusára vonatkozó – premissza teljes elvetése nélkül számos szerző utal az érvelés gyenge pontjaira: hogy teleologikus jellegű, 1939 augusztusáról visszatekintve, azt magyarázandó épül fel, a nemzetközi szinten túl kevés szereplőt vesz tekintetbe, és módszertanilag túlságosan a hagyományos diplomáciatörténetben gyökerezik.

A történetírásnak a Hitler-Sztálin-paktum esetében alapvetően azzal a problémával kell megküzdenie, hogy a források a legfontosabb szereplők vonatkozásában nagyon aránytanul voltak és vannak adva.

Míg az aktákat a brit, a francia és a német oldalról a központi személyek naplóival, emlékezéseivel stb. kiegészítve egyre nagyobb számban adják ki, a szovjet oldalról a legutóbbi időkig ezt nem lehetett elmondani. A szovjet történetírás is kitarzott egészen a peresztrojka idejéig a Hitler-Sztálin-paktum egy kanonizált ábrázolása mellett, ahogy ezt még a 30-as évek végén kialakították, és attól kezdve lényegében már csak továbbörökítették.

Ennek az érvelésnek a magvát a titkos záradék meglétének tagadása képezte, úgyhogy a paktumot mint békés szándékú meg nem támadási szerződést lehetett Moszkva oldaláról beállítani, amibe egyébként a Szovjetuniót a nyugati hatalmak szűkkeblű *appeasement*-politikája hajszolta bele. Sztálinnak így kellett „időt nyernie”, hogy fel tudjon készülni a küszöbön álló német támadásra – mégpedig sikeresen, ahogy ezt a „Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem” is bizonyítja.

A forráshelyzet javulását a nyugati történetírás – még ha, mint Reinhold H. Weber tanulmánya a Hitler-Sztálin-paktum keletkezéstörténetéről, lényegében még mindig diplomáciatörténet maradt is – átfogó, multiperspektivikus szintézisek kialakítására használta. Berlin és Moszkva mellett itt szisztematikusan elemzik Párizst és Londont, néhány hozzájuk közelálló revízió-ellenes kelet-közép-európai államot, mint Lengyelországot és Románia valamint esetenként a revizionista Olaszországot és Magyarországot is.

Különösen a Hitler-Sztálin-paktum aláírásának 50. évfordulója körül, 1989-ben jelent meg számos gyűjteményes kötet, amelyben a következmények síkján az aláíró államok és a nagyhatalmak mellett minden kelet-közép-európai állam elemzésére kitértek. Érdemes kiemelni ebben a kontextusban a címében Kelet-Közép-Európa végére kérdező gyűjteményes kötetet, amelynek koncepciója Rolf Ahmann-nak a Hitler-Sztálin-paktum meg nem támadási vagy megtámadási paktum jellegét vizsgáló előmunkálatain alapul.

A „Harmadik Birodalom” valamint a Szovjetunió külpolitikai aspektusaira irányuló nyugati kutatás érdemi tudott továbbá társadalom- és gazdaságtörténeti impulzusokból valamint a nemzetiszocialista politikai rendszerről szóló tanulmányokból. Ezen a területen a nemzetiszocialista uralmi rendszernek poliarchiáként való jellemzése vált elfogadottá, amely rendszerben különböző cselekvők csoportjai versengtek azért, hogy Adolf Hitler-nél érvényre tudják juttatni az elképzeléseiket. A releváns szereplők körének ez a kiszélesítése a külpolitikai programok megfogalmazásában és keresztülvitelében szisztematikusan úgy

fogható fel, mint a bel- és külpolitika összefüggése ezek diplomáciai, katonai valamint külgazdasági és külföldi kulturális síkjain. Kifejezetten sokat merített a náci Németországgal kapcsolatos ismeretek említett gazdagodásából Bianka Pietrow tanulmánya a „Harmadik Birodalom”-ról az 1933 és 1941 közötti szovjet külpolitikában.

Implicite úgy állítja be Pietrow a 30-as évek szovjet politikai rendszerét mint poliarchiát, továbbá rákérdez a külpolitikai cselekvés belpolitikai determinálóira, valamint a biztonság változó felfogására a Komintern és a Kreml fasizmus- és imperializmus-értelmezésével a háttérben.

Ennek a második magyarázóesémának a központi témája a kollektív biztonság rendszere és ennek hanyatlása a 30-as években. Már a nemzetiszocialista hatalomátvétel előtt érezhető volt, hogy Kelet-Közép-Európa revizionizmus-ellenes államai nem támaszkodhattak korlátlanul szövetségeikre, Angliára és Franciaországra, hogy London és Párizs a háború utáni területi rend egy korlátozott revíziójával semmi szubsztanciálisat nem tudtak vagy akartak szembeállítani. Miközben Franciaország – elsáncolva magát a Maginot-vonal mögé – katonailag nem tudta alátámasztani a maga revízió-ellenes vonalát, az angol külpolitika az európai nagyhatalmak közti general settlement-nek nevezett egyetértésre bázisozott a Szovjetunió kizárásával. Ennek a Németországgal szembeni *appeasement*-politikának a döntő dátumai a Rajna-vidék remilitarizálása volt 1936-ban, valamint az 1938-as év, amikor először Ausztriát csatolták hozzá a Német Birodalomhoz, majd ugyanígy jártak el a szudétánémet területekkel London, Párizs és Róma jóváhagyásával a müncheni egyezményben,

RAJK LÁSZLÓ: HIÁNYZÓ HŐSÖK – KARIG SÁRA, SZABÓ MIKLÓS, DONÁTH FERENC, LITVÁN GYÖRGY

mielőtt Csehszlovákiát Hitler ígéretei ellenére vég-
érvényesen szétverték volna.

Az 1939-es Hitler-Sztálin-paktum közvetlen ke-
letkezéstörténete számára a történetírásban azok
a kérdések vezették a kutatásokat, hogy kitől in-
dult a kezdeményezés, milyen motivációk indították,
mozgatták és vitték végig a tárgyalásokat, és
hogyan az aláíró országok közül melyik húzott rövid
vagy középtávon nagyobb hasznot az egyezmény-
ből, ill. melyiknek származott kára belőle. Legké-
sőbb az 1990 körüli publikációs hullám idejére ki-
alakult erről egy konszenzus, amit a későbbi pub-
likációk már nem kérdőjeleztek meg alapjaiban.
Ehhez szignifikánsan hozzájárultak orosz törté-
nészek is, akik a peresztrojka-idők óta különösen
a paktum létrejöttét, a német-szovjet szövetség
1939 és 1941 közötti két évét elemezték, valamint
Sztálin szerepét a szovjet haderő megsemmisítő
vereségében a „Barbarossa-terv” első hónapjaiban.
E tanulmányok jelentős része olvasható németül is.

Nem vitás, hogy a német és a szovjet oldal egy-
aránt kereste 1939 tavaszától a minél több óvato-
san tapogatózó diplomáciai kontaktust. Ezekről
függetlenül fennmaradtak más alternatív stratégiák
megintcsak mindkét részlől, például német
tárgyalási kísérletek Angliával és Lengyelorszá-
gal, vagy angol-francia-szovjet egyezkedő tárgya-
lások még egészen 1939 augusztusáig. Nem tudta
elfogadtatni magát Ingeborg Fleischhauernek az
a tézise, mely szerint hagyományosan oroszbarát
és az ellenálláshoz közelálló körök a külügyben
próbálták meg a Hitler-Sztálin-paktumot előké-
szítő tárgyalásokkal a legrosszabbat, a „Harmadik
Birodalomnak” a Szovjetunióval vívott háborúját
megakadályozni.

Hasonlóképpen vitán felül áll a paktumhoz fű-
ződő német és szovjet motívumok megítélése, amit
már nem a hosszú hagyományokban vagy két to-
talitárius rendszer ideológiai kompatibilitásában

keresnek. Ehelyett inkább a paktum irányában tett
közeledés kimenetelének nyitottságát hangsúlyoz-
zák egyfelől, másfelől a belpolitikai és biztonságpo-
litikai feltételeket a szovjet oldalról az 1938-as „nagy
tisztogatások” után nem utolsósorban a Vörös Had-
sereg tisztikarának soraiban. A szovjet haderő cse-
kély támadópotenciáljára való hivatkozással ezek
után a tisztogatások után az ún. jégtörő-vitában
sikerült meggyőzően cáfolni a preventív háborús
tézis egy változatát, amely szerint a Szovjetunió el-
leni 1941-es támadás a Vörös Hadsereg közvetlenül
külsőbőn álló támadását volt hivatva megelőzni.

Ezt a főként az angol nyelvű kutatásban zajlott
vitát Vladimir B. Rezun váltotta ki, a szovjet tit-
kosszolgálatnak egy 1978-ban nyugatra menekült
munkatársa, aki „Victor Suvorov” álnéven 1985-től
képviselte ezt a tézist. A Hitler-Sztálin-paktummal
és a német-szovjet viszonytal kapcsolatos angol
nyelvű történetírás vonatkozásában Geoffrey Ro-
berts és Gabriel Gorodetsky izraeli történész mű-
veire érdemes hivatkozni.

Továbbra is fehér folt a nemzetközi kortörténe-
ti kutatásban a német és szovjet állások közvetlen
együttműködése a felosztott Lengyelországban
folytatott megszállási politikában. Elégképp köztu-
dott, hogy a Wehrmacht a ma Fehéroroszország-
hoz tartozó Breszt város Vörös Hadseregnek való
átadása során 1939. szeptember 22-én azokkal
közös katonai parádét tartott Heinz Guderian és
Szemjon M. Krivoszejn páncélos hadosztálypa-
rancsnokok vezetésével.

Sokkal kevésbé ismeretes a Gestapo megszá-
llási határokon átnyúló együttműködése szovjet
megfelelőjével, a belügyi népbiztosság belső tit-
kosszolgálatával (az NKVD-vel). Roger Moorhouse,
a *The Devil's Alliance. Hitler's Pact with Stalin, 1939–1941*, c. aktuális mű szerzője ebben a tekin-
tetben a lengyel politikai, katonai és közigazgatási
elit kiirtásának közös céljára hivatkozik, valamint

a német „AB-Aktion” („Außerordentliche Befrie-
dung”), amelynek során 6-8000 lengyelt gyilkoltak
meg, időbeli egybeesésére mintegy 25 000 lengyel
tiszt szovjetek általi lemészárlására Katynban és
máshol a Szovjetunióban.

Fotókkal jól illusztrált ezen túlmenően a volt
szovjet külügyi népbiztos, Makszim M. Litvinov
és a helyettes NKVD-vezér, Ivan I. Maszlennikov
tábornok látogatása az ún. Főkörmányzóságban,
ahol a krakkói Wawelban Hans Frank főkörmány-
zóval és Arthur Seyss-Inquart SS-csoportfőnök-
kel valamint Zakopane üdülőhelyen a Tátrában
a Krakkói körzet kormányzójával, Otto Wächterrel
és magas rangú Gestapo- és SS-parancsnokokkal
találkoztak egyeztető megbeszéléseken.

Hasonló szintű találkozóakra került sor
1940-ben is Krakkóban és Zakopanéban, még ko-
rábban ezen kívül Brestben és Przemysl-ben, míg
a Heinrich Himmler SS Reichsführer és Lavrentij
P. Berija NKVD-főnök találkozásáról 1940 február-
jában Kelet-Poroszországban a lengyel honi hadse-
reggel szembeni fellépés koordinálására csak tanú-
vallomás van, aktákkal nem lehet bizonyítani. Ezen
kívül megvolt még a német és osztrák kommu-
nisták átadásának bejártott rutinja szovjet részlől
a német félnek a megszállt területek Lengyelorszá-
got kerestben átszelő demarkációs vonala mentén.

A Hitler-Sztálin-paktumban valamint a német-
szovjet határ- és barátsági szerződésben 1939
szeptemberében elfogadott demarkációs vonalak
mindmáig nemzetközi jogi jelentőséggel bírnak.
Ezek képezik a határt Lengyelország és Ukrajna ill.
Belarusz között, ami erősen rányomja bélyegét az
érintett országok emlékezetkultúrájára.

Európai emlékezetkultúrák és aktuális viták

A Hitler-Sztálin-paktum emlékezetkultúrális és
történelempolitikai dimenziói már a megnevezé-
sében is megmutatkoznak, ami a paktum aláírása

óta időbeli és történelemregionális tekintetben is tanulságos változatosságot mutat. A paktum megnevezésének három fajtája különböztethető meg.

Az első úgy nevezi a paktumot, ahogy az aláíró államok maguk nevezték: *Német-szovjet meg nem támadási szerződés*. Ennek a megnevezésnek az alkalmazása megtalálható a diplomácia területén minden országban a második világháború kontextusában (1939–1947) az USA, Nagy-Britannia és Franciaország szignifikáns kivételével, ahol a sajtó egy része kritikus célzattal már használta a „német-szovjet-paktum” vagy a „Hitler-Sztálin-paktum” megnevezést. A hidegháború alatt (1947–1989) a paktum diplomáciai megnevezését már csak a Szovjetunióban és a Varsói Szerződés kelet-közép-európai országaiban használták. Szovjet részről ez egyrészt a paktum békés, defenzív, meg nem támadási szerződésként való értelmezését implicálta, másrészt a titkos záradék meglétének tagadását.

A paktum megnevezésének második típusa – *Molotov-Ribbentrop-paktum* – fordul elő jelenleg Kelet-Közép-Európában a leggyakrabban. A kelet-közép-európai politikai emigráció köreiben kezdtek használni 1939-től, ez felerősödik 1945/47 után. Ez a megjelölés a kelet-közép-európai és az orosz disszidensek körében a hidegháború évei alatt egyenesen harci jelszóvá fejlődött a kommunista rendszerrel és a Szovjetunióval szemben.

A „paktum” kifejezés itt nyelvi kifejeződése volt annak a követelésnek a disszidensek részéről a saját kormányuk és a Szovjetunió irányában, hogy bocsátkozzanak nyílt vitába a paktum motívumairól, ismerjék el a titkos záradék meglétét, és hozzák nyilvánosságra. A két állam részéről aláíró külügyminiszterrel való megnevezésével ez a típus köztes kategóriát képvisel a diplomáciailag korrekt és az ideológiai töltetű megnevezések közötti skálán, mivel sem a diktátorokat, sem a rezsimeket nem nevezi meg közvetlenül.

A „német-szovjet meg nem támadási szerződés” mellett ma már csak az Oroszországi Föderáció, Ukrajna és Belarusz egyes köreiben tartanak ki, akik számára identitásteremtő „az 1941-1945-ös Nagy Honvédő Háború” emléke. Ezzel a periodizálással tudatosan figyelmen kívül hagyják a téma tárgyalásakor az ideológiai halálos ellenséggel kötött paktumot, a Lengyelországgal szembeni összehangolt katonai támadást, az ország közös megegyezéssel való felosztását és a Szovjetunó náci Németországnak nyújtott jelentős gazdasági segélynyújtását az 1939-1941-es években.

A paktum megnevezésének harmadik típusa – *Hitler-Sztálin-paktum* és *náci-szovjet-paktum* – a hidegháború produktuma a nyugatnémet és az angolszász történetírásban és publicisztikában. A Koselleck-féle értelemben véve ezek „aszimmetrikus fogalom pároknak” tekinthetők a „meg nem támadási szerződés” terminussal és a demokráciával mint rezsim-típussal. Ezek a fogalmak az aláíró országok, a „Harmadik Birodalom” és a Szovjetunió diktatórikus, totalitárius jellegét állítják a középpontba, és a német megnevezés, a „Hitler-Sztálin-paktum” ezt még külön is hangsúlyozza a két diktátorral való megsemmisítés révén. A titkos záradékban több kelet-közép-európai állam rovására történt területi megállapodásra való utalással kétségbe vonódik a „meg nem támadási szerződés” jelentéstartalma.

Speciális eset a paktumnak a kommunista rendszerrel szembeni lengyel ellenzék körében terjesztett megnevezése: „Lengyelország negyedik felosztásaként” – az 1772-es, 1793-as és 1795-ös orosz-porosz (-oszlák) felosztás után. Ez kilóg a paktum megnevezésének fogalomhasználati rendjére javasolt szisztémából, mivel Lengyelország felosztásaira utalva az évszázados orosz-lengyel, ill. porosz/német-lengyel konfliktusok történetére nyúl vissza. Ebben az olvasatban a Hitler-Sztálin-paktum csak ennek a konfliktustörténetnek a legújabb megjelenési formája, a sajátos ideológiai és politikai konstelláció háttérbe szorul.

A „Hitler-Sztálin-paktum”-nak mint az európai emlékezet egyik helyének súlyát és tartalmát egészen eltérő módokon mérik fel és értelmezik tehát Európa különböző részein. Európa nyugati felén és az USA-ban 1939. augusztus 23. mint Európa keleti fele felosztásának dátuma egy nemzetiszocialista és egy szovjet részre az állami történelmi emlékezetpolitikában és a nyilvános-civiltársadalmi emlékezetkultúrában úgy szövegván nincs jelen. Főle rakódott a „Nagy Hármak” háborús szövetségének emléke, a Hitler-ellenes koalíció „Harmadik Birodalom”-mal szembeni közös harcának emléke, az 1944-es D-Day és az 1945-ös VE-Day, valamint a holocaust emléke.

Az újraegyesült Németországban is elhalványult a Hitler-Sztálin-paktum és Kelet-Közép-Európa 1939 és 1941 közötti közös német-szovjet leigázásának emléke, amire messzemenően ráakódott az 1941 és 1945 közötti évek történései, azaz „a keleti megsemmisítő háború”, „Auschwitz”, a „bombázások”, „menekülés és elűzetés” és végül a „május 8”, mint a vereség szimbóluma, „összeomlás”, „megszállás”, „felosztás”, később aztán még a „felszabadulás” egy zsarnoki rezsimből és Németország nyugati részén a demokratizálás és a gazdasági újra felendülés.

1939 szeptembere a lengyel és a balti kollektív emlékezetben

Egészen más a helyzet Lengyelországban, a balti országokban és Közép-Európa keleti felének más részein: itt a Hitler-Sztálin-paktum centrális tájékozási pont az állami, a pártpolitikai, médiákbeli, egyházi, civiltársadalmi, családi és egyéni emlékezetkultúra számára, a nemzeti függetlenség, politikai autonómia és kulturális kibontakozás rövid, csupán 1918-ban megindult „aranykora” végének kezdete.

Lengyel nézőpontból az 1939. szeptember elsejei német támadás és a szeptember 17-i szovjet bevonulás ugyanannak az éremnek a két oldala, egy „megkettőzött” idegen és kegyetlen megszálló rezsim kezdetét jelzi. És igen, a növekvő időbeli távolsággal lengyel szempontból a Vörös Hadsereg bevonulásának jelentősége növekszik a Wehrmacht rajtaütésszerű támadásához képest. Jerzy Kochanowski, lengyel kortörténész azt írta egy 2009-es cikkében arról, hogyan maradt meg a háború kitörésének emléke a lengyel emlékezetkultúrában közvetlenül a rendszerváltás utáni időszakban: „a második világháború lengyel történetének német aspektusa oly mértékben háttérbe szorult, hogy az embernek az lehet a benyomása, hogy a háború nem is 1939. szeptember elsején tört ki, hanem tizenhét nappal később.”

Hogy az 1939-ben megkezdődött megszállói terror az 1941-es év folyamán német-szovjetből tisztán németbe ment át, ebből a nézőpontból nem sokat nyom a latban. Egy másik lengyel kortörténész, Marek Kornat, a következőképpen írta le ezt a látásmódot: „Az eseményeknek ez a láncolata: Hitler-Sztálin-paktum – a német támadás és a szovjet agresszió –, lengyel állampolgárok tömeges deportálása a keleti területekről a Szovjetunióba –, lengyel katonatisztek legyilkolása Katynban és másutt –, úgy jelent meg, mint történelmi események egyetlen tragikus egymásutánja, ami mélyen beivódott a lengyelek kollektív emlékezetébe.”

De amikor katonailag fordult a kocka 1944-ben, amikor a Vörös Hadsereg kiszorította a nemzeti-szocialista terror- és megszálló rezsimet, Lengyelországban ezt sem fogják fel igazi fordulatként. Valódi éles cezúrának a Nagy Hármak 1945 februári jaltai konferenciájának határozatait tekintik, amikor Lengyelországot hozzácsapták a szovjet uralom alá tartozó területekhez, és ennek folyamánként lengyel sztálinista diktatúrát vezettek be.

Kornat ezt a következő képletbe foglalta: „A Hitler-Sztálin-paktum, Katyn és Jalta a második világháború három legfontosabb emlékhelye Lengyelország számára – természetesen 1939 szeptembere és az 1944-es varsói felkelés mellett. A német-szovjet szerződés az alapja mindennek, ami azután jött. A lengyel emlékezetben a Hitler-Sztálin-paktum marad az az esemény, amivel a második világháború elkezdődött. [...]”, és ami a 45 évig tartó szovjet uralomhoz vezetett Lengyelországban, amit a nemzetiszocialista utáni „második megszálló rezsimként” fogtak fel.

A paktum „normalizálása” a mai orosz emlékezetpolitikában

Talán még ennél is negatívabb 1939. augusztus 23-a emléke a három balti országban, mivel ez a dátum itt nemcsak a kényszerszovjetizálás nyitányának számít, hanem egyúttal az önálló államiság hosszú évekre szóló elvesztésének is. Már önmagában is egy balti emlékhely a még a szovjet elnyomás alatt tartott tüntetések a Hitler-Sztálin-paktum mindenkorai évfordulóján a peresztrojka éveiben, 1987-88-ban és mindenekelőtt 1989-ben, az 50. évfordulón, amikor több mint egymillió észt, lett és litván ember alkotott egy 600 km-es élőláncot Tallinnától Rigán keresztül Vilniusig.

Az Oroszországi Föderációban és a FÁK más országaiban vagy elhallgatják a felosztásra vonatkozó szovjet-német szövetséget, vagy tekervényes módon relativizálják. A Szovjetunióban egészen 1988 augusztusáig tagadták a meg nem támadási szerződés titkos záradékának létét a „kölcsonön érdek-szférák körülhatárolásával Kelet-Európában”, amíg Heino Arumäe észt történész első ízben közzé nem tette a záradékról készült jegyzőkönyv teljes szövegét.

A következő év júliusában Mihail Gorbacsov, az akkori pártelnök elmozdult az addigi szovjet képlettől, miszerint a jegyzőkönyv hitelessége nem bizonyított, és 1989. december 24-én a népképviselők kongresszusa eljutott a záradékról készült jegyzőkönyv létezésének és hitelességének elismeréséhez valamint tartalmának elítéléséhez.

Bár a szovjet levéltárak megnyitása Jelcin elnöksége alatt Lengyelország 1939 és 1941 közötti

bilaterálisan koordinált megszállásának önkritikusabb szemléletéhez vezetett, egyáltalán az olyan szovjet tömeggyilkosságok tematizálásához, mint a hadifogságba esett lengyel katonatisztek likvidálása 1940 tavaszán Katynban. Ez mindenestre alig csapódott le az új Oroszországi Föderáció továbbra is állami irányítás alatt álló emlékezetkultúrájában.

Általában a szovjet múlt és különösen Sztálin részleges rehabilitálása a Jecint felváltó Vlagyimir Putyin alatt az alapja annak, hogy a Hitler-Sztálin-paktum – ahogy 1989 előtt – megint a szovjet biztonságpolitika merő taktikai húzásának számít, és olyan lépésnek, amelynek a nyugati hatalmak 1938-as müncheni *appeasement*-politikája miatt nem volt alternatívája.

Az orosz történetírás Putyin óta játszott ilyen retrográd szerepére különösen pikáns példa Alekszandr Csubarjan egyik szövege a München-Berlini Kortörténeti Intézet, az Orosz Tudományos Akadémia Világtörténelem Intézete és a Bundesarchiv 2014-ben kiadott közös kötetében.

Mint a 30-as és 40-es évek diplomáciatörténetének doyenje és a kötet egyik szerkesztője, amely nyilvánvalóan a Németország és Oroszország közötti újbóli közeledést van hivatva szolgálni, Csubarjan legfontosabb törekvése, hogy teljességgel helytelennek állítson be mindenfajta összehasonlítást a nemzetiszocialista Németország és a sztálinista Szovjetunió között. De nem kell a valóban kevésbé meggyőző totalitarizmuselméletet tovább koptatni ahhoz, hogy politikai és katonai partnerséget állapítsunk meg a Hitler-Sztálin-paktum aláírói között 1941 júniusáig. A közös kötet diszkreditálásával ér fel az egyik szerkesztője részéről, amikor Csubarjan utolsó mondata így hangzik: „A németországi náciizmus és a szovjetunióbeli politikai rendszer összehasonlítására irányuló törekvés még a mi történelemkönyvünk néhány cikkében is érezhető”.

Putyin legutóbbi megnyilatkozásai a Hitler-Sztálin-paktummal kapcsolatban fiatal történészekkel a tudományos akadémia égisze alatt 2014 novemberében folytatott beszélgetésben egészen különös figyelmet érdemelnek. Tovább folytatja a paktum „normalizálását” azzal, hogy arra hivatkozik, hogy az ilyesfajta egyezmények abban az időben hozzátartoztak a bevett külpolitikai gyakorlatához. A Krím-félsziget nemzetközi jogot sértő annektálásával és Ukrajna keleti felének titkos műveletek és orosz csapatok hibrid hadviselése útján való destabilizálásával a háttérben nem háríthatók el egykönnyen azok a félelmek Ukrajnában, de a balti államokban sem, hogy Moszkva jelenleg a 30-as évek végén állítólag bevett diplomáciai és nemzetközi jogi gyakorlatához csatlakozik, amely az állami szuverenitás gyengítésével definiált befolyási övezeteket.

Balarusz és Ukrajna hivatalos emlékezetkultúrája a Hitler-Sztálin-paktum vonatkozásában 2014 elejéig egy az egyben az Oroszországnak felelt meg –, olyan országoké tehát, amelyek területüket tekintve jelentősen profitáltak a Szovjetunió annak idején Berlin és Moszkva között kialakított, és 1944-ben aztán rekonstruált nyugati irányú kiterjesztéséből. Még az „arany szeptemberre” való cinikus szovjet utalás is megtalálható náluk

olykor – „arany” éppenséggel az 1939. szeptember 17-én Lengyelország keleti felének bekebelezése révén bekövetkezett területi expanzió miatt, amit „a kisebbségi jogaikban veszélyeztetett ukránok és fehéroroszkok védelmében hozott intézkedésnek”, sőt „újraegyesítésnek” is deklaráltak. Az ukrán esetben a Hitler-Sztálin-paktumra való utalás egyúttal egy olyan vitának is része, hogy vajon az emlékezetkultúrában, történelemtudományban és a tankönyvekben az 1941-től 1945-ig mindenekelőtt a mai Ukrajna területén folyt „Nagy Honvédő Háború” posztiszovjet módosításon átment elképzelését kell-e hirdetni – azzal, hogy most Ukrajna a szóban forgó hon, nem a Szovjetunió – vagy nem kéne-e inkább az 1939-ben megkezdődött „második világháborúról” beszélni, vagy éppen egy „német-szovjet háborúról”, amelyet Ukrajna területén vívtak, de aktív ukrán részvétel nélkül. Hogy Lembergnek és Czernowitznak az Ukrán SZSZK-hoz való csatolása 1939-ben Sztálin bűnös húzásaként értékelendő-e, vagy mégis inkább a nyugat-ukrán területek lengyel és román megszállás alóli felszabadításának, ennek a kérdésnek a végső megválaszolása a hivatalos Kijev részéről még várat magára.

A totalitarizmusok áldozatainak európai emléknapja

Nem is sejtett aktualitása lett a Hitler-Sztálin-paktumra való emlékezésnek összeurópai szinten az Európai Unió nyolc kelet-közép-európai országgal való bővítésével a 2004-es évben. Képviselők bevonulása az Európai Parlamentbe Észtországból, Lettországból, Litvániából, Lengyelországból, Csehországból, Szlovákiából, Magyarországról és Szlovéniából többéves alapvető vitát váltott ki a 20. század értelmezéséről. Annabelle Littoz-Monnet, genfi politológus a válaszvonalat a „rég” EU és az új tagországok parlamentben képviselt történelempolitikusai között húzza meg, mint két álláspont között, amit a „holokauszt mint egyedülálló” és a „Hitler és Sztálin mint egyformán rossz” képlettel jelöl. Az Európai Parlament képviselőinek felelősségteljes és olykor heves vitái 2009-ben egy olyan kompromisszumhoz vezettek, amelyet „a totalitarizmus rossz” közös nevezőjének lehetne nevezni. „Az Európai Parlament 2009. április 2-i határozatában az európai lelkiismeretről és a totalitarizmusról” megerősítettek egy a parlament által már 2008-ban megfogalmazott felhívást arról, hogy legyen augusztus 23. „minden totalitárius és autoritárius rendszer áldozatainak európai szintű emléknapja”. Míg ezt az emléknapot Lengyelországban és a balti országokban minden évben megtartják, és Svédországban, Írországban és Máltán is visszhangra talál, nemcsak Franciaországban, Olaszországban és Nagy-Britanniában, de még a Hitler-Sztálin-paktumot annak idején jegyző Németországban is figyelmen kívül hagyják.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA
© Dietmar Müller, Stefan Troebst, Transit
© Eurozine, 2015-05-08

Arvis Viguls

A könyv

*Sorra megérintem sebhelyeimet,
ez az egyetlen ábruhám,
így aztán sose feledem, ki vagyok.
A keresztvetés tudománya már kipergett
fejemből –
ez az utolsó ceremóniám.*

*A legrégebbi a bal vállamon van,
ez a himlőoltás bege,
kerek pecsét, mintba valaki
cigarettáját nyomta volna el ott.
Első keresztvésem.*

*Jó néhány vékony vágás nyoma
tíz ujjamon –
minden parancsolatra jut egy.
Gyerekkoromban szerettem a késeket.
Akkoriban más játékom nemigen akadt.*

*Azzal szórakoztam, hogy minden
otthon fellelhető szűrő-vágóeszközt
beleállítottam az asztallapba,
és nevet adtam nekik,
abogy gyerekeket szokás elnevezni.*

*A ló életkorát foga alapján lehet
megállapítani,
a kínok éveit pedig a sebhelyekből.
Most még elég fiatal vagyok.
Reménykedésre ad okot, hogy csomó
szabad hely maradt a testemen.*

LACKFI JÁNOS ÉS LACKFI MARGIT FORDÍTÁSAI

1935 januárjától

A strakonicei csendőrség

ZÁBRANSKÝ,

David

Mindig más strandra

vagyok

L'Harmattan, 2014

(részletek)

Magyar Lettre

Internationale, 64,

66, 72, 76, 87,

91, 92

„Két modell: Prága

és Pécs”

Magyar Lettre

Internationale, 76

„Martin Juhás, avagy

Csehszlovákia”

(részletek)

Magyar Lettre

Internationale, 94

A strakonicei csendőrség 1935 januárjától a takarékszövetkezet melletti újonnan felújított, 141. épület-jegyzékszámú ház első traktusában működött. Egy huszonöt fős gépesített nyomozórészleg, amelyhez egy évvel azután, hogy átköltöztek a felújított épületbe, hozzácsaptak egy újonnan létrehozott és valamivel kisebb létszámú készenléti egységet is. A készenléti az egész járás csendőrőseit voltak hivatva segíteni, de mindenekelőtt különleges államvédelmi feladatokat láttak el, ami alapvetően a mindenféle szélsőség elleni harcot jelentette. Ennek a kisebb társult részlegnek, amelyhez hasonlókat az egész köztársaságban életre hívott a kényszer, az egyéb kiváltságok mellett saját autóbusz is rendelkezésére állt, mivel nagyobb körzetben, egészen Šumava belsejéig teljesítettek szolgálatot. A hagyományos csendőrség tagjai és az újonnan érkezett „spécik” – a csendőrök és családtagjaik így nevezték a különleges készenléti testület képviselőit – kezdettől fogva kölcsönös előítéllettel viseltettek egymás iránt. A csendőrök felfuvalkodott hólyagoknak tartották a „spéciket”, akiknek fogalmuk sincs a mindennapos kemény munkáról, a készenléti egység tagjai pedig ugyanúgy keresztülnéztek a csendőrökre, ahogy a gimnazisták a polgári iskolás lányokat.

A szokásrend szerint a nyilvános vonalon tett bejelentéseket a szolgálatot teljesítő csendőr vette fel. Aznap ez a személy a harmincéves František Kašák volt, egyike azoknak, akik jó hét-nyolc éve szolgáltak a strakonicei csendőrségnél. Martin hívására Kašák gyorsan reagált, talán kicsit aránytalanul is, túlzott hévvel, ami a két részleg közötti féltékenykedésből fakadt, amelyek közül az újonnan alakult, mint már tudjuk, felsőbbrendűnek tekintette magát.

Kašák végighallgatta a bejelentést, és letette a telefont. A telefonügyeletet a helyettesére bízta, zajosan hátrahalt a székét, és úgy rontott ki a folyosóra, hogy még az ajtót sem csukta be maga után. A folyosón Kašák a szeme sarkából a készenléti irodái felé pillantott, és a kitárt ajtón át drámaian azt kiabálta hű csendőrtársainak: „Te és te! Indulás! Szörnyű dolog történt!” – tette hozzá a lehető leghangosabban, és rögtön a szája elé tette a kezét. Kašák és a beosztottai, akik időközben kimentek a folyosóra, elhallgattak. Mindhárom némán várokoztak egymás mellett. Úgy egy perc múlva a készenléti ajtaja valóban ki is nyílt ujnyira. Kašák összedörzsölte a kezét. Úgy tűnik, az eset megoldva, gondolta, és kiadta a parancsot: „Indulunk! Gyerünk!” Az udvaron már várta a csendőröket három szinte vadonatúj ČZ motor.

Öt perc alatt Podsrpe értek. Reitmajer villáját ismerték, Kašák újoncként már járt ott az első Němejc-ügy kivizsgálásakor. A parancsnok kitámasztotta a gépét, és a homlokzat felé nézett. A ház zárva volt. „Másszatok át a kapun” – határozott Kašák, és az egyik ifjanc a parancsszóra már el is kezdett mászni, amikor valaki kinyitotta a villa bejárati ajtaját. De rusnya, gondolta mindhárom csendőr, amint megpillantotta az illetőt.

Martint az emeleten találták meg a szobájában. Mivel korábban hozzányúltak, már csak egyetlen nyom maradt: egy akvárium halakkal, amely szokatlan helyen állt: az íróasztalszéken.

Kašák nem hitte, hogy súlyos cselekmény történt volna, és a sértett helyett inkább a ház berendezésével foglalkozott, a részletekkel, az érdekességekkel, és éppenséggel az íróasztalszéken álló akvárium is elég rendkívülinek tűnt neki. „Fiam, hogy vagy?” szavakkal, anélkül hogy egyetlen pillantást vetett volna a fiúra, Kašák odament az asztalhoz, és azt gondolta: „Hát ezt hallgasd meg. Reitmajeréknél halak ülnek az asztalnál, az íróasztalnál, és tényleg minden arra mutat, hogy ez a bolond azt gondolja, hogy a halak dolgozni fognak az asztalnál. Képzeld csak el. Az asztalán papírstósz, mellette teli tintatartó, de toll sehol, pedig jól megnéztem. Különös tett. De nem büntett” – állapította meg Kašák hadnagy, és végül odafordult Martinhoz.

Ő most a földön ült az ablak alatt. A keze mellett olló, körben mindenhol hajcsomók. A feje deformált volt ügyetlenül megnyírt hajjal. Olyan, mint egy

hal, jutott Kašák eszébe. „Na, mondd csak – térdelt oda a fiúhoz –, mi történt veled?”

A fiú előbb hosszan hallgatott, talán öt percig vagy még tovább is. Aztán azt kérdezte: „A gyógyszerért már voltak?” „Nem voltunk, fiam. Meg kell mondanod, hogy mi történt, és hova menjünk.” „Záveskýhez a téren” – válaszolta a fiú olyan hangon, mintha összeomlana a világ.

Kašák kínosan érezte magát. Odahívta a kollégáit, egyiket leültette a fiú mellé a földre, a másikkal pedig a motorbiciklikhez szaladt. Mielőtt feltette volna a sisakot, azt mondta: „Semmi sem történik, alhadnagy.”

Amikor Záveskýéknél a patikus ajtót nyitott, Kašák elnézést kért a zavarásért, valószínűleg nem is történt semmi, magyarázta, de Podsrpről büntényről kaptak bejelentést, és ellenőrizniük kell.

Ebben a pillanatban fent a patikus lakásában megszólalt a telefon. Vojík volt az, Kašák fiatal kollégája, aki Podsrpön maradt a gyerekekkel. Kašák távozása után Martin beszélni kezdett, így most már tudni, állította Vojík, hogy sok éven át tartó nemi erőszakról van szó, elkövetői František Němejc, aki ugyanezt egyszer már volt büntetve, és egy Valenta nevű tanár.

Kašák hadnagy végighallgatta a fiatal Vojíkot, aztán azt mondta neki: „Higadjon le, Vojík alhadnagy, lehet, hogy az egészet csak kitalálták, elvégre még gyerekek. Mindennek utána kell járni, de nem lesz ez semmi komoly, ezt biztosra mondom.”

Az ifjú Vojíknak nem volt kedve tovább hallgatni Kašákot. „Nem, hadnagy úr – mondta neki az ifjanc határozottan. – Gyorsan kell cselekednünk” – folytatta Vojík, és letette a telefont. Amikor aztán néhány másodperccel később Kašák megpróbálta visszahívni, Reitmajeréknél Podsrpön már foglalt volt a vonal, a csendőrsőn szintén. Kašák sejtette, mire megy ki a játék. Elkáromkodta magát, és kiszaladt a folyosóra. „Hol van a lánya, Záveský úr?” – kérdezte.

Az asztalnál találták meg a szobájában. A dunyha a padlón hevert, a lepedő véres volt. Érkezésük előtt Barbora szeszélyből átszakította a szűzhártyáját, és amikor néhány pillanattal később rádöbrent, hogy az adott helyzetben ez milyen bonyodalmakkal jár, már késő volt. Tisztította a nyálával, sikálta, dörzsölte, mindhiába. „Ennek semmi köze hozzá, a vérnek – próbálta Barbora elmagyarázni. – Valenta és Němejc azok, apu, de ennek tényleg nincs köze hozzá” – mutatott teljesen kétségbeesetten az ágy felé.

Abban a pillanatban elkezdődött a versengés. Kašák Barborát visszaküldte az őrsre a másik, talán hűségesebb, kollégájával. Aztán sietve azt gondolta végig, hogy Vojík, a podsrpi ifjanc előbb vajon Němejc vagy Valenta után megy. Talán elsőként a nagyobb hal után megy, gondolta Kašák. Logikus lenne, de ugyanilyen logikus volna az is, morfondírozott tovább, ha a tanár után menne, mert abból botrány lesz, amikor megtudja a közvélemény, hogy egy tanár ilyesmit követett el. Te ki után mennél, kérdezte magától Kašák, ki után mennél, ha el akarná kápráztatni a spéciket? Hát persze hogy a tanár után, világosodott meg Kašák, és rögtön el is indult a park feletti tanárlakásokhoz, ahol aztán Valenta szomszédai elmesélték neki, hogy Valenta úgy egy órája elment Reitmajerékkal Katovicéba a gátra. Kašák úgy repült oda a motorján, mintha a feneke alá gyűjtöttak volna.

A folyó melletti réten legalább száz ember töltötte a napot. Túlnyomórészt csehek. Kašák sorban odahajolt a csoportocskákhoz, és addig érdeklődött Reitmajer építész úrról, amíg ki nem derítette, hol van. Bőrkesztyűjét közben a tenyerében szorongatta, és mielőtt kérdezett volna, mindig letérdelt, ahogy az előkészítőn tanulta, hogyan viselkedik egy cseh a csehvel.

„Ott van az építész úr” – mutatták neki készségesen már a harmadik kérdés után. Kašák tisztelt, és fürgén, mintha egy jó hazafi és gazda a burgonyatáblán menne végig, amiből egyszer a cseh történelem értelme fog

táplálkozni, a napfürdőző testek között átjutott Reitmajerékhez: „Hol van Valenta úr, mondja meg, építész úr.” Reitmajer Otava felé mutatott. Kašák elengedte a bőrkesztyűjét – az egyik a takaróra, a másik a fűbe esett –, és futva a folyó felé indult. Csípőre tette a kezét, és szemével a vízfelszín vizsgálgatta.

Valenta saját maga leplezte le magát. Alighogy meglátta a parton álló csendőrt, elengedte a kövér gyereket, és elkezdett úszni az árral szemben, Horažďovice felé, de a folyó húzta visszafelé, ezért Valenta ismét letette a lábát a folyó aljára, és legalább belepillantott a kezdetbe, a forrásba, ha már vissza nem térhetett hozzá. Aztán egy ideig megint gázolt a vízben. Széttárta a kezét, a mellkasával hasította a vizet, és ez már sok volt neki: Némecsel ellentétben Valenta tanárnak volt lelkiismerete, és szenvedett attól, amit művel. Az eszében ugyanis nem a szülők jártak, nem is az iskolaigazgató, Relich, ez a zenerajongó jótét lélek, aki ellen egykor, sok évvel korábban forrongott Valenta fiatal vére, hanem minden gyerek, akinek ártott. Amikor végzett a gyónással, keresztet vetett, nagy levegőt vett, és lebukott a víz alá. Amikor már lent volt a feje, kinyitotta a szemét, és végre pontosan meg tudta nevezni azt az egészet, ami az életében zajlott ennyi időn át. Horažďovice felől a víz árama most szennyet, füvet, sarat és szemetet is hordott a szemébe. Az egésznek bizonyára mély értelme volt, és Valenta még ekkor sem hagyott fel a tanítással. Maradt egy utolsó tanítványa. Nagyjából fél évvel ezelőtt lett harmincéves, és most kapta az utolsó leckéjét. Valentának könnyek csordultak ki a szeméből, de a vízáram, ez a bíró, rögtön le is mosta az arcáról. A tanár ezzel is igazolva látta, hogy már semmilyen kifogásnak nincs helye. Zsongott a feje, a szájából levegő áramlott ki. Mellkasával bizonytalanul a sodrás irányába fordult. Feltartotta a kezét, és ellökte magát a vízfenéktől. Azt hitte, soha többé nem nyitja ki a szemét, most a biztonság kedvéért még egyszer utoljára maga elé nézett – meg akart győződni róla, hogy nem ütközik egyik fürdőző testnek sem –, aztán az árral gyorsan a gáthoz sodortatta magát, és a gáton is át.

A test úgy hullott alá, mint egy körte. Lent a víz sekély volt, távolról sem elég ahhoz, hogy belefúljon, vagy hogy lehúzza az örvény. A partról Kašák lépett közbe. Az övéhez nyúlt, villámgyorsan kinyitotta a tokot, megragadta a szolgálati pisztolyát, célzott és tüzelt. Az eltelt hét-nyolc évben most legelőször fordult elő, hogy emberre fogta a fegyverét, és lőtt. Mi ütött belé? Indokolt intézkedés volt ez? Vagy Kašák cselekedete valamiképpen összefüggött az egész csendőrs körüli szerencsétlen históriával, az állomány átköltöztetésével a takarékszővetkezet melletti felújított, 141. épület-jegyzékszámú épületbe, a készenléti egység létrehozásával és végül az ambiciózus fiatal Vojíkkal? Valójában kire lőtt a gátnál Kašák?

A nap hátralevő részét mintha álomban töltötte volna a csendőr. Ezen a délutánon fordult elő először, hogy Kašák hozzásimult a dupla keretes,

monoblokkos, kézi váltós, Graetzin karburátoros ČZ 175 modellszámú motorjához. Kašák az akció után hálát érzett a motorja iránt, bármekkora örülségnek hangozzék is ez. De ez már egy másik történet. Eljutunk majd ahhoz is. Egyelőre mondjunk csak annyit, hogy a „minőségi gépek” szókapcsolatnak a ČZ motorbiciklik esetében más jelentése is volt a praktikus-kereskedelmin túl; az egyszerű emberekhez, amilyen a strakonicei csendőrök talpig becsületes hadnagya, Kašák volt, a ČZ Strakonice cég motorkerékpárjai, ezek a cseh kezek munkáját dicsérő gépek valami plusszal értek a gyártásból, mondjuk úgy, hogy az őket gyártó kezekkel. Örülségnek hangozhat, de kábult állapotaiban, amelyek a gátnál leadott lövései után napokon át kísérték, Kašák ténylegesen látta a motorja körül ezeket a kezeket. Megesküdött volna rá, hogy az arany cseh munkáskezek összekapcsolódtak a motorjával, Kašák látta őket az ülésnél, a láncnál, a karburátornál. Gondoskodtak róla, összeszerelték a karburátort; ezek a kezek rendbe rakták a dolgokat.

Kašák végül egy sima figyelmeztetéssel megúsza a halálos kimenetelű lövöldözést. Ami a másik keresett személyt, Némecet illeti, őt az ifjú Vojík tartóztatta le podsři házában, aki ismét stréberkedett: közvetlenül a beavatkozás után úgy fél órára sikerült felvennie a készenléti egység egyenruháját, de visszafelé már csendőregyenruha volt rajta, a szemében pedig megint az előléptetés és a Kašák hadnagy iránti odaadás látszott, tehát az égvilágon minden pont olyan volt, mint korábban.

A további események közül ezeket kell megemlítenünk. Délután négy órakor a prágai büntetés-végrehajtási intézetből jöttek Némecért, mivel súlyossága miatt a fővárosba utalták az ügyet. Ugyanebben az időben történt még valami, ami először apróságnak tűnt: a csendőrs kis konyhájában folyt a csapból a víz. Sehol senki. Kašák elzárta a vizet, és közben idegesen nézett át az üvegen az udvaron álló motorjára. Öt perccel később a biztonság kedvéért megkérte Vojíkot, hogy nézze meg a motorját, menjen el vele legalább a Virtre és vissza, és az úton mindent alaposan ellenőrizzen: hogy hogy húz a motor, hogy nem rendetlenkedik-e a váltó, a karburátor, és így tovább. Negyed ötkor megérkezett az őrsre Závěský.

Kašákot kereste. Erősködött, hogy épp a csendőrök főnöke hívta be az őrsre, aki minden megrázó részletet elmondott neki telefonon a kislányáról és ezekről a vadállatokról. A patikus az összevérzett lepedőt szorongatta tintafoltos kezében. De Kašák senkit sem hívott. Biztos volt benne, hogy Závěskývel utoljára nála beszélt a gyógyszerárban.

Aztán megint kopogtattak. Vojík volt az: „Minden rendben van – mondta. – A motor túlzottan is húz, a váltó olyan, mint az új, a karburátor tökéletesen működik.”

Kašák megkönnyebbülten köszöntö meg a tájékoztatást. Utána rögtön felállt, határozottan az asztalra támaszkodott, és azt mondta: „Nézzé, Závěský úr, azt hiszem, tudom, mit akar ezzel bizonyítani” – mondta, és a lepedőre mutatott. A mondatot Kašák már nem tudta befejezni. Hirtelen elsötétült előtte a világ, és noha kint meleg nyári idő volt, Kašák a véres lepedőt nézve nem bírt másra gondolni, mint havas síkságokra és ugató szánhúzó kutyákra. Világosan látta. A lepedő, amit a patikus szorongatott, volt a havas síkság, és a vörös folt a szakadék, a havas hasadék. Kašák mondatai és gondolatai voltak a szánfogat, ami lassan, de biztosan csúszott bele a szakadékba; az utolsó szának némelyike, valószínűleg Kašák mondatának végéről lehetett szó, már örökre el is tűnt benne. A kutyák vonyítottak, a mancsukkal próbáltak fent megkapaszkodni, mindhiába. A fogat vége egyre mélyebbre csúszott, és a kutyák lassan eltűntek a felszínről a vörös foltban. Kašák szó nélkül kiszaladt az udvarra, és a motorok felé vette az útját. A motorja karburátora alatt rögtön észrevette az olaj- vagy benzinfoltokat. Ösztönösen a készenléti ablakai felé nézett. Úgy tűnt neki, megmozdultak a függönyök. Kašák keresztet vetett, és lábát áttette a nyergen.

Mielőtt berúgta volna a motort, először végigtapogatta az összes fogantyút és kapcsolót. Aztán felemelte a lábát, és teljes erőből a pedálra lépett. De csak üres zúgás hallatszott. Aztán újra és újra.

(regényrészlet)

KOLOSZÁR PÉTER FORDÍTÁSA

Halott a bunkerban

Az ellenségkutató

POLLACK, Martin
Galícia – Utazás egy
eltűnt világban
(Halasi Zoltán ford.)
Új Palatinus, 2009

„Reynaldo emlékére,
avagy hogyan
vesztettük el
a szocializmusba
vetett hitünket?
Magyar Lettre
Internationale, 48

„Húsvét
Chisinauban, avagy
egyedül a Hotel
Európában”
Magyar Lettre
Internationale, 97

„Nem
hagyhattam így”
(2000 beszélgetés)
2000, 2007. I.

„Neue Plannerhütte a Planneralpén. Kleine Rotbühel, Grosse Rotbühel, Schreinl, Hintere Gollingspitze, Planensee (fáklyás menet). Nagy jókedv és vidámság.” 1938 karácsonyán és az év fordulóján apám megint a hegyeket járta, grazi barátokkal és bajtársakkal, ezt még hozzátette a bejegyzéshez a túrákönyvben. Lehet, hogy ezek a Gestapo munkatársai voltak, ahol apám a II. osztályon dolgozott, amely „ellenségkutatással és az ellenség leküzdésével” foglalkozott. Az 1939-es év folyamán átvette az osztály vezetését, mivel ugyanazon év november 29-én kinevezték kormány-segédtanácsossá és ezzel automatikusan előléptették SS-Hauptsturmführerré¹. Az egyik előléptetés feltételezte a másikat, e tekintetben minden pontosan be volt szabályozva. A biztonsági rendőrség és az SD feje, Reinhard Heyrich átiratot küldött az SS Heinrich Himmler alá tartozó személyzeti főosztályának:

„Tárgy: dr. Gerhard Bast SS-U’Stuf, SS-szám: 23.064

Fent nevezett 11. 20-i hatállyal kormány-segédtanácsosi kinevezést kapott, és ennek megfelelően az RdErl.RFSSuChdDtpoliRMdI S V 3 Nr. 72/38 v. 23. 6. 38² alapján SS-Hauptsturmführerré léptetendő elő.

Kérem, készítsék el az előléptetésről szóló okiratot, és az előléptetésről szóló közleményt jelentessék meg az SS-rendeleteket kihirdető közlöny következő számában.”

A terror bürokráciája különös vonzalmat fejlesztett ki magában a rövidítések iránt. Hogy ezek mit takarnak, azt egy idő után már csak a beavatottak tudták megfejteni; nem utolsósorban azért is alakult ez így, hogy az intézmények és az események valódi jellege eltűnhessen a rövidítések mögött. Minthogy az SS személyzeti főosztálya nem válaszolt rögtön, Heydrich hivatala még egy átiratot küldött, akkor már kiállították a kinevezésről szóló okmányt, valamennyi érintett hivatali szerv ellenjegyzésével, ami egy csomó papírt jelentett. A Gestapo mindennapos munkájában is rengeteg papír keletkezett, a legapróbb esemény is bonyolult procedúrává dagadt, felterjesztések, ellenjegyzések és iktatások végeláthatatlan sorozatává. Ezt nehéz volt összeegyeztetni arról a hatékony titkosrendőrségről kialakított képpel, amelyik mindenben rajta tartja a szemét és a fülét, és bármiféle, „a néptest bomlasztására és gyengítésére” irányuló próbálkozást csírájában elfojt. Valójában a Gestapót fojtogatták az irtózatossá váló papírhégek, ez azonban mit sem változtatott a szervezet jellegén.

1939 novemberében egy figyelmen kívül hagyott SS-Unterscharführer otthagyt egy szolgálati aktaátvételt a Jugoszláviából Bécsbe menő vonaton, valóságos katasztrófa, úgyhogy az ügyre azonnal ráállt a grazi Gestapo, név szerint dr. Bast a II. ügyosztályról. Nagyon is elképzelhető volt, hogy a táskák máris államellenes egyének kezébe kerültek. Dr. Bast táviratban utasította a spiefeldi határőrséget, hogy haladéktalanul indítson útnak három embert a táskák visszaszerzésére, a határőrállomás szolgálatban lévő parancsnoka azonban eltolta magát a felelősséget, mondván, neki kevés az embere, az Állr. (Államrendőrség) bécsi hivatala talán tud tenni valamit, végül is a vonat oda tart. Dr. Bast ezt diktálta türelmetlenül:

„Azonnal indítsa útnak a hivatalnokokat – nekem mindegy, hogy csinálja, mondja dr. Bast, a lényeg, hogy azonnal indítsa útnak őket, mert mire a bécsi Állr. megmozdul, addigra ezek már rég ott lesznek Bécsben – szóval, kérem, vegye ezt tudomásul – Heil Hitler és indulás. Indulás!”

További táviratok jöttek-mentek, közben a leibnitzi határrendőrséget is riasztották, és bekapcsolódott az ügybe a grazi Gestapo III. ügyosztálya is, ennek vezetőjével, dr. Witiskával megegyeztek, hogy két hivatalnokot Spiefeldbe vezényel. Akkor jött a hír, hogy Bruck an der Murnál a vonaton megkerült a táskák, sőt hogy még aznap el is küldték Grazba az állomásra a vasútőrségnek, azok meg, ahelyett hogy haladéktalanul jelentést tettek volna róla, a táskát egyszerűen félretették. Ez a türelmetlen hanyagság újabb vizsgálatot tett szükségessé.

Öt évvel később a két Gestapo-hivatalnok útjai ismét keresztezték egymást, ezúttal Szlovákiában. Witiska az Einsatzgruppe H vezetőjeként tevékenykedett ott a biztonsági rendőrség és az SS megbízásából, apám pedig a parancsnoksága alá tartozó Sonderkommandót irányította.

1939-es nyári szabadságát apám ismét a hegyekben töltötte. A Haindlkarhüttében az Enns-völgyi Alpokban, egy Gaisbauer nevű hegyi vezető és egy bizonyos Käthe társaságában. Apám megszállott hegymászó volt, nyáron és télen, kötéllel, hegymászócsákánnyal és mászóvasakkal, sílécclal és fókabőrrel. Hogy ez a Käthe ki lehetett, nem tudom, csak a keresztnéve van benne a túrákönyvben, a személyével kapcsolatban nincs megjegyzés, viszont van pár szó a mászásról: „Szép az idő, bár elég hideg. Nagyon remek és főleg kemény mászás, éles sziklák.” Lehet, hogy a számos fénykép egyikén, melyeket apám túráiról őrzök, Käthe is látható; ő azoknak a szöges bakancsos, térdnadrágos, rövid hajú, magukat sosem sminkelő lányoknak az egyike, akik szóról szóra úgy néztek ki mind, ahogy azt a ideológia előírta. Valamikor aztán Käthe is eltűnt apám életéből, valószínűleg anélkül, hogy mélyebb nyomot hagyott volna benne.

Apám magánéletéről, arról, hogy ő milyen volt, hogyan gondolkodott, nem sokat tudok, tulajdonképpen semmit. Személye máig homályban marad előttem, olyan figura, akinek alig kivehetők a kontúrjai. Rendkívül jóvágású volt, mondta nagyanyám – ettől a kijelentéstől a kép nem lett plasztikusabb. A legtöbbet, azt hiszem, még mindig a fényképek árulnak el róla, például az, ahol sielés közben látszik, ahogy az akkori idők furcsa testtartásával, előredőlve siklik le egy meredek lejtőn, rettenthetetlen bátorsággal.

A jóvágású mellett ez volt a másik jelző, amit nagyanyám előszeretettel használt, amikor apámról beszélt, bár ez ritkán fordult elő. Hogy bátor. Én is próbáltam ugyanolyan bátornak látszani, amilyen ő lehetett. Emlékszem, egyszer Linz közelében Oftringben nyaraltunk nagyapámmal, egy parasztnál, akinek volt egy fia, alig idősebb nálam valamivel. Gyakran játszottunk vele a pajtában, ahol a szénát tárolták; csodálatos illata volt. Volt ott egy hosszú gerenda, fönt a magasban, áterte az egész épületet, fölötte a tető, alatta semmi, azon egyszer négykézláb végigmásztam – annyira bátor azért nem voltam, hogy két lábon, felegyenesedve menjek végig rajta. Amikor nagyapám engem keresve bejött a pajtába, meglátta, ahogy lassan mászom odafönt a gerendán. Csöndben megállt ott lent, mesélte később, nem mert a nevemen szólítani. Olyan négy-öt éves lehettem akkor. Olyan bátor akartam lenni, mint az apám.

Az egyik képen apám egy széles szántóföldön áll, a távolban egy darabka erdő látszik. Alakja élesen elválik a felhőtlen égtől, nem látszik, mi nő a földön, lucerna vagy repce, lába terpeszben, keze hátul összefonva, az állát felszege, tekintetét a távolba meríti. Az egész figurából, aki olyan, mintha egyenesen a rögből nőtt volna ki, eltökéltség árad. Keménység. Megközelíthetlenség. Talán durvaság is. Ahogy ott áll, beillene azok közé a szobrok közé, amelyek az 1936-os berlini olimpiai stadionba készültek, Josef Thorak vagy Arno Breker műhelyében. A győztes. Vajon csak játékból vágta magát ilyen pózba, a fénykép készítője kedvéért, vagy olyannak mutatja a kép, amilyen volt?

Nem tudom.

Bizonytalanságom abból ered, hogy egy úgynevezett intakt családban³ nőttem fel, egy olyan apa mellett, aki nekem mindig olyan volt, amilyen egy apa lenni szokott, egy jó apa ráadásul. Valószínűleg ez tartotta vissza anyámat attól, hogy az igazi apámról beszélgessem velem, hogy meséljen róla, ezt még a második férje távollétében sem tette, nem illett. Ilyet nem csinál az ember! Ezt nem találok helyesnek! Ilyesféle mondatokat anyám gyakran használt, hajlamos volt szigorú erkölcsi ítéleteket formálni, jóllehet lényének másik fele nagyon lágy volt, nagyon nőies.

A helyzet főleg attól lett ilyen bonyolult, hogy az igazi apám betört anyám házasságába és elrabolta őt az első férjétől, ahogy ezt mondani szokás. Amikor én megszülettem, anyám még házasságban élt, ugyanazzal az emberrel, akivel nem sokkal az én igazi apám halála után ismét házasságot kötött. Ezért viselem én a mostohaapám nevét, minden papíromon, még a születési anyakönyvi kivonatomban is ő szerepel apaként. Hogy vajon már akkor is tudta-e, hogy én egy másik férfitől vagyok, azt soha nem tudtam meg. Csak annyit tudok, hogy velem is, anyámmal is rendkívül nagyvonalú volt, valószínűleg mindenkinél jobban szerette az anyámat.

Még össze voltak házasodva, amikor anyám világra hozta egy másik férfi gyermekét, egy zabigyereket, ez voltam én. És amikor a háború utáni kavargásban egyszer csak ott állt anyám, mint egy körözött háborús bűnös özvegye, nevelőapám ismét magához vette, a gyerekekkel együtt, pedig a gyerek nem az övé volt. Soha nem éreztem úgy, hogy zabigyerek vagy nem kíváncsú gyerek volnék.

Ezek a szövevényes családi viszonyok hozzájárultak ahhoz, hogy nálunk Linzben minden olyasmiről, ami akár a legtávolabbról is érintette ezt az időszakot, ami az én vér szerinti apámmal volt kapcsolatos, mélyen hallgattak, ez tabu volt. Erről majd később mesélek neked, mondta néha anyám, de erre soha nem került sor, én pedig soha nem nyaggattam. Ilyet nem csinál az ember! Vajon anyám azzal, hogy hallgatott, halott apám végakarátát teljesítette? Hogy most próbálom magam e mögé a rövid, egyszerű felépítésű mondat mögé elbarikádozni, hogy így védekezem mindenfajta meghittség, érzelmesség ellen, ráismerek magamra, az ismeretlen apa képmására, aki energikusan felszegi az állát és tekintetét a távolba meríti. Megközelíthetetlen. Érzelmünket nem mutatjuk ki, megtartjuk őket magunknak. Ez nekem is véremmé vált.

Egyáltalán örököltém tőle valamit, van bennem valami tőle? Tisztára, mint az apja, mondta nagyanyám szeretettel, valahányszor anyám arról mesélt, hogy milyen verekedős vagyok. A két nő ritkán találkozott egymással. Nagyanyám néha eljött hozzánk Linzbe, de anyám soha nem utazott Amstettenbe: azelőtt ott élt a vér szerinti apám, a szülei akkor is ott éltek, a város tabu alatt állt, csak én mehettem oda. Úgy beszélgettünk rólam a jelenlétemben, mintha ott se volnék. Rettenetesen verekedős voltam az iskolában, erről számolt be anyám a nagyanyámnak. Nagyanyám fejét csóválta és boldogan elmosolyodott, tisztára, mint a Gerhard, mondta azután. Én egy magánéletembe jártam, az iskola a Püspöki Tanári Szeminárium épületéhez csatlakozott, minden tanár szerzetes atya volt.

Az első probléma akkor merült fel, amikor 1950-ben beiskoláztak: nem voltam megkeresztelve. Emlékszem, ahogy anyámmal ülök egy helyiségben, velünk szemben egy szelíd tekintetű férfiú, keményített fehér gallérja volt (a mi atyáink nem reverendában jártak, hanem civilben), nála iratkoztunk be. Vallása? kérdezte, és már írta volna is be automatikusan, hogy katolikus. Istenhívó, mondta naivan anyám. Az atya visszahőkölt és felnézett. Azokban az években minden osztrák tudta, mit jelent ez: az istenhívók, azok a nácik voltak, az igazi nácik, nem az ártalmatlan társutasok. Anyám lefegyverzően nézett a tanító atyára. Szép nő volt, akkoriban 39 éves, de fiatalabbnak látszott, és elragadóan tudott mosolyogni. Tudta, hogyan érje el, amit szeretne, elég volt felöltöni a mosolyát. Az atya azonban nem hagyta, hogy anyám az ujjja köré csavarja. Ez nem megy, nagyságos asszonyom, mondta mereven, nálunk nem. Nem volt más választás, mint hogy megkereszteljenek – az egészről már csak arra a sós ízre emlékszem a nyelvemen.

A stifterstrassei tanárok szelídek voltak és jószívűek, egészen másminyenek, mint amilyen atyákról a katolikus iskolákba járók számolnak be mostanság országsszerte. Nem emlékszem, hogy akár engem, akár valamelyik osztálytársamat valaha is megverték vagy a sarokba állították volna. A mi osztályunk tanítója egy fiatal, szőke férfi volt, a hangja szelíd, arcvonásai lágyak, Wilhelm Hubernek hívták. Emlékszem, minden alkalommal elpirult, valahányszor anyámmal beszélt, anyám ezt láthatóan élvezte. Csak ne volna olyan verekedős, mondta néha gondterhelten Huber tanító, de nem igazán haragudott, amúgy pedig nemigen volt mit mondania rólam. Anyám csak bólogatott, végül is minden nap két-fokkal és szakadt ruhában érkeztem haza. Reggel mindig csinosan megfésülve indított útnak, a hajamban egy csattal, nehogy a fűrtjeim a homlokomba hulljanak (a csatot már a kertkapuban eldobtam), délben pedig megint úgy állítottam be, mint egy csavargó, aki egyebet se tesz, mint az utcán hempereg.

Az apja is ilyen verekedős volt, mondta a nagyanyám. Mikor a mostohaapám bejött a szobába, a két nő elnémult. Mostohaapám hangsúlyozottan udvarias volt a nagyanyámmal, rendes, de távolságtartó. Nagyságos asszonynak hívta, és kezét csókolt neki. Csak három évvel volt fiatalabb nála. Nagyanyám mélységesen csodálta őt, egy igazi úr, mondta, amikor megint Amstettenben

voltunk, és – ámbár ez ritkán fordult elő – a mostohaapámra terelődött a szó. Linzi házunkat nagyanyám villának hívta. Milyen pompás kertje van! És azok a virágok – isteniek! És ez a Herr Pollack – egy igazi úr! Röviden ejtette a szót, a végén úgy szólt az r hang, mint egy kardsuhintás. Minden ízében úr. Kifogástalan modorú. Nagyanyám nagyon sokat adott a modorra. Első volt a kifogástalan modor és a becsületes viselkedés. Apád mindig becsületes volt, ezt sose felejtse el, mondogatta nekem.

1939 szeptemberében Hitler lerohanta Lengyelországot. Az apámtól rám maradt személyes és hivatalos papírokon – nem sok ilyen van – a háború kitörésének semmi nyoma. Mintha apámat meg sem érintette volna. Graz messze volt Danzigtól és Varsótól, Lengyelországot néhány hét alatt térdre kényszerítették. Villámháborúról beszéltek, ez férfiasan hangzott. A Lengyelország elleni hadjárat során fordult elő először, hogy fontos szerepet játszottak az *Einsatzgruppen*-ek, hivatalos nevükön „a Biztonsági Rendőrség és az SD Bevetési Csoportjai”, népies nevükön „a guruló Gestapo”. Ezeknek a Hitler parancsára életre hívott, a Gestapo, a Kripo⁴ és az SD tagjaiból összeállított egységeknek a bevetésére már Ausztria és aztán Csehszlovákia megszállása idején is sor került, az volt a feladatuk, hogy a „birodalommal szemben ellenséges elemeket” elfogják és megsemmisítsék. De az igazi nagy próba Lengyelországban várt rájuk, ahol az Einsatzgruppék a harcoló csapatok sarkában nyomultak előre, hogy a meghódított területeket mindenfajta ellenséges elemtől megtisztítsák – Reinhard Heydrich egyenesen úgy fogalmazott, hogy „népi szempontból” kell „kitakarítaniuk” a területeket, vagyis meg kell tisztítaniuk „a zsidóságtól, az értelmiségtől, a papságtól és a nemességtől”. Ennek a feladatnak a megbízottak gondosan eleget tettek. Az Einsatzgruppék olyan mobil gyilkoló-csoportok voltak, akik nem a hadsereg vezetése alá tartoztak, hanem kizárólag Heydrich, Himmler és Hitler alá. Utóbbiaknak egyetlen vágyuk volt: hogy a hozzájuk befutó jelentésekben folyamatosan egyre növekvő számú áldozatról olvashassanak.

Aki vezető beosztásban dolgozott a Gestapónál, számíthatott rá, hogy előbb-utóbb beosztják valamelyik Einsatzgruppéba. A szervezeten belül szigorú rotációs elv érvényesült, az embereket rendszeresen áthelyezték egyik helyről a másikra, vagy elvezényelték őket valamelyik Einsatzgruppéhoz. Senki sem maradhatott túl sokáig egy helyen, nehogy szoros kapcsolatokra tegyen szert, és mindenkinek helyt kellett állnia külföldön a népiségért vívott harcban, ha megkapta a bevetésre szóló parancsot.

1940 februárjában apám még a belső ellenséggel foglalkozó osztályt vezette a Gestapo grazi hivatalában. Stájerországban ekkortájt került sor az első bátorítalan ellenállási akciókra, robbantásos merényletek történtek vonatok ellen, ezeket kisebb csoportok hajtották végre, a náci rezsim ellen fellépő ausztriai szlovének vezetésével. 1940 áprilisában a Judenburghoz közeli vasúti szakaszt érte robbantásos merénylet, a vizsgálatot dr. Gerhard Bast vette át. Alapos nyomozás és a szemtanúk beszámolóinak egybevetése után körözést adott ki néhány személy ellen, ezek valamennyien „szláv hangsúllyal beszéltek a németet”.

Még mielőtt a vizsgálatok befejeződtek volna, apám szabadságra ment. Tirolba. Nagy hegyi túrára, sível végig az Ötztölgyi Alpokon. Vajon a hegyek valamiféle menekvést jelenthettek neki, menekvést a hétköznapiaktól, a Parkring 4-számú épületétől, melyben a grazi Gestapo székel? Szabadsága első napjaiban apám egyedül volt. Söldenből elindulva nagy iramban végigment a Rettenbachtalon, majd a Pitztalerjöchlön át elgyalogolt a Braunschweiger Hüttéig, a menedékház azonban ebben az időben még nem nyújtott teljes szolgáltatást, így apám kénytelen volt az úgynevezett téli helyiségben éjszakázni. „Elfogadható” jegyezte fel a túrakönyvében. A következő napokban egyedül megmászta a Wildspitzét, a Fernerkogelt, a Mittagskogelt, a gleccsereken mély hó várta, a Rettenbachjochra érve sűrű ködbe került, majd hóihar kerekedett. Egy héttel később csatlakozott hozzá egy barátja, akivel hüttéről hüttére, csúcsról csúcsra vonultak, végül ismét befutottak Söldenbe. Apám összesen 18 napig volt úton, egész szabadságát a tirol hegyekben töltötte.

„Lehet, hogy ez az utolsó hegyi sítúra hosszú időre!” írta befejezésül. De 1940-ben még több utazást tett, az egyik szolgálati út volt. Egy tucat olyan fotó van a birtokomban, amely ezt igazolja, jellegzetes itáliai motívumok látszanak rajtuk. Ostia, római romok, mögöttük pínák, az előtérben egy német egyenruhás férfi; egy hatalmas palota, valószínűleg Rómában, a fasizmus monstruózus stílusában, előtte sötétbőrű örök, festői turbánnal a fejükön, fehér nadrágban, bő klepetusban, kis zászlócskával díszített láncsával, bent a folyosókon is ilyen örök állnak, abesszín operettfigurák. Egy másik képen talán SS-egyenruhások csoportja látható, amint kivonulnak egy

Pavel Petr

*Tekintetteddel mutatod meg azt, ami a sajátunk.
 Ó, az a tekintet – minden irányba szállingózó hó.
 Fényjelenés.
 Elnapolbatatlan sötétség.*

*

*Azok a fiúk jelenést bordanak magukban,
 tarts ki, tarts ki még egy percig, ne légy bünye,
 és meglátod a tengert, megérezed a só ízét,
 s utána a bermelínillatot.*

*

*Azokban a fiúkban megvan a készség,
 hogy irdatlan magasságokból nézzenek rád,
 közelről szemük se rebben,
 messzi idegenből viszont gúzsba köt.*

*

*Azok a fiúk a tanulószobában
 a könyvek bosszú sora mellett esnek zavarba,
 izmos karjuk, keskeny derekuk
 árulja el győzelmiüket.*

*

*Azok a fiúk akár egy testet öltött basználási utasítás –
 milyen lassan tárul föl az apály,
 az ő föltárlukozó, korai ébredésből sarjadt ellenállhatatlan bájuk,
 a begyi gyopárok megamnyi éles csillaga.*

*

*Azok a fiúk mint amikor borzolódní kezd a felszín –
 magad mögött bagyni a szárnyakat, delfinné válni, magad mögött bagyni
 a kiáltást,*

*és alattuk a mostari mély víz,
 minden hely minden méltósága tovatűnik az izmok játékában.*

*

*Azok a fiúk, akik csak fűrödni mennek
 az előrebaladott éjszakában, gyors félórákban,
 akár az akácfa az akácok között, melyek fölé obeliszk emelkedik,
 pontok a fényhozó kettősfogatok vegyes záporában.*

*

*Az a fiú akár egy egyenlő karú gyertyatartó –
 a láthatár összetört, lázad van, vetkőzz,
 jöjj, Argó, te ki oly batékonyan basítod a vizet,
 költő vagy? bazugság, csak egy veszélyes színekben rekedt illúzió.*

CSEHY ZOLTÁN FORDÍTÁSAI

teraszra és szemügyre veszik az olasz tájat. Egyenruhás német bildungsbürgerek¹. Látogatás a római szövetségesnél, félig szabadság, félig kötelezettség. Csak egy olyan fénykép van, amelyik találós kérdést ad fel: „Šibenik 1940”, ez áll a hátulján, csak hogy Šibenik Dalmáciában van, az pedig 1940-ben még Jugoszláviához tartozott. Elképzelhető, hogy SS-tisztek egy csoportja az 1940-es évben Jugoszláviába látogatott egyenruhában?

Ebben az évben apám egy másik utazást is tett Jugoszláviába. Erről az útról is, melynek során először Szlovéniát, gyerekkora színhelyeit, Gottscheét és Tüffert (ott találkozott unokatestvérével, Guidóval) kereste fel, aztán tovább ment Zágrábba, onnan meg Szarajevóba, végül Belgrádba, bőségesen készültek fényképek. Egész csomagnyi felvétel van a birtokomban, mindegyiken tipikus témák és helyszínek, ahogy a turisták szokták ezeket fényképezni: a Jelasics-emlékmű Zágrábban és előtte a piac, a parasztasszonyok meg a járókelők meleg öltözetéből arra lehet következtetni, hogy vagy év eleje vagy tél eleje lehetett, mindenesetre már nincs vagy még nincs hó. Egy másik képen jelentéktelen, külvárosi kinézetű, szegényes külsejű kertés ház látszik, az út zúzálekkövel van felszórva, a kép hátulján ez áll: Vrhovec 41. Vrhovec-ben, Zágráb külvárosában, a családi hagyomány szerint nagyapám nővérének, Káthinek volt háza, valószínűleg beházasodás révén. Mivel neki nem volt gyereke, halála után az egyemeletes kis kertés házat a húga fia, Guido örökölte meg, akit egy laškói felvételen lehet látni. A Vrhovec 41-es számú ház esetében tehát alighanem Guido lakhelyéről lehet szó. Apám talán ott lakott zágrábi tartózkodása idején. A félzsídó unokatestvérének. Belgrádban esős idő volt, az utcán alig lehet járókelőket látni, minden szürkének és vizesnek hat. Beograd, Prestoltrg., Beograd, Krlja Aleksandra. Figyelemre méltó, hogy a képeket szerbhorvát nyelven látta el felirattal, nem németül. Ugyanúgy, ahogy mindig Laškót és Kočevjét írt, sohasem Tüffert és Gottschee-t. Tudott szlovénül? Lehet, hogy felszedett egypár morzsát, végül is elég sokszor járt ott. Az SS-kérdőíven, amely benne van a személyi anyagában, az arra vonatkozó kérdésre, hogy beszél-e idegen nyelveket, azt válaszolta, hogy „nem”.

Mit csinált ezen az úton? Szabadságra nem utazhatott oda, a szabadságát már felhasználta a tiroli hegyekben. Tulajdonképpen csak egyetlen lehetőség maradt: 1940-ben rengeteg német turista utazgatott Jugoszláviában, csupa fiatalember, mind civilben, de a frizurájuk, tartásuk, határozott fellépésük egyaránt katonásnak hatott. Mindegyiküknél volt fényképezőgép, és ők, ami csak eléjük került, azt mind lencsevégre kapták; hidakat, vasútállomásokat, gyárakat, bármilyen objektumot, ami katonai szempontból érdekes lehetett. Például légitámadás esetén. A jugoszláv rendőrség és a kémelhárítás pontosan tudta, kinek a megbízásából utazgatnak ezek az emberek, de nem tehetek semmit ellenük, a délszláv királyság és a hitleri Németország között jó kapcsolatok álltak fenn, még ha egyáltalán nem bíztak is már a németekben.

Szóval kémkedni ment. Az SD-nek kémkedett? De hát annak voltak külföldön emberei. Vagy a katonai elhárítás kérte kölcsön a grazi Gestapo hivatalnokait? El lehet képzelni ilyesmit, a két szervezet közti rivalizálást figyelembe véve? Toborozták vajon az útra az embereket, vagy azok önként jelentkeztek? Apám mint született alsó-stájer, akinek rokonai élnek Szlovéniában, úgyszólván predesztinálva volt erre a küldetésre. Na és neki, neki vajon az út szolgált ürügyül arra, hogy meglátogathassa a rokonait Jugoszláviában és a barátait Kočevjében, vagy fordítva, a rokonait és a barátait használta álcázásul az utazáshoz? Az útról készült összes kép turisztikai jellegű, elfátyolozott nők Szarajevóban, utcaképek, lakóépületek, piaci jelenetek. Vajon a más témájú fényképeket leadta valahol? Lehet, hogy ügynökökkel is találkozott, Gottschee/Kočevjében, Tüffer/Laškóban és Zágrábban. Volt a jugoszláviai német kisebbségnek épp elég tagja, aki erősen vágyott rá, hogy ez a vidék is a Német Birodalomhoz tartozzék. Az utazás célja így vagy úgy, de mindenképpen olyan információk megszerzése lehetett, amelyek segíthettek előkészíteni a Jugoszlávia elleni támadást, ami csakugyan el is következett 1941. április 6-án.

(részlet)

HALASI ZOLTÁN FORDÍTÁSA

¹ Századosok.² A rövidítés feloldása: az SS Birodalmi Vezetőjének és a Belügyminisztériumon belül működő Német Rendőrség Főnökének 1938. június 23-án kelt, 72/38-as számú körrendelete – ennek értelmében a rendőri rangfokozatokat összeigazították az SS-rangfokozatokkal, egyik a másikra átváltható lett. A német rendőrség tagjai átléphetek az SS-be, a rendőrség egyre jobban átpolitizálódott, Himmler politikai hatalma nőtt.³ Intakt családnak nevezik az olyan családokat, ahol a gyerekek mindkét (vér szerinti és örökbe fogadó) szülővel együtt élnek.⁴ A Kriminálpolizei (bűnügyi rendőrség) rövidítése.⁵ Művelt polgárok.

hitből élek, mióta írok

Látom-e, amit hiszek

Látom. Különben nem tudnám leírni. És azok szeretik, amit írok, akik elhiszik, hogy az – költői értelemben – igaz. Elmondok egy rövid József Attila verset. Megismerés és szubjektivitás viszonyán tűnődve sokszor mormogtam magam elé, amíg erre a beszédre készültem.

„Csak az olvassa versemet,
ki ismer engem és szeret,
mivel a semmiben hajóz
s hogy mi lesz, tudja, mint a jós,
mert álmaiban megjelent
emberi formában a csend
s szívében néha elidőz
a tigris meg a szelíd őz.

Íróként a nyelvben létezem

Fogalmaim nem racionálisan kimunkáltak, nem is szabad, hogy azok legyenek, a magam költőinek remélt nyelvén, költői módon szeretek megszólalni. Az ihlet nem állítható bizonyosság: ihlete a hite az írónak, abban hisz, ami megvalósul. Hitből élek, mióta írok. Amiről beszélek, nem azonos a vallások hitével, még kevésbé a hétköznapi nyelvben használt „hinni”, „elhinni”, „elhíhet” szavak jelentésével. A továbbiakban azt kísérem meg kifejtetni, hogy akkor mivel azonos.

Ihlet az alkotás alapja

Azt nevezem ihletnek, amikor sejtelmem támad valamiről, ami mind határozottabb alakot ölt, igen eközben különféle mentális folyamatok játszódnak le bennem: a szó átvitt értelmében látok és hallok, annak nyomán engedelmességek: írok. Ha van egy kis eszem, ahhoz, amit hallok és látok, nem teszek hozzá semmit.

Nem fontos, hogy hiszek-e magamban, vagy bárki másban eközben. Az a fontos, hogy lássam magam előtt a képet, esetleg képsort, amit írással teszek, és hogy folyamatosan lássam az egyébként megragadhatatlant. Olykor még sügnak is. Igen, sügnak. Nem szabad evvel se elfoglalva lenni, akkor nem sügnak tovább, de tényleg támad valami alaptalan bizonyosság bennem, hogy mi legyen a következő mondat. Mintha hallanám. Olykor abban a tekintetben is vezetve vagyok, hogy miről írjak. Ezek a belülről jövő üzenetek érzékelő és észlelő apparátusom határvidékén, a tudattalan felől érkeznek.

Vagy nem érkeznek.

Ihlet vagy van, vagy nincs.

Nem farszírozható. Az akarás ellene hat. Az odaadón szorgalmas munka és a kitartás – akkor is ülni, meditálni, figyelni, mikor nem tudok írni – nem árt. De nem feltétele semminek. Az ihlet

nem gyakori, de nem is ritka. Szükséges. Azt hiszem. Amikor azt mondjuk, hogy „azt hiszem, végeztünk”, vagy „azt hiszem, szerelmes vagyok magába”, és tegyük fel, igazat mondunk, akkor valószínűleg csak meg, mint döntést, amit gondoltunk. A gondolat így szóvá lett. Valósággá. Szerelmes vagyok. Így születik az irodalmi szöveg is.

Azt hiszem

E szókapcsolattal a magyar nyelv azt a bizonytalan, ám döntő pillanatot jelöli, ami a gondolat felbukkanása és a beszélő döntése között átélt, de ahhoz, hogy a gondolat tette váljék, a beszélőnek még egy lépést kell tennie: ki kell mondania azt. Nem állíthatja bizonyosan, mégis meg kell kockáztatnia. Természetesen az „azt hiszem” nyelvi panel is, amit az emberek zöme gépiesen használ, annak érzékeltetésére, hogy amit mond, még nem döntés, de érzelmeinek lendülete már arrafelé sodorja, paradox módon épp az „azt hiszem”-mel nógatjuk magunkat, higgyünk abban, amit döntöttünk: már szóvá is tesszük. A tehetséges íróköltő „becsületesebben” beszél, azt fogalmazza szöveggé, amit lát. Átadja magát ihletének. Az alkotott szöveggel való azonosságunk döntő kérdés. Gondolom, egy pszichoterapeutának is élet-halálkérdés, hogy figyelme képes-e átadni magát annak, amit lát, képes-e látni azután, hogy az mit ad elő magából, és abból ő mit értékel közlésként: döntésként. Emlékezetében vagy dinamika-füzetében feljegyz. Az írás maga is döntés, kényes természetű válogatás eredménye.

A szó késhegy

A írás tetovált szó. (P. Sloterdijk) Papírra, netán egy (másik) ember lelkébe írni nem tréfadolog annak, aki tudja, hogy mit csinál. Hiszen e tettek ab ovo nem csak racionális okai vannak. A szó még „néma” alakjaiban is, mint viselkedés, metakommunikáció, arckifejezés: döntés. Az analitikusnak ténylegesen meg kell kockáztatnia, hogy azt higgye, tudja, mit lát, és ebből azután mi az, amit – többnyire önmagának, kivételes esetben a hozzá forduló számára is – megfogalmaz. Ez a döntés csak látszólag késleltethető, az írásban is így van ez. Pillanatról pillanatra megkockáztatjuk, hogy megformáljuk észlelésünk eredményét. Ha meg akarjuk őrizni az emlékezetünkben. Netán a papíron. Csak igazat lehet átírni (jó szöveggé). Ha hamisat, nem-látottat írunk le, az már nem javítható, csak húzható. Tehetségünk fokának és nem jellemünknek függvénye, hajlandóak vagyunk-e az íróilag hamisat elfogadhatónak tekinteni. Vagy hallod, vagy nem, vagy látod, vagy nem. Hiszel benne. Vagy nem.

Tudnunk kell, hogy mit hiszünk

E hit, hogy tudjuk, mit beszélünk abban az esetben, ha a tudattalan visszaigazolja: alaptalan bizonyosság-karakterű. Magyarázhatatlan. (Ami hit, ab ovo nem bizonytalan.) E hit-féleség valóság-ra vonatkozásához azonban, olybá tűnik nekem, „rendbe tett” lélekkel kell bírunk – hacsak nem vagyunk zsenik.

Tágas lélekben kínálkoznak megfelelő feltételek ihletett gondolatra –, ahol rend van, ott támad szabad hely, ezt minden takarítás tanúsítja –, olyan személy tudatában, aki a szavaiban megnyilatkozó döntés kockázatát nem érzi terhesnek.

Olvasni már könnyebb. De az író szüli a szót. Ezért gondolja, hogy írónak született. Ha megkockáztatja, hogy higgyen: vállaltan tudjon, azt azért teszi, mert látja is, amit aztán leír. Nem vagyok biztos benne, hogy ez mindenkinél így van, s nem csupán a vizuális típusú írók esetében jellemző ez az imaginatív megismerési mód. Az biztos, hogy ha nem „látom” a képet, nem tudok írni.

Azt hiszem, a pszichológusoknál sincs ez más. Akinek van érzéke a másik ember nem verbálisan is megnyilatkozó tartalmának észleléséhez, az képes csak észlelését szóvá vagy megfelelő tartalmú hallgatással alakítani.

A kép nem reális kép. Gondolati kép.

Mondandónk mint „kép” vagy „hangzó” gondolat áll elénk. Fölcsendül.

Az önismeret nem velünk született tudás

Szenvedés. Erről később. Annak arányában, hogy hol tartunk projekcióink felismerésében, vállaljuk, vagy nem vállaljuk magunk épp-így-létét. Amivel döntünk.

A döntéssel kockáztatunk.

A szövegnek, pszichoterapeuta esetében pedig az őhöz forduló embernek kétsége nem maradhat afelől, hogy magukat kockáztatva beszélő (író) segítségére leltek.

A jó szöveg, a jó segítség, azt mondja, amit gondol. Úgy értem: amit kimond, leír, közöl, azt maradéktalanul úgy is gondolja. Azoknak a lélek-búvároknak és verses- vagy prózakötteknek nem hiszek, akik-amik esetében nem érzem a végső azonosságot azzal, amit mondanak. Az már mindegy, hogy keveset vagy sokat mondanak.

Azonosak kell legyünk azzal, amit mondunk, szituatíve, itt és most, akkor jó a szöveg. Ha író-niával vagy rezignációval áthatott, az is a mondan-dónk része. De még mennyire. Az egyetlen biztosíték, amit másokra irányuló döntéseink kinyilvánításával nyújthatunk, azonosságunk a szavunkkal. Láthatóvá kell válnia annak, amit valójában hiszünk, hogy hitelre leljünk.

KORNIS Mihály
Vége élsz
Szépirodalmi, 1980
Cserépfalvi, 1992

A félelem dicsérete
Szépirodalmi, 1999

Napkönyv
Pesti Szalon, 1994
Tericum, 2004

Sóhajok hídja
Magvető, 1997

Dramák
Magvető, 1999

Pestis előtt
Novella, 2003

Színházi dolgok
Tericum, 2003

Vigasztalások
könyve
Tericum, 2005
Kalligram, 2010

Kádár János utolsó
beszéde
Kalligram, 2006

Egy csecsemő
emlékiratai
Kalligram, 2007

Lehetőségek
könyve
Kalligram, 2007

Feliratok a fehér
égen
Kalligram, 2008

Nekem az ég
Kalligram, 2009

Hol voltam, hol
nem voltam
Kalligram, 2011

„A zsidók titkos története”
Ha minden jól megy
Balassi – Soros Alapítvány, 1994

„Nocturne 1958”
Magyar Lettre Internationale, 2

„Civilségem története”
Beszélő, 1998. 10.

„Kádárné balladája”
Magyar Lettre Internationale, 32

2015 őszi

„Rondó, Berlin”
Magyar Lettre
Internationale, 45

„Rossz álom”
Magyar Lettre
Internationale, 48

„Danse macabre”
Magyar Lettre
Internationale, 49

„Élők és holtak.
Állatka”
Magyar Lettre
Internationale, 50

„Ha meglátok egy
embert”
Magyar Lettre
Internationale, 54

„Az istenkérdésről”
„A bűnbeesésről”
Magyar Lettre
Internationale, 55

„Tenyereim csorog
le a holdfény”
Magyar Lettre
Internationale, 60

„Én vagyok”
Magyar Lettre
Internationale, 64

„Mándyrol és
Babitsról”
Magyar Lettre
Internationale, 71

„Hazafutás”
Magyar Lettre
Internationale, 73

„A könyv, amivé az
életemet formálni
szeretném”
Magyar Lettre
Internationale, 74

„Hol voltam, hol
nem voltam”
(részletek)
Magyar Lettre
Internationale, 82

A hit speciális tudás

Hogy tudjam, hogyan épül fel valami, az egészet kell látnom. A szerkezet kép. Nekem mindig kép. Nem abban az értelemben, mint a rajz. A gondolat képe élő, mozgó, eleven valami, felismerhető, mint újra és újra, folyamatosan „tartható” kép.

A „súgásnak” nem kell feltétlenül szót fogadni az írói munkában sem.

Akad gondolat, amit szó szerint bele kell írni a kéziratba s akad olyan, ami csak utasítás, magunknak. Jegyzet. Benne van az üzenetben, hogy az miféle üzenet. De nem mindig érzékeljük pontosan. Ebből is adódhatnak félreértések. Mikor nem jut eszembe semmi, mégis írok, és görcsösen akarom folytatni, holott nem hallom a „súgást”, de elhitetem magammal, olyankor nem vagyunk jó művészek. Várni kell. Várni nehezebb, mint dönteni. Azt dönteni, hogy nem csinálunk semmit. Úgy nem-tenni, hogy az valójában tett legyen, a legnagyobb művészet. Marquez kilenc évig nem írta meg a *Száz év magányt*. Ott mocorgott benne. Aztán egyszer csak lefékezett, kiszállt a kocsijából az országút közepén. Láta maga előtt. El tudta hinni. Beszállt a kocsijába, gázt adott, hazament, és másfél évig ki se jött a szobájából. Megírta.

Magas színvonalú írói munkához tudat és tudattalan viszonylag akadálytalan összmunkája szükséges. Szó sincs róla, hogy csak lelkileg egészséges ember tudhat jól írni, a klasszikusok közül is sokan közel jártak az örülethez, amely aztán el is nyelte őket, de elméjük talán legértékesebb produkciója, tudattalanjuk és tudatuk összjátéka a korlátolt racionalista felfogás számára érthetetlen okból sokáig hibátlannak mutatkozott.

Nem az ego van jó viszonyban a tudattalannal

Valónk irányultsága teremti a viszonyt. Bizonyos hangoltság. Annyi út vezet a labirintus legközepébe, ahány onnan kifelé. Van, hogy művében ébred csak magára az ember. Én mindenesetre elvete-műlten mindennel szembe akarok nézni, amikor megkísérelek írni valamit, vállalva a bukást, az ösztetörést, ami egyébként valószínűbb, mint a mű megalkotása. Az írás vállalásához erő kell, eszeveszett önbizalom.

Míg féltem magamtól, ritkábban voltam írásra alkalmas állapotban, ugyanakkor hevesebb, vulkanikusabb volt az írás folyamata, olyannyira, hogy végül magamat is rendre felemésztettem: életkedvem vesztettem; mert csakis azt akartam megírni, amitől a legjobban féltem.

Amíg viszont félek, nem tudok írni.

Egy élet munkája, hogy ma a tudattalanhoz való viszonyom relatíve kiegyensúlyozott. De még akkor sem mindig és parttalanul van szabad bejárása az embernek a szentbe és a rettenetesbe, hogyha minden feltétel adottnak látszik hozzá. Erő kell, hogy be merjen ugrani a folyóba, és bízson benne, hogy úszni, az nem kapálódzást jelent, hanem mindenekelőtt a vízen fekvést. Érdemes átadni magunkat az elemi érzés örömeinek: lebegni, lebegni a vízen, és hagyni, hogy a folyó, az írás, a hittől gondolkodás folyamata vigyen, vállalva azt is, hogy annak valamelyik örvényében el is merülhetek. De az nem volna tragédia, majd jól kinyitom a szemem, hogy minél többet lássak, aztán még időben rugjam el magam a folyófenékről. Ehhez látni kell.

Ehhez dolgozni kell. Meg kell írni köteteket, túlélni – vállalni! – kudarcokat, tudomásul venni, mit hittem hamisan; miről mondtam, hogy látom, holott csak szerettem volna látni, de nem azt írtam meg, hanem egy tévedésem. Ellenben, ha az ember mindezzel már többször szembenézett, és ezt még Dosztojevszkij is megtette, már lehet azzal játszani, hogy most hadd próbáljam ki, meddig tart meg a folyó sodrása úszás nélkül, és hogy dob fel a mély.

Megtart a folyamat

Sokáig tanultam tartani a képet. Először – ha – Isten adja (ezt ma úgy szokták mondani: *a gén*), másodjára pokoli nehéz a belső képet látni, *ez már nincs benne a hamubasült pogácsa-poggyászban*, ellenben ha *idővel* megtanulunk kellő távolságot tartani a gyötördéseinktől, *indulatainkat* áteresztjük mozdulatlan bensőnkön, nyomában *a látás* könnyebbé válik. Arról tudsz beszélni, amivel azonos vagy, úgy lehet spontán élni: írni. Már három órás előadásaimat is követni képesek a tanítványaim, és elfelejtnek rám szólni, hogy „szünet!”, és pszichológusok meg pszichonaltikusok tömege előtt is beszélni merek. Másfelől messziről még szórakozottan is megkülönböztetem az élet utcáján azokat, akik mellett nem akarok elhaladni, nemhogy szembetalálkozni, azoktól, akikkel viszont találkoznom kell, és találkozom is, ha rajtam áll. És már nem készítek oldalasnál hosszabb vázlatokat. Írok. Úgy, mint kezdő korban. Magamnak és a barátaimnak. Az írásért élek.

RAJK LÁSZLÓ: HIÁNYZÓ HŐSÖK – MÉREI FERENC, HALDA ALÍZ, GIMES MIKLÓS, ERDÉLY MIKLÓS

Először húszas éveim végén éltem át beavatást egy két és fél évig tartó önismereti kurzus során, Carl Rogers-iánus elvek és Mérei Ferenc tanítása alapján. Közben megjelent első prózakötetem, a *Végre élsz*, s akkor mutatták be első drámám, a *Halleluját*. Beszédes címe van mindkettőnek. A következő beavatásra harmincas éveim vége felé került sor, az Hermann Imre tanításain nyugvó, gyötrelmesen szép kaland volt. Akkor írtam furcsa regényemet, a *Napkönyvet*.

Negyvenes éveim vége felé, hogy sikerüljön megszabadulnom mindattól, amiről határozottan úgy éreztem, hogy kínzó módon nem tartozik hozzám, például a cigarettázás rabsága, és úgy szerettem volna az öregkor kikötőjébe befutni, ahogyan valamikor nekivágtam az életnek, és azt akartam, hogy testem felett újra én legyek az úr, pontosabban a testem legyen az úr, és aki abban megtestesül, ezt a *Napkönyv* megírása után még az írásnál is fontosabbnak éreztem, életem legkomolyabb harcába bonyolódtam önmagammal. Ezenközben elhatároztam, megtanulok imaginálni. Leuner tanításai szerint. Amit bizonyos, a Bálint Mihály-i elvek alapján nyugvó diskurzus kísért, akupunktúra kezeléssel kombinálva. Azt hittem, hogy a rossz szokások zárványainak eltüntetésért teszem. Úgy éltem meg a dolgot, mint rendrakást, nagytakarítást. Nem csak abbahagytam a cigarettázást, nem egyszerűen megszabadultam egy csomó más rossz szokásomtól is, de termékeny író lettem, képes arra, hogy éveken át „tartsam”, beléjük merülve is lássam fölmerülő képeimet. Rendet tettem magamban. Nem, bocsánat, nem én raktam rendet: rend lett. Az imagináció képessége is bennünk van, nem kell tanulni. Az oktatás intézménye veri ki belőlünk.

Úgy van ez, mint a korcsolyázással.

Nem is kell tanulni, gondoljuk, amikor már tudunk, és jól gondoljuk. Bízni kell benne, hogy az első mozdulat után a másodikat is megteszem, és

nem eshetek el, mert nem tudatosan tartom az egyensúlyom, hanem az ember csak siklik, megtalálta a súlypontját... Abban a pillanatban kiderül: mindig is tudtunk korcsolyázni, csak hát nem volt hozzá – így mondjuk – bátorságunk. Nem a korcsolya a legfontosabb ahhoz, hogy tudjunk egy jót korcsolyázni, nem is a technika, hanem az öröm, amit merünk találni a korcsolyázás folyamatában. A siklás nem egészen kiszámítható, mámoros szédülete.

Hagyni, hogy vigyen a szél, amerre akar

Minden megismerési aktusban van valami, amit nem tudunk biztosan, de az a valami arra sarkall, hogy megkockáztassuk megismerni. E kockáztatásban erő rejlik. Persze a kudarc esélye is. Minden szabad akarattal hozott döntésben kiszámíthatatlan kockázat rejlik. Az is lehetséges, hogy valaminek előbb van eredménye, mint oka.

A Higgs-bozonok létezését – ennél többet: hogy a valóságban is léteznük kell – a tudósok előbb számították ki, mint hogy a valóságban-létüket kísérletekkel bizonyítani képesek lettek volna.

A közelmúltban aztán – borzalmas nehézségek árán, kudarcok sora után – ez is sikerült. Most már „csak” azt nem lehet tudni, hogy létezésük a valóság elemei természetét pro vagy kontra irányban befolyásolja? Khm. A probléma részletezésébe nem mennék bele. Igen hasonló érzést ébreszt az emberben az, mikor arra döbben rá, hogy a legfontosabbat, az alapkérdésre a választ sosem fogja megtudni. Alkotás közben eredménnyel kockáztatni, hogy azt mikor lehetséges, és mikor nem – nem lehet tudni. Ha csak nem látjuk, amit hiszünk, szerkezetében. Amíg dolgozunk rajta.

Vagy vele.

Abban van a kudarc lehetősége, amit vállalnom kell, hogy a világ velem szemben álló oldalának felelősséggel állok elébe. Ő azonban úgy éli meg,

mintha velem szemben állna. Akinek nem kellek. De én, az író felelősséggel tartozom érte: tudok róla, hogy egy vagyok vele. Ő, a világ nem tartozik felelősséggel értem, mert nem tud róla. Én más vagyok, mint ő, mert tisztában vagyok vele, hogy minden ember abszolút kivétel.

Ők teszik a világot olyanná, amilyen.

A tudattalan kétarcú működésének mindketten reprezentánsai vagyunk, nem is túlságosan különböző mértékben. Amit írok, az én világom. Ő engem viszont résznek tekint, a nagyon is tökéletlen valóság nagyon is kétséges részének – így bámul rám minden rossz mondatom. Csakhogy bennem felelősség él minden mondatom iránt.

Ha ember, aki rám néz, hétannyira!

Akkor is, ha őbenne a felelősség nem gyullad fel. S éppen ez nem gyullad fel, amíg nem látom, hogy a másikban éppenséggel magamra ismerem. Mellesleg, ez az, ami az író és talán a lélek ismerőjét bátorra teszi, hiszen akkora ez a gond, hogy belepustul az ember, hogyha nem enged neki (s ha enged, időnként akkor is). Egy életképes szöveg azt követeli, hogy írjam meg! A tanácskérő éppígy, mikor felkeres valakit, hogy az avassa be annak titkába, miként kezelhetné élete problémáját, e döntésével azt kérdi a létezésétől: van ilyen ember?

Létezhet? Milyen alapon?

Hogy ilyen ember létezik, van, lehetséges ennek megtapasztalása, nagy élményem volt. Az mindenkinek, aki addig megsejtett felelősségétől: önmagától menekült, mert attól tartott, nem bírja elviselni. De miként születhetett meg benne a kérdés: létezhet-e másvalaki, aki elviseli őt? Itt lép be a képbe az ihlet, a tudattalan. A kérdező már a választ is birtokolja, bár nem tudja. „Egy másik világra vonatkozó kérdés feltétele – egy másik világ.” (Tatár György)

Bele kell ugrani a szakadékbba

Ha másfelé nem vezet út. Visszafordulni, az a hiba.

A szenvedés azzal enyhül, ha vállalom. Nem adom fel, meg kell kockáztatnom, ez az egyetlen módja, hogy ne pusztuljak bele, voltaképpen a nem-vállalásba.

Minden szakadék azt kérdi a széléhez érkezőtől: meghátrálsz? A két idősebb testvér a hétfejű sárkány láttán elrohan, a kicsinek meg valaki megsúgta, mit kell mondani: lássuk uramisten, melyikünk a bátrabb! S nekiront. Azzal győz.

Kicsi koromban történt velem valami, amikor, sajnos nem tudok kevesebbet mondani, feltáruktam a létezésem, ami egy a létezés létével, előbb azonban úgy kellett döntenem, hogy ha kell, belepusztulok. Én azt vállalom. Ezt most nem mesélem el, hosszú történet, és sokszor megírtam, ezt írtam egész életemben, egy hatalmas és rémületes élmény után, ami megsemmisüléssel fenyegetett, átéltem egységemet is a világgal, mintha önmagammal. A létezéssel, mint az Eggyel.

Aki vagyok.

Megrémültem: ha én is benne vagyok az egészben, sőt, egy vagyok vele, hogyan lehet, hogy szinte semmit se tudok? Annak, amit az előbb átéltem, az volt a lényege, hogy mindent tudok! Mert Egy vagyok. Észlelem. És akkor a rémület: hát hogyha tudom, akkor most miért nem tudom?!

Elfelejtettem? Mikor?

Miért nem emlékszem például a születésemre? És ugye még utána is, volt egy csomó hónap... Mire emlékszem egyáltalán? Ha el akarom kapni a pillanatot, úgy folyik ki a markomból, mint a víz...

Kimentem nagyapámhoz, megkérdeztem, hogy hívnak, mintha nem tudnám, csak hogy biztos legyek benne, és hány óra, memorizáltam, percre pontosan, hogy mi a mi címünk, hányadik kerület és egyáltalán... E naptól vannak összefüggő emlékeim. A pillanatok elraktározásában öt éves koromtól trenírozom magam. Egészen mulatságos, hogy évekig pillanatról pillanatra igyekeztem a dolgokat megjegyezni. Már ha eszembe jutott, azonnal most, most! azt, ami épp van, meg akarom jegyezni! – gondoltam, és emlékezni akarok erre is, amíg csak élek. Szerettem volna felérni a teljes valómig, ameddig egyszer látni tudtam. Nagyjából hét-nyolc éves koromig tengernyi jelenléteket őrzök. Akkor voltam a csúcson.

Az igazi tudás látás, de a konkrét kép, ami előttem áll, megzavar

Épp a tisztánlátásban zavar meg a látás. A látó ember olyasmit is lát, amit más nem lát. Ebben benne van, amit nem szokás látásnak mondani, a belső kép. Belső képek özönét látjuk. Viszonylag kevesen tudják is, képesek megkülönböztetni képzelgéseiket (a szülei, felettes énjük vagy a hatalom hipnózisa által magukénak tudott képet) a valóságos látásuktól. Látásaiktól.

A konkrét kép része és egésze nem ugyanarról szól. Elvont gondolatnak is lehet képe, bár nem mondanám lerajzolhatónak. Erről nem tudok pontosabban beszélni. Nem is kell. Napi munkám része tudni, hogy egy konkrét esemény (eset), és annak belső képe, amit belül látok, amihez hozzátartoznak a vele-együtt és benne asszociált szünetzéziák, hangulatok, atmoszférák, emlékképek, hangok, sőt textek zuhataga, az két alapvető nagy

része a képnek. És nem azonosak egymással. Viszonyuk van. Egyek.

A látás értelmezésének megfelelő módja: nos, ezt nevezzük tanulásnak. De mondható szenvedésnek is. Tudatosítani a szenvedést, okát, összetevőit, eredményét és még millió dolgot tudomásul venni, szerintem ez az észlelés. Halál-érzékeny valóm fájdalmasan új tapasztalataira rá kell eresztenem, akár egy kiéhezett, de válogatós állatot: érzékelő-észlelő apparátusomat, és eddigi élményeim seregét, mint cáfolat-kísérleteket, hogy megtudjam, az új tapasztalat megismerése fényében eredeti, kezdeti tudásom milyen megszorításokkal tartható. E megszorítások közti eligazodás, annak felismerése, hogy (ha) még mindig élek, a tudás.

Annyit ismerek meg másból, amennyi újat magamról megtudok a másikban

Gondolkodjanak el ezen a megállapításon. Én egy életen át gondolkodtam rajta. Mikor már világosá válik, és magára valamit adó író számára világos kell, hogy legyen, hogy minden a világon az én projekcióm, rettentő jellemző rám, hogy miről mi jut eszembe, és azt merjem tudni. De mire ide ér az ember, az is tisztán áll előtte, hogy nem tudhat meg a másiról semmit, hogy ne önmagáról tudna meg valami addig ismeretlent. Ez hozzá létre én és te között az intimitást.

A szövegem és énköztem is.

Minden ember abszolút kivétel, ugyanakkor a másik én vagyok. Ha megtalálom benne magamat, úgy megtalálom őt is. Számomra ez a másik megismerésének az alapja. Ez még nem barátság. Ez még csak embertisztelet. Ezért van az, hogy művész csak munka közben hisz abban, amit tud. Különben nem tud dolgozni. De egyébként nem hisz magában. Újra és újra nem tud semmit. Semmit sem tud biztosan. A barátságok zöme kísérlet a barátságra. Egy megtalált barátban, szerelemben, ami ritka, mint a fehér holló, eltűnünk egymásban. A nyilvánosság véget ér. Salinger utolsó ötven évének írói termését tíz évvel a halála után ismerheti meg a világ. Azt se tudom, hogy él-e még.

Az első benyomás majdnem csálthatatlan, de csaknem olvashatatlan

Csinján kell bánni vele. Amikor azt mondjuk egy emberről, „első pillantásra láttam rajta, hogy” – akkor dolognak tekintjük őt, nem élő, mozgó, változó valakinek: halottnak, egy jellemző tulajdonságnak, az én egyik gondolatom megragadott tárgyának. Így nem lehet ismeretlennel – az ismeretlennel – megismerkedni.

A világon minden benyomás, nem csupán az első, olyasfajta viszonyra indít, ember, sőt tárgyak iránt is, mint Illyés Gyula versében az ő nagymamáját a veteményeskertje. Személyes viszony kell. „Na te paradicsom...” Illyés nagymamája kapásból letegezi a zöldségét, vagyis abból indul ki, hogy ők ismerik egymást.

„A ház végén ülök a padlás-grádicson
s ilyeneket hallok: Na te paradicsom
mostan kettémetszlek... s még egyszer
kettőbe

így ni... most aztán, huppsz, bujj be a levesbe.
A kis öreganya szünetlen beszélget
magamagában, azt hiszi, nem figyelnek
rá... De ha látják is, ahogy tipeg-topog,
amihez hozzányúl, azzal eltársalog.
Ne ficáncolj te tűz, ne füstölj már, hallgass,
mit kapkodsz kezembe, mint egy mérges
kakas.

Egy marék só is kell... Hol vagy te sórtartó?
Hozok egy kis rózsát az alsó udvarból...
Fölszedünk majd, krumpli, ne félj, hogy
megfázol.

Gyere ki már te ág ebből a rakásból...
Így beszél s ahogy jön a barackfák alatt
egyre feleselve, a csillogó gallyak
lehajolnak hozzá, suttognak kedvesen,
örömkönnék folynak a kis leveleken.”

(Illyés Gyula: A ház végén ülök... – részlet)

A személyes viszony azt jelenti, hogy a másik nem tárgy. Valaki. Noha kétségtelenül projekciós felület. A Másiknak ezt a kvalitását Freud szerencsétlen módon tárgynak hívja. De ha érteni akarok belőle valamit, élő egészemet kölcsönzőm „a tárgynak”. Mikor nem így járok el, ha ő-nek gondolom, sőt az-nak, akkor élettelenítem. Kővé válok. Ahe-lyett hogy magamra ismernék benne, ha csak mellesleg és egészen apró vonatkozásban is. Ez az „apró vonatkozás” az első benyomásban rendre a kulcs. Én vagyok, csak eddig nem tudtam. Avval felfogom, hogy ki ő.

A másik nem lehet „valami” és nem lehet „valami ismert”. Leginkább valaki. S leginkább olyan, mint én. (Megengedem: egy pirinyó vonatkozásában.) (De ezt a „pirinyó” megszorítást úgy engedem meg magamnak, mint az óvodásnak azt, hogy ő csak egy pirinyó vonatkozásban kicsi.)

HÁROM TÖRTÉNET RADNÓTI MIKLÓSRÓL

Az első benyomás csalóka voltáról, majd a szenvedés által szerzett tudás értékéről és a tudattalan káprázatos szerepéről a sorsunkban szól ez a három történet. Meg hát – nem tudom magamba fojtani – arról, hogy a véletlen és a tudattalan, a káosz és a tökéletesség testvérek, a mitológia nyelven szólva.

Radnóti Miklós és Hitler

A huszonéves Radnóti ifjú feleségével és barátaikkal, Ortutay Gyulával, Tolnai Gáborral s másokkal a harmincas évek elején többször is kirándulást tett Párizsba. Ott egy mozi híradó vásznán látták először Hitlert mozgófilmen vadul ágálni. Teátrális gesztikulációját ellenállhatatlanul mulatságosnak találták, különösen Radnóti. Annyit nevettek, hogy végül ki kellett menniük, de amikor kinn álltak az utcán, még akkor is nevettek.

Radnóti nevéteben a könnyeit törölgette.

Magatartása, analitikusan nézve háritása a brutális élménynek, ámbár egészséges alapállás azzal szemben, amit a hitlerizmus képvisel. Az aggodalmaskodásra hajlamos költőt azonban, úgy tetszett, megnyugtatta a látvány. Ettől a paprikajancsától nem kell félni, mondta, azt hittem, veszedelmesebb. Ripacs. Rossz bohóc. Mussolini is nevetséges – no de Hitler! Az ő leplezetlen közönségsége mindent ver...

Második történet Radnóti Miklósról

Ifjú korában, végső soron egész életében kínoztatta a költőt bűnézete, mely abból táplálkozott, hogy megszületésekor édesanyja és ikertestvére is elpusztult. E tény kapcsolatban állhat mélyen átélte katolizálásával, jóllehet verseinek tanúsága szerint annak több a köze baloldali meggyőződése etikai színvonalához, mint katolikus dogmákhoz.

Elgondolkodtató tény, hogy imádott paptanára, a költő Sík Sándor, akinek irányítása mellett ismerkedett a kereszténységgel ifjúkorában, majd betért, 1944-ben már megtagadta tőle a segítséget, amikor az életét kellett volna megmentenie, pedig az hitvalló keresztényi tett lett volna a részéről. Mint mondta: „Kell az áldozat.” Még azt is hozzátette, hogy a jeruzsálemi templomban is hibátlanul kellett lennie a kosznak... Nem vállalta „fogadott fiáért” élete kockáztatását.

Márpedig Radnóti félt. Rettentően félt.

Emlékirataiban Vas István, gyorsírással készített naplójában, férje viselkedésén őszintén fanyalogva ír erről Gyarmati Fanni is. „Mik” a németek bevonulása óta nem volt hajlandó mást csinálni, csak félni. Feküdni az ágyán szóltanul, hanyatt.

Megérezte, ami történni fog.

Tudta. „...mint a jós, mert álmaiban megjelent emberi formában a csend...”

J. A. akkor már hét éve halott.

A Bori notesz, amiben, mint köztudomású, az utolsó, és a legnagyobb Radnóti-versek vannak, s amit, mint ismeretes, a költő holttestének háború utáni exhumálása során találtak meg egy tömegsírból, roppant tanulsággal szolgál megmaradásának történetében is. A költő monográfusa, Ferencz Győző személyesen mesélte el nekem, hogy megrendítő élmény volt a számára, amikor először kezébe vehette az eredeti noteszt, nem az évtizedek múlva készült faksimile kiadáshoz készített másolatot (ami a hasonmás-kiadás számára erősen enyhített változata volt az eredeti külső megjelenésének) –, s rá kellett döbbsennie: nincs és nem is lehet racionális magyarázat arra, hogy valamilyen Radnóti-vers fennmaradt. Honnan tudta előre kiszámítani Radnóti, hogy mi mindent és hogyan kell előkészítenie ahhoz, hogy élete nagy, utolsó versei ránk maradjanak? Nem mintha előzetes óvintézkedései önmagukban elegendőek lettek volna hozzá.

A véletlen itt döntő szerepet játszott.

A halálmenetben több füzetet is készített, benne új verseivel, hozzájuk felesége és Ortutay Gyula címével, hogy az ismeretlen megtaláló majd juttassa el hozzájuk. Másolta új verseit papírlapokra is a végnapokban, s aki szabadságot kapott, annak kezébe nyomta, kérve őt, mely címekre juttassa el, ha módjában áll.

Élete utolsó napjaiban már csak egy notesze maradt. Benne volt minden új verse, amit addig írt, azok is, amiket már nem tudott kivel haza küldeni. Ahhoz, hogy utolsó versei végleg el ne vesszenek, hogy meggyilkolását és amit aközben gondolt, profétikus művekké formálva az utókorra hagyhassa, nem csak arra volt szükség, hogy sejtse-tudja, hamarosan tömegsírba kerül, és még a holttestét sem fogják egyhamar (ha ugyan és egyáltalán) megtalálni, tehát fel kell készülnie a sírban töltött időre. Többre tudott ennél. Olyan

nadrágot viselt, melynek legombolható zsebe volt. A verses notesz nem egyszerűen csak nylonba volt csomagolva a gondosan legombolt zsebben: ez a nylon maga is egy kicsi, de lezárható műanyag tasakot burkolt körbe.

1946 nyarán, amikor meggyilkolása után másfél évvel kihantolták a tetemét, az exhumálási jegyzőkönyvbe ez került:

„A 12. számú holttest.

Ruházat: Hosszú steppelt szürke kabát, kötött nadrág, turista bakancs.

Külvizsgálat: A holttest derékban kettévált, igen kevés, szappanná vált lágyrész, nyitott testürekekkel. Tarkópikkely baloldalán belövés, fejtetőnél kilövés. Hajzat világos barna, felső fogorban elől hiányos fogazat, alul 1-1 sárga korona.

Vélemény: Tarkón, fejtető irányú koponyalövés, rögtöni halállal.

Jegyzet: A ruházatából előkerült iratköteg huszonöt tételből áll. A papírlapokon az írás elmosódott, szétázott, nehezen olvasható. A dokumentumok szélén egységesen vörös vérfolt.

[...]

A tisztiorvos megjegyzése:

A kihantolás során a 12. holttest nadrágja hátsó zsebében találtam egy talajvízzel és az oszlásban lévő holttest nedveivel áttávozott és földdel szennyezett jegyzetfüzetet. Ezt napon megszáritottuk és a talajtól óvatosan megtisztítottuk: ez a jegyzőkönyv Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza. Kéri a megtalálót, hogy juttassa el Magyarországra...”

Felfoghatatlan: a föld- és a bomló test nedvei olyan módon tettek kárt a noteszban, hogy „az elmosódott, szétázott, nehezen olvasható” írás csakis és kivétel nélkül azoknak a verseknek az esetében olvashatatlan teljesen, amiket Radnóti már hazaküldött, ám az utolsó versek, melyek csupán a tömegsírban lévő noteszban voltak olvashatók, jól olvashatók maradtak, egy betű nem semmisült meg belőlük. A monográfus ezt látta, különben nem hitte volna el. A bori notesz merő lucskok lett, mire felszínre került, ám azokat az oldalakat, amelyekre a költő az addig haza nem menekített műveket írta, szám szerint hármat vagy négyet, megkímélte az idő és a borzalmas körülmények.

E tény jelentősége megértéséhez nem szükséges vallásosnak lenni, különösen maguknak nem, akik a tudattalan erejéről és bölcsességéről tudással bírnak.

A harmadik történet Radnóti Miklósról

Ott, a végén még valamire rájött.

Az utolsó munkaszolgálat előtti időig nem tette rokonszenvéssé társainak többsége körében, hogy a vallásos zsidók társaságát kerülte, és ha lehetséges volt, igyekezett olyanok között menetelni, robotolni, akik nem mint „zsidók”, hanem mint sorstársak vagy emberek tartottak össze – a faji alapon nyugvó sorsközösséget akkor sem szerette, ha az „árjának” mondta magát, és akkor se, ha zsidónak. Utolsó munkaszolgálat idején, a halálmenetben azonban a zsidó szituációról vallott felfogása megváltozott. Világképe, hogy ne mondjam, megvilágosodott.

Erről a szől az egyik legutolsó verse:

Gyökér

„A gyökérben erő surran,
esőt iszik, földdel él
és az álma hófehér.

Föld alól a föld fölé tör,
kúszik s ravasz a gyökér
karja akár a kötél.

Gyökér karján féreg alszik,
gyökér lábán féreg ül,
a világ megférgesül.

De a gyökér tovább él lent,
nem érdekli a világ,
csak a lombbal teli ág.

Azt csodálja, táplálgatja,
küld néki jó ízeket,
édes, égi ízeket.

Gyökér vagyok magam is most,
férges között élek én,
ott készül e költemény.

Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos, sötét föld felettem,
sorsom elvégeztetett,
fűrészt sír fejem felett.

(Lager Heidenau, Zagubica
fölkött a hegységekben, 1944. augusztus 8.)

Mikor a fűrészt kidönti a fát, a földben ott marad a gyökér. Csak a fa dől el. A gyökeret ki kell ásni. Ha ugyan ki lehet ásni. Nemigen. De az kihajt a földből, életté lesz, magasba szökik.

Minél idősebbek vagyunk, annál kevesebbet tudunk

Annál világosabban látjuk, hogy nem tudunk eleget. Annál többet tévedhetünk, minél többet tudunk. A tárgyi tudás egyáltalán nem valóságos segítség az alkotásban, akár valamilyen emberi kapcsolat felépítése a cél, akár egy irodalmi mű. A nem-interiorizált tudás sok fölösleges dolog tudását jelenti, okoskodásokat. Kordivat kérdése is, hogy mit mivel azonosítunk, miről beszélünk vagy írunk, amit nem látunk. Következésképpen úgy teszünk, mintha hinnénk valamiben, amiben nem hiszünk. Látott és hitt: hitt és látott tudásra van az embernek szüksége.

Van olyan figyelem, ami annyira elvész a tárgyában, hogy már nem is tudja, mire figyel, azonos a tárgyával, és akkor szeret. S létezik olyan szeretet-kapcsolat, ami már nem is avval foglalkozik, hogy szereti-e vagy nem szereti a másikat, mert azon rég túl van. Ilyenek például a jó házasságok idősebb korban. A felek akarva-nem akarva figyelnek egymásra. Nem tudnak nem figyelni. Akkor a látás már nem hit, nem döntés, hanem élet.

Folyó

Felhívnam a figyelmet Nádás Péter *Párbuzamos történetek* című regényére, amelynek teljesen felfogott élménye nélkül szerintem ma sem magyar analitikus, sem magyar művész, senki, aki

a dolgok állásáról itt és ma tájékozva óhajt lenni, nem boldogulhat. El kell olvasni, érdemes többször is, ha másfél évig tart is. Az benne a külön jó. Ideje van. Bár nekem nem volt minden ízében rokonszenves olvasmány, mégis – miért ne? – a legfontosabb prózai műnek tartom az újabb magyar irodalom történetében, nagy munkának, mely legalább annyira történelemfilozófia, szociológia és pszichológia, mint amennyire regény. Látni és gondolkodni is tanító regény. Nádas tehetségének természete példa erejű. A látás – vagyis a hitben megkockáztatott tudás – komplex képessége ajándék-szerű. Ennyiben a könyv gyöngéd jószág. Az író mikroszkopikus pontossággal érzékel, érzékelését képes analizálni, élvezetesen pontos szavakba önteni, és az olvasóban új észleléssé alakítani a magáét. Ez az érzékelés-észlelés dinamika az alapján véve realista írónak született Nádasnak ebben a művében a barbarizálódó regény „termeléshez” és -fogyasztáshoz szokott műélvezőt visszavezeti az irodalmi élmény forrásához: önnön képzeletéhez, amit újra összekapcsol a gondolkodásával.

Ha valaki nem óhajt olvasás közben gondolkodni, amihez követnie kell a könyvben szereplők nagy pontossággal és részletességgel megfogalmazott gondolatmeneteit (a két elbeszélő én gondolkodásáról már nem is szólva), akkor ezt a könyvet nem tudja elolvasni. Nincs is szüksége rá. Más úrnak szolgál.

A PT annak a számára áll nyitva, aki vállalja a vele-gondolkodást a szövegben megnyilatkozóval. És lehetséges vele együtt-gondolkodni. Annak, aki gondolkodik olvasás közben és látni mer. Elő-gondolkodni: hallatlan adomány. Az író tudásának ez a része, mint mondtam, némiképp ajándék-szerű, születésével kaphatta, másfelől azonban ahhoz, hogy ne csupán tudja magáról és a másiról, hogy az kicsoda, de azt meg is tudja írni, nyilvánvalóan keservesen sok munka kellett. Szorgalom. De...

Az attitűd nem szorgalom kérdése

Észlelésünk eredményét előjellel ellátni, erre a szüleink tanítanak meg. Az első élmény arról, hogy valaki figyel ránk, felőlük érkezik. A szülői figyelem hiánya vagy töredezettsége, ami sokkal gyakoribb, mint beismerni szoktuk, alapmintákat vés belénk. Irányultságunk annak az élménynek a vésete, amit kezdetben a világ irányultságának hittünk. Mindez azért jutott most eszembe a *Párbuzamos történetek*ről, mert amikor egy barátnémat, tudományfilozófus professzor-asszonyt a PT élményének hatása alatt kétségbeesetten megkérdeztem: akkor nekem ilyen könyveket kéne vagy kellett volna írnom? Nem, mondta. Olyanokat kell írnia, amilyeneket csak maga tud. Tudja, kétféle művész van. Az egyiknek az életéről, a világról alapélménye az, hogy már megérett a pusztulásra, és úgy rohadt, ahogy van. De vannak olyan alkotók is, akiknek a munkáiból sugárzik az élet szeretete. Szeretnek élni, és ez is nagy igazság. Ez a kétféle út kínálkozik az élet alapélményéből: amikor azt hittem, nem dobhatnak el, eldobtak – vagy: – Amikor azt hittem, el fognak dobni, nem dobtak el. Mindkét emberi tapasztalat valóságos és igaz. Bár összehasonlíthatatlanul több szerencsétlenség van az életben és a világban, mint reményre

okot adó mozzanat, előbbiekre jellemző, hogy mást se látnak, mint szerencsétlenséget, feldolgozatlanul, utóbbira, a jelenvaló örömeire pedig az jellemző, hogy láthatatlan és, ha szellemi, anónim. Nincs alkotója, csak létezése. Magának a létezés élményéről szól minden szövege, magának ez a boldogsága, Péternek meg a csodálatosan becsületes és széppé tett boldogtalansága igaz. Mindkét emberi tapasztalat érvényes. Mondta az, aki szeret.

Megadom egy ember értékét?

Megadom vele a magamét.

A másik felismerése – azt nehéz felismerni, hogy az a magamé is –, attól függ, hogy kapcsolatot találtam-e hozzá. Ez pedig attól, fel tudom-e venni őt a kettőnk egy folyamába. S engem ő a magáéba? De ez nem ilyen „jó kisúttörő” alapon képzelendő. Ha nem ismerem fel magam a másikban, nem és nem, ajánlatos elkerülnöm őt. Nincs egymás számára mondanivalónk. De az ember így rontja el az életét. Nem ismeri meg magát a másikban. Annyira vagyunk kapcsolatképes állapotban, amennyire biztonságban érezzük magunkat egymás mellett. Ez más szóval annak az élménye, hogy „egy hajóban evezünk”. Egyetlen hajó van és egyetlen folyó, amiben te másképp vagy jelen. Hiszen te vagy a másik, bárki vagy is, hozzád képest létesülök, különben értéktelen vagyok. E gondoltnak Tandori Dezső madarakkal és más „másokkal” foglalkozó versei, írásai csodálatosan szép, nagy lírai magasságokban is pontos filozófiai kifejtését nyújtják.

A folyamat, az áramlás

Nem tudom, azt a fogalmat írom-e most körbe, amiről Csikszentmihályi Mihály professzor szüntelen írja a könyveit és „flow-nak” nevez, de hogy saját élettélményem az áramlásban való kísérletezés, az biztos. Azoknak írok, akik azt látni, hogy évtizedeken át toporognak elveszve, a parton, vagy amit annak hisznek, önnön életük folyamába belépni nem tudnak, nem mernek, kínjukban sodortatják magukat, nem tudnak úszni, azt hiszik, hogy a folyóban cápák vannak, vagy talán azt szeretnék, ha cápák lennének. Nincsenek. Milió dolgot kitalál az ember, hogy ne éljen. Vágyunk nem élni. De mikor figyelek valakire, mellesleg élvezetes, mintegy átadom magam, áramlok feléje, akkor én öbönbe, ha elmereng fölöttem, azt a felismerést ébresztem, hogy lássa be, elképzelhető, hogy van meghódítható élet, még ügyetlenek számára is létezhet közeg, ami megtart, és akkor abban ő is benne van.

Akkor is benne van, amikor azt hiszi, hogy nincs benne

Összes önismereti diskurzusom ott ért véget, hogy egyszer csak az mondtam, köszönöm szépen, azt hiszem, tudom, hogy itt miről van szó. Egyébként nem is tudtam mindig, csak mondtam. Volt, amikor az árnyékommal való szembenézés elől futamodtam meg, ahhoz is évtizedek kellettek. Ma már nem kell a másik figyelmébe kapaszkodnom, hogy biztos legyek benne, hogy én is tudok figyelni. Már nem kell firtatnom, hol van a folyam, és hol vagyok én, és hol van abban a másik. Tudom, hogy a rossz, a gonosz is én vagyok, ha az vagyok,

az lehetek, ha netán erről az énrészemről nem óhajtottam is tudomást venni. Kérdés, mennyire konkrétan látom. Hogyan oldom meg (hogy ne fulladozzon.) Ez a felsőfok.

Amit belőlem látnak, az engem hogyan érint?

Kezdetből igyekeztem olyan emberekkel barátságot kötni, akik nálam többek, vagy többnek látszottak. Akikre fel tudtam nézni, mert valami megfogalmazhatatlant is jelentettek. És jelentettek. Jobbá tesz, hogy amit belőlem láttak – barátaim többsége halott vagy emigrált –, az rendszert sértett. Sért. Akkor is, ha nem akarják. Többet látnak, mint én. Egy igazi jó barátság esetében ritka, ha nem fájdalmasan végződik. Tulajdonképp attól barátság. Azt mondják, én sem vagyok egy mézesbödön. A barátságban az történik meg, amit az archaikus görögök még állítólag el is hál-tak. Nem szükséges. Az érettebb beavat, átadja érettségét, erényeivel szembesít. És az fáj. Látunk.

A legtöbb ember azt sem veszi észre, ha a másik ártani akar neki

Az is igen ritka, ha valaki jól lát minket. Az barát. De nem vagyunk kíváncsiak a másik véleményére. Az áldozat önként jelentkezik, hogy megöljék. Létezhet olyan, hogy a Másik nem tud rólam semmit? Többnyire ez a helyzet. Nagyon kell vigyázni a másikkal, ha nem osztja meg velünk magát. Még azt se szabad megmondani neki, hogy nem tud rólam semmit. Amikor tárgyszerűen megállapítunk valamit egy emberről, és azt közöljük vele, voltaképpen kivégezzük őt. Az igazi lélekvezetők nem mondják meg annak, aki úgy érzi, hogy őt vezetni kell, még akkor sem, amikor már nem kell vezetni, hogy szerintük ő milyen. Vagy kicsoda. Ezt Dosztojevszkij tudta mesterien. Hadd beszéljen! Ha sikeres a beavatás, a beavatott maga nem is gondolja azt, hogy ő valamilyen. Nem gondolja, hogy ismeri magát, ámbár már hisz a figyelem áldozatában, látja a másikat és benne magát is így, úgy, tehát látja a valóság mozgékonyágát, a próte-uszi kvalitását.

Búcsúzóul

Lélekvezetőim figyelmének valóságáról meggyőződtem: személyiségük hihetőségéről a döntő ponton kaptam megerősítést: a helyes módon történő kockáztatás (a kapcsolat) esélyének sikerében erősítettek meg. Érdektelen, mit gondoltam róluk önmagam megismerése közben, hiszen már közben rájöttem, hogy bármit tudnak meg rólam, azt végre én is megtudom. És ők meghallgattak. Ez a legtöbb. A belső megerősítés foka számít egyedül, az irányultság. Nem megfelelni kell, az nem ad megnyugvást. Ha ellenben az ember irányultsága a szíve szerint való, az mámorító. Tizenhárom könyvet írtam, vagy ha másképp számolom, tizenhetet. Sose hittem volna. Bennük látom, amit hiszek. Köszönöm, hogy meghallgattak.

(A Pszichoterápia c. folyóirat 11. konferenciáján, 2015. május 8-án nyitóelőadásként elhangzott szöveg írott változata)

Mémoires croisées

A '68-as nemzedékről

JOLANTA KURSKA ■ Véleményetek szerint beszélgetünk-e '68-as nemzedékről? Veletek kapcsolatban gyakran emlegetnek több országra kiterjedő nemzedéki cinkosságot és szolidaritást.

ADAM MICHNIK ■ Szerintem igen. Nyilvánvaló, hogy létezik. A hatalmas tiltakozások és lázadások nemzedéke volt a miénk, számos országban, beleértve az Egyesült Államokat és a vasfüggönyön túli országokat is. A generációnk tagjai már nem éltek át a háborút, és túl fiatalok voltak ahhoz is, hogy ismerjék a rettegést a sztálinista terror korában. Ők az erkölcsökben, az irodalomban, a filmben és sok másban megmutatkozó konzervativizmus ellen lázadtak fel. Független életre vágytak, amelyet nem cenzúráz kormány, egyház, családi hagyomány. Lázadásukat baloldali nyelven fejezték ki – nem az ideológiai, a radikális, hanem a liberális baloldal nyelvén. Lengyelországban ehhez szovjetellenes lázadás is társult. Nacionalizmus nélkül.

BERNARD KOUCHNER ■ Egyetlen megjegyzés, még mielőtt teljes mértékben egyetértnék Adam válaszával. Ez a nemzedék sajnálta, hogy már nem volt alkalma elkötelezni magát sem a spanyol polgárháborúban, sem a nácizmus ellen. Rá az maradt, hogy megteremtse a férfi és a nő közti egyenlőséget, küzdjön az emberi jogokért, a sztálinizmus ellen, fellépjen az ökológiai vészhelyzetek megoldásáért és a beavatkozás jogáért. Akkor még csak a nagy lázongások kezdetén tartottunk. Ezért először belső felfordulásról volt szó: országokon belüli és önmagunkon belüli változásról. Ez a nemzedék elutasította az életét vezérlő nagy testületek konformizmusát. Egyeseknek ez az egyházat, az elnyomó államot, másoknak a politikai pártokat jelentette. Mindeközben a kitörő öröm pillanatait éltük át; a pusztaság létezés, és főként a szeretet, a szerelem öröme. A követeléseink a társadalmi és a családi viszonyok megváltoztatása körül forogtak. Ugyanakkor valahogy az ifjúkor végének a forradalma is volt ez: még mielőtt túl késő lenne. Ne kérdezd, mit jelent ez a „túl késő”. Talán mielőtt beállnánk a sorba és magunk is konformistákká válnánk. '68-ban mindent át akartunk alakítani, újra fel akartuk fedezni az életet, megváltoztatni a másokhoz fűződő kapcsolatainkat, és – megint csak ezt mondom – ünnepelni a szerelmet. Az előző generáció megélte a háborút, és mindenre a háborúhoz viszonyítva reagált. Mi a magunk módján feleltünk nekik. Egyesek, mint én is, sajnáltuk (tudom, ismétlem magam), hogy nem ismerhettük meg a háború erőpróbáját, nem vehettünk részt az ellenállási mozgalomban a nácizmussal szemben. Egy nemzedék számára politikai értelemben az volt a végső próbatétel. De nem arról volt szó, hogy akkor most „megcsináljuk” '68-at.

MICHNIK ■ Nem gondolod, hogy a lázadás nyugaton az egocentrizmus ellen is irányult?

KOUCHNER ■ De igen; csak hogy egy másfajta egoizmust állítottunk a helyébe. Nem Vietnámért lázadtunk, hanem elsősorban önmagunkért. Minden „egzotikus” elköteleződésben van egy rész egoizmus is. Ráadásul a szocializmus nálunk már jó ideje feladott álmát is dédelgettük.

MICHNIK ■ De hát a lázadás a sztálinista kommunista párt ellen irányult!

KOUCHNER ■ Eleinte igen, valóban, noha az UEC-ben (Union des Etudiants Communistes, Kommunista Diákszövetség) mi már jóval 1968 előtt is felláztunk a sztálinista kommunista párt ellen: még az algériai háború idején, azaz tíz évvel korábban. 1968-ban mi már nem voltunk marxista forradalmárok. Ellenkezőleg: amikor a mozgalmunkhoz csatlakozott a francia kommunista párt Georges Marchais-val, és még inkább a CGT, én tudtam, hogy ezzel a libertárius reményeknek befellegzett. Nem bíztunk a francia kommunistákban. A tradicionalista és sztálinista FKP minket, mint másként gondolkodókat 1965-ben totalitarizmus-ellenesség miatt kizárt az UEC-ből. A trockisták, a maoisták és más csoportok a '68-as mozgalomnak több lendületet és erőt adtak, mint az opportunisták kommunista párt. Később a szemünkre vetették, hogy nem ragadtuk meg a hatalmat. Megtehettük volna, üresek voltak a minisztériumok. De a hatalom birtoklása senkit sem érdekelt. Daniel Cohn-Bendit Nanterre-ben és a Március 22. mozgalom sokkal inkább az uralkodó erkölcsök ellen lázadt, a politikai erkölcsöt is beleértve. Meg akartuk változtatni az életet, és az meg is változott, ha nem is mindig a jó értelemben. Később a diáknegyedben emelt barikádok és az elhajított kockakövek stílusgyakorlatokká váltak: a halott forradalmak végső főpróbájává. Szerencsére Maurice Grimaud személyében Párizsnak elég intelligens, szellemileg rendkívül nyitott és nagyvonalú rendőrfőnöke volt, aki tudta úgy kezelni a helyzetet, hogy ne legyenek halottak. Személy szerint nekem kényeim voltak a mozgalommal szemben, amelyhez tartoztam. Nem akartam forradalmat, nem hittem benne. A „lírai illúziót” szerettem; a párizsi utcákban a hagyomány és a konzervativizmus ellen harcoló fiatalokban a társadalmi változások végrehajtásához nélkülözhetetlen erőt láttam. Nem ideológiai, hanem reformista célkitűzések érdekében. Nevetségesnek találtam egyes májusi jelszavakat, például a „CRS = SS”-t, hiszen egymással össze nem vethető valóságokat állítottak párba. Rengeteg volt a nyelvi visszaélés, a pontatlan megfogalmazás.

KURSKA ■ Paul Berman a '68-as nemzedékről szóló egyik könyvében² azt írja, hogy ez a generáció „lelkiismereti komplexussal” küzdött. Könnyen jutott a fogyasztási javakhoz, de a saját szülei hősiességéhez nem állt módjában felnőni, hiszen éppen a kora miatt nem vehetett részt...
KOUCHNER ■ ... a háborúban és az ellenállási mozgalomban.

KURSKA ■ Igen, de a komplexus a fogyasztói társadalomban megvalósuló, békés és rendezett életre is vonatkozott. Ez a nemzedék nem érte be ennyivel. Természetesen Lengyelország társadalmára ez így nem áll. Ugyanakkor, Adam, a ti nemzedéketek is viszonylagos, ám azért valós biztonságban érezhette magát, hiszen – ahogy már mondtad is – ti már nem ismertétek a sztálinista terrort.

MICHNIK ■ Hangsúlyozni kell, hogy a kommunista párt ideológiai gyakorlata kétszeresen is anakronisztikus volt. Először is a párt magáévá tette az „utolsó bástya” logikáját, és az értelmiségiekben és a művészekben lépten-nyomon ellenségeket látott. Majd a sztálinizmus után jött a „kis stabilizáció”, ahogyan a Gomulka-korszakot nevezték, amelynek során bátortalan kísérlet történt a politikai és a gazdasági élet normalizálására. A nyugalom és a kényelem érdekében az emberek akkor készek voltak elfogadni az illuzórikus és ideiglenes status quót, felhagyni az értékekről, az eszmények iránti vágyról szóló diskurzussal. Mindenki művelhette a kertjét, mint Voltaire hőse, Pangloss. A fiatal nemzedék azonban, amelyhez én is tartoztam, nem érte be ennyivel.

KOUCHNER ■ Persze hogy nem, és nekünk is megvolt a magunk bibliája a kényelemről: Georges Perec remek könyve, A dolgok³. Igen, „nyugat-központúak” voltunk. Úgy is művelhettük volna a kertjeinket, hogy közben nyitottabbak vagyunk a világ szenvedéseire. E nemzedék követeléseit nyugaton erőteljes köldöknézés jellemezte. Ráébredtünk, hogy nem tűrhetjük tovább, hogy az előző generáció – a háború, a politikai pártok, de Gaulle tábornok konzervativizmusának nemzedéke – ránk kényszerítse életmódját és szabályait. Elég volt! A '68-as események során azonban találkoztunk olyan gaullistákkal is, akik velünk voltak az utcán, és egy egész nemzedék ünnepelte, hogy egymásra talált. Én a biztonsági szolgálat megszervezésén dolgoztam Pierre Goldmannel együtt. Aztán 1968 szeptemberében elutaztam Biafrába.

MICHNIK ■ Ez a nemzedék elsőként szólalt meg nagyon invenciózus és avantgárd nyelven. Lengyelországban költők és filmesek új hulláma tűnt fel, és ez történt a történelmi és tudományos kutatásban is. Még az idősebb írók is kezdtek

MICHNIK, Adam
Gondban a bohóc
Kalligram, 1996

Harag és szégyen,
szomorúság és
büszkeség
Kalligram, 2006

Szemben az árral
Kalligram, 2011

„Egy kényelmetlen
évforduló”
Magyar Lettre
Internationale, 9

„A varsói felkelésről”
Magyar Lettre
Internationale, 16

„Találkozás
Brodskijjal”
Magyar Lettre
Internationale, 18

„Amikor a többség
elveti az erényt”
Magyar Lettre
Internationale, 22

„A lengyel
KULTURA nagy
öröge”
Magyar Lettre
Internationale, 24

„A békétlenek
érzékei, avagy
megjegyzések
a diktatúráról”
Magyar Lettre
Internationale, 28

„Egy orosz
demokrata halálára”
Magyar Lettre
Internationale, 35

„Beszélgetés Cohn
Bendittel 1987-ből”
Magyar Lettre
Internationale, 38

„Wajda és kora”
Magyar Lettre
Internationale, 42

„Egyszerre volt
része és áldozata
a gépezetnek.
Jan Kott titkos
élettörténete”
Magyar Lettre
Internationale, 48

„A mi szabadságunkért és a ti szabadságotokért”
(Reflexiók 1989-re)
(beszélgetés Václav Havellel)

„A bársonyos forradalom után lelki forradalom kellene”
Magyar Lettre Internationale, 74

(Thierry Chervel, Slavenka Drakulić, Konrád György, Adam Michnik, Marci Shore, Timothy Snyder, Maciej Zaremba)
„Pozsonyi Közép-Európa Fórum a totalitárius struktúrák megújulásáról”
Magyar Lettre Internationale, 83

szembenézni a kor valóságával. Fontos hangsúlyozni, hogy ez nem gazdasági jellegű lázadás volt; az 1970-es munkásfelkelés lesz majd ilyen. A 68-as mozgalom ezzel szemben a kultúrát és ezt az új nyelvet védelmezte az egyén méltósága nevében.

KOUCHNER ■ A gazdasági szempontokat a francia 68-as mozgalom is másokra hagyta; Franciaország nem állt rosszul abban az időben. Járulékos haszon volt viszont, hogy javítani kellett a szociális rendszeren; ekkor jött létre a szakszervezetek által „grenelle-i megállapodásnak” nevezett egyezség.

KURSKA ■ *Franciaországban még tartott a „harminc dicsőleges év” prosperitása.*

KOUCHNER ■ Igen. '68 kollektív pszichoterápia volt, semmiképpen sem forradalom, inkább a kihunyó ideológiák hatyúdája.

MICHNIK ■ Nem forradalom volt, hanem lázadás, amely hatalmas változásokat hozott az erkölcs, a politika és a nyilvános párbeszéd területén.

B:K: És elhozta a szó felszabadítását. Az emberek az utcán a testvériségről szerettek volna hallani, és kapcsolatba kerülni másokkal. Nem a politikai pártokra voltak kíváncsiak. Egy dolog világos volt: azt nem akartuk, hogy a kommunista párt átvegye a hatalmat. Semmi szín alatt. (...) Az orvosi karon nem a rendszer felrobbantására, hanem az átalakítására törekedtünk.

KURSKA ■ *Az orvosi gyakorlat reformja melletti elkötelezettségeden túl részt vettél-e a Quartier Latin-beli tüntetéseken?*

KOUCHNER ■ Naponta rendeztünk hatalmas tüntetéseket Párizs-szerte, skandáltuk, hogy „agyó de Gaulle”, amikor a tábornok eltűnt. És ugyan kit látogatott meg 1968. május 29-én? Massu tábornokot. Ugyanazt, aki az algériai francia hadtestet vezette, 1966-tól kezdve pedig a Németországban állomásozó francia erők parancsnoka volt. Hozzá látogatott el de Gaulle Baden-Badenbe a májusi felfordulás kellős közepén, hogy megbizonyosodjon róla, a tábornok hajlandó lenne közbelépni. Ez mélyen megdöbbenett; igazán nem kértünk már ezekből az emberekből. A forrongást ezzel együtt némi távolságtartással szemléltem. Igaz, hogy jól szórakoztunk, de az egésznek már nem volt sok köze ahhoz a politikai küzdelemhez, amelyet az algériai háború idején folytattunk. Ezért aztán inkább csak mulattam egyes barátaimon, akik élvezettel mártóztak meg a trockista vagy a maoista ideológiában, és az egész forradalmi színjátékban. Csak nem fogunk lövöldözni az utcán a „CRS = SS”-ekre, hogy a munkásosztállyal karöltve megragadjuk a hatalmat! Micsoda gyerekség!

MICHNIK ■ Lengyelországból nézve a francia lázadók retorikája anakronisztikusnak tűnt. Tele volt forradalmi radikalizmussal, de megdöbbenett minket a végletessége. A májusi eseményeket figyelve arra gondoltam, hogy milyen közel és ugyanakkor milyen távol érzem őket magamtól. A párizsi lázadókból egyrészt ugyanaz a szenvedély sugárzott, mint amit mi éreztünk, nekik is épp annyira szükségük volt arra, hogy az egész világunkat megkérdőjelezzék, mint nekünk. Másfelől a retorikájuk számunkra, lengyelek számára, elfogadhatatlan volt. A tüntetéseiken Castro, Mao, Guevara, Lenin képmását lobogtatták, míg én inkább Mickiewiczét vagy Miloszt emeltem volna a magasba.

KOUCHNER ■ Ez a retorika olykor egyenesen karikatúraszerű volt. Forradalmasdit játszottunk. Én úgy láttam, hogy a Forradalmi Kommunista Liga trockistái, talán Alain Krivine kivételével, meg a Proletár Baloldal maoistái, akik pedig mind az első sorokban harcoltak, idejétmúlt frázisaikkal csak akadályozták a dolgok kibontakozását.

KURSKA ■ *Ilyen különbségek láttán beszélte-tiünk-e valójában egy nemzetközi 68-as generációról?*

KOUCHNER ■ Szerintem igen. Ott voltak az amerikai egyetemek, Németországban pedig Rudi Dutschke, akihez elég közel álltunk. Ott volt Olaszország és a pszichiátria forradalma. Még messzebb pedig Vietnam és rövidesen az arab világ küzdelmei. Sőt, tovább megyek: azt gondolom, később ebből a nemzedékből lett az igazi Európa, még ha akkoriban nem esett is erről sok szó. Tehát beszélhetünk egy nemzetközi antisztálinista generációról, amely liberális nyitásra és megújult szociáldemokráciára vágyott.

MICHNIK ■ Ilyen lázadások törtek ki több európai országban: Olaszországban, Franciaországban, Németországban, de Kelet- és Közép-Európában, Mexikóban, Japánban is, és így tovább. Az eltérő kontextusoktól függetlenül mi éreztük a nemzedéki szolidaritást. Reményeink közös nevezője pedig az a gondolat volt, amelyről már beszéltem: „Amíg a világ olyan, amilyen, az ember nem halhat meg az ágyában.”

Nemzedéki szolidaritás

KURSKA ■ *Ti ketten nagyon különböző körülmények között nőttetek fel, és ennek következtében intellektuális és politikai érzeteket is igen eltérő események befolyásoltak. Ezek közül melyek hatottak leginkább szellemi fejlődésetekre és későbbi döntéseitekre?*

KOUCHNER ■ Ami engem illet, az Algéria függetlenségéért folytatott harc és vele párhuzamosan a sztálinista kommunista párt elleni küzdelem. Algéria volt a legfontosabb. Az ország 60-as évekbeli történelme meghatározó számomra, mert azon keresztül fedeztem fel a harmadik világ szükségleteinek egy részét. 1961-ben, fittyet hányva Maurice Thorez intelmeinek, összefogtak a háborút ellenző – kommunista és nem kommunista – egyetemi hallgatók, és antifasiszta bizottságokat hoztak létre. Akkor még az UEC, a Kommunista Diákszövetség tagjaként én is alapítottam egyet az orvosi karon. Valamivel később a Forradalmi Kommunista Ligához (LCR) tartozó Alain Krivine-nel együtt alapítottuk meg a FUA-t (Front universitaire antifasciste – Antifasiszta egyetemi front); ennek kellett összehangolnia a szervezetek tevékenységét. Az ügy érdekében tehát létrejött az egység a trockistákkal, és máig jó a kapcsolatom Alain Krivine-nel és Henri Weberrel, akik vérbeli aktivisták voltak; azzal együtt, hogy számomra a trockizmus akkoriban erőteljes kénköszagot árasztott, hiszen a trockisták továbbra is hittek a forradalomban. Ami azért elég bosszantó volt. Azután 1962 júliusában kikiáltották Algéria függetlenségét, és a helyzet hamarosan elfajult: diktatúra, letartóztatások, kínzások. Ezt is el kellett ítélni. Mindenesetre az antifasiszta bizottságokban folytatott, radikálisan hagyományromboló

tevékenységünk bebizonyította, hogy a cselekvés lehetséges, feltéve, hogy az ember nem zárkózik be Maurice Thorez, Georges Marchais és a többiek szektarianizmusába. Számunkra ez az elkötelezettség azt jelentette, hogy olyan világról küzdünk, amely nem a kommunizmust tartja példaképének. Azok a 68-asok – Cohn-Bendit és barátai – akik csatlakoztak hozzánk, négy-öt évvel fiatalabbak voltak nálunk, és nem rendelkeztek ilyen harci tapasztalatokkal a kommunista párttal, a rendőrséggel, a kormánnyal szemben. Ők már eredendően poszt-antisztálinisták voltak.

MICHNIK ■ Igazad van abban, hogy 68 volt az egyik első lépés a szociáldemokrata logika felé, ám tényleges eredmények nélkül, hiszen abban az időben még nem mondtunk le a három „Ma-Ma-Má”-ról – Marx, Mao, Marcuse. Trockijt olvastuk, vagy ápoltuk a kubai forradalom kultuszát, egészen a prágai tavasz eltiprásáig. A szovjet intervenció mindent gyökerestől felforgatott. Castro egyetértett a katonai beavatkozással. Az egyik olyan esemény, amely bennünket Lengyelországban – 1956 októberének vívmányain túl – intellektuálisan és politikailag alapvetően formált, Jacek Kuroń és Karol Modzelewski, két marxista egyetemi oktató *Nyílt levél a lengyel munkáspártihoz* című írásának közzététele volt, 1965-ben. Majd 1968-ban tanúi lehettünk annak, hogyan szembe-sült egymással Lengyelország két lelke: a lázadó, a libertárius eszméket hordozó a reakcióssal, amelyet bemocskolt a kommunista párt egyik frakciója által szervezett antiszemita, sovinszta kampány. Érdekes dolog azt megérteni, hogy Lengyelországban ezeknek a nagyon reakciós eszméknek is volt társadalmi bázisa.

KURSKA ■ *Egyikőtök sem volt nemzedékének valójában tipikus képviselője.*

MICHNIK ■ Ami engem illet, Lengyelországban, nem; de paradox módon sem a bolsevik mozgalmak, sem a kubai forradalom vezetői nem voltak nemzedékük jellegzetes képviselői. Nálunk azonban a 68-as lázadók később a demokratikus ellenzéki mozgalmak élére álltak, és ez így maradt a kommunista rendszer végéig. 68 előtt mind a barátaim, mind én magam teljesen atipikusak voltunk. Kommunista szülők gyerekeiként félelem nélkül éltünk. Jacek Kuroń azt mondta, hogy bármennyi bűn nyomja is a rendszer lelkiismeretét, azért kell küzdenünk, hogy belülről alakítsuk át. A mi rendszerünk volt, abban nőttünk fel. Persze, nagyobbat nem is tévedhettünk volna, de úgy gondoltuk, hogy valódi veszély nem fenyeget.

KOUCHNER ■ Én sem vagyok 68 májusának tipikus képviselője. 1939-es születésű lévén, egy „kiugrott” kommunista diákokból álló csoporthoz tartoztam, amely részt vett ugyan a tüntetéseken, de különösebben nem hitt bennük. A társaink iránti szolidaritás vitt oda bennünket. Örömmel szemléltem, ahogy átalakul a társadalom, az erkölcs, a kultúra, és persze örültem a sok csinos fiatal lánynak is. Ennyit bizvást mondhatok...

Vége eredményben mi – Michel-Antoine Burnier, Yves Buin, André Sénik, Guy Tissier meg én – jellegzetesen másként gondolkodó, örökösén kissé marginális csoportot alkottunk a hagyományos politikai „családokon” belül. Ugyanazt akartuk megvalósítani, amit Jacek Kuron: a rendszer reformját. (...)

Cuba si, yenki no! Castro és Guevara

KURSKA ■ 1968 előtt titeket sem került el az akkoriban meglehetősen általános elragadtatás Fidel Castro és Che Guevara iránt. Mivel magyarázzátok ezt most?

KOUCHNER ■ 1964-ben elhatároztam, hogy elutazom Kubába, és lapunkkal, a *Clarté*-vel megszerveztem az első európai utazást a mitikus szigetre francia egyetemi hallgatók és aktivisták részvételével, akik között alig volt kommunista. Felejtethetetlen emlékek: azok a gyönyörű nők, ahogy ott „ülnek a szoknyájukban”, ahogy Simone de Beauvoir írta... A mi csoportunk is tele volt szép nőkkel, köztük Evelyne és Marie-France Pisier. Erősen szókimondó, élénk vitákat folytattam Fidel Castróval, akinek javasoltam, hogy rendezzen általános választásokat a szigeten: – Minden a legnagyobb rendben van, úgyis te győznél – mondtam neki. – Választásokat? Csak nem képzeld! A gringók rendeznek választásokat! – Hát aztán, erősködtem, ellenzed talán a demokráciát? Azt felelte, hogy Kubában neki köszönhetően közvetlen demokrácia van. Még viharosabbra sikerült az interjú, amit a *Clarté* számára készítettem vele. Újra feltettem a kérdést a választásokról, a párton belüli „demokráciáról”, és így tovább. Épületes volt a válasz, akkoriban ugyanis nagyon megvetette a kubai KP-t. De megvetette Kennedyt is a Disznó-öbölben játszott szerepéért. Tiltakoztam. A csoportunkban kisebb botrányt kavart, hogy bírálni merészeltem a nagy Fidelt. Kuba akkoriban a testvériség birodalma volt. Kifejezetten szívélyes beszélgetéseket folytattam viszont Ernesto „Che” Guevara doktossal, az akkori gazdasági miniszterrel, aki köhögve szívta a vastag szivarokat. Távolról osztottam a Che iránti lelkesedésemben, Adam. Neki ajánlottam a doktori értekezésemet.

Guevarával egyébként is más volt a kapcsolatom. Először is orvos volt, mint én. És utópiákban gondolkodott. Harcaiban nem az azonnali hatalmat kereste, ahogy semmiféle haszonra sem törekedett. Mindenekelőtt az emberiség felszabadulását tűzte ki céljául. Csekélyesség... Elképzeltettem, ezért is ajánlottam neki a disszertációm, felidézve egy mondatát, amely élete egyik ismert eseményére utal. A hadsereg elől menekülve a gerillák egy kis csoportjával futólépésben kellett átvágnia egy úton. Ebben a rendkívüli helyzetben lehetetlen volt mindent egyszerre tovább cipelni: a gyógyszeres zsákokat, az orvosi-sebészeti felszerelést

és a lőszereket. És ő a lőszeres dobozt választotta. Mély nyomot hagyott bennem ez a döntés, amelyet Guevara magától értetődőnek tekintett.

KURSKA ■ Ez számodra is dilemma volt? Orvosi felszerelés vagy lőszer?

KOUCHNER ■ Igen. Hosszú ideig... Che Guevara nagyon vonzó és kifinomult személyiség volt. Kétségtelenül kissé pervers, de nagyon vonzó. A kubai forradalom útítársa, permanensen más-ként gondolkodó balos: óvatosan csodáltam.

MICHNIK ■ Be kell vallanom, hogy kezdetben Guevara számomra is egy forradalmi mítoszt testesített meg. De tudjuk, hogy gyilkos volt. Ma már nem vagyok túl büszke erre, mert tudom, hogy léteznek fanatikusok, akik készek feláldozni magukat, de még mielőtt megtennék, mindenki mást is máglyára ítélnék.

KOUCHNER ■ Gyilkos! Nem túlzol egy kicsit? Amúgy meg várj, még nem tartunk ott. 1964-ben egy igazi forradalom tanúi voltunk fasiszta, vagy legalábbis Amerika-barát diktátorok, elsősorban Battista ellen.

MICHNIK ■ És a kubai kommunista párt ellen. Castro 1962-ben tartotta azt a nagy beszédét, amelyben nyilvánosan leleplezte a forradalmi kommunista szervezeteken belüli szektarianizmust, és Anibal Escalantét, a kommunisták vezetőjét, leváltották. Ám a politikai ellenfelek, az ellenzék számára nem volt hely. Számomra ez igen erős és sokatmondó érv volt. Innen eredt kezdeti ambivalens álláspontom is. Ezekről a kérdésekről Jean-Paul Sartre is beszél a *Vihar a cukor körül* című cikksorozatában, amelyet az 1960-as kubai utazása után tett közzé.

KOUCHNER ■ A nagy író, korunk Voltaire-je, aki népszerű politikai tárcasorozatot ír a *France Soir* című napilapnak! Persze remek volt, és – sajnos – keményen hazug. Nekünk sokat jelentett Ania Francos könyve, *A kubai ünnep*. A szerzője, egy fiatal, vonzó és dinamikus lengyel-francia-orosz zsidó lány, akinek az apja Auschwitzban halt meg, az 1961-es évet Kubában töltötte. Találkozott Castróval és Guevarával, és izgalmas, romantikus, elragadó könyvet írt a kubai forradalomról.

KURSKA ■ Mikor fulladt ki a Guevara-mítosz?

MICHNIK ■ Nálam sokáig tartott az ambivalencia. Az elragadtatásom tulajdonképpen akkor ért véget, amikor 68-ban a prágai tavaszt eltaposták a Varsói Szerződés csapatai, és megismertük Castro állásfoglalását a beavatkozással kapcsolatban.

KOUCHNER ■ Sajnos helyeselte.

MICHNIK ■ Persze. 68 után megértettem, hogy a kubai rendszernek volt egy totalitárius dimenziója. Ez nagyon fontos pillanat volt számomra. Ugyanakkor úgy vélem, hogy kezdetben Castro nem volt sem kommunista, sem totalitárius. Jó lecke volt ez minden demokratikus mozgalom számára: sosem szabad felhagyni az óvatossággal, mert egyes határokat könnyedén átlép az ember és diktátor lesz belőle.

KOUCHNER ■ Kuba, a kubai nők, a hatalmas amerikai autók, Castro és harcai a Sierra Maestrában: én ezt mind roppant romantikusnak és érdekesnek találtam. E tekintetben Régis Debray históriája is elég különös. Kamaszkori barátok voltunk, összeforrott csapathoz tartoztunk, de ő nem vett részt mindennapi küzdelmeinkben. Elutazott Dél-Amerikába, aztán 1965-ben letelepedett Havannában. A castroizmus elméletírójaként szép szöveget tett közzé a *Les Temps modernes*-ben „Forradalom a forradalomban” címmel. Majd 1967-ben elindult Bolíviába, hogy csatlakozzon Che Guevarához, és forradalmat csináljon vele és társaival. Csodáltam Régis-t, amiért úgy döntött, hogy tetteit összehangolja az eszméivel. Aztán elfogta a bolíviai hadsereg. Harminc év börtönre ítélték. Elmentem Bolíviába, hogy láthassam. A barátom volt, de nehezen tudtam hinni forradalmi vágyai állhatatosságában. Később ellentmondásos könyveket publikált. Nagyon jó író, aki még mindig elítéli a beavatkozás jogát...

KURSKA ■ Mikor változott meg a Castróval kapcsolatos álláspontod?

KOUCHNER ■ Amikor Adamé: 1968-ban, miután Castro megtapsolta a szovjet csapatok bevonulását Prágába. Többé nem lehetett hinni a forradalma tisztaságában.

(részlet egy beszélgetőkönyvből)

KÖBÖL ANNA FORDÍTÁSA

¹ CRS (Compagnies Républicaines de Sécurité) : a francia rendőrség többek között tüntetéseken fellépő speciális osztagai (a ford.)

² *A Tale of Two Utopias. The Political Journey of the Generation of 1968.* W. W. Norton & Company, 1996.

³ Modern Könyvtár, Budapest, 1966.

⁴ Kouchner és az Orvosok határok nélkül egyik fontos alapfogalma a humanitárius beavatkozás jogosságának alátámasztására (a ford.).

Nechtěl sem být Leninem

Nem akartam Lenin lenni

ČECHOVA, Dora
„R 209 Vltava”
Magyar Lettre
Internationale, 96

I.

– Nem hittem volna – gondolta Kosztja bepillantva a szűk fürdőszoba fénycsőbe, amelyben a megbarnult foltok között keresnie kellett az arcát –, hogy harmincöt éves koromban Lenin leszek.

Kosztja húszéves édes és gondtalan felnőtté válást követően érkezett Moszkvába a Fekete-tenger déli részéről. A Tuapsze városkához közeli faluban kelepcek és buktatók nélkül, idillikusan telt az élete. Ott vált lelkiismeretes szikrává, úttörővé, komszomolistává, később pedig Tuapszében ígéretes fiatal diákká. Innen ajánlotta be öregecske orosz tanára a moszkvai egyetemre. Talán azért, mert ugyanabból a faluból származtak, talán, mert meg kellett tölteni a fővárosi egyetemre küldött diákok kvótáját.

A Moszkvai Állami Egyetemen töltött öt évet, a lemondást és a kollégiumban – amelyben az egész országból érkezett, hasonlóan tehetséges ifjak és lányok százai éltek – való túlélést követően, megváltozott a rendszer, és a szülőföldre való visszatérés már nem volt elkerülhetetlen. Kosztja ezért az iskola befejezését követően Moszkvában kezdett el munkát keresni. Hamar rájött azonban, hogy a jó munkahelyek többségére elsősorban a túlárzott magánliceumok végzőseit veszik fel. A közgazdász-állásról lemondott, de nem tért haza.

Most minden reggel, nem túl korán, mert a turisták sem kelnek fel túl korán, fehér inget vesz fel, fekete nyakkendőt köt, kék mellényt ölt. A moszkvai nappalok hidegek, pedig már elkezdődött a turistaszezon. Kosztja folyton fázik. Délen hozzászólt a langyos tengeri szélhez, a sós hering forró illatához, az orosz metropoliszig el nem repülő helyi légi közlekedéshez. Ezért, mielőtt felvenné nadrágját, meleg jegecskét húz. Az egész napot a Vörös tértől a Manézs térig terjedő terület kövezetén végighúzó jeges huzatban ácsorogja végig. Jelmezét a fekete zokni teszi tökéletessé, amelyből már lassan kiviláglik a nagylábujja. Bestopponni azonban nem tudja, így hát újat kell vennie. Ha napközben le akar pihenni a nyirkos széken – amelyet egy fénylő paszmányos piros cirkuszi kabátba öltöztetett kis majom bitrol, aki csínyeinek köszönhetően pénzt hoz egy mogorva öreg tengerész konyhájára –, nem bírná elviselni, ha elnyúlt nadrágja alól más színű zokni kandikálna ki. Kecskakállát csontfésűvel fésüli át és zselével rögzíti. Erős, ugyanakkor jól kezelhető fekete hajának és szakállának sörtéit apjától örökölte, akinek fényképe fakeretben lóg anyja konyhájának falán. A kép a pajkosan felfelé ívelő mosolyú derék férfit egy cédrus törzsének támaszkodva örökíti meg. Kosztjának szinte egyáltalán nem kell ápolnia jellegzetesen keskenyre vágott kecskakállát, a legendás bolsevik vezérhez való hasonlatosság alapvető előfeltétele.

Karakteres szemöldökének ívét mutatójuk megnyalozott hegyével igazítja el, és amikor behunyja szemét, mindenkinek, aki a Feltámadás kapu előtt összehatalálkozik vele, el kell ismernie, hogy az összes itt megfordult Lenin közül ő a legjobb. Kár, hogy Kosztja sikerét barátnője, Lída Ivanovna nem értékeli.

II.

Lidocska a Szovjetunió végének nagy eseményeit követően elhitte, hogy jövője változatos és élénk lehet, szülei totalitárius rezsim által sebzett múltjától eltérően, amelyben az egyetlen bizonyosságot a saját sorsuk irányításának lehetetlensége jelentette. Lidocska a szüleinek a kommunista ideák világának összeomlása miatti rémületével átitatott huszadik születésnapját ünnepelve a nemesi lakomák stílusában díszített giccsesen rózsaszín torta felett szabad életet álmodott magának, nem túl jómódút, de mégiscsak színvonalas, egy háromszobás, modern lakásban, sikeres férjjel és legfeljebb két gyerekkel, ami a legtávolabbi jövő volt, ameddig ellátott. De még a háziasszonnyá válás vágyán túl is tudatában volt, hogy még a házasság intézménye sem biztosítja senkinek a jólétet, úgy döntött hát, hogy szülővárosában elvégzi a Moszkvai

Állami Egyetemet. Mivel nem kollégiumban lakott, éjszakánként tanult szülei minilakása aprócska fürdőszobájában, az egyedüli helyiségben, ahol családja egyetlen tagja sem tört rá.

Délutánjai és hétvégei nagy részét Coca-Cola árusításával töltötte a Moszkva egész területén szétszórt bódékban. Nem csak nyomtatott jegyzeteket gyűjtött, de az egyedüli tisztességes öltözködések is – modern, zsabós nyakú, csipkés, fehér blúzra, csípőfarmerre széles bőrvölvvel és a pirosra színezett üvegű Dolce & Gabbana szemüveg másolatára, aminek köszönhetően a modern moszkvai fiatalok közé tartozhatna.

És bár szívesebben olvasta a Kolomenszkoje parkban a Moszkva folyó kanarutala feletti padon a Jevgenyij Anyegin, egy hideg tavaszi estén mégis elindult a legismertebb moszkvai klubba a szentpétervári BI-2 rockzenekar koncertjére, hogy megnövelje a valószínűségét annak, hogy találkozik egy fiatal, ígéretes férfival, aki elvezeti a megálmodott jövőbe.

A pultnál, ahová a fülsiketítő zene kergette, amelyhez nem értett, belebotlott Kosztjába. Fiatal volt, elbűvölő és jólöltözött. – Haját divat szerint nyírta, és felvesz egy dandys ruhát – szavalta gondolatban a lány, és megrészegetve a két pohár bortól, amely egy heti zsebpénzének felelt meg, Kosztjával töltötte az estét.

Kosztja olyan figyelmesen hallgatta, ahogyan Lidocska apja sosem hallgatta anyját, Lidocska pedig olyan hévvel viseltetett irányában, ahogyan azt Olga és Lenszkij kapcsolatából ismerte. Lidocska azonban nem számított rá, hogy Kosztja megjelenése éppolyan félrevezető lehet, mint az ő öltözködése.

Később, amikor szembesült kettejük tényleges kilátásaival, a szemére hányt, hogy ő, vele ellentétben, hitt a nagyszerű jövőben, ezért joga volt az álruhához, míg neki a szkeptikus világlátása miatt köszönés helyett figyelmeztetnie kellett volna, hogy meggyőződéses pesszimista, nem lett volna szabad magához láncolni egy tapasztalatlan lányt.

Megismerkedésüket követően Kosztja meghívta Lidocskát a Sándor-kertbe, hogy megnézzék a grúz művész, Cereteli szobrait, Puskin meséinek az igazi moszkvaiak által megvetett és lenézett jeleneteit. A szerelmeseknek viszont tetszettek. Talán azért, mert éppen egy reményteljes orosz fiatal pár tökéletes színjátékával kábították magukat. A szoborcsoportok a mesék képzeletvilágát testesítették meg, egy kissé valószínűtlen álmot egy másik életről. Ekkor figyelt fel először Kosztja a Sztálin, Lenin és Miklós cár imitátorokra a Vörös tér bejárata és a Sándor-kert felé vezető út közötti utélagazásánál.

III.

Rögtön azután észbe jutottak, amint a tanulmányai végeztével leszurkolta a pénzt a moszkvai tartós lakcímhez szükséges iratokért. Lidocska nagynénjének lakásába költöztek, egy távoli rokonéba, akinek legközelebbi hozzátartozói Amerikába költöztek mit sem törődve az idős hölgy bánatával, aki aztán pár hónap múlva bele is halt a családja utáni sóvárgásba. A nagynéni nélkül a fiatal pár egyedül maradt nem csak a kis lakásra, de a társasági életre is.

Lidocska közvetlenül a tanulmányai befejeztével munkába lépett egy ingatlanroda kövér és zsíros igazgatójának titkárnőjeként, aki az ingatlanok felvásárlásából, majd a folyton lakhatásra éhes moszkvaiaknak való értékesítéséből gazdagodott. Elfogadta a jellegtelen, mindenre kapható lány szerepét. Cserébe szánalmas fizetést kapott, és így tudat alatt átvette szülei szerepét – győtrdve és dac nélkül elviselni az életkörülményeket.

Kosztja úgy döntött, a maga módján biztosítja a megélhetését. A megfelelő munka hasztalan keresését követően egy napon egy olyan történelmi személység képmását öltötte magára, amelyikkel a legtöbb közös külső jegyet találta. Először ment ki Leninként a Vörös térre. A lelkes turistáktól kapott

első keresetén és azoknak a hallgatag csodálatán meglepődve, akiknek a területére belépett, az élő attrakciók sajátos közösségének részévé vált.

Lidocska, aki munkája szürkésege folytán hamar megszűnt hinni saját jövőjében, nem tudta másként Kosztja tudomására adni kiábrándultságát, csak azzal, hogy egyre jobban magába zárkózott. Együttélésük néhány éve alatt a kommunikációjuk így a lelkes pajkosságból a monoton beszélgetésen át végül a teljes hallgatásba olvadt. Kosztja szeretett együtt hallgatni másokkal, amennyiben volt miről hallgatniuk. Lidocskával azonban üres és nyomasztó csendben hallgattak.

IV.

A falusiak úgy járnak Moszkvába, mint a muszlimok Mekkába. Legalább egyszer életükben látni szeretnék a Kremlt és a bolsevik vezér, Vlagyimir Iljics Uljanov bebalzsamozott maradványait őrző mauzóleumot, fejet akarnak hajtani az államférfiak sírjai előtt, álldogálni a Kreml falának tövében, és siratni az elveszett múltat. A Kreml Oroszország szíve, és aki vidéken él, szent helyként tekint rá.

Kosztja hamar rájött, hogy Moszkvába egész csoportok járnak. Vonattal indulnak akár néhány nappal korábban, és hajnalban szállnak le a moszkvai főpályaudvarok egyikén. A Jaroszlavira északról érkeznek a vonatok, a Kursz-kira és a Kazanyira dél felől, a Rigaira nyugatról, a Leningrádira északnyugatról. A helyi utazási irodák a pályaudvarokhoz buszokat állítanak, amelyek a zárandokokat a Moszkva folyó partjára, a Kreml hátsó traktusához szállítják.

A faluról érkező kirándulókat Kosztja nem szereti. A kendős anyókák az anyját, Pelageja Sztjepanovnáat juttatják eszébe. A torkában dobog a szíve és légszomja támad, amikor odaszaladnak hozzá és a kezét csókolgatják. Félve haladnak el Sztálin mellett, Miklós cár és neje előtt próbálják kendőzni zavarukat, de Lenint csaknem gyengéden tisztelik. Pusztá attrakcióként csak a külföldi turisták tekintenek a történelem megszemélyesítőire. Kosztja anyja is egész életében hitt a vezérekben. Leninben, Sztálinban, Brezsnyevben, az erőben, amellyel hipnotizálni tudták a népet.

Kosztját kirázta a hideg. Nyirkos az idő, a szél bebújik az ing gallérja mentén és futkározik az egész testén. A hivatalos idegenvezető, Jevgenyija Jefremovna, rideg és határozott nő, akitől az összes matrjoska-, jelvény- és zászlóárus retteg. A mulandóság, ámulat és „garantált ritkaság” árusai között a Sándor-kerttől húzza maga után a vidéki kirándulókat a Kreml fala mentén. A figyelem legkisebb jele nélkül haladnak el Kosztja-Lenin és a felöltöztetett majmocskák, rosszkedvű tengerész mellett. Jevgenyija Jefremovna nem engedi meg a pártfogoltjainak, hogy a kirándulás során feleslegesen megálljanak. Ma senkinek sem ad lehetőséget, hogy palira vegye kis „szbornoj”-át, ahogyan a vidékiek véletlen egyvelegét nevezi. Jobban ügyel rájuk, mint egy vadászkutyára.

Kosztjának, a majomnak és a tengerésznek ugyanakkor azonnal int nejlön esernyővel. Gesztusa egyaránt hordoz magában fenyegetést és összeesküvő figyelmeztetést. A tengerész beletörődően mormog, a majom pedig Jevgenyija Jefremovna csámpás járását utánozza. Az idegenvezető legközelebb egyenesen a karjaikba tereli a japán turistákat. Most azonban elhalad mellettük a csoportjával, és csak az Iverszki kápolnánál áll meg, ahol a nagyanyóknak és nagyapóknak összefoglalja az orosz vallásosság alapjait. Az öregek keresztet vetnek. Az egyik kicsi, hajlott hátú, de ránézésre élénk anyóka nem tekint fel a kápolna kékesfehér homlokzatára. Észrevette Kosztja-Lenint. Kíváncsian utána fordul, és elragadtatással figyeli.

Amikor Jevgenyija Jefremovna folytatja útját a Feltámadás kapun át az orosz történelem nyomában, és a falusiak légszomjjal küzdő csapata azzal az aggálllyal botladozik utána, hogy elveszíti a végeláthatatlan téren, az anyóka magára marad a kápolna előtt. Ijedten pislog, lassan és óvatosan közelít Lenin felé – és a már elfordult Kosztját hátulról kézen fogja. Lopva csókolgatja a kezét, és remegő hangon vallja meg neki – Iljics elvtárs, köszönjük, hogy megszabadította országunkat a cártól. – Hangja meg-megakad, de a szavak jönnek, mintha bemagolta volna a beszédet, mintha élete minden egyes napján erre a találkozásra készült volna. – Köszönjük a jobb napokat, a gyerekeinket, az álmainkat. . . – suttogja. Kosztja megremezt, elfordult a szájában papírból tekert cigarettával vigyorgó kis majomtól, és az anyóka szemébe bámul, amelyben önmaga megistenülését látja. Az anyóka meghajol előtte, keresztet vet, Kosztja pedig, mint egy megmerevedett élő szobor, áll.

A tengerész piros kabátos majmocskája a lábához szökdelt, és húzza a nadrágszárát. Csak amikor a Feltámadás kapuban felvillan az idegenvezető után igyekvő anyóka árnyéka, sóhajt fel Kosztja: – Mama.

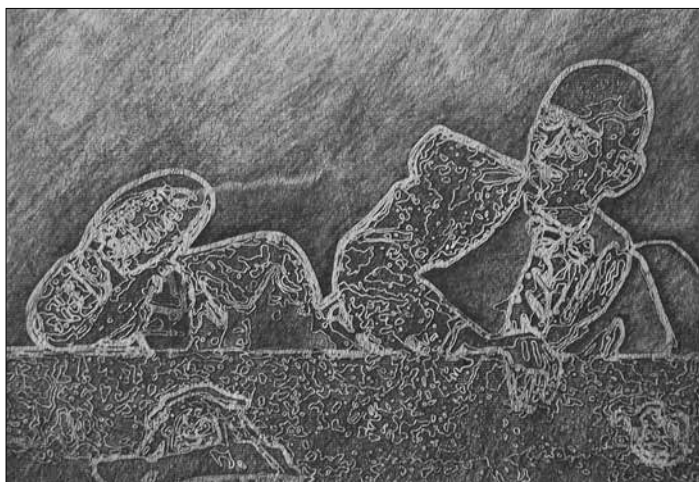
V.

Harapdálja az ajkát és néz utána. Mennyi ideig lehet fenntartani a hazugságot ezeröttszáz kilométer távolságból? Kosztja minden hónap első szombatján telefonált az anyjának. Ő pedig Moszkva-képes naptárán, amellyel rendszeresen, minden Újévkor megajándékozta a fia, áthúzta az egyébként saját tempójukban csörgedező, rossz idő esetén lelassuló, napsütötte napokon azonban szárnyaló, megszámlálhatatlan napokat. A legutóbbi naptárak egyikében felfigyelt a mauzóleum fényképére, a háttérben a Kreml téglavörös falával. Lenyűgözve tért vissza a fényképhez az után is, hogy a naptár lejárt, és eltette a többi közé a spájz egyik polcára. A Kremlről készült felvétellel felfelé, hogy láthassa, akárhányszor savanyú uborkáért megy.

Hogy beszélgethessen a fiával, minden hónap első szombatján reggel öt órakor kelt. A hűvös hajnalban sietett a ház mentén elhelyezett bádoghordóhoz mosakodni, majd a jeges víztől felébredve a szobában felvette ünneplő szoknyáját és blúzá, a ládából elővett egy tarka, virágos kendőt, míg hétköznapi napokon a hosszú használatból élénk barna árnyalatát elvesztett sötét kendőt kötött. Az este előkészített kis csomag után nyúlt, amelybe ételt csomagolt magának, és elindult a csaknem ötórás útra a húsz kilométer távolságra levő Tuapszba, és pontban délben a postán várt, ahol Kosztja rendszeresen felhívta. A faluból a városba a földiken és az erdön keresztül járt, a legrövidebb úton, úgyhogy csak ritkán érintette az országutat, ahol felvehette volna egy autót. Ha ily módon mégis hamarabb eljutott a városba, a posta előtti kopott padon kicsomagolta a fekete kenyeret és az aludtfejjel félig töltött kannát, hogy erőre kapjon. De ha csak néhány pillanat maradt délig, besietett, és türelmetlenül várta a fa ablak mögött a csengetést és az idős hivatalnok rezignált hangját, ami a Moszkvából jövő hívatást jelentette be.

Kosztja számára is szertartásosak voltak a hónap első szombatjai. Habár a postát, ahol anyja várt, felhívhatta volna mobiltelefonjáról vagy a vezetékes vonalról, rendszerint a Tverszkaja utcai főpostára járt, ahol türelmesen kiállta a sort, hogy az ablak mögött ülő hivatalnok kisasszony tárcsázza neki a tuapszei számot.

Itt, a nyirkos üvegajtós fülkében, a nyilvános telefon agyonfagdosott kagylójával a kezében, az volt az érzése, hogy senki sem hallja. Senki, a szigorúan néző hivatalnok kisasszonyon kívül, aki egykedvű arckifejezéssel vette

el tőle a fémérmeket. Kosztya a Manézs téren a turistáktól kapta, itt pedig az anyjával töltött pillanatokra váltotta őket. Amikor a pénztárlak előtt nem álltak további ügyfelek, a hivatalnok kisasszony ugyanazzal az arkifejéssel, amelyet az anyjával folytatott beszélgetéstől elfoglalva Kosztya már nem látott, felemelte a kagylót, és hallgatta, ahogyan ez a különös kinézetű férfi, aki a posta félhomályában levette fekete szemüvegét, úgyhogy úgy nézett ki, mint egy ember-Lenin, a céges sikereiről mesél az anyjának, a rendszeres szolgálati vacsorákról és arról, hogy kötelező öltönyt hordania. Egy, nem csak az étkezés, a ruházkodás és saját kényelme, de az érzései és álmai kapcsán is szerény, idős nő megértő hangja válaszolt neki és győzködte: – Megvan a magad élete, és én örülök, hogy boldog vagy. . .

Kosztya a postáról távozva minden alkalommal azzal nyugtatta magát, hogy életét a lehető legjobb módon alakítja a körülményekhez képest. Néhány év leforgása alatt – Moszkvában szó szerint megsemmisítő gyorsasággal teltek – eljutott a tökéletességig a Leninné öltöztetésben, szinte művészi szintre vitte. Vasziljev 1919-es *V. I. Lenin beszédet tart a Vörös téren* című festménye alapján felöltözve, bársonyos fekvésű hangijával, az interneten felfedezett eredeti beszédből eltanultan raccsolva, teátrálisan felemelt kézzel hirdette a Vörös tér bejáratánál: – Dajtye nam organizaciju revolucionyerov i mi perevjernyom Rossziju! – A szinte természetfeletti hasonlóság a született oroszokat és a turistákat egyaránt lenyűgözte. Egy lépést azonban sohasem tett meg a megmintázott vezér megértéséhez – sohasem ment el megnézni a márvány mauzóleumban felravatalozott valódi Lenin maradványait, eltemetett és megőrzött önmagát.

Egy dolog volt egyszer egy hónapban a telefonba összehordani valami képzelgést a sikeres, ám megterhelő karrieréről, amely nem engedi meg számára, hogy elhagyja a fővárost, egy másik pedig megjelenni anyja előtt Lenin jelmezben, kecskeszakállal, amely olyannyira átalakította, hogy Kosztyának sokszor kutatni kellett a saját képmása után a tükörben.

VI.

Jevgenyija Jefremovna idegesen toporog a Vörös téren. Képtelen összeszámolni minden védencét. Csak akkor könnyebbül meg, amikor a csoporthoz szalad a megkésített anyóka, és nem bírja ki, hogy meg ne dorgálja. – Felnőtt emberek vagyunk, meg kell tartanunk a fegyelmet.

– Köszönetet mondtam Kosztya fiamért. Azért, hogy vitte valamire, és itt él Moszkvában. . . – mentegetőzik az anyóka. Jevgenyija Jefremovna elszégyellte magát. Neki is van egy fia, Pecsoránál az olajmezőkön dolgozik a tundrán. Sohasem találkoznak, az Urál messze van, és a fiát nem érdekli az anyja. Jevgenyija Jefremovnáknak nincsen oka elindulni a sűrű erdők és vadállatok világába, nincsen ürügye elutazni úgy, ahogyan ez az apró eltökélt anyóka tette.

– Tíz perc szünet – jelenti be a falusiaknak. Tudja, hogy elköborolnak a GUM áruház vakítóan üvegezett kirakatai közé, amelyek beszippantják őket, akár egy hatalmas ragyogó pofa, mégis megkísérti a rá bízott csoport sorsát, és elvezeti Pelageja Sztjepanovná a meglepett turisták hallótávolságából.

Jevgenyija Jefremovna attól a pillanattól kezdve figyelte az anyókát, hogy az felszállt a turistabuszra a kazanyi állomáson. – Azért jöttem, hogy fejtesse Lenin elvtárs előtt – jelentette be neki Pelageja, amikor kapaszkodott fel a busz lépcsőin a táskával, amelyből vászonba csomagolt szárított hús illatozott és kopott flanel hálóing kandikált ki. Olyan áhítattal és meggyőződéssel mondta, mintha tizenhét évesen munkára jelentkezne.

Eszébe juttatta ezzel Jevgenyijának saját fiatalságát, mignem az idegenvezető elmosolyodott.

– Jöjjön, felhívjuk a fiát és meglátogatja – javasolja Jevgenyija Jefremovna Pelagejának.

– Nem akarom zavarni, megvan a maga élete – védekezik az anyóka.

– Ugyan hagyja ezt, maga az anyja! – ellenkezik Jevgenyija Jefremovna. – Tudja egyáltalán a számát? – kérdezi gondoskodóan.

– Valahol megvan – kotorászik szófogadóan az anyóka foltozott pénztárcájában. – Itt van – adja át az idegenvezetőnek egy régi moszkvai újság foslányát. Kosztya egyetemi tanulmányai utolsó szünidejében hozta magával, és ráfirkálta a mobiltelefonja számát. Pelagejának már nem jut eszébe az évszám, csak a kányafa élénkpiros, érett terméseire emlékszik, az arcán érzi a nap forró érintését és egy virágos kendőt lát, ugyanolyan, amelyet ma is visel. Abban az évben a fia érkezésének tiszteletére kötötte fel.

Bementek a Feltámadás kapu alá, Jevgenyija Jefremovna bepötyögte a mobiltelefonján a számot, majd átadta Pelageja Sztjepanovnáknak.

Kosztyának épp abban a pillanatban csörrent meg a telefonja, amikor újra meglátta az anyját az idegenvezetővel. Rémülten körbenézett, két lépést odébb ugrott, és elbújt Sztálin mögé, aki távolról sem volt olyan autentikus, mint az ő Leninje. Robusztus termete azonban jól eltakarta. A Sztálin mögött görnyedő Lenint persze azonnal elkezdték fényképezni a német turisták.

– Kosztya Dobrovodszkij, hallgatom – szól bele a telefonba.

– Kosztyácska, itt a mama – tologatja az anyóka a telefont a fülén, és igyekszik kihallani mindent, amit a fia mond.

– Ha. . . halló mama, történt valami? – dadogja Kosztya.

– Hát, eljöttem Moszkvába – vallja be félénken Pelageja –, de nem akarok zavarni. – Kihúzta magát, amikor Jevgenyija Jefremovna megszorította az alkarját.

– Nem zavarasz, mama, el kell jönnöd hozzánk – szedi össze magát Kosztya, hogy természetesen csengjen a hangja. – Elmenjek érted valahova?

– Ne csinálj magadnak gondot, Kosztyácska. Ha idáig eljöttem, megtalálom a lakásodat is.

– Biztosan? – kérdez vissza Kosztya, és miközben rémületével küzd, borotvált tarkóján egy izzadságcsepp folyik le.

– Igen – győzködi őt és magát is az anyja, és visszaadja a telefont az idegenvezetőnek.

Jevgenyija Jefremovna kikapcsolta a telefont és bedugta kabátja zsebébe. – Na, látja, örül magának. Az én fiam nem örülne így. Azt gondolja, hogy belevetkezik az életébe, még akkor is, ha ezerkétszáz kilométerre van tőlem – panaszkodik önkéntelenül. Az összeesküvés pár pillanata alatt az a benyomása támadt, hogy semmit sem kell rejtegetnie az anyóka előtt. Ellenkezőleg. Mint ha a nő, aki a fiáért jött köszönetet adni, a legközelebb állna hozzá azoknak az embereknek a százai közül, akiknek körbe-körbe skandálja a betanult szöveget.

Kosztya a könyökével elzavarja a fényképező turistákat, és leellenőrizi, hogy az anyja és az idegenvezető eltűntek-e a Vörös tér irányába. Elhagyja Sztálin mögötti rejtékhelyét, és újra a füléhez emeli a telefont.

– Lidocska, a mama Moszkvában van. Meghívtam hozzánk. – A telefonban csak Lidocska lélegzését lehet hallani, Kosztya pedig folytatja: – Megyek haza. – Lidocska letette.

VII.

Kosztya felemeli a kövezetről a sporttáskáját, amit Szemjon bácsi őrzött neki hat rubelért, egy szomorú nyugdíjas, aki képtelen egyedül időzni széteső, üres lakásában. Kószál az utcákon, míg meg nem találja a beöltözött figurák különös csoportjában azokat, akikkel kellemes volt időzni. Egész napokon át figyelte őket, és közben még keresett is egy kicsit a dolgaik megőrzésével. A manézi keresetéből a Kopejka Marketban választhatott egy arany celofánba olvasztott pástétomot, fagyasztott pelmenyit, amely a forró vízben való megfőzést követően kedvenc gyerekkori ételére emlékeztette, vagy bármilyen félkész árut – az öregkor luxusát, olyan ételt, amely öreg kezétől nem igényelt sem szakácstudományt, sem tapasztalatot. Szokásává vált szintén utolsó filléreiből a tengerész majmocskájának almát venni egy zöldséges bódénál. Az emberektől függő kis teremtmény boldogsága olyan kellemesen melengette, hogy megértte neki a pazarlást. A napok során, amelyeket az élő attrakciók szolgálatában töltött, szívélyes barátságot kötött a fázós kis majommal. Az öregúr végül úgy megkedvelte, hogy elkezdett féltékenykedni az öreg tengerészre, és félve várta a napot, amikor a tengeri farkas nem mutatkozik többet a szeleburdi kíséretével.

Kosztya ma öt rubelt adott Szemjonnak, pedig a körülötte levő világot a járdaszegélyről figyelő nyugdíjas egy órát sem őrizte a táskáját. Szemjon orra előtt előszedett a válltáskájából egy hatalmas fekete pulóvert, áthúzta a fején és rávette az öltönyére. Fekete szemüvegét tett fel, a pulóver kapucniját a fejére húzta. Táskájából előkeresett egy ollót és egy tekercs piros ragasztószalagot, amelyből levágott két piros csíkot. Olyan ügyesen ragasztotta át őket lakkcipőjén, hogy extravagáns lábbelivé változtatta. A táskát átdobta a vállán, meggörmödyt, barátságosan rávigyorgott Szemjonra, bedugta a fülébe MP3 lejátszója fülhallgatóját, és az Ohotnij rjad metróállomás feneketlen gödörként tátongó bejárata felé vette az irányt.

Néhány éve még felkeltette volna az emberek figyelmét szokatlan megjelenése. Ma már nem; amikor szétnézett a megálló csarnokában áramló tömegben, meglátott egy sárga nemezasztás fiút, egy rikítóan rózsaszín, feltüpirozott frizurájú negyvenes nőt és serdülőket egy csoportját márkás ruhákat utánozó baseball sapkában és pulcsikban. Bár a tömeg nagyrésze még mindig szürkésfekete massa volt, már része lett az extravagancia is. Elvegyült.

A jegyet, amely a zsebébe volt készítve, bedugta a beléptetőbe, és a másik oldalon érvényesítve kihúzta. Ellenőrizte, hány útja maradt még, és az utasok közé furakodott a mozgólépcsőn.

VIII.

Lidocska már otthon volt. Azonnal elszabadult a munkából, ahogy hívta. Be is vásárolt, hiszen az asztalra, amelyet ünnepi terítővel terített le, felszeletelt uborkát, sózott halat, füstölt sajtot kezdett rakni kis tányérokon. Serpenyőben megpárolta a zöldséget, amely különösen ilyenkor nyár előtt hihetetlenül drága volt Moszkvában. A tortás doboz még bontatlanul állt a konyhapulton, és amikor Kosztja hazaért, Lidocska éppen a tepsiben szétterített húst tette a sütőbe. Az ételt szóltanul készítette elő, az ajtófélfához támaszkodó Kosztjára rá sem nézett.

– Erre semmi szükség – jegyezte meg Kosztja, anélkül hogy levette volna a kapucnit vagy a fekete szemüveget. Levette lakkcipőjét, úgyhogy lyukas zokniban toporgott a konyha küszöbén. Lidocska hallgatott, és folytatta a krumplihámozást.

Kosztja nem tekintette kötelességnek és jólneveltségnek a vendéglátást. Arra gondolt, hogy barátnője a szokásosnál tovább bent maradhatott volna a munkában. Nem kellett volna otthon lennie és találkoznia az anyjával. Rádöbrent, hogy tudat alatt már elválasztja magát, és ez kellemetlenül érintette.

– Beszélj velem – próbált szóba elegyedni. A lány fel sem nézett. – Ma beszélned kell velem! – lehúzta a kapucnit és levette a fekete szemüveget. Ha Lidocska hátranézett volna, talán elneveti magát. Lenin fekete pulóverben, fenyegető pózban. – Akkor miért nem maradtál bent a munkahelyeden? – Nem válaszolt. Úgy rácsapott az ajtófélfára, hogy felszisszent a fájdalomtól. – Te csak azért jöttél haza, hogy lásd a megaláztatásomat?

A Lidocska megpuhítását célzó sikertelen kísérletét követően megpróbálta becsapni a laminált fürdőszobaajtót. Nem záródott jól, úgyhogy csak behajtania sikerült. A rés, amelyen át kapcsolatuk elején Lidocska leskelődött, amelyik miatt a lány kéjesen nyújtózott a jeges vízzel való zuhanyzás közben, és amelyet később gyűlölt azért, amiért még mindig ellenállhatatlanul vonzotta, nyitva maradt. Látni lehetett rajta keresztül a fiút, és Lidocska rosszindulatú vágyat érzett, hogy megnézzze Kosztját megtörve és sarokba szorítva, ahogyan ő érezte magát már évek óta. Abbahagyta a krumplihámozást, letette a kést, megtörölte a kezét a konyharuhába, és lassan a réshez közelített.

Kosztja kimeresztett szemmel állt a matt tükör előtt és az arcát bámulta. A hónapok óta növesztett, érinthetetlen Lenin-szakállába kezdett belevágni a borotva, amelyet túl szorosan fogott. Tükröképe karizmatikus vezérből jellegtelen, üres arccá kezdett válni.

RAJK LÁSZLÓ: HIÁNYZÓ HŐSÖK – EMBER JUDIT

Lidocska meggyújtott egy cigarettát, és háttal nekitámaszkodott a fürdőszoba falának. Pontosan akkor szívta el a cigarettát, amikor a borotva abba hagyta a zizegést. A falba nyomta a füstölgő csikket, és szó nélkül visszament a konyhába. Nem érezte jobban magát.

IX.

Pelageja Sztjepanovna csak estefelé ért a lakásukba, amikor Kosztja már aggodni kezdett, hogy nem veszett-e el a nagyvárosban, Lidocska pedig feladta az étel melegítését, és rezignáltan kikapcsolta a sütőt. A hús lassan kihűlt, és a lakásban otthonos illat terjengett. Lidocska a konyhai ablakpárkányon ült, Kosztja a szomszéd szobában feküdt az ágyon, és a megrepesztett plafont bámulta. Csak amikor megszólalt a csengő, találkoztak a lakás kis folyosóján.

Az ajtó mögött a rózsás arcú és a városban töltött hosszú naptól kimerült Pelageja Sztjepanovna állt, elégedetten, hogy egyedül megtalálta az utcát, a házat és a lakást is, amelyben a fia lakik. Nem vallotta be a fiataloknak, hogy a kirándulást követően, amikor a busz visszavitte őket a kazanyi állomásra, Jevgenyija Jefremovna meghívta egy kávéra az állomás büféjébe, ahol eltöltöttek néhány órát a fiaikról mesélve, akik – ahogy ez a fiúknál szokás – az anyjuktól örökre elszakadva éltek életüket. Talán panaszkodtak, de sokkal inkább csak a kínzó magányt próbálták csendesen megosztani.

– Gyermekeim, olyan jó látni benneteket – harsant fel Pelageja Sztjepanovna még mielőtt átlépte volna a küszöböt, Kosztjára vetette volna magát és erősen megölelte volna. Nyomban elszakadt tőle és Lidocskához szaladt. – A fiam már mesélt rólad – majdnem megfojtotta. Lidocska levegő után kapkodott, és hosszú idő óta először újra elmosolyodott.

A vacsora közben, amely alatt Pelageja Sztjepanovna több pohár vodkát megivott, elmesélte a fiataloknak, hogy a Vörös térnél találkozott Leninnel. – Daliás volt, jóságos volt a szeme, finom a keze és rendezett a szakálla – áradozott lelkesen. Kosztja ijedten elrejtette a kezét, amelyet anyja megcsókolt a Vörös téren, Lidocska pedig magába öntött egy pohár vodkát, anélkül hogy koccintásra szólította volna a többieket. – Nagyon jól elbeszélgettünk – zárta le Pelageja Lenin megfigyeléseinek felsorolását, anélkül hogy a lelkesedésen kívül bármilyen más érzésnek a nyoma felvillant volna.

A vodkától és a bőséges vacsorától elfáradva a munkájáról kérdezte Kosztját. Nem kérdezősködött, csak részese akart lenni fia boldogságának. Lidocska, aki szalonnával kísérte a vodkát, a szája pedig zsírosan fénylett tőle, várt. – Mama, te tudod, milyen a ház mögötti cédrusok illata – mondta Kosztja, és beszippantotta orrán a levegőt, mintha beszívna csípős faillatukat. – Mit érzel itt? – kérdezte, de nem várt választ. – A városokat nem embereknek építik. A por összeragasztja a szád, az aszfalt égeti a lábad a cipőtalpon keresztül is, a beton összenyom, hogy nem kapsz levegőt. Hiányoznak az erdők. Szeretnék lefeküdni a mohára. Szeretnék visszatérni Tuapszébe. – Pelageja meglepetten pislogott, Lidocska pedig elejtett egy szalonnadarabot, mielőtt a szájához emelte volna.

X.

Amikor Pelageját lefektették a szobában, ahol az utóbbi évben Kosztja egyedül aludt, Lidocska némán intett fejével az ágy irányába. Kosztja mellé feküdt, bár alig fért el. Érezte, ahogyan az ajtó alatt beszökő huzat kémleli csupasz arcát. Meztelennek érezte magát. Óvatosan az oldalára fordult és a barátnőjére nézett.

A lány szeme csukva volt, pihent, Kosztja azonban nem volt benne biztos, hogy alszik. Megfogta a kezét, a lány pedig nem rántotta el. Hosszú idő óta először egymás mellett aludtak el.

Pelageja Sztjepanovna a frissen mosott ágynemű közt feküdt és bámulta a sötétséget. Hiányzott a nyikorgó ágya és lábtól a keverék kutyája, Fegya. Hiányolta az állat melegét, a csendes pihenést, zavarta az elhaladó autók zaja és az utcáról beszivárgó fény. A sötétítő függönyöket nem akarta behúzni, szeretett reggel a pirkadattal ébredni. Haragudott magára, amiért betört a fia világába, és eszébe juttatta az életet, amelyet olyan természetesen elhagyott.

Lidocska reggel mindnyájuknak reggelit készített. Pelageja Sztjepanovna nem hagyta, hogy kikísérjék az állomásra. Mindkettőjüket arcon csókolta, megköszönte a szállást, meghívta őket nyárra a Fekete-tengerhez és elment. A pályaudvarra menet kiszállt az Ohotnij rajd metróállomáson, hogy még egyszer könnyörögiön a fiáért. Lenint azonban nem találta ott.

PEŤOVSKÁ FLÓRA FORDÍTÁSA

Lettre-arc+kép

Rajk hiányzó hősei

Satírozni. Besatírozni. Satírozás.

Mit is jelentenek ezek a szavak? Mi több: mit jelent ez a tevékenység? A csinálást? Jó dolog egyáltalán? Helyes-e besatírozni valamit? Jót teszek-e ezzel – vagy épp egyszerűen s mindenkora törlek valamit?

Ha szigorúan vesszük a szó jelentését, akkor árnyalást jelent, valami meglévőnek ezzel az eszközzel való kiemelését. De itt, e falakon mintha egy másik értelem is megjelenne. Egyenes vonásokkal, vonalakkal, sávokkal töltünk ki egy meghatározott felületet; sőt: egy általunk meghatározott törvényeknek engedelmeskedő eljárással egy újabb, az eredetétől elütő felülettel elfedünk valamit a síkban. Mondjuk így: a kép síkjában. Vagyis az általunk látható síkban létrehozunk egy nagyonis valóságos *másik* felületet, ami eltakar, láthatatlanná tesz egy korábban nagyonis valóságos, létező felületet. A papírért, a vászonért. Mert azt nem tudjuk, volt-e valami a két egymást leképező felület között. Csak az üres lapot takartuk-e el, vagy valami mást, ami ott volt már a lapon.

Mást teszünk-e ezzel, mint Rauschenberg egykoron, kiradírozván egy de Kooning-rajzot? Helyreállította-e ezzel a papír eredeti állapotát, érintetlenségét? Megszüntettük-e valamit, vagy éppen ellenkezőleg: létrehozunk valami olyat, ami korábban nem volt? Tétován bemaszatolunk-e egy felületet, ami a tisztaság, a rend illúzióját adta? Netán eltüntetünk valamit, amit látni se bírunk; amit jobb nem is látnunk többé?

Itt azonban mintha valami egészen másról volna szó. A technika, persze, adott; *frottage*, a satírozás mint eszköz, anti-Lichtenstein; sokszorosító eljárás, amit gyerekkorunkból ismerünk, játék, domború felület síkbéli reprodukciója. Sokféle, okosan értelmezhető hagyományként mindez felöltik a nézőben ezeket a képeket látva. (S tudva, mert figyelmeztetve lettünk rá: nem képek ezek, nem kiállítás, nem művészet, hanem művészeti akció – ám hadd térjünk erre vissza kicsivel később.) Az okosság azonban valami képpel mégis csődöt mond. Mert érintve vagyunk, gondolkodásunkban, sőt egzisztenciálisan.

Mi ez az egész?

Mindenesetre: Rajk satíroz. Hetek óta immár – teniszkönyökgig menően, kintartóan. Mert ez itt csak egy állomás, a második a sorban.

Azt mondja: művészeti akció. Többet mondok-e akkor, ha megfordítom a kifejezést: *akcióművészet*? Nem helyezem-e belé ezáltal egy olyan tradícióba, amely mégsem ennek az előzménye? Mert hiszen a tevékenység, az akció öröke ezúttal nem a dokumentáció, hanem a *kép*.

Mert a művész óvó intése ellenére itt mégis képek azok, amiket látunk sorakozni a falon, s e képeken éppen a satírozás máskor elfedő gesztusa által válik számunkra egyáltalán láthatóvá valami. S olyképp, ahogy magunktól sohasem láttuk volna. Olykor ismert fényképekre emlékezve bukkannak elénk ismerős arcok, de *másként ismertek*; vagy földézik az ismert fotót, vagy nem; vagy földézik az általunk is ismert karaktert, vagy rádöbbennek egy másfajta látás lehetőségére.

Az arcot keresem a képen? Vagy a kép idézi meg a már-már feledett arcot? A személyt? Valóban portrékat látunk? Portrék-e ezek még, egyáltalán?

Egy magán-mitológia arcképcsarnoka?

Bizonyára. Olykor érintkezik az enyémmel, olykor nem; van, akit soha nem láttam az életben, fényképről fölismerem talán, személyiségéről lehet elképzelésem – de az is lehet, hogy nincsen. A név adhat persze fogódzót, s biográfiai mozzanatokból tudhatom, meg mások mitológiájából, hogy miért így állt össze ez a névsor.

Meg persze maguk a képek segítik legjobban a megértést.

A kép, mint felidézés, megcsinálás, a múltó pillanatot rögzítő fényképből stilizált, mostantól hosszú távra méretezett érvényesség, jelentés.

Hiányzó hősök. Nem csak Rajknak hiányoznak éppen ők – hiányoznak a hősök is: nekünk kellene, a mindennapjaikkal.

Rajk mintha ezt kereste volna valamennyi képen. Hogy *kinek* a képén, végülis akcidenca. Magánügy. A te hőöd nem biztos, hogy az én hőszámom is. De a hiány, az közös.

Sok és gondos előkészület után a művész végül az üres papírral néz farkasszemet. S a jobbkez, egyre határozottabb mozdulatokkal, egyre nagyobb biztonsággal tünteti el a fehér papír bizonyos részeit. Balról jobbra, majd vissza mozdul a kéz, kicsit alulról, kissé fölfelé, srégen. Tűnik el a ceruza munkája nyomán a papír fehérje. S mégis egyre több látszik meg valamiből, ami alatta-mögötte takarásban van. Egyre lázasabban, fájdalmasabban, kíváncsiban s kutatóbban folyik a munkálkodás egy *anyagon*, ami a munka révén egyre inkább egy ismert, szeretett, ám az alkotó tevékenység révén mégis egyre távolodó, mert textúrává is váló arcnak bizonyul. Mert minél többször simítja át a ceruza, horzsolja, érinti, annál több jelenik meg abból, ami előbb személyesen fontos – aztán egyre inkább magának a képnek: Lesz belőle mű, táblakép, alkotás. S talán nem túlzás kimondani, hogy az egyes táblák egyedi érvényén túl, így együtt: fájdalmas, tragikus ikonosztáz.

Találkoztak-e ők valaha is? Ismerték-e vajon egymást? Sokan közülük nyilván soha. S lehet, hogy el sem viselték volna egymást abban az életben, amelyből mi most nézzük őket. De ez mit sem jelent.

Most itt vannak ők, valamennyien. Mementóként, Rajk László kíméletlen analízisének és vallomásának alanyaiként. Nem névsorolvasás; ők Rajk hiányzó hősei. Akkor járunk el méltón és helyesen, ha tűnő s földidéződő arcmásaik mellé csöndben odasoroljuk a magunkéit is.

Wilheim András

RAJK LÁSZLÓ: HIÁNYZÓ HŐSÖK – KRASSÓ GYÖRGY, MÉSZÖLY MIKLÓS, VÁGI GÁBOR

Lettre-arc+kép

Műtfeldolgozás – kritikai szemlélettel. Martin Piaček munkáiról

Aktivizmus, politikai narratíva, társadalomkritika, kritikai szemlélet – régi-új fogalmi uralják a kortárs művészet egy meghatározó szegmensét. Ám mindez a posztmodern intézménykritika tapasztalatával felvértezve történik, egy új művészgeneráció, ill. egy művészeti stratégia az aktuális politikai tartalmaktól sem visszariadva keresi a művészet véleményformáló pozícióit. A volt keleti blokk államaiban ez a folyamat nem egyszerre tapasztalható tendenciaként jelent meg a vizuális művészetekben. A volt Csehszlovákia utódállamaiban a kibeszéltlenül maradt történelmi traumák késztették a képzőművészeket már másfél évtizeddel ezelőtt az akcionista megmozdulásokra. Így pl. a nácizmussal való kollaborálás, a második világháborút lezáró és a kollektív bűnösség elvét érvényesítő kitelepítések, a jogfosztottság, valamint a kommunista rendszer elnyomó gépezetével való együttműködés váltak központi témává.

Ám ez sem ment végbe párhuzamosan a két utódállam területén, tehát Csehországban és Szlovákiában. A szlovákiai politikai események, a nemzeti politika részéről erőteljesen megfogalmazott, majd követelt nemzeti szuverenitás, ill. állami önállóság, rádöbbenették a művészeket a nacionalizmus újratermelő változataira. Erre a jelenségre reagál következetes művészeti programmal Martin Piaček (1972) szlovák képzőművész, aki 2006 és 2012 között csaknem kizárólag a nemzeti emlékezet toposzait, a kanonizált nemzeti történelmet és annak mítoszait dolgozta fel. Gondolkodására jellemző, hogy az újnacionalizmusok mellett figyelme kiter a nemek egyenlőségének kérdésére is a nemzeti történelemben, amelynek férfiszempontú konceptjét is bírálja egyben. A férfiaság mint nemzeti vezérmotívum több nemzetnél is egyértelmű momentum. Piaček ezt a szlovákok esetében a 19. századi nemzetébresztő mozgalom jeles irodalmi és politikai személyiségeiről készült fotósorozattal fedte fel, amely a „nemzet atyjairól” készült köztéri szobrok férfiaságára fókuszálva bizonyítja a nemzeti történelem kizárólagos férfiközpontúságát. Ugyanezt a módszert alkalmazta, nagymértékű öniróniával fűszerezve, Őnarcképével is 2002-ben.

A kanonizált nemzeti múlt megközelítése nem volt fájdalom- és konfliktusmentes, Ludovít Štúr (1815-1856) a szlovák nemzeti mozgalom vezéregyénisége a 19. században szerencsétlen körülmények között, egy vadászat alkalmából hunyt el, mindössze 41 évesen. Ezt a sokszor és sokféleképpen mitizált, konspirációs elemekkel színezett eseményt dolgozta fel a kisajátítás, az identitás vizsgálata tág eszköztárával, a performansz, az objekt műfaját és a dokumentumfotózást alkalmazva. De nem állította újraértelmezni a betyár Juraj Jánošík történetét sem (mindkét műtfeltárás közös címe: *Touching the Hero*, 2007), vagy a Csehszlovák Köztársaság egyik alapítójaként mind a mai napig tiszteletben álló Milan Rastislav Štefánik személyét sem (2007 és 2012 között).

Legismertebb és már Magyarországon is több ízben bemutatott (nyitott, befejezetlen) sorozata a *Szlovák történelem legkínosabb eseményei* (2007), amelyben olyan kanonizált és megkérdőjelezhetetlen tényekre fókuszál, mint a pozsonyi Mária Terézia emlékmű lerombolása 1921. október 26-án, Dr. Jozef Tiso a szlovák fasiszta állam elnöke első találkozója Adolf Hitlerrel 1939. augusztus 13-án, 1945. Edvard Beneš államelnök aláírja a 33. számú elnöki dekrétumot 1945. augusztus 3-án. Helyet kapott ebben sorozatában Viliam Široký vallomása az Államrendőrség fogdájában 1941. június 30-án, vagy az elhíresült cseh-szlovák pártvezér, Gustáv Husák, a CsKP főtitkára beszámolója 1968. szeptember 25-én a párt központi bizottsága előtt, azaz a prágai tavasz eltírásának egyik legitimálása a kommunista hatalom részéről. A közműlt is feldolgozandó a képzőművész szerint, az ún. Mečiar-korszak egyik máig tisztázatlan gyilkossága Róbert Remiáš autójának felrobbantása 1996. április 26-án Pozsonyban. A sort folytatni lehetne, de kiemelendő, hogy Piaček a Nyilvános talapzat Polgári Társulással (OZ Verejný podstavec) a közterek szobrászati tisztaságáért is síkra szállt, aktivista tüntetéseket szervezett új köztéri szobrok ellen, így pl. a politikai akarattól született Szvatopluk szobor ellen is a Pozsonyi Várban 2010-ben. Legújabbban pedig kurátori minőségben is megismerhettük, a szlovák nemzeti felkelés 70. évfordulójára (2014-ben) *Nem kötelező kiállítás* ironikus címmel rendeztek tárlatot a felkelés témáját kritikusan megközelítő kortárs alkotásokból.

Piaček a nemzeti múlt legkövetkezetesebb kritikai feldolgozója a kortárs művészetben olyan művészekkel együtt, mint pl. Svatopluk Mikyta, a Rafani csoport, a Bode Bal csoport, a Sociéte Realisté vagy a Kis Varsó.

SUN OF THE NATION, 2012

26TH OF OCTOBER 1921, DEMOLITION OF THE MONUMENT OF MARIA THERESIA IN BRATISLAVA

24TH OF APRIL 1992, ARCHBISHOP JÁN SOKOL ACCOMPANIES POPE JOHN PAUL II. TO THE CONGREGATION OF THE FAITHFUL IN VAJNORY

HUSHEGYI Gábor
„Pál Ildikó képeiről”
*Magyar Lettre
Internationale*, 63

„Public Dialog SK/
HU”
*Magyar Lettre
Internationale*, 79

„Németh Ilona
munkáiról”
*Magyar Lettre
Internationale*, 83

„Stano Masár
Bolyongó művészet”
*Magyar Lettre
Internationale*, 91

„Tomáš Dzadoň –
kortárs szlovák köz-
téri szobrászatáról”
*Magyar Lettre
Internationale*, 94

WILHEIM András
Esszék. Írások a
zenéről
Kortárs, 2010

Mojich 7 životov

Hét életem volt

Gyerekkor és fiatalság. 1924–1942

■ *Honnan került a multikulturális és toleráns Pozsonyba az a sok gyűlölködés?*

■ Ezeket a dolgokat nagyrészt a legalsóbb rétegek megnyilvánulásaként észleltem, de pontosabban nem tudtam elemezni akkoriban. Végül is ez mindig és mindenütt ugyanaz: a populizmus hamar fogékonyra talál az elégedetlenek, a frusztráltak körében, ehhez jönnek még azok, akik hasznot és hatalmat szimatolnak ebben, és aztán ezek azok, akik ott ordítanak az első sorokban. De annak idején ezt még biztosan nem analizáltam különösebben árnyaltan. A gárdisták ordítása és masírozása csak ostobának és undorítóknak tűnt, és nálunk otthon a tömegpszichózisról is szó esett ennek kapcsán. Ismertem más – zsidó – lányokat is, akik a reál gimnáziumba jártak, úgyhogy tudtam, hogy ott rosszabb volt. Ott már éreztették velük, hogy nem odavalók. A hangulat-keltés tehát a reál gimnáziumban a hangvételt meghatározó katolikus környezetből is jöhetett. A kormánypárt végül is Andrej Hlinka püspök nevét viselte, és Tiso, egy szintén katolikus püspök állt ott az újszülött állam bölcsőjénél. Sose fogom elfelejteni, ahogy Jozef Tiso püspöki öltözkédben – nem tudom, hogy már államelnökként-e – a pozsonyi templom előtti téren felállított tribünről demagóg dörgegelésekben kárhoztatta a zsidókat.

Az 1939-es év volt számomra és a környezetem számára az abszolút sokk. Akkor kezdtek körülöttem a kivándorlásról is beszélni. Azok a családok, amelyeknek ez valamilyen módon sikerült, akiknek volt külföldön, főleg a tengerentúlon közelebbi rokonsága vagy voltak megbízható munkakapcsolatai, azok már 1938-ban emigráltak. A politikai üldöztetés és a háború fenyegetése egyre komolyabbá vált. Elsőként érthető módon fiatal emberek emigráltak, akik bele mertek vágni abba, hogy valahol másutt próbáljanak biztos egzisztenciát felépíteni. A zsidó fiatalság egy része már a 30-as évek elejétől fogva készült arra, hogy a palesztinai mezőgazdasági szervezetekben, a kibucokban éljen, és egyre-másra ki is vándoroltak oda kisebb csoportok.

■ *Gondoltatok ti is a kivándorlásra?*

■ Apám hallani sem akart róla. Azt mondta, nincsenek meg hozzá az anyagi eszközeink, és nem tudta elképzelni, mit kezdhetne külföldön az ő képzettségével megfelelő nyelvtudás nélkül. Azt hiszem, elég fiatalnak sem érezte magát az ilyesmihez, épp akkor lett ötven éves. Végülis, mondhatta magának, a bank még működik, akkor majd csak lesz valahogy. A mamám gondolni sem akart az emigrálásra, nyilván hasonló egzisztenciális megfontolásokból, mint az apám. Nem

szerette volna itthagyni az egész családját, különösen a mamáját nem, aki velünk lakott. Eperjes abban az időben sok szempontból meglepően nyitott volt a világra, biztos inkább, mint a háború után, de talán még annál is inkább, mint mostanában. Mégis viszonylag kevés embernek volt ott elég bátorsága ahhoz, főleg a középgenerációkból, hogy nekivágjon a világnak. A legtöbben tudtak magyarul és németül, ha még egy további nyelvet is, akkor inkább franciául. Angolul alig beszélt valaki, spanyolul senki.

■ *Hogyan érintették ezek az események a családotokat?*

■ Említettem már, hogy Zoltán nagybátyám, Adél néni férje egy szibériai hadifogolytáborból jött vissza Kassára, és szociáldemokrata lett. A párt magyar szárnyának volt a funkcionáriusa, és az 1932-1936-os törvényhozói időszakra az addigra egyesült Csehszlovák Szociáldemokrata Párt szenátorának választották. Amikor a magyarok az 1938-as bécsi döntés után elfoglalták Kassát, Zoltán bácsit rögtön letartóztatták, és a hírhedt kistarcsai internálótáborba vitték, ahol politikailag veszélyes, „megbízhatatlan” személyeket bírósági ítélet nélkül tartottak fogva. Azzal vádolták, hogy összeszövetkezett a csehekkel, mert Ivan Dérer szlovák szociáldemokratával együtt a magyar szociáldemokratáknak a Csehszlovák Szociáldemokrata Párttal való egyesülése mellett lépett fel.

A nagybátyámat internálták, és Pali unokatestvérem, egy frissen végzett jogász, úgy döntött, hogy elhagyja Magyarországot. Sokkal később egyszer megkérdeztem tőle, milyen volt a politikai irányultsága abban az időben. Azt mondta, balra állt az apjától, de nem annyira, mint a kommunisták. Horthy konzervatív Magyarországgal sosem szimpatizált, bár nyelvi nehézségei nem lettek volna, hiszen Kassán a magyar gimnáziumban tanult, de nem akart tovább ott élni, miután az apját egy ilyen ostoba ürüggyel letartóztatták. Megszervezte hát az emigrálását, és amikor már megvolt a vízuma, eljött hozzánk elbúcsúzni. Az én életemben ez volt az első jelentős búcsú egy hozzám közelálló embertől, ráadásul bizonytalanul hosszú időre, talán örökre.

Csak később mesélte el, hogyan jutott ki akkor Amerikába. Amikor Budapestre utazott vízumért, könnyebb volt látogató vízumot szerezni, mint kivándorló vízumot. A főkonzul magához hívatta és azt mondta neki: „Látogató vízuma van”. Igen, mondta ő. A konzul megkérdezte: „És vissza akar jönni?” Nem, mondta Pali. (Mindig nagy hazardőr volt.) A konzul ránézett és azt mondta: „Na jó, ha azt mondta volna, hogy vissza akar jönni, visszavettem volna magától a vízumot”.

És az unokabátyám egész életében büszke volt rá, hogy bejött neki ez a hazárdjáték. A nagybátyámat több mint egy évig tartották fogva ebben az internáló táborban. Amikor kiengedték, nem térhetett vissza Kassára. Budapestet jelölték ki neki lakóhelynek, ott kellett rendőri felügyelet alatt élnie, és hetente vagy kéthetente jelentkeznie a rendőrségen. És mindezt csak azért, mert szövetkezett a csehekkel. 57 éves volt akkor. Soha többé nem dolgozhatott ügyvédként, soha többé nem kapott állást.

■ *Voltak még hozzád közelálló, neked fontos más emberek is a környezetekben, akiket elvesztettél, mert kivándoroltak?*

■ Egerék, Marianna barátnőm szülei, elég jómódú emberek, gabona-nagykereskedők, úgy döntöttek 1939 nyarán, hogy Mariannát, akkor 14 éves lányukat elküldik egy angol internátusba. Ez a búcsú először nem érintett olyan mélyen, mert azt gondoltuk, hogy úgyis hazajön a karácsonyi szünetre.

Nem sokkal az elutazása előtt tanított meg minket a négy évvel idősebb unokabátyja Belo Marianna szüleinek hálószobájában, az ágyak között táncolni. Kölcsönvettük a mamája magassarkú cipőit, és Belo felváltva mutatta meg nekünk a tangó- és a foxtrott lépéseket. Tánciskolába, amikor már elég nagy lettem volna hozzá, nem járhatam, mert a zsidó fiatalok el voltak tiltva az ilyesfajta társas összejövetelektől. Belo első táncórái később nagyon hasznomra váltak.

Az első fiút, akivel összejttem, mindjárt azután, hogy Marianna elutazott, Frank Gyurinak hívták, és ez a kapcsolat odáig ment el, hogy esténként kézenfogva sétáltunk. De Gyuri az ősz elején elutazott Palesztinába. Ezt a kivándorlást cionista egyesületek szervezték 14 és 18 év közötti egészen fiatalok számára. Ezeknek a fiatalokból álló csoportoknak a kiutazása Szlovákiából egy ideig még folytatódhatott, mert hajókat béreltek, azokkal mentek végig lefelé a Dunán.

Egy fél évvel Gyuri után elment Jutta is, aki-vel Marianna elutazása után barátkoztam össze. A veszteségek halmozódtak, és nem volt könnyű ezeket feldolgozni, bár nem sokat beszéltem róla. 1939 tavaszán még gimnáziumba jártam. Elbúcsúztunk azoktól a tanárainktól és diáktársainktól, akiket mint cseheket elküldtek Szlovákiából, sajnáltam türelmes és kissé mindig szórakozott tanárunkat, Urbánek tanár urat, ő volt az osztályfőnökünk az első három gimnáziumi évben, aztán az osztálytársnőmet, Alenkát sirattam, és az osztályban azon spekuláltunk, hogy hová tűnt el pontosan egy nappal a tervezett elutazása előtt a valamennyiünkénél egy fejjel magasabb Soňa

Burianková. Ezek voltak a mi észrevétlen kis minidrámaink. Volt két zsidó osztálytársnőm, akikkel aztán jobban összebarátkoztam – Marta Bornsteinová és Dora Šiovičová. A gimnáziumi évekből semmi olyanra nem emlékszem, hogy valaki azt érezte volna velünk, hogy mi nem vagyunk odavalók. Tanítás után szlovák barátnőinkkel, Ernával és Lúbával bevettünk magunkat egy cukrászdába, az osztály irodalmi zsenije, Ivan Teren, aki valahol már verset is publikált, barátságosan mosolygott rám, buzgón sutorogtunk dolgozatírás közben, puskáztunk korábbi latinfordításokból. De Martával és Dorával szorosabban összefűzött minket a fenyegetettség érzése.

Megrázó élmény volt a világháború kitörése. 1939. szeptember elsején a német hadsereg lerohanta Lengyelországot. Szlovák katonák vonultak át Eperjesen fel a lengyel határ felé, mert a németek délről a szlovák hadsereget vetették be. És aztán abszurd borzalomnak találtam, hogy a Szovjetunió hirtelen lepaktált a németekkel. Néhány nagyon baloldali érzelmű zsidó fiú megpróbált korábban Magyarországon (az akkor éppen odacsatolt Kárpátalján) keresztül eljutni a Szovjetunióba. Gondolom, egy se tért vissza közülük.

Háború – deportálás – menekülés – visszatérés: 1942–1945

■ *Foglalkoztatott, hogy mi történt a szüleiddel?*

■ Persze, sokat gondoltam a mamára és apámra, de arra nem gondoltam, hogy élnek-e vagy sem. Sejtettem, hogy már nem élnek. Nem volt olyan érzésem, hogy élnek, várnak rám, és gyorsan haza kéne térnem. Amikor tavaszodott, az alföldi élet igéző szépsége láttán gondoltam apámra. Esembe jutott, hogyan szavalta nekem Petőfi verseit az Alföld szépségéről, és hogy kinevettem érte. Most azt figyeltem esténként, ahogy a nap hosszan és lassan megy le a végtelen, nyílt látóhatár szélén.

Amikor még a kolostorban voltam, Marta, a legjobb barátnőm az utolsó eperjesi években, 1942-ben valahogy meg tudott szökni a lányok transzportjából. Jó másfél évvel később hamis papírokkal Budapestre jött, ott maradt pár hónapig, azt hiszem, talált valami munkát. Csodával határos módon találkoztunk össze. Marta a Kassáról Budapestre tartó úton ismerkedett meg Edittel. Beszélgetésbe elegyedtek, és Edit megadta neki a címet. A mamájának, Adus néninek biztosan nem mesélte el, ő nem engedte volna meg – főképp óvatosságból, hogy lehetőleg minél kevesebben tudják meg, hol bujkálok. Talán az apácának is megígérték, akik ragaszkodtak ehhez, amikor befogadtak a kolostorba. Mindenesetre háromszor is találkoztam Martával. Gondolom olyankor találkozhattunk, amikor kimehettem a kolostorból fogorvoshoz vagy a kereskedelmi levelezői tanfolyamra. Sétáltunk a városban, talán egy kávéházba vagy cukrászdába is beültünk, kávéztunk egyszerűen és szerényen, úgy emlékszem vissza erre, mint valami rendkívüli, kellemes élményre. Amikor Martával később újra találkoztam, mesélte, hogy Edit akkoriban nyomatókasan kérte, hogy ne meséljen nekem arról, mi történt a szüleimmel. Úgyhogy a találkozásaink során Marta mindig attól félt, mi lesz, ha erről kérdezem. Egyszer később szóba hozta, hogy a mai napig nem érti, hogyhogyan nem

faggattam erről. Mondtam neki, hogy én magam sem értem. Máig sem tudom megmagyarázni magamnak. Vajon egyfajta öntudatlan önvédelem volt-e ez a részemről, vagy tudat alatt úgysis tisztában voltam vele és nem akartam róla egyértelműen megbizonyosodni – nem tudom. Mindaddig nem találtam rá választ.

Mert egyébként nem jellemző rám, hogy ne akarnék szembenézni a valósággal.

■ *Mikor utaztatott azután vissza Szlovákiába?*

■ Ernő bácsi azzal a hírrel jött meg Budapestre, hogy itt van Adus néni, hogy Zoltán bácsi nélkül tért vissza a koncentrációs táborból. Vár rám, jöj-jek hozzá, utazunk együtt Kassára, és én aztán tovább Eperjesre. Már igazán nem tudom, milyen járművel utaztam aztán Budapestre. Adus néni Edit sógornőjénél lakott, akinek a férje magyar munkaszolgálatban pusztult el. Egész rövid ideig maradtam csak náluk. Azt hiszem, nem is látogattam meg senkit Budapesten –, se Martint, se Hertát néni. Adus néni mondta, hogy Hertát néni túlélte, de a férje és a fia elpusztult, mindkettejüket agyonlőtték, amikor Budapest védelmére árkokat kellett volna ásniuk, és fizikailag már nem voltak képesek a lapátot sem felemelni. Adus néni arról is tudott, hogy a Bárkányok is megmenekültek, az eltelt évek során végig tartotta velük a kapcsolatot.

Így aztán felszálltunk egy rettenetes túlsúfolt vonatra észak felé, és legalább másfél napig tartott, mire Budapestről Kassára értünk. Erről a rendkívül kellemetlen útról főleg az az emlék maradt meg, hogy rühös lettem. Miután megérkeztünk, kaptam erre Kassán egy szörnyen égető kenőcsöt, de legalább gyorsan hatott.

■ *Volt bová menetek?*

■ A nagynéném ismerőse, egy sokkal fiatalabb nő, meg tudta tartani neki a kis lakást Kassán, és visszaadta neki a teljes berendezéssel, tárgyakkal és bútorokkal együtt. Oda költöztünk be. 1945 május végén, június elején értünk oda.

■ *Tudta Adus néni, hogy a férje nem élte túl?*

■ Nem tudta, vártuk őt vissza. A nyár közepén aztán már világos volt, hogy nem jön vissza, de a nagynéném nem beszélt róla. Ami nem volt rá jellemző. Nem tudom pontosan, mikor tudta meg, hogy Edit is elpusztult. Ezzel a szomorú hírral együtt tudtunk meg még néhány részletet. A németek valamikor 1944 tavaszán azzal kezdték, hogy a kassai zsidó lakosságot összeterezték a szabad ég alá egy téglagyárba, ott pusztult el Edit és a férje is. Ő 33 éves volt, Béla, a férje negyven körül. Volt ott még néhány más ilyen viszonylag jómódú, művelt, jó erőben lévő zsidó házaspár – orvosok, mérnökök. A németek csábító ajánlatot tettek nekik: ha fizetnek egy bizonyos, elég magas pénzösszeget, nem viszik el őket Magyarországról. Beleegyeztek, és a németek tényleg valahova Miskolc közelébe vitték át őket, ahol egy kisebb munkatáborban rendeztek be nekik. Biztos nem volt ott valami jó dolguk, de legalább nem volt koncentrációs tábor. Ott töltöttek több mint egy évet. Ahogy aztán a front közeledett, a németek, mielőtt elmenekültek, agyonlőtték őket egytől egyig. Ma áll egy kis emlékmű azon a helyen.

■ *Az ilyen rémes történetekből sokat lehetett ballani akkoriban, ugye?*

■ Egy jóbarátom, Földi Sanyi sorsa is ott kísértett a fejemben, vele jártam, amikor összevettem Lacóval, a későbbi férjemmel. Sanyi egy fafeldolgozó üzemben dolgozott, és egy rendkívüli engedéllyel tudott megmenekülni. Amikor a kolostorban voltam, egyszer Edit eljött meglátogatni, és elmesélte, hogy Sanyi náluk keresett engem, Budapesten volt. Edit nem adhatta meg nekik a kolostor címét, ez mindenkire nézve túl veszélyes lett volna. Így aztán nem tudott meglátogatni. Nem – nem, gondoltam könnyedén. És semmi több. Nem tudok semmiféle emóciókat felidézni ezzel kapcsolatban, vagy hogy különösképpen faggattam volna Editet erről. Borzasztó közömbössé váltam, nem tudom, hogy ez valamiféle trauma vagy depresszió volt-e, mindent eltoltam magamtól. Még ma is látom magam előtt, ahogy Edit ott ült velem szemben, amikor ezt mesélte. Ha látogatót fogadtam a kolostorban, egy afféle dupla szobában találkoztunk, ami egy ablakkal volt elválasztva, azon át beszélgettünk. Többnyire ott volt egy apáca egész idő alatt, és Edit csak sügni tudta nekem, amit elmondott Földi Sanyiról. A háború után aztán megtudtam, hogy Budapesten elkapták a hatóságok iratok nélkül, és a szlovák határőröktől egy deportáló transzportba került. Lehet, hogy egy olyan csoportba rakták, amelyet Majdanekbe vittek, ott sok fiatal volt Szlovákiából. És mind odavesztek.

Az unokatestvére, Gyárfás Gyuri aztán egész életében folyton emlékeztetett erre a történetre. Valahányszor találkoztunk, felhozta, ha Sanyi akkor nem utazik Budapestre, hogy engem láthasson... Sose mondtam neki, hogy hagyjon végre fel evvel, engem is bánt.

■ *Meddig maradtál Kassán?*

■ Két nappal a megérkezésem után átmentem Eperjesre, és attól kezdve rendszeresen átjártam oda. Eperjesen újra találkoztam szép és kedves nénikémmel, Sáríkával. A lágerből vissza nem tért szüleitől örökölt egy kis négyszobás kertes házat, közvetlenül a „malompatak” mellett, ahogy a Tarcából elágazó patakocskát hívtuk. Amikor júniusban odaértem, a ház már szépen be volt rendezve. Sáríka már odahozta gyönyörű stílusbútorát a vörös bársonyhuzatú nagy fotelokkal. Mindezt Erzsike mentette meg neki, aki azelőtt évekig szolgált nála, és most a ház hátsó traktusában lakott. Amikor én odaérkeztem, már ott volt Péter unokabátyám, aki Budapesten élte túl a nehéz idők. Nagyon nagyon örültünk a találkozásnak. Ez volt a hazatérés valódi pillanata.

De Sáríka sorsának megismerése keserű és szomorú dolog volt. Sikertelen elérnie, hogy Jani fiát ne vigyék el a fiatal férfiak egyik transzportjával, amelyeket a lánytranszport után úgy két héttel indítottak Szlovákiából. Jani akkor már majdnem tizenhét éves volt. És nem sokkal azután megkezdődött egész családok deportálása, és Sáríka, a férje, Polák Sándor ügyvéd és a fiuk bekerültek mindjárt a legelső transzportba.

(részlet egy életrajzi beszélgetőkönyvből)

Nevybavená záležitosť

Rendezetlen ügy

JURÁŇOVÁ, Jana
(Vályi Horváth Erika ford.)

A vén kandúr
szenvedelmei
AB-ART,
Dunaszerdahely,
2005

Csak csaj
AB-ART, 2012

Égi szerelmek
AB-ART, 2013

„Cimváltozás”
Magyar Lettre
Internationale, 94

„Göllnerová
Gwerkováról”
Magyar Lettre
Internationale, 79

„Rendezetlen ügy”
Magyar Lettre
Internationale, 94

Reggel kissé összezavarodva ébredtem. Úgy élek itt, mint egy remetelakban, de nem állítom, hogy nyugodtabb vagy kiegyensúlyozottabb lennék, mint korábban. Sokkal kevesebb az élményem, mint a városban, viszont ez a kevés jobban foglalkoztat. Eszembe jut a buszozás, a boltba mentem és vissza. Egy eszelős ficsúr, egy nő a kisfiával, Soňa vagy valaki más, aki nagyon hasonlít rá. És végezetül az ismeretlen nő portréja. Meg az emlékeim. A férjem, az anyám, az apám, akik már elmentek. Kinézek az ablakon a zöld kukoricamezőre, amely a házam mellett húzódik. Enyhe szellő lengeti. Nyilván minden évben mást ültetnek ide.

Életjelet kellene adnom, legalább azoknak, akiknek még számítok. Ám a lányom épp alszik a tengerentúlon, a fiam, ahogy ismerem, még ha csak tízegynéhánykilométerre is innen, szintén alszik.

Bekapcsolom a rádiót, abban a pillanatban rájövök, milyen rég nem csináltam ilyet. Megszokásból kapcsoltam be most is, mert régebben sokat hallgattam, míg volt mit, és megvolt bennem a hajlandóság. Reggeli közben megszerettem volna tudni, milyen lesz ma az idő. A műsorvezető hízog hanglejtőn üdvözölte a meteorológusnőt, és egyben gratulált is neki a megváltozott vezetéknevéhez. A hétvégén ugyanis férjhez ment. Az időjárásjelentés csövesen köszönt, és elkezdte az általános jelentést. A műsorvezető türelmetlenül hallgatta és sürgette, bár még csak kedd van, áruja már el, hétvégére milyen idő várható. Ez az egyik oka annak, amiért nem kapcsolom be a rádiót. Már a lakótelepen is dühített, ahogy hétfőn azt találgatták, milyen lesz hétvégén az idő, aztán napról napra módosult az előrejelzés. Hétfőn nagy szomorúan bejelentették, esni fog. Kedden örültek, hogy hétvégére napos idő várható, aztán még háromszor megváltoztatták, végül egy a sok lehetőség közül mégis bejött. Hétvége mint az élet célja, igen, ez ismerős. De már véget értek azok az idők, amikor rám kényszerítettek bizonyos dolgokat. Esős hétvége – teljes katasztrófa, a kellemes időjárást hétvégekre pedig nem mindig van idő élvezni, nyáron fürödni kell, tavasszal és ősszel mindenáron a természetbe kell menni vagy túrázni. Ha kicsik a gyerekek, egész hétvégére programot kell szervezni, hogy szórakozzanak, új élményekkel gazdagodjanak. Ősszel következik a szüret vagy valamilyen bugyuta körhintás búcsú, esetenként vásár. E szabadtéri tevékenységek esetében az eső maga a katasztrófa. Tavasszal újra bringára pattanunk, nyáron a vízben lubickolunk, mert aki nem mozog, nem is él. Erre a hétvégére talán napóleoni háborúkat is előrejeleznek, megsütik a leghosszabb rétest, amellyel az adott falu bekerül a Guinness Rekordok Könyvébe. Mindezt meghíúsítaná az eső, bár kétségtelen: szörnyű a szárazság, és jót tenne egy kis csapadék. Sebteben kikapcsolom a rádiót, mert úgysem figyelem, mit karattyol az a megváltozott vezetéknevű teremtes, még azt sem tudom, ma milyen idő lesz. Inkább kinézek az ablakon. Kicsit felhős az ég. Napközben napos, meleg időre is számíthatunk.

Mindenképp kimegyek a kertbe és kipirgálok valamit. Este újra leülök az ablakhoz a dolgozósarokba. Délután újabb feljegyzéseket hoztam le a padlásról. Levéltörredékeket, jegyzeteket, piszkoslatokat találtam, amelyeket talán Edit később letisztázott és el is küldött, vagy sosem adta postára? Az arcképe fent maradt a padláson. Betolakodott az otthonomba? Vagy én vagyok a betolakodó az ő házában?

Kedves Hela,
nem tudom, végül elküldöm-e ezt a levelet, de meg kell írnom. Állítólag a házastársak állnak egymáshoz legközelebb. Talán ez igaz is. De Tiborral erről nem akarok beszélni. Az a portré, amit a szüleim festettek rólam, mielőtt férjhez mentem... Mindegyikőtök azt állítja, mennyire gyönyörűség. Tán tényleg az. Az a festő valóban nagyon jó lebet. Azt beszélik, női portrékat készít leginkább. Küldtek katalógust a kiállításról. Sötét szemű,

szép nők, érdekes pózban megörökítve. Mintha mindegyik mély titkot őrizne. Talán én is ilyen vagyok azon a portrén, melyet rólam festett, immáron hét éve. Tudom, azóta megváltoztam. Az is lehet, hogy az előnyömről. Leadtam egy kicsit, már nincs olyan naiv ábrázatom. Legalábbis remélem. Csakhogy én is öregszem, az arcképen ugyanilyen maradok. Mint egy nyíló bimbó. Nem tudom, össze kívánom-e basonlítani önmagam az egykori képmásommal. Kire marad ez a portré, ha Tibornak és nekem nem születnek gyerekeink? Nem tudom, lesznek-e utódaink. Eleinte azt gondoltuk, ráériünk még ezzel foglalkozni, nem sürget az idő. Azt mondogattuk, tán úgy három év múlva. Csakhogy a házasságkötésünket követő harmadik esztendőben a világ – sokkal gyorsabb iramban, mint eddig bármikor – rossz irányba változott. Félek. Úgy látom, nem kerülhetjük el a háborút. Nem tudom, mi lesz velünk, mitévők lennénk, ha gyermekeink is születnek volna? Az embereknek körülöttem vannak gyerekeik, ám én ezt el sem tudom képzelni. Tibor még emlékszik a nagy háborúra, már majdnem húszéves volt, amikor véget ért. Azóta eltelt húsz esztendő, hamarosan betölti a negyvenedik életévét, én meg lassan a barmincat. Legfőbb ideje a tetek mezejére lépni, ha gyereket szeretnénk. A szüleim a tenyerükön bordoztak, kényeztettek. Azt sem tudom, velem mi lesz, nem még a gyerekeimmel. Évről-évre jobban távolodom attól a portrétól, ám egyre inkább gúzsba köt. Változom. És változni is fogok. Már sosem leszek fiatal. És gondtalan még kevésbé. Hogy tekintsek önmagamra ennyi év távlatából, amikor még nem sejtettem semmit sem, amikor még úgy-abogy biztonságos világban éltem. Néha úgy tűnik, nincs már nekem semmilyen jövőm és nem is lesz sosem. Elfog a félelem. Legkevésbé sincs jövőképem. És ez mindennél rosszabb. Mert azon a képen még volt. Tán rövid, mit tudom én! És most benne vagyok – abban a jövőben. Férjhez mentem, új lakásban lakom. És hogyan tovább? Ez az az élet, amelyet annyira vártam? Az jár az eszemben, ha lenne egy lányom, talán hasonlítana rám és meglehet, a vonásaink is találkoznanának abban az arcképben... De ez hamis eszmefuttatás. Mert az is lehetséges, hogy fiam születik vagy akár több gyermekkel áld meg a sors... Különféle gondolatok cikáznak át az agyamon, nem tudok velük mit kezdeni. Ha az újságot olvasom, elfog a kétségbeesés. A házasságunk elején Tibor azt mondogatta, minden jó lesz. De már nem mond ilyet. Összeszorított szájjal és ijedt tekintettel hallgat. Nem akar megrémíteni, én sem őt. Nem tudok előre tervezni. Várjunk, mi lesz. Abogy mindenki más.

Bocsáss meg, Heluškám, hogy terhellek a gondjaimmal, azt sem tudom, hogy vagy... Minden bizonnyal megvan neked is a magad baja, nyilván egészen más, sokkal kézzelfoghatóbb dolgok foglalkoztatnak, mint engem. Írd meg, kérlek részletesen, hogy vagy és ne neheztesd rám. Tudom, hogy most bajosan tudnád megszervezni az utazást, de nagy örömmel töltene el, ha látatnálak. Nem tudom, útra kelek-e én magam, olyannyira lelassultam, nem tudom, mibez kezdjek magammal. Írj minél többet, hogyan életek, mit csináltok...

A Te Dítád
1938. június 6.

A levelek nem kapcsolódnak, Edit párat küldött ennek a barátnőjének, az unokanővérének, a levéltörredékek néhol elég zavarosak.

Kedves Ditušom,
már rég nem írtál. Remélem, nem vagy ismét beteg. Tudom, hogy az ősz nem a legjobb időszak számodra, ám eleddig meleg, napos időben volt részünk, így reménykedem benne, hogy jól érzed magad Te is. Azt sem tudom, hol áll a fejem. A legkisebb lányom, Erika alapos megpróbáltatások

elé állít. A legidősebb lány ősszel elkezdte az iskolát, délelőttönként van egy kis szabadidő, ám ha hazajön, tele van vele az egész ház. Petyus, a középse elvan magában is. Nem tudom, örüljek-e ennek vagy aggódom-e inkább. Anyám és a legkisebb húgom is segít. Eliška a hivatalban dolgozik, de munka után mindig bejön és foglalkozik a két nagyobbal. Nem tudom, kíváncsi-e egy negyedik gyereket. Már ez a harmadik is mintha túl sok lenne, bár nem gyalázkodom, nem való az semmire. Nem hiszem, hogy azok a nők, akiknek több gyermekük van, tudják, hol és mivel foglalkozni egyáltalán. Valamikor nagyon sajnálom, hogy nem jut időm semmire, máskor pedig örömmel tölt el, hogy valamelyikük épp nem igényli a figyelmemet. Majd azt mondogatom, mennyire sajnálni fogom azt, ha már felnőnek, rögvést utána azt óhajtom, bár már nagyok lennének. Egy női divatlapban ezzel nem dicsekednék, de veled megosztatom csapongó gondolataimat.

Mindig is nagyon tetszett, hogy szabadon gondolkodsz. Nagyon érdekes megfigyelni, hogy fejlődnek, ez igaz, ugyanakkor sok dolog ismétlődik, és az már annyira nem érdekes. Nem akarom a legkisebbet valahogy automatikusan nevelni. Most úgy gondolom, igyekezni fogok, hogy ne lépjük túl a hármat. Állítólag nevelés szempontjából a három gyermek a legjobb. Ám ha jobban belegondolok, még egyik tanácsot sem tudtam felhasználni a valós életben azok közül, amelyeket a divatlapokban olvastam. Ezért inkább nem osztogatok senkinek sem tanácsot. Most már tisztában vagyok vele, mennyire sok hibát elkövettem idősebb lányom, Lizi nevelése során és azt is tudom, hogy időnként újra akaratlanul is megismétlem a két kisebbikkel kapcsolatban. Eszembe jut a gyermekkorom, és rájövök, a szüleink is mennyit rögtönöztek, közben meg úgy tettek, mintha tudnák, mit cselekszenek. Üdvös lenne, ha rendelkeznék az ő határozottságukkal, de sajna ez bennem nincs meg. Teljes mértékben megértelek, hogy nem vagy biztos magadban, hogy mikor szeretnél gyermeket vállalni. Ha belegondolok, milyen veszélynek vagyunk kitéve, szinte megbénulok, olyannyira félek. A férjemmel fontolgatjuk, hogy emigrálunk, de három gyerekkel ez sem olyan egyszerű, meg hagyjam itt a szüleimet? Nem tudom. Félek maradni, de ha belegondolok abba, hogy útra kelünk, még inkább elfog a rettegés. Megértelek. Ha lenne érkezésed, és el tudnál jönni, megörvendeztetnél. Ne gondold, hogy nem találnék időt a közös együttlétekre! Az igazat megvallva nagyon jólesne a női társaság. A férjem fontos családapa-szerepben tetszeleg, néha rá sem ismerek. Mintha teljesen elvesztette volna a humorérzékét. Már-már attól tartok, hogy Petyus fél tőle, és ez meglehetősen nyugtalanít. Ám a legidősebb, Lizike időnként gyermeki csibészéssel megvicceli, és képzeld, ezt gond nélkül eltűri, neki szabad. Ha ugyanezt már Petyus mondaná, talán még oda is csapna. Bánt, hogy mióta a pici megszületett, nem jut annyi idő Petyusra. Drága Dituškám, most befejezem, mert szoptatnom kell. Remélem, a húgom mielőbb postázza ezt a levelet. Csókollak! Gondolkozz az ajánlatomon, tervezd meg az utazásodat, nagyon boldoggá tennél. Én természetesen egy tapodtat sem mozdulhatok innen. Gyere, ha tudsz!

Hela
1938. július 15.

Kedves Emuška,

Hela azt írta, azt sem tudja, hol áll a feje. Nemrég megszületett a harmadik gyermeke. Nem tudom, irigylem-e vagy inkább örvendezzek, hogy ő nem én vagyok. Időnként elkap a nyugtalanság, hogy nincsenek gyermekeim, máskor megkönnyebbülést érzek. Gyakran saját magamat sem értem. Múlt éjjel zavargások törték ki a Főállomáson, olyan lebetett, mint egy pogrom. Tibor ezt nem mondta ki ilyen egyértelműen. Betörték a kirakatokat, a falakra szörnyű feliratokat pingáltak. Természetesen csak a zsidó tulajdonban lévő üzleteket látták el ilyen megkülönböztető jellel. Nálatok is ez folyik? Győzködöm Tibort, menjünk el innen, ám magam sem tudom, bova. Franciaországra gondoltam. De nem olyan egyszerű ezt elintézni, és Tibort ide köti a munkája. Én félek maradni. Az ismeretségi körömből eddig még senki nem távozott, bár ballottam, hogy többen készülnek. Csakhogy mi lesz utána anyámmal? Anyám bátyjának családja marad, de a sógora, apám bátyja gyerekestül tervezi az utazást. Ezt leszámítva senki nem megy el a családból. Mindenki marad, a barátnőim, a bátyám a családjával, az unokanővérem, Lu is kitart. Még ha el is indulnánk Franciaországba, ott mibe kezdenénk? Nem tudom, Tibor találna-e ott munkát. Kételem. Rossz

idők járnak. Ott bolyongunk majd, mint a kóbor lelkek? Vagy átvészeliük itt a legrosszabbat? De meddig tart még és mi következik? El sem tudom képzelni, mi vár ránk. Maradni is félek. Kiráz a hideg, ha elképzelem a kisgyermekes családokat. Mi vár rájuk? És ránk? Írj! Nem készülsz erre? Talán ez most elég időszerűtlen kérdés. . .

Dita. . .

Edit nem látta el az összes feljegyzését keltezéssel. Csak itt hevernek szerte az öreg bőröndben. A levélváltás java része szlovákul íródott. Egy töredék az életéből, amihez arcot tudok rendelni. Valószínűleg ő az, akinek az arcképet megtaláltam. Semmi több. A macska ma este nem jött, eléggé nyugtalan vagyok emiatt. Azon morfondírozom, a fiamat vagy a lányomat hívjam-e fel. Aztán inkább e-mailt írok. Nem akarok meglepetésszerűen telefonálni, rossz érzéssel tölt el már maga a gondolat is.

Édes kicsi Tinkám,

tudom, hogy már rég Tina vagy, de talán nem veszed tőlem zokon a becézgetést. Fel akartalak hívni, de nem szeretnék zavarni. Írd majd meg, mikor alkalmas az időpont. Örülök, hogy ilyen gyorsan fogynak a napok, és hamarosan jöttök is baza. Márinál hagytam a lakáskulcsokat, meglocsolja a virágokat és kiszellőztet. Megbízható. Biztosan megyek majd én is, de nem szeretném, ha azt binned, hogy a nyakára járok ellenőrizni. Úgyis el kell már intéznem a nagybevásárlást, talán elmegyek oda a lakótelepre, és onnan hazabozom a szükséges dolgokat. Apa sírjához is kinézek. Hogy vagytok? Itt szép az idő, de nagy a szárazság. Nagyon kellemesen érzem magam a házban, szokom az egyedüllétet, vagyis már megszoktam. Jelezz majd vissza, hogy vagy. Remélem, minden rendben.

Azon gondolkodom, mit is írtam neki és van-e értelme egyáltalán elküldeni. Hatnak rám azok a levelek, amelyeket olvastam? Remélem, válaszol, aztán majd kiderül. Elküldöm.

Kedves Péter!

Hogy vagy? Készülök a városba, találkozunk? Mária gondjaira bízom a lakást, már nem akarok neked ezzel gondot okozni. . . Kimegyek a temetőbe is. Csatlakozol? Öllelek.

Mennyire különböznek ezek a levelek. Tudom jól, de képtelen vagyok magam másképp kifejezni. Én már csak ilyen vagyok, mit csináljak? Az elkövetkező napok valamelyikére épp programról gondoskodtam magamnak.

A reggeli kávémat iszogatom a lakásom kedvenc szegletében, ahova már ilyen korán is besüt a nap. Száll a por, ideje lenne alaposan feltakarítani, de nincs kedvem. Az egybenyitott tér nagy hátránya, hogy sosincs egységes rend mindenütt. A panellakásban kitakarítottam a nappalit, és tudtam, másnap sort keritek a hálóra, utána jön a gyerekszoba, ám itt – a por csak úgy száll a nagy térben – nem elég csak felmosni. Kora reggel ez sem szegi a kedvem, meg vagyok róla győződve, hogy ez a legszebb és legjobb ház a világon. Ha egész nap kint lehetek, minek gyötörődjem a takarítással. Sarkig tárom az ablakot, talán kiviszi a port, vagy még több jön be kintről? Tudom, hogy holnap vagy holnapután neki kell kezdenem, de most nem fogom ezen törni a fejem. Nem hittem volna, hogy ennyire be fog szippantani ez a ház. A padlás, a kép, azok a levelek

– Edit sorsa beleszövődött a mindennapjaimba, nincs nap, hogy eszembe ne jutna. Néhanapján olyan érzésem támad, mintha nemcsak én laknék itt. Mióta tudomást szereztem a padláson lévő bőröndről, olyan, mintha Edit különös módon itt élne velem. Azt hittem, a magam és halottaim hallgatásával kitöltöm majd a házat. Ám egyszeriben erősebb lett Edit jelenléte. Tudom, hogy ez csak illúzió, tele a fejem egy ismeretlen nő sorsával. Kávézom és egy fecni hever előttem, amely még tegnap este akadt a kezembe. A leveles ládikóból esett ki, melyeket nagyjából időrendben rendeztek el. Készakarva hagytam az asztalon, nehezéket is tettem rá, egy szürke kőből készült elefántot.

Kedves Emma,

Ditát és Tibort is elvitték. A szomszédasszonyuktól tudom. Tibi azt hitte, az majd megmenti őket, ha a volt főnöke jól áll értük. Nem tudom, tényleg elbítte-e, hogy ez elég. Azt sem tudom, hogy az a főnök szól-e az érdekében, ki tudja! Drága Editkém ismerősökön keresztül tartotta velünk a kapcsolatot. Nem tudjuk, most hol lehetnek. Senki nem tud semmi biztosat. Azt beszéltek, egy kis magyarországi táborba vitték őket. Nagyon remélem, hogy van még némi remény. Nem adtak hírt magukról, nem tudunk róluk semmit. Nem bírok írni. Nem tudom, mikor jelentkezem legközelebb. Nem tudom, látjuk-e még egymást. Bízom benne. De imádkozni már nincs erőm. Nem is tudom már, hogyan kell...

Isten veled,
Lu

Akkor nem tévedtem, amikor a kezdetektől fogva úgy gondoltam Editre, mint aki már nincs az élők sorában. Elvégre még ha a háború ideje alatt nem vesztette volna az életét, már akkor is elég idős lenne. Megpróbálom kiszámolni... Ám egyszeriben teljesen mindegy. Hallgatom a csendet a házban, és azon gondolkodom, Edit szeretné-e, ha többet tudnék róla, vagy inkább bujkál előlem. Nem tudom megválaszolni a kérdést, nem tudom eldönteni, melyik a valószínűbb. Nem tudom megfejteni a képét. Lehetséges, hogy még életben van? Elképzelem az idős nőt, kifejező fekete szemekkel, őszén, vagy akár festett hajjal. Talán a világ másik felén élne. Halottként gondolok rá, mint a többi halottamra, akik olyan különösen hallgatnak, ha rájuk gondolok. Mintha itt lennének, de nem szólhatnak. Ám a maguk sajátos módján tudtomra adják a jelenlétüket. Mit is mondanának? Istenem, milyen kevés a szó. Már engem sem érdekel a beszéd és annak hallgatása, mások mit mondanak. Mi van, ha a talált levélfeccni ellenére csoda történt, és mégis életben maradt? A bőröndben lévő kép és a sok feljegyzés összefügg valahogy azzal, hogy menekülniük kellett? Talán kénytelenek voltak elbújni. Vagy Lu nem kapott megfelelő híreket? Reménykedem, hogy minden jóra fordult. A vég nyitott. Ennyi év után mi lenne a hepiend? Ha elmenekültek, akkor azt az utolsó pillanatban tették, és örültek, hogy életben maradtak. De ha nem sikerült a szökés, valaki talán elrejtette őket. Vagy csak a holmijukat. Kérdezősködnöm kellene. Elmenjek a községházára? De mit mondok? Hogy találtam a padláson egy bőröndöt és volt benne... Vagy be kellett volna szolgáltatnom, amit találtam? Kinek? Kinyitom a Zsol-tárok könyvét. Egykor így csináltam, bárhol felütöttem a Bibliát és olvastam. A hatodik fejezetnél nyílik ki és rápillantok: „Kegyelvezz, Uram, mert elcsüggedtem, gyógyíts meg, Uram, mert reszketnek tagjaim!”

Tennem kell valamit. Felvegyem a kapcsolatot az előző tulajdonossal? Hiszen megvan az e-mail címe. Írok neki és megvárom, mit válaszol.

Tisztelt Drbonec úr,

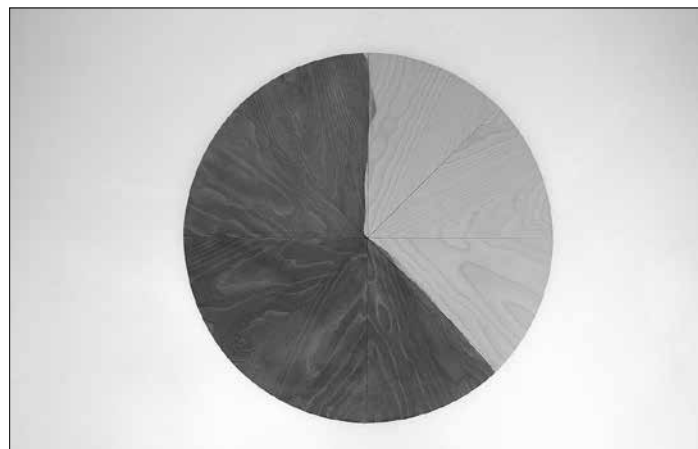
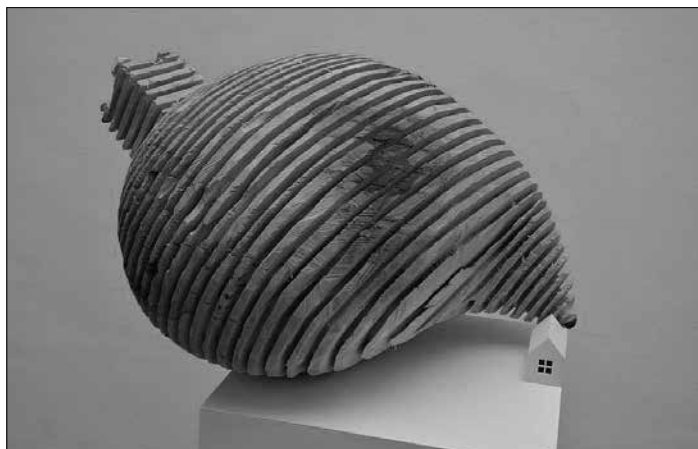
nagyon örülök, kedves mérnök úr, hogy megadtuk egymásnak az elérhetőségünket, így megírbatom Önnek ezt a levelet. Most már állandó jelleggel a házban élek, amelyet olyan nagyszerűen felújított. Nagyon jól érzem itt magam, és bálás szívvel gondolok Önre, bár csak futólag ismerjük egymást. De nem ezért írok. Átvizsgáltam a bázat a pincétől a padlásig, hogy jobban magaménak érezhessem ezt a terepet. Az igazat megvallva eddig nem is tudtam megfelelően kihasználni a ház adta összes lebetőséget, vagyis a pincéjét és a padlását. De idővel majd minden a helyére kerül. A pincében lévő rakodótér valóban ötletes, a hőmérséklet megfelelő az élelmiszerek tárolására is. De ismét csak eltérek a tárgytól...

A padláson találtam egy öreg bőröndöt. Kinyitottam, egy szép portrét találtam benne, mely egy ismeretlen nőt ábrázol. Szignózott festményről van szó, de nem ismerem a festőt, s eddig nem is nagyon kutakodtam, ki lehet. Ezért is írok Önnek: tudott a bőröndről és annak tartalmáról? Kicsit bühyén érzem magam, de otthagytam a házban valamit, ami nem az enyém, és én nem tudom, hogyan juttassam el a tengerentúlra. Túl bonyolult. Nem tudom, készül-e valamikor Szlovákiába, ha igen, kérem, tudassa. Megállhatna és megnézhethé ezt a képet. Nem tudom, mihez kezdjek vele. Nem az enyém, de sajnálom a bőröndben tartani. Talán speciális nedvességtartalomra és fényre van szükség abhoz, hogy ne károsodjon. A bőröndben találtam még naplókát és feljegyzéseket, valószínűleg a képen szereplő nőtől valók. Átfutottam és a keltezésből megállapítottam, hogy az arcképen szereplő asszony írta, közvetlenül a háború előtt és alatt. Aztán nyoma veszett. Talán valamelyik koncentrációs táborban veszítette el az életét. Meglehet, van olyan leszármazottja, aki megörülne annak a képnek és azoknak az írományoknak. Ha segítene ebben, nagyon bálás lennék. Ha az Öné, mindent megóvok, esetleg adjon tanácsot, hogyan védjem meg az állagát addig, míg el nem jön érte. Ha erre sor kerül, természetesen azonnal a rendelkezésére bocsátom.

Várom mielőbbi válaszát, üdvözléssel
Zita Kubalková

Nem hagy nyugton a dolog. Felmegyek a padlásra és Edit képét nézem. A sorsa másképp is alakulhatott volna. Talán lettek volna gyerekei. Talán nem. Vagy fiatal korában egy alattomos betegség következtében távozott volna az élők sorából. Az arcképét megőrzi a család, hogy emlékezzenek rá. Lehet, hogy olyan tevékenységbe kezd, amelyben idővel sok örömet talál. Más ismeretsegekre is szert tett volna, melyek nem feltétlenül családi jellegűek... De ez már csak találgatás. Valaki valahol erőszakkal véget vetett az életének. Talán már az az ismerős portréfestő sem tudta másodszor megörökíteni. Vagy mégis? Ő pedig elveszett a sorsok hatalmas tömegében, melyek évtizedek múltán olyan nehezen, megterhelően és rémisztően merülnek fel a halottak névtelen tömegéből. Lemásztam a padlásról, azon tanakodtam, behozzam-e a képet a házba. Aztán megszántam. Mintha mindenki eldobta volna. De aztán azt mondtam, nem esem a pillanatnyi hangulaton csapdájába. Elvégre ezt bármikor megtehetem.

(részlet egy regényből)
VALYI HORVÁTH ERIKA FORDÍTÁSA

Anyák

Haltovat'

A nap még gyenge volt, ebédig sem tudott megszáradni az éjjeli eső áztatta föld. Zuzana a nedves fűben térdelt. A kezében egy nyitott könyvet tartott, bár a halott férjéért mondott imát már kívülről tudta. Kisírt szemének tekintetét a friss földhányásra szegezte.

A német kommandatúra hosszas rábeszélés után sem engedélyezte a lelkesnek, hogy megszentelt földbe temesse el az orosz partizánt a temetőben. A falubeli legényeknek a hegy alatt kellett kiásniuk egy gödröt a fagyott földbe, pont ott, ahol a férfit lelőtték. A testet lepedőbe csavarták, és a durva deszkákból sebtében összetakolt koporsóba temették. De a lelkes így is megszentelte a sírt. Mindegy, hogy bolsevik vagy nemzetiszocialista, Isten előtt mindannyian egyenlők vagyunk, förmedt rá a tiltakozó gárdistára, aki felügyelte a temetést.

Amikor elvonult a front, Zuzana első gondolata az volt, hogy csináltat egy rendes sírkövet. Tudta, hogy az anyja egy fillért sem ad erre, így elhatározta, hogy az új nemzeti bizottsághoz fordul. Csak félt, nehogy át akarják viteni Alexejt a lenti temetőbe, vagy neadjisten egyenesen a Szovjetunióba. Ott a hegy lábánál közel lehetett hozzá. Minden nap meglátogathatta, néhanapján háromszor is. Az anyja persze dühös volt, félt, vajon mit gondolnak az emberek, hogy Zuzana ilyen nyíltan siratja bolsevik szeretőjét.

De Zuzának mindegy volt. Pár hét múlva úgyis mindenki láthatja majd, hogy gyermeket vár. A kis Alexejt. Biztosan fiú lesz. Alexej Alexejevics. Már egy ideje törte rajta a fejét, hogyan is jelentse be az anyjának.

Zuzana keresztet vetett. Épp be akarta csukni az imakönyvet, de ekkor tekintete a jobb oldal aljára esett, ahol az elhunyt szülőkért mondott ima állt. Eszébe jutott, hogy a gyermeke nevében imádkozzon annak apjáért. Egyik kezét a hasára tette, mintha össze akarna kapcsolódni a gyermekkel, a másikkal erősen megragadta a könyvet, mert a szél belekapott a könyv lapjaiba:

– Uram, ki megparancsoltad, hogy anyánkat és atyánkat tiszteljük, könyörülj az én atyám lelkén. . .

Amikor a domboldalon át visszatért a házhoz, észrevette, hogy a kertjükből három férfi tart felé. Két szovjet katona, a hideg márciusi napfényben ragyogott egyenruhájuk vörös váll-lapja, a harmadik milicista volt, falusiasan öltözött civil, ruháján vörös karszalag. Csak Alexejt ne akarják máshova vinni, futott át az agyán.

– Zuzana Lauková? – kérdezte a milicista, amikor a rét közepén összetalálkoztak.

– Igen, de hisz tudják – válaszolta Zuzana.

A férfi megvetően lebiggyesztette a száját:

– Valamit meg kell magyaráznia, jöjjön velünk.

A szovjet katonák nemigen foglalkoztak vele. Elöl mentek, és valamin nagyon jól mulattak.

– Alexej temetéséről van szó? – kérdezte Zuzana.

– Nem tudom – mondta a vörös karszalagos. – Lőcsén majd megmondják.

Hozza az iratait, meg valami ruhát, ha gondolja. Megint eshet.

Zuzana meggyorsította a lépteit, hogy beérje a katonákat. Minél többet meg akart ragadni dallamos orosz beszédükből, mely Alexejre emlékeztette.

Amikor a házhoz értek, az anyja már az udvaron állt.

– Mi folyik itt? – kérdezte.

– Nyicsevo – mosolygott az egyik katona, és legyintett.

– Tényleg semmi – nyugtatta meg az anyját Zuzana. – Ne izgassa fel magát, mamika.

– Valamit meg kell magyaráznia, jöjjön velünk – ismételte a milicista. Zuzanához fordult, és ellenségesen rádörrent:

– Lódulj befele az iratokért! Ancvaj!

A konyhában Zuzana kinyitotta az almáriumot, kivette belőle az igazolványát, és beledugta az imádságos könyvet.

– Azt az énekeskönyvet is hozni akarja? – lepte meg a milicista.

– Ha várakozni kell, legalább imádkozhatok – magyarázta Zuzana.

A férfi megvonta a vállát.

Zuzana belépett a szobába a vállkendőjéért. Az ajtó félig nyitva maradt, így hallotta, hogy az anyja azt kérdezi a férfitől, hogy most már az oroszokkal tart-e. A férfi azt válaszolta, hogy hiszen mindenki látta, mi történt a környékbéli falvakban, amikor elvonult a front. Az oroszok neki voltak vadulva, valakinek minden bátorságát összeszedve megálljt kellett parancsolni nekik. Zuzana anyja gúnyosan azt kérdezte, hogy előtte meg a németeknek parancsolta-e ugyanazt. A férfi ráfordult, hogy a saját érdekében tartsa a pófáját.

Zuzana arra gondolt, hogy talán mégsem kéne Lőcsén öreganyám módjára sétálgatnia kezében az imakönyvvel, ezért átöltözött az anyja sötétkék, elől rejtett zsebes ünneplő szoknyájába. Oda dugta be az imakönyvet.

A kiskapunál orosz autó állt. A katonák már bent ültek, Zuzanára vártak. Az anyja azonban szorosan magához ölelte még a lányát, magához szorította, mintha nem akarná elengedni. A milicistának végül ki kellett szállni az autóból, hogy durván szétválassza őket. Az anyja elsírta magát, és újból meg akarta ölelni a lányát, de a férfi félrelökte és rákiáltott:

– Nyughass már, te satrafa!

RANKOV, Pavol
Az idő távlatából
(Tóth Annamária ford.)
Kalligram, 2010

Szeptember elsején
(vagy máskor)
(Mészáros Tünde ford.)
Kalligram, 2011

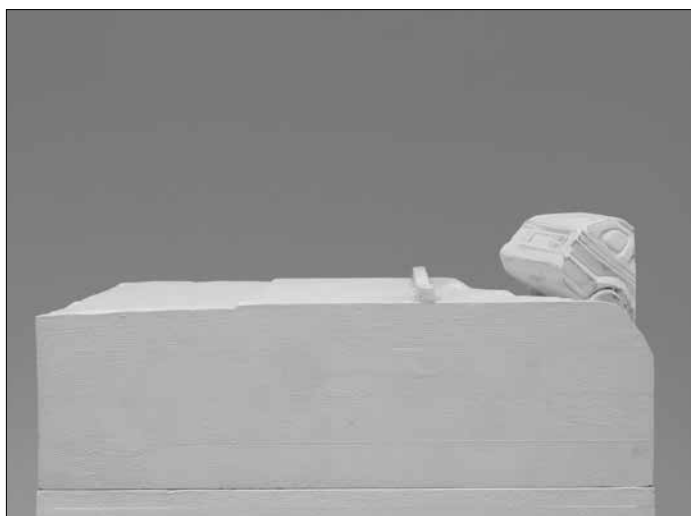
„Mi és ők / ők és mi”
Magyar Lettre
Internationale, 47

„Rövidhírek”
Magyar Lettre
Internationale, 57

„A mai szlovák prózáról”
Magyar Lettre
Internationale, 63

„Szeptember elsején történt”
Magyar Lettre
Internationale, 80

(Horváth Viktorral és Krzysztof Vargával)
„A zsolnai kerekasztal”
Magyar Lettre
Internationale, 87

Az orosz katonák szórakozott pillantást váltottak.
Zuzana beszállt az autóba, az pedig elindult.

Rubáska

Zuzana csak ritkán járt be a szülőfalujából Lócsére. A város újra és újra elvárta az ődon szépségével. Zálesná Poruba-i nyomorúságos élete éles kontrasztban állt a gyönyörű városi házakkal, melyek hatalmas kömlékeként emlékeztettek az elmúlt évszázadok lócsai polgárainak fényűző és dicső életére. Zuzana gyakran gondolt rá, hogy rossz korban született. A legjobb idők már elmúltak, csak ezek a szép épületek maradtak utánuk, csak hogy ma már nem laknak bennük hozzájuk méltó lelkes és büszke emberek.

A Belügyek Nemzeti Bizottságának városi parancsnoksága egy olyan házban volt, ahonnan egyenesen a hatalmas négyszögletes térre és a ferences klostorra nézett. Zuzana a második emeleten állt az ablak mellett, és a nyüzsgő teret figyelte. Szovjet katonák masíroztak erőteljesen, a helyiek viszont valamivel lassabban, mintegy óvatosabban jöttek-mentek. Háta mögött a folyosó csendes és kihalt volt, csak olykor-olykor vágott át rajta valaki egyik ajtótól a másikig. Már jó félórát várok itt, de senki sem vett róla tudomást. Talán elfelejtették, hogy ide vezették. A tisztnek, aki beszélni akart vele, talán el kellett mennie, fontosabb dolgok szólnak el, no de ő csak estig vár itt, aztán egyedül kell visszasétálnia az éjjel egészen Zálesná Porubáig.

Végül mégiscsak kinyílt az ajtó a folyosó végén. Egy civilbe öltözött nő jelent meg mögötte, és erősen rászólt:

– Zuzana Lajukova, igyite szudá! Bisztro!

– A nevem Lauková, Zuzana Lauková – javította ki a nőt, ahogy belépett mellette.

Egy nagy helyiségben találta magát, aminek nagyobb része tele volt zsúfolva összevissza dobált bútorokkal. Csak az ajtó mellett alakítottak ki egy ideiglenes irodát íróasztallal, vele szemben két székkal. Az asztal szélén lámpa, középen írógép, ami körül szétdobált papírok hevertek. Az ablak és az ajtó között egy kis vaskályha állt, rajta fahasábok. A helyiségben túl meleg volt.

A szovjet tisztviselő az asztal egyik végében foglalt helyet, intett neki, hogy üljön le vele szemben. Zuzana levette a kabátját, és a vállkendővel együtt a térdére fektette.

A tisztviselő megkérdezte, hogy ismerte-e Alexej Alexejevics Orlovot.

Zuzana arca egy pillanatra felragyogott:

– Igen, hisz... – akaratlan mozdulattal végigsimított a hasán – hiszen gyakran járt hozzánk.

– Gyakran? – vont fel a szemöldökét a tisztviselő kíváncsian.

– Gyakran. Ételért jött a faluba, és nálunk gyakorta megállt. A hegy alatt lakunk, az utolsó házban. Mindig tettem a hátizsákjába egy üveg lekvárt, vagy pár almát. Több nem jutott, szegények vagyunk... Ezenkívül nem akartam, hogy édesanyám valamit észrevegyen.

A tisztviselő megkérdezte, kinek mesélt Zuzana Alexej látogatásairól. Azt válaszolta, hogy erről senkinek nem beszélt. Sokan tudták, hogy Alexej jár a faluba, hiszen többen adtak neki élelmet, de azt valószínűleg senki nem tudta, hogy hozzá is be-jár. A tisztviselő bólintott, hogy érti. Aztán papírt fűzött az írógépbe, és gépelni kezdett. Időnként belepillantott az asztalon lévő iratokba. Úgy tűnt, nincs több kérdése.

– Alexej sírjáról gondoskodunk – mondta végül Zuzana.

A tisztviselő egy pillanatra felemelte a tekintetét a papírokból.

– Sírkövet állítunk, rajta a névvel... oroszul és szlovákul is, ahogy illik. Az a sír emléket állít a háború áldozatainak.

A tisztviselő bólintott.

– Kraszívaja igyēja.

Ismét a papírai fölé hajolt, folytatta az írást, majd felállt, és az ablakhoz lépett. Kinyitotta és kihajolt rajta.

– Zsenya, hozz egy rubáskát – kiabálta.

Egy perc múlva gépfegyveres katona lépett be a helyiségbe. A kezében egy régi, gyűrött flanelinget tartott. Az ajtónál maradt, mintha további utasításra várna.

A tisztviselő hosszan végigmérte Zuzánát. Aztán nyugodt, de határozott hangon azt kérdezte, hogy miért árulta el Alexejt. Zuzana nem értette, miről beszél. A tisztviselő ugyanolyan nyugodtan, mint az előbb, megismételte a kérdést. Zuzana végre felfogta, pupillája hirtelen kitágult, ajka akaratlanul szétnyílt. Halkan feljajdult, de nem szólt egy szót sem. Aztán a szívére tette a kezét, mintha esküre készülne, de sokáig nem tudott megszólalni.

– No... – sürgette a tisztviselő.

– Hogy... – dadogta Zuzana, – hogy én elárultam volna Alexejt? Én?

– Te – a tisztviselő hangja nyugodt maradt.

– Nem, én nem árultam el őt... Én szerettem Alexejt.

– Ah! – tördelte a kezét színpadiasan a tisztviselő. – Hát ő szerette Alexejt... Fasiszta ribanc!

A tisztviselő az asztalára mutatott, és azt mondta, hogy a Vörös Hadsegereg egy csomó német iratot szerzett meg. Épp feldolgozás alatt vannak. Gúnyosan elmosolyodott, és felvette az egyik papírt. Ezen itt például a fasiszták megjegyzik, hogy decemberben meglátogatta őket Zuzana Laukova, és az orosz banditák ellátási osztályának mozgásáról informálta őket. Zuzana a papír után kapott:

– Mutassa.

– Nyet! – vágott a tisztviselő ököllel az asztalra. – És most vedd le a blúzodat.

– Én nem adtam föl Alexejt, mutassa azt a papírt!

– Hallgass, és vedd le a blúzod!

– Én nem adtam föl Alexejt, mutassa azt a papírt! – kiabálta Zuzana még hangosabban.

Egyszer csak megérezte, hogy a katona hátba böki. Megfordult, és látta, hogy ráfogja a gépfegyverét.

– Én nem adtam föl Alexejt – igyekezett most neki magyarázni. – Érti? Én szerettem őt.

– Vedd le a blúzodat! – kiáltotta a katona, és iránymutatóképp összerántotta elől az egyenruháját.

Zuzana végre felfogta, hogy azt akarják, vegye le az ingét. A tisztviselő felé fordult, és lassan kibújt a blúzából. Az asztalra tette. Noha volt rajta kombiné, kezével eltakarta a mellét, mintha meztelen lenne.

– Öltözz – parancsolta a tisztviselő, és fejével intett a katonának.

Zuzana megfordult. A katona odaadta neki az inget, amit magával hozott. Zuzana erőltlenül nyúlt utána, és lassan belebújt. Érezte, hogy az ing meg van merevedve a beleszáradt férfi izzadságtól, de nem tiltakozott. Mit számít, hogy mi van rajta, ha egyszer ezek azt hiszik, hogy feladta Alexejt a németeknek? A váratlan vádtól minden ereje elszállt. Tompa tehetetlenség szállta meg lelkét-testét.

A tisztviselő közben magához intette a katonát, és valamit halkan magyarázott neki. Úgy tűnt, hogy az nem értett egyet vele. Zuzana próbált figyelni. A katona talán meggyőzte a tisztviselőt, hogy Zuzana ártatlan. Nála talán több megértésre találna.

De nem így volt. Zuzana megértette, hogy azok ketten azon vitatkoznak, hogy hova vigyék őt. A tisztviselő a megyei bíróság fogdája akarta küldeni, de a katona ellenvetette, hogy ott csupa férfival teli helyiség van csak. Jobb lenne a nőt elkülönítve tartani, egyenesen a parancsnokság épületébe zární. A pincében még két szabad helyiség van. A tisztviselő végül beleegyezett.

A katona intett Zuzánának, hogy előtte menjen. Az első emeletre vezette egy nyitott ajtajú szobába. Itt még nagyobb rendetlenség volt, mint odafent. A földön kabátok, ruhák, pulóverek, nadrágok, bocskorok, esernyők és nyitott bőröndök hevertek szanaszét. Zuzana sejtette, hogy az az ing is, ami most rajta van, pár perce még itt lehetett valahol.

A szoba közepén egy idősebb kövér nő ült egyenruhában. Amikor a katona Zuzánával belépett, a nő unottan pillantott rájuk.

– Személyi ellenőrzés – magyarázta a katona.

A nő kelletlenül felállt. Elvette Zuzánától a vállkendőt, és a székre tette. Ezután megtapogatta a hóna alatt. Hatalmas keze lassan lejjebb siklott. A derekánál matatott egy kicsit, kivette az imakönyvet, és a földre dobta. Aztán a szoknyájából kihúzta a gumit. Méretes mutatóujját még a kapucijába is bedugta fölülről. Végül a katonához fordult, jelezve, hogy minden rendben. Az intett Zuzánának, hogy vegye fel a vállkendőt a székről, és menjen ki. Amikor Zuzana az imakönyvért nyúlt, megint ráfogta a fegyvert. Aztán még morgott valamit, és leengedte a gépfegyver csövét.

(regényrészlet)

TÓTH ANNAMÁRIA FORDÍTÁSA

Elhurcoltak

Ha választ akarunk találni arra a kérdésre, miért érintette a szovjet civilizációs támadás olyan fájdalmasan az egykori Csehszlovákia polgárait, szét kell terítenünk az asztalon a világ térképét Vlagyivosztoktól Lisszabonig. Önmagában a térkép természetesen nem lesz elég. Számos forrás: archívum, szakkönyv, szépirodalom, film, személyes vallomás, napló, feljegyzés egészítheti ki, és segítségünkre lehetnek különféle emberi sorsok: a politikusoktól és legkülönbébb követőiktől kezdve a tisztességes és elkötelezett értelmiségieken, naiv embereken át a karrieristákig, egoistákig és bűnözőkig, egészen a valódi gonosztevőkig. Mi több, térképünk kiegészítéséhez lehet, hogy fel kell támasztani a holtakat, megfiatalítani az öregeket és magatehetetleneket, befűteni a gőzmozdonyokat, leporolni a régi újságokat és feleleveníteni az egykori propagandát. Irodalmi térképünk csak rövid időre elevenedik meg, valódi életét és ifjúságát senkinek sem adja vissza. Segíthet azonban rekonstruálni egy kolosszális gaztett, az úgynevezett kommunizmus egy apró részletét.

A gonosztevő gonoszítottat követ el. Ez nem valami nagy bölcsesség, viszont a gyakorlat hi-telesíti. Azok a gonosztevők, akik tizenhétben, Oroszországban magukhoz ragadták a hatalmat, csak a saját jellemüknek megfelelő eszközökkel: brutálisan és erőszakosan tudták azt megtartani. A vörös októberi fordulatot követő hónapok káoszát a Ruszko pocsasz revolúcije című esszé-riportban írja le a szerző. Ezt írja a forradalom utáni káoszról és erőszakról: „A bolsevikok uralmának legkatasztrofálisabb hatása a közrend felbomlásában mutatkozik meg... mindenhol anarchia uralkodik, amivel a csöcselék visszaél. Rablók támadják meg a szánon és automobilon közlekedő polgárokat, még a forgalmas negyedekben is, áldozataikat halálosan megfenyegetve megfosztják ruhájuktól és félmeztelenül ott hagyják őket a hóban. Pétervár lakossága már hozzászokott az utcai lövöldözéshez, ha lőnek, senki sem tesz semmit. A borozók és italboltok fosztogatása alkohollikvidálás címen a kormány utasítására, a Vörös Hadsereg asszisztenciája mellett folyik. A részeg bandák azután úgy fejezik be az ünneplést, hogy az emberek közé lőnek. Szevasztopolban borzalmas jelenetek játszódnak le, amikor a bolsevik ten-gereszek pogromot indítottak saját tisztjeik ellen. Vagyonfoglaláskor sok helyen a nagybirtokos feleségével és gyerekeivel együtt bent égett a házában. A kormány ugyan formálisan megszüntette a halálbüntetést, de tétlenül nézi a burzsoázia és a forradalom ellenzőinek üldözését. Eltörlik az örökösödési jogot, az örökségi hányad állami tulajdonba kerül. A bolsevik bíróságnak semmi köze a joghoz.

Rendes bíróság helyett forradalmi bíróságot vezet-tek be, amely minden törvényes alap nélkül hozott ítéletet, a bírók válogatás nélkül, saját kényükre, kedvükre ítéleztek. A tárgyalótermekben jelene-tek játszódnak le, a nézők megpróbálták tiltakozni a vádlottal vagy a bírósággal szemben. Ha egy banda nem ért egyet a mértékletes ítélettel, ön-kényesen megváltoztatja, és a legvadabb lincselés közepette felakasztja az áldozatot...”

Az „oroszszerzői olasz szocialista küldöttség” tagjai, Noffri és Pozzani viszonylag részletesen leírták az orosz társadalom állapotát közvetlenül a forradalom után, és megfogalmazták azt a gondolatot, hogy Oroszország nem szocialista, ellen-kezőleg, eltávolodott a szocializmustól. Élesen kri-tizálják az általános agressziót, érezhető kétked-sük Oroszország további civilizációs előrehaladá-sával kapcsolatban. „Görcsök és fájdalmak között éhez és nyomorgó tömeg fölé kerekedtek a gyen-ge alattvalók, a cselszövők és érzéketlenek, és ki-váltásos vezetői pozícióba kerültek. Oroszország-nak ezért, mielőtt még saját törvényeit diktálná és dogmáit másokra kényszerítené, olyan népek tapasztalataiból kellene tanulnia, amelyeknek pol-gári fejlődése előrébb tart, mint a szocializmus,” összegezték végezetül megfigyeléseiket a forrada-lom utáni Oroszországról.

Ami az agressziót illeti, végső soron a forrada-lom atyja, maga Lenin is szította, tehát a követke-ző időszak kegyetlensége csupán a durva erőszak intézményesítésének következménye. Wally Zep-ler német szocialista azt írta Leninről, hogy „nem tisztelte lelkében az emberéletet, az emberiséget működő gépezetnek tartotta. A népet saját kísér-letének tárgyává tette. Emberek és egész társadal-mi rétegek megfontolás nélküli, szisztematikus meggyilkolása, mind Lenin egyetértésével és pa-rancsára történt.”

Lenin rendszerének másik pontos megfo-galmazója az orosz filozófus, Nyikolaj Bergyajev. Emigrációja idején, 1928-ban írta, hogy a szov-jet társadalom egyáltalán nem proletárdiktatúra, hanem a proletariátus fölött uralkodó új osztály diktatúrája. Mai ismereteink felől nézve ezt úgy pontosíthatjuk, ez a diktatúra fölött állt minden-kinek, még a hatalom saját végrehajtóinak is. Bi-zonyítja ezt az a tény, hogy a sztálini tisztogatások idején, sőt a relatíve nyugodtabb időszakokban is, még magasrangú pártfunkcionáriusok sem lehet-tek a legkevésbé sem biztosak az életükben.

A kommunista munkatáborok létrejötte kolosz-szális intézményesített erőszakként értelmezhető, mint a forradalmi erőszaknak az állam által prog-ramozott, irányított és szervezett folytatása ma-gasabb szinten. Az államterroret, a gyilkosságokat,

tolvajlásokat, lopásokat és rablásokat mind el kel-lött tüntetni a városok utcáiról, a lakosság szeme elől. Elrejtteni, titkolni, elhallgatni és azt a látsza-tot kelteni, mintha nem is létezett volna barbárság, sem a forradalom alatt, sem azután. A jelszó sze-rint csak az van, amiről hivatalosan beszélnek és hivatalosan írnak.

A kommunista munkatáborokról sokat írtak, nincs értelme megismételni azt, amit már más könyvek és szerzők átadtak, méghozzá személyes tapasztalataik alapján. A saját lakosság kiéhezteté-séről, ellenséges árulóra nyilvánításáról szóló hí-reket túlélő szökevények hozták. A szovjet börtö-nökben és koncentrációs táborokban uralkodó vi-szonyok leírása lényegében nem hatott az európai baloldali gondolkodókra, és nem mozgatta meg különösebben a közvéleményt sem.

Még a harmincas években a Szolonyevics-test-véreknek sikerült megszökniük a talán legkegyet-lenebb szovjet lágerből, a Szolovec-szigetről. Elju-tottak Finnországba és tovább, nyugatra, és köny-veikben megírták a szoloveci lágerekben folyó kegyetlenkedéseket. A leírt borzalmak olyan el-képzelhetetlenek voltak a művelt nyugati társada-lom számára, hogy rágalmazásnak tündek inkább, mintsem a szovjet hétköznapi valóságának. Így történhetett, hogy az európai baloldali értelmi-ségiek egy része lelkesen írt a korábbi patyom-kin-képekről megismert szovjet valóságról. Gon-doljunk csak Louis Aragonra, Romain Rolland-ra G. B. Show-ra, Herbert Wells-re vagy Emil Lustigra. A gyönyörű utópiába azonban egy kis titkos ürm is vegyül. Romain Rolland hosszú évek után köz-zétett naplójában a kommunista társadalom cso-dálóját elszomorítják titkos tapasztalatai a Szov-jetunióról, fájdalom és keserűség vesz rajta erőt, de elnyomja magában, nem ír róla. Naplóját azért nem engedte 1985 előtt publikálni, nehogy ko-molytalannak tartsák a kommunizmus gondolatát. Aggodalma a gonosztevőkért valóban megható.

Egy másik franciát is elbűvölt az új társadalmi rend. A Komintern francia funkcionáriusa, a kom-munizmus ügyéért harcoló Jacques Rossi a Szov-jetunió politikájába vetett hitéből csak a sarkkö-rön túli lágerban gyógyult ki. Hogy mi a kommu-nizmus gyakorlata, azt a saját bőrén tapasztalta meg húszévnnyi kényszerű ott tartózkodása idején, a Szovjetunió különféle lágereiben.

Érthető módon a „jobb társadalmi rendért” harcoló hazai intellektüeljeink sem maradtak alul. A szlovák kommunista költő, eredeti foglalkozása szerint jogász, Ján Poničan is ellátogatott a Szov-jetunióba a baloldali csehszlovák írók delegáció-jával még a harmincas években, sőt kirándulni is elvitték egy munkatáborba. Semmit sem hozott

onnan magával, és a szovjet valóság iránti csodálatával az elvakultak nagylétszámú csoportjához tartozott, akik „látták ugyan, de nem hittek a szemüknek”.

A kommunista rendszer gaztetteinek felfogása csak lassan változott meg, az áttörést Alekszandr Solzsenyicin memoárja, a „Gulag-szigetcsoporthoz” hozta meg. A könyv nem csupán bejárta a világot, hanem tökéletesen le is leplezte a totalitárius társadalom praktikáit, megnevezte forrásait, céljait és irányulását. Miért tartott ennyi évig felébredni a totalitárius kommunista társadalom megfigyelése és elítélése után? Solzsenyicin művének sikerét irodalmon kívüli összefüggésekben is meg kell vizsgálni. Pontosan ő az ugyanis, aki igazolja a közismert tényt, hogy sorsunkat nem elég

megszenvadni, megérteni, megnevezni a problémát, és akár egy egyszerű könyvet írni belőle. Mindez kevés. Ahhoz, hogy a könyv teljesítse célját, hogy változtasson a világ, de legalább is néhány tucat ember szemléletén, ahhoz az embernek ki kell adnia saját magát, saját életét is – kiadnia, feltennie a totális önkény szerencsejátékán. Solzsenyicin mérhetetlen bátorságot mutatott, és nyert ezen a szerencsejátékon, bizonyára azért, mert olyan erősen hitt az igazságban, és bizonyára azért is, mert a GULAG százezernyi foglyának hullahegyeit egyszerűen nem lehetett már nem észrevenni.

Megjegyzendő, hogy a kommunizmus, mint minden totalitárius rezsim, egy óriási börtönmatrjoska. A legnagyobb lágerben, amit tankok

és repülőök őriznek, benne rejlik egy másik, szögesdrótkerítéssel körülvéve, abban egy még kisebb, és abban is egy még kisebb, és így tovább, egészen az egyes emberig, aki pedig a legvégén önmagába zárul.

A gaztett vezérkara, az eltorzított törvényesség, az állami terror, más szóval a hétköznapi gyakorlat, kitermelte az apatikus ember tökéletes modelljét. Apátiája védi meg önmagát, saját tetteitől. Ebben a társadalomban az egyéni lázadás eleve pusztulásra van ítélve.

BALÁZS ANDREA FORDÍTÁSA

PETER JUŠČÁK

...a nezabudni na labute! ... és ne feledd a hattyúkat!

A vagonban a legidősebb egy magas, előkelő, feketehajú lengyel nő volt. Körülötte minden, a tekintete, a mozgása, a taglejtései, a beszéde a nemesi méltóság különös és megközelíthetetlen atmoszféráját árasztotta magából. Magasból tekintett le a szerencsétlen arcokra, a nők zavart beszédét alig észrevehető gúnyos mosollyal hallgatta, nem vett részt a vitákban, nem is keveredett közéjük. Ült a maga deszkáján, hallgatagon bámulta a szemben lévő deszkafalat, és közönyösen hallgatta kétségbeesett találgatásaikat. Órákkal később, amikor a nőket már kimerítették a meddő elmélkedések, lakonikusan megjegyezte:

– Hiábavaló fecsegés. Biztosan Szibériába visznek minket.

Csönd lett, és nyomban utána mintha verebek közé lóttek volna. Először a lengyel nők csődültek oda köré és kérdésekkel ostromolták, honnan tudja ezt, miből következtette ezt ki, miért is vinnék őket Szibériába? Mi ez az esztelenség?

Nyugtalanok lettek a szlovákiai nők is, megértették, min civakodnak, és fordítottak a magyaroknak, németeknek, románoknak. A vagonban bábeli zűrzavar és kiáltozás támadt, a nők egymást túlkiabálva veszekedtek, a sarokból sírás hallatszott. A lengyel nő hallgatott, többet nem óhajtott nyilatkozni. Tinda, aki jól értett németül és lengyelül is, feldühödött. Megragadta a túl okos nemesasszonyt kabátja gallérjánál fogva, és előre-hátra rángatta, cibálta a gallért, közben felváltva kiabált németül és lengyelül:

– Honnan tudod?! Ki mondta ezt neked?

A megtámadott hölgy nem próbált meg védekezni. Hagyta, hogy úgy ráncigálják, mintha vándorlásuknak ő lenne az igazi okozója, és megvárta, míg támadója lenyugszik. A többiek beavatkoztak és a kasub nőt elvonszolták a sarokba, hogy félreeső helyen tombolja ki magát. Még egy ideig dobogott a lábaival, ütötte ököllal a deszkafalat és siránkozott, nem megyek, nem megyek, nem megyek... a többi utas pedig nyugtatgatta és csitítgatta. Le is nyugodott, de már késő volt, a nyugtalanság már szabadjára volt eresztve, megtelepedett a nők között, és az ismeretlen vidéken velük együtt vándorolt. Egy karcsú, magyar nő, akinek hosszú fehér sál volt a nyakában, megpróbálta az elromlott viszonyokat rendbe hozni. Danutára mutatott és kérte:

– Mondja meg neki valaki lengyelül, hogy bocsásson meg ennek az örült német nőnek!

Irena vállalta ezt magára, lefordította a kérését, és a fehér sálas magyar nőnek egyre nagyobb lett a becsülete.

– Miféle megbocsátás – felelte a megsértett lengyel nő. – Már el is felejtettem...

Katalin megörült. Tett néhány tánclépést, kezével intett, mint egy balett-táncosnő, s ezzel váratlan könnyedséget vitt a nők közé. A vagon homályában jobb irányba kezdett elmozdulni valami.

– Ez mind csak színjáték! – jelentette ki. – Nem szabad elhinnetek, hogy minden, ami történik, tényleg valóságos. Nem az. És minden játék véget ér egyszer!

A megtámadott dáma megigazgatta kócos haját és szomorúan elmosolyodott:

– Igen, ez színjáték...

A magyar nő Irena mellé ült, átkarolta a vállát, mint egy jó barátnő, és örült, hogy van itt valaki, aki tud magyarul.

Csak színjáték minden, őrajta a kabát alatt színházi kosztüm van, krém-színű blúz és fekete bő szoknya, a játék folytatódik. Nem érti ezt a darabot, de az előfordul, hogy a színész nem érti saját szerepét, előfordul, hogy végigfutja színészi pályáját, meghajol a közönség előtt és nem tudja, hogy a megírt szerep minden mélységét sikerült-e érintenie. Sőt, olyan darabok is vannak, amelyekben hemzsegnek a különleges fordulatok, és évek telnek el, mire a nézők és a színészek előtt is feltárul a cselekmény minden rejtett zuga.

Irena feküdt, Katalin pedig mellette ült, simogatta a haját és arról mesélt, hogyan vezette őt a színház ebbe az átkozott vonatba. Milyen ártatlanul kezdődött minden. A miskolci színház előtt május végén megállt egy kocsi, s egy kedélyes öregúr lépett be nemcsak az épületbe, hanem a színész- és táncosnő Katalinnak az életébe is. Már az ajtóban harsányan éltette a művészeket, a színházat, a művészetet, az előadás után pedig nagy lakomát rendezett. Cigányokat hívatott, meghívta a megmaradt városi előkelőséget, akik még nem menekültek el a front elől, és hagyta, hogy körülugrálják a fiatal színésznőket. Állítólag az oroszok már a kapuk előtt voltak, de a színházi mulatozás ennek ellenére következő nap is folytatódott. A cigányzenét jó volt hallgatni, jó volt táncolni rá és sírni rajta, és a mecénás énekelt, táncba vitte a színésznőket, szórakozott, s egy kicsit sírdogált is. A borral természetesen nem takarékoskodtak. Isten verte család, kiáltotta, és a cigányok homlokára bankókat ragasztott, a színésznőket pedig összehajtogatva szurkálta be a dekoltázsukba. Így ünnepelte méltatlan családjá fölötti győzelmét, akik türelmetlenül várták Kassán a halálát. Mikor már nem bírták kivárni, az ideges örökösök úgy döntöttek, hogy felgyorsítják legalább a vagyon áramlását. Mikor István nagypapa megtudta, hogy unokaöccsei egy híres szállodától akarják megfosztani őt, gyorsan meghíúsította szemtelen terveiket, és a szállodát váratlanul nevetséges összegért eladta! Hirtelen úgy érezte, hogy a halált, amit annyira

hívogattak, elrúgta magától, és valami rendkívül nagy tehertől szabadult meg. Felszállt egy bricskára, és máris a színházban volt a pénzzel együtt, csak pár percre nyire a gonosz családtól, de mérföldekre becstelen szándékaiktól.

A vidám öreg megtalálta elveszett méltóságát, s mellette egy újfajta öntudat is kezdett éledni benne. Már úgy érezte magát, mint egy tábornok a katonái között, és kiadott egy rendkívül szerencsétlen parancsot. Bármiféle hátsó szándék nélkül megparancsolta, hogy a színházi kelléktárból hozzák neki ide a szállodai alkalmazott egyenruháját.

– Kedveseim, pikoló-egyenruhában kezdtem, s most ahhoz tértem vissza! – jelentette ki pohárral a kezében, s már reggeltől újabb pohárköszöntőkre adott ki katonai parancsokat.

Még alig pirkadt, amikor felszállt a bricskára két színésznővel, Katalinnal és Zsuzsával, meg egy újabb hordó borral. A cigányzenekarnak másik kocsit rendelt, és nagy zenebonával indultak útnak. A reggel kellemetlen volt és hideg, az ügető lovakból pára szállt fel, körülöttük vidámság és pajkosság mindenütt. Irány Tokaj, adta ki a parancsot István. A mulatozók közül senki sem látott okot az óvatosságra, talán ezért indultak éppen ebbe az irányba, éppen az ellenkezőbe, mint ami hasznukra lett volna.

Alighogy kiértek a városból, orosz járőrök állították meg őket. A remény, hogy a vidéki utakon átsurrannak majd, szertefoszlott, a dühös katonák pedig a szilaj társaság iránt egyáltalán nem voltak megértéssel. Először a bort vették el tőlük, s mikor megállapították, hogy igazi, újabb katonák tűntek fel. Erővel lerángálták a bricskáról mindkét színésznőt, s a helyzet kezdett veszélyes lenni. Az őrző katonák elől az utolsó percben mentette meg őket az orosz parancsnok. Géppisztolyával a nyugdíjas szállodatulajdonos egyenruhájára mutatott és valamit ordított. A megrettent mongolok akarva-akaratlan elengedték a két nőt és a magyar hadsereg szállodai egyenruhát öltött tábornokára, Istvánra vetették magukat. A cigányokat hazazavarták, az ijedt Katalint pedig Zsuzsával együtt felrakták egy teherautóra az összezavarodott István mellé. Csak egy nagy félreértésről van szó, vigasztalták magukat, a tévedés tisztázódik, s őket is hazaengedik, mint a cigányokat a hegedűkkel. A vidék hajnali ködbe burkolózott, a nap szépnek ígérkezett. Emberek, katonák, lovak, katonai teherautók, vezényszavak, foglyok, úgy tűnt, mintha úgy mozognának ebben a kora reggeli fronti életben, akár egy rossz álomban. Bezárták őket egy kocsmába. A zsinóros egyenruhás, újdonsült tábornok megpróbálta elmagyarázni, hogy ruházata a szállodai küldönc kosztümje a szindarabokban, semmi köze a hadsereghez és a harci feladatokhoz. Csak hogy senki nem értette, mit mond, az orosz felderítők pedig nehezen szabadultak attól a képzettől, hogy egy magas rangú tábornokot ejtettek foglyul. A különleges zsákmányt elvezették egy helyiségbe, amely tele volt további foglyokkal. És Katalin? A tábornokot úgy látta utoljára, amint éppen egy teherautó vezetőfülkéjébe taszigálták be. Zsuzsát még aznap este elvitték, ki tudja, hová. Sokáig remélte, hogy a színjáték, mely váratlanul kaotikussá vált, félbeszakad, s a főszereplőket kiengedik a színpadról az öltözőbe. Ehelyett hosszú hónapokon át érthetetlen kérdésekkel gyötörték kémnői karrierjével kapcsolatban, végül pedig elítélték. Fél évvel később már egy vonat vitte, ki tudja, hová, míg ez az idős lengyel nő hanyagul oda nem vetette, hogy biztosan Szibériába viszik őket.

Irena tehetetlenül feküdt a vagonban a priccsen, és kétségbeesett szemrehányásokkal illette magát macacssága miatt. A disznószemű orosz vizsgálótiszt győzelemittas arcot vágott és egyúttal egy kissé titokzatosat is. Dohányzott, a szájából füstgomolyagokat eregetett, melyek úgy keringtek ívelő homloka körül, mint vészjósló kígyók, hozzádörgölöztek sötét, sörtés hajához. Nyugodt hangon beszélt, és rendíthetetlenül meg volt győződve a nő bűnösségéről. A bizonyítékok, állította, egyértelműen ellene vallanak. Először is, átlépte

a frontvonalat Liptószentmiklós és Poprád között. Miért, kinek a segítségével? A magyarázatot, hogy a lánya kórházban fekszik, és a frontvonalon átkelve őt akarta meglátogatni, teljesen nevetségesnek találta. A nő pocakja sem nyomasztotta túlságosan, ellenkezőleg, rámutatott az ujjával és felsóhajtott:

– Ez meg itt csak egy figyelemelterelő manőver.

Irenának úgy tűnt, mintha egy másik bolygón találta volna magát, nem érzett semmit, nem hitt a saját füleinek, és ennyi érzéketlenségtől szédülni kezdett a feje. Na és a bizonyítékok?

A szigorú vizsgálótiszt csizmájával belerúgott az ajtóba és egy fiatal katonára behozta Hitler képét. Nézte a vezér dühödő arcát, vizsgálta a képet és a képkeretet, nem arról a képről van-e véletlenül szó, amit ő maga vitt fel a padlásra. Ezt nem lehetett egyértelműen megmondani, hiszen a politikusok hasonló képeit bármelyik papírboltban be lehetett szerezni, ott voltak ki-függesztve minden hivatalban és néhány családnál is. A vizsgálótiszt elvigyorgott és megerősítette, hogy a képet az ő házukban találták. Egyéb bizonyítékokra nincs szükség. És még valami: Irena Kalaschová, aki német származású, szlovákul és németül is beszél, ért továbbá magyarul, lengyelül, és amint látjuk, oroszul is. A vizsgálóbizottság előtt tehát minden világos. A végső szót pedig a rendkívüli tanács mondja ki.

Kémnő a saját házában? Forgott vele a világ. Kezdte megérteni, hogy mi is történik valójában.

Az egyik állomáson egész éjjel és egész rákövetkező nap álltak. Reggel a vonat továbbindult és megíúsította a visszatérés további reményét. Hamarosan szülni fog. Mi lesz a gyerekkel? S mi lesz vele? Eszébe jutott a kis imádságoskönyv, csak az maradt egész mostanáig nála. Kitép egy oldalt, ráírja a címét és egy kérést, hogy juttassák el az adott címre az üzenetét. Ha esetleg valaki megtalálná a levélkét és elküldené... A medzei, fiatalka Sorgerovának volt ceruzája, sőt, még kisollója is. Irena az ujját a szájához emelve intette őt hallgatásra, majd elvonult a saját priccsére. Kinyitotta az imádságos könyvet, és egy üres lapra ráírta:

Küldjék a következő címre: Johann Kalasch, Karai Jakub utca 3, Kézmárk, Szlovákia. Vonattal visznek minket Oroszországba. Irena Kalaschová.

Kitépte a lapot és a levélkét átdugta a résen. Sose lehet tudni, adná Isten, hogy valaki a sínek mellett járva megtalálja. Sorgerová kért egy másik üres lapot, azt, amelyik a végén van, súgta. Irena nem habozott és egy kis idő múlva már úton is volt a következő üzenet a vonatból Medzevbe. Kezdeményezésük azonban nem maradhatott titokban a vagonban. A nők körülfigyelték Irenát, húzkodták a kezét, kérelték, papírt és ceruzát követeltek, ők is akarnak üzenetet küldeni, nekik is otthon van a férjük és a gyerekeik. A könyvecske kicsi volt, kézításkába való, több üres lapja nem volt, és Irenának nem volt kedve újabb lapokat kitépni. A könyvet a keresztanyjától kapta valamikor régen, rögtön meg is áldatta a tiszteletessel, gondolom, mindenki számára világos, hogy nem szabad kitépni a lapjait.

A bielski Anna és Maryla lerázhatatlanok voltak, átkarolták Irenát, hallgatnak ide, otthon maradt a férjük a gyerekekkel, senki nem tudja, hova letűntünk, hogy adhatunk hírt magunkról? A feszültség és elégedetlenség lármája töltötte be a vagonot, a nők ott tolokodtak körülötte, egyik a másikat túlkibálva, míg Irena rosszul nem lett. Jelentkezett a gyermek, kopp-kopp, és hányingere lett. Ez annak a jele, hogy valamit nem tesz jól. További lapok kitépését megtagadta, és a könyvecskét a kabátja alá rejtette. Mi van, ha épp a könyvecske miatt fogja rosszabbul érezni magát, mi van, ha a gyerekkel történik valami? Ki fog neki segíteni?

Az ingerült nők nem éreztek Irena könyvecskéje iránt semmilyen tiszteletet, ellenkezőleg, az üzenetek kiküldése fontosabb volt számukra minden imádságnál. Egymást túlkibálva veszekedtek, és az egész transzport súlyát

Polgár Anikó

Orpheusz galériája IV. (Kómosz és kísérete)

*A kép elmosódó, sötét. Éjszakai jelenet,
egy bulizó társaság. Kómosz a bal sarokban áll,
részeg pillája elnebezült, baljából a lándzsa
csúszik kifelé, jobbjaiban a fáklya már-már
a combjához ér. Fiatalka, majdhogynem gyerek.
A zsenge fűtetest megvilágítja a fény,
csak a lecsüngő fej, az arc marad sötétben,
bíszen a fáklya lángja lefelé mutat.
Kísérete, a képet kitöltő vidám csapat
is arctalan: csak a lábukat látni, s a táncba ránduló
felsőtesteket. A nőkön férfiszandál,
női cicoma a férfiakon. Szőrös bőrön
itt-ott felvillanó ékszer, egy-egy kecsesen
mozduló, izmos férfiláb. Kigyózó karok,
tekeredő végtagok: ilyenkor mindent szabad,
kijfordulhatnak önmagukból.
A kép kis bóján mutatja még a bangot is:
a csörgődob szinte csörren, s a két egymás felé
fordított tenyér már-már tapsba ér.
Érződik szinte még az összetaposott korszorúknak,
a földre kilocsant bornak is az illata.
A bangulat mámoros, de bágyadt,
már nem oly vadul tomboló.
A báltérben összefonódott ifjú pár,
az ő ajtajuknál öröködik Kómosz.
Körvonalai elmosódtak, az egymáshoz dörgölődő,
villódzó színekben mégis ott lüktet a bév,
szinte megmozdul a kép is általuk.*

Eurüdiké az ablakban

*Eurüdiké kibajol az ablakon,
lenéz a kastélyudvarba.
Lebbenti a függönyt és visszaereszti,
egyszerre van fönt és lent,
a történetben és azon kívül is.
A szoba sötétjébe hozzászokott a szeme,
tudja, hogy a kiságyban a gyerekek
szuszog, forgolódik, lerúgja a takarót.
Ebből a szögblől nézve összemosódik
a kastély előtti színpad és a buszmegálló,
a lenti Eurüdiké és az itteni,
a száraz, súlyos vásznak
és az esőáztatta, átlátszó köpenyek.
A színpadon délcegebbnek tűnik Orpheusz,
zibálása nem ballasztzik ide,
csak éteri hangjának foszlányai.
Nem látszódnak a lenyírtalan szőrszálak
az orrlukában, sem a kerekre rágott körmei.
Milyen sóváran nézi azt az ottani,
azt a lenti Eurüdikét!
Mi ehhez képest a visongó gyerekek,
a szétdobált játékok fölött, a felesége válla
fölött átsikló, itthoni tekintete?
Orpheusz pózol, és ez jól áll neki.
Eurüdiké elégedetten mosolyog.
Aztán felsír a gyerekek, s hangja elnyomja
a visszaeresztett függöny mögötti
fenséges zenét. Kisvártatva megindul a lift,
benne pityókásan dalolászó,
a szállásukra visszazsálingózó énekesek.*

váratlanul Irena vállára helyezték. Mintha éppen ő lehetne a megváltójuk. De hogyan? A vonat időközben egy ritkás erdőcskébe ért be, a vagonban sötét lett, és minden kilométerrel csökkent annak a reménye, hogy a sínek mellett valaki megtalálja a levélkét. A kérések egyre fokozódtak, majd követelőző és tolatkodó hangnembe kezdtek átmenni. Az Irenát nyaggató nők azt állították, hogy imádkozni könyv nélkül is lehet, s állítólag vannak az imák közt fontosak, de kevésbé fontosak is. Például a könyörgés a jó termésért, minek nekünk a könyörgés a jó termésért? Vagy a tűz elleni ima, hát van itt valami tűz? Vagy a részegség ellen, hát ez nevetséges. A családunkért, a férjünkért, a gyerekeinkért kell imádkoznunk, s azért, hogy egészségesek legyünk, és minél hamarabb hazatérjünk. Hagyd meg ezeket az imákat, a többi, kevésbé fontos pedig segítsen rajtunk most.

Katalin odament Irenához, odahajolt hozzá, és megpróbálta túlharsogni a síneken zakatoló kerekeket.

– Miről tanakodtok itt? Segíts nekem is. Én miskolci vagyok, ki olvasná el itt magyarul a levélkémet? Írd meg nekem szlovákul vagy lengyelül.

A lengyel nemesasszony, Danuta letelepedett a priccsére. Nem tűnt úgy, mintha a kasub nő támadása kirázta volna belőle az öntudatot, s arcán megint fölünyes mosoly volt. Az imádságoskönyv lapjaiért folyó vitába gunyos hangnemben avatkozott be.

– Az imádságok nem segítenek nektek. De talán a papír igen, spóroljatok vele.

A cinikus megjegyzés fájdalmat okozott Irenának és elsírta magát. Hogy lehet ez a nő ennyire gonosz? Megtörölgette szemeit és körbejárta tekintetét a homályos vagonban. Mindenfelől érezte a vérszomjas elvárás – tépd, tépd, tépd...

– Elmész majd gyónni és megvallod az igazat, meggyónod – nyugtaták őt a nők –, de most gyorsan, gyorsan, míg bele nem veszünk az erdők sűrűjébe...

Irena tépte a lapokat, a nők vágyakozva írták levélkéiket, azok meg úgy röpködtek ki a vagon résein, mint túl korán jött fecskék.

Már hetek óta tartott az út. A vonat egy darabig ment, aztán álldogált. Körülöttük ismeretlen vidék, ismeretlen síkság, itt-ott ritkás erdőcskékkel tarkítva. Minden, ami emberekre emlékeztetett, el volt törve, tönkretéve, elégetve, a fehér hófoltok közül úgy meredtek ki a kémények, mint hatalmas sírkövek. A vagonban is minden undorító és visszaszító volt – a bűzös priccs, a padlón lévő nyílás köré ragadt kosz, az üresen zörgő vizeskannák, a kócos nők, időnkénti siránkozásaik. Egész héten nem volt a vagonban semmi, amit érdemes lett volna megnézni. Kivéve az egyik reggelt. Irena tekintete egy kenyérszeletre tévedt, mely a szemben lévő priccs alatt volt. Valaki leejtette, elgurult, kitudja. Ott hevert és szinte kérte, hogy nyúljon utána. De várnia kellett estig. Egész nap szédült az éhségtől, a pocakjában a lábcskak türelmetlenül rugdostak, s mikor ránézett az otfelejtett kenyérszeletre, még jobban szédült. Már-már elhatározta magát, hogy egyszerűen felkapja és beszúrja a szájába. Azt azonban a nők észrevették, ezért inkább úgy döntött, kívárja, míg beesteledik. Estefelé elment a nyíláshoz, elhúzta a deszkát, leguggolt és elvégezte a szükségét. Visszarakta a deszkát a helyére, útban visszafelé lehajolt és ügyesen kihúzta a kenyérszeletet a priccs alól.

Reggel a krosnói Szonja sírásban tört ki. Valaki ellopta a kenyerét, amit félretett, elrejtette a kendője alá, hogy legyen későbbre is. Undok tolvajok, még a világ végén is meglopják az embert, kesergett. Milyen visszaszító!

Irena sajnálta. Együtt érzett Szonjával, vele együtt szenvedett, bűnbánattól vezérelve addig rágta a kendője sarkát, míg szinte teljesen szétszaggatta, de színt nem vallott. Szemrehányást tett magának, letörölte a könnyeit, gondolatban a pocaklakóhoz bújott és a belső mozgásokat figyelte. Ha saját magának kellett volna lopnia, biztos nem tette volna meg, de ki miatt gyötörődik? Mindenki látja! Este Szonja imádkozott és hangosan megjegyezte, bárcsak a kenyere hasznára lenne a tolvajnak, bárcsak jót tenne vele, s megtisztítaná a gondolatait a további gonosz tervektől. Az ima alatt Irena a hideg deszkafalhoz bújva sírt, szenvedett amiatt, amit elkövetett, de egyúttal vigasztalta a tudat, hogy Szonja nem haragszik rá, hogy tulajdonképpen már meg is bocsátott neki.

(részlet)

POLGÁR ANIKÓ FORDÍTÁSA

PETER KRIŠTÚFEK

Előszó

A süket ember háza

Ez nem igaz történet, de lehetne akár az is.

A kezdete azonban két igaz történet.

A családi krónika különös dolog. Ahogy az ember megismeri az elődeit, saját magáról is sok mindent megtud. Magára ismer a fényképbeli arcokban; felfedezi (boldogan vagy szégyenkezve) a saját gondolkodás- és viselkedésmódját.

Az egyik történet még 1984-ben suhant végig észrevétlenül az életemben. Anyai nagyapám, Vladimír Kriško elit katonai pilóta volt. Vadászpilóta ász. Túlélt a második világháború számtalan légi csatáját, csatlakozott a szlovák nemzeti felkeléshez, és ő lett a parancsnoka a felkelők Zvolen közeli repülőterének, a Három Tölgyfának. A háború után tovább szolgált a hadseregben, a Védelmi Minisztériumban dolgozott alezredesi rangban, mígnem 1952-ben váratlanul elbocsátották – állítólag azért, mert a nagyanyám ragaszkodott hozzá, hogy újszülött fiát – az én nagybátyámat – megkereszteljék. Márpedig az ilyesmi nagyon nem jól vette ki magát akkoriban. Így hát nagyapám élete hátralevő részében raktáros volt (szebben mondván ellátási referens), később pedig könyvelő az Állami Erdészeti Vállalatnál. 1988-ban halt meg. Az 1990-es évek elején posztumusz

rehabilitálták és ezredesi rangra emelték. Klaszikus történet, amit az ember minden oldaláról ismer, nem is firtatja jobban.

1984-ben a felkelés negyvenedik évfordulója alkalmából azt a feladatot kaptuk, hogy kérdezzük ki a rokonainkat, akik részt vettek az eseményekben, és írjunk belőle fogalmazást. Nagyanyám, aki valaha tanítónő volt, azonnal berendelte nagyapámat a nappaliba, én papírtollat vettem elő, hogy jegyzeteljek, leültünk a kanapéra, és ezzel a bemelegítő kérdéssel indítottam:

„Tulajdonképpen hány német gépet lőttél le...?”

Nagyapa kínosan hallgatott, mintha nem tudná, mit is mondjon. Ezt a szerénységének tudtam be, és annak, hogy nem szívesen idézi fel a régi időket. A helyzetet végül nagymama mentette meg, aki előadott pár tipikus történetet, amiket ügyesen a korszak könyveiből és filmjeiből merített. Ezeket szépen lejegyeztem, az iskolában csillagos ötöst kaptam, és mindenki elégedett volt.

2008-ban, húsz évvel a nagyapám halála után egy színes képeslapot találtam a postaládámban. Egy luxus-kirándulójáról volt látható rajta, amint épp a szépséges Rajna folyón úszik. A nagyanyámnak címezték, aki akkor már szintén nem élt. A hát-

oldalára gyakorlatlan kéz vésett pár mondatot. A feladó (egy szlovák, aki épp a képeslapon látható kirándulójáról, a *River Symphonyn* dolgozott felszolgálóként) azt írta, hogy az 1940-es évek katonai pilótáinak a történetét kutatja, és érdekelnék az időszak – vagy akár a későbbi évek – olyan fotói, amelyeken a nagyapám szerepel. Nem sokat törődtem a képeslappal, jó időre el is feledkeztem róla. Egyszer aztán rendrakás közben véletlenül a kezem ügyébe került, és hirtelen szeszélyből válaszoltam rá. Úgy két hónappal később (amikor a tengerésznek véget ért a turnusa) a pozsonyi ferences templom előtt beszélünk meg találkozót – onnan egy lepukkant, koszos, sötét alagsori kocsmába mentünk, ahol pocsék, langyos sört ittunk, én pedig megismerhettem a nagyapámat teljes dicsőségében és most először tiszta fényben.

Elsőként elővett egy fénymásolatot nagyapám gyászjelentéséről, amit a nagyanyámtól kaphatott egykor, vagy amihez más úton juthatott. Amikor felismertem a saját gyerekkori írásomat... *szeretett férj, apa, após...* érthető módon a hideg futkosott a hátamon. Aztán a sűrű füstön és a részeg hangzavaron át kicsit szórakozottan hallgatni kezdtem.

Krištúfek, Peter
„A süket ember háza”
(részlet)
Magyar Lettre Internationale, 94

Petr Hrbáč

Majd

*Fabéjas tűz
a fül emlékezetében.
Emlékeimbe merülök,
badd zöldüljek.
Mire magamhoz térek,
itt a nyár.*

Valami zene

*Néha titokban és könnyelműen azt kívánom,
hogy ne maradjon semmi másom,
csak a napfény az iskolaudvaron,
és a piszoárok bűze,
mely a folyosóra árad,
tömörre kellene válnia az ember pofájában
ha izlelésre vágyik –*

*Süketméma nász a falról lepergő mésszel,
csönd, csönd, éjjeli zongorában tükröződő
madárláb,
szótár: Figyelmesen hallgatózz az ajtónál,
bevágódik, és többet nem nyitják ki,
de ezt senki sem hiszi el,
főként, ha látja.*

(1998)

Mahler

Úgy vélem, hogy a belga
krizantémszem elterjedtsége
egészen Drezda vonaláig
nyúlik, és nem tovább.
(Alfred Lichwark:
A virágok kultuszáról)

Karak.

*Karak – szemtől gyomorig,
légüres térben.
Bealkonyult és a kertből
a zongora alá száll
az ágyból
kiüszött fing.
Váratlan szorongás.
Valaki örökre
ott ragadt a fa alá kitett
kádban,
még ha az ősz
egy barkály csőrébe
akadt is.*

CSEHY ZOLTÁN FORDÍTÁSAI

Nagyapa az 1930-as években elvégezte a katonai akadémiát, vadászpilóta lett, de a karrierje csak a szlovák állam idején indult be. 1941-ben hadnagyként több hónapot töltött a dániai Karup-Grovében az 5. Slowakei Staffel/Jagdgruppe Drontheim tagjaként, ahol német Messerschmittek vezetésére képezték ki – ez megmagyarázza, miért találtam egyfolytában dán pénzerméket a pincénkben abból az időből. Visszatérése után a vadászrepülő-század parancsnokaként a keleti frontra vezényelték. Más szóval Oroszországba, mivel Szlovákia büszkén csatlakozott az új Európáért folytatott harchoz a Német Birodalom oldalán. A száraz tények szerint nagyapám 156 támadórepülést hajtott végre, kilenc szovjet gépet lőtt le, amiért megkapta a *vadászrepülő ász* titulust, amit rajta kívül csak két másik szlovák repülőtszázad érdemelt ki. Nagyapám nyilvántartást vezetett a lelőtt gépekről, és mindegyiket tanúkkal kellett igazolnia, hivatalosan azonban a valós szám alig felét ismerték csak el, vagyis a már említett kilencet. Az egyik légi összecsapás után – konkrétan 1943. február 3-án – egy teljesen szétlőtt Messerschmitt Bf 109F-4-essel tért vissza Krasznodarba, ami csak valami csoda folytán maradt fent a levegőben. A Szovjetunió eleni hadjáratban elért rendkívüli eredményeiért a Vaskereszt első és második osztályával jutalmazták, valamint számos kisebb kitüntetéssel, köztük a román fasiszta állam elbűvölő nevű aranykeresztjével, a *Virtutea aeronautică*-val.

A kérdés az – elmondhatta volna a még a tizenegyedik évét sem betöltött unokájának 1984-ben, akinek ráadásul iskolai fogalmazást kellett írnia a témáról, hogy a repülőgépek, amiket lelőtt, nem német, hanem orosz gépek voltak?

Miután hazatért, nagyapám főhadnagyi rangban a 13. vadászrepülő-század parancsnoka lett, amely Vajnory, majd később Piešťany repülőterére vezényelve Nyugat-Szlovákiát volt hivatott megvédeni az amerikaiak légitámadásaitól. Szerencsés véletlen folytán azon a napon, amikor a századát kiirtották, és majdnem az összes pilóta meghalt, ő Pozsonyba ment orvosi vizsgálatra. Ha ő is repült volna aznap, ez a könyv nagy valószínűséggel nem születik meg. A légi összecsapásokban természetesen több amerikai vadászgépet is lelőtt. Az amerikaiak általában katapultáltak, és akiket elfogtak a földön, azok hadifogolytáborba kerültek a Pezinok közeli Grinavában.

Ennyi. Színre lép egy másik férfi – apám nagyapja, az én dédapám, Pezinok tisztos polgára, František Tuma, egy kőbánya és egy tekintélyes gépparkkal bíró fuvarozási cég tulajdonosa.

A felkészítés után a németek úgy döntöttek, kiűrik a grinavai hadifogolytáborból, ami valójában azt jelentette, hogy az amerikai pilóták teherre váltak. Más szóval *Sonderbehandlung*, azaz különleges bánásmód várt rájuk, ami rendszerint likvidálást jelentett. Az éjszaka leple alatt Tuma dédapám feltesz huszonkilenc szlovák katonai egyenruhába öltöztetett amerikai pilótát egy teherautóra (nevezhetjük akár kis busznak is) – mindnél fegyver van, a tetőn készenlében géppuska –, és a lázadók által ellenőrzött területre viszi őket (idézzük: *Tiszta éjszaka volt, nem kapcsoltuk fel a lámpákat...*). Eléri a Három Tölgy

repülőteret (erről egy fénykép is fennmaradt 1944. október 7-ről), ahonnan egy szövetséges repülőgép Olaszországba, a bari támaszpontra viszi őket.

Az 1990-es évek elején apám hivatalos levelet kapott az amerikai nagykövetségtől, ami ezekkel a mondatokkal zárult:

Engedje meg, hogy őszinte csodálatomat fejezzem ki megboldogult nagyapja bátor cselekedetért. A legmélyebb bálával fogunk emlékezni rá. Tisztelettel:

*Theodore E. Russell,
az Amerikai Egyesült Államok nagykövete.*

Abban az időben, 1944 októberében a Három Tölgyfa parancsnoka épp az anyai nagyapám, Kriško kapitány volt, aki időközben – konkrétan 1944. augusztus 30-án – már átvált a felkelőkhöz. A légi felderítésért, az ellenséges (azaz most már német) állások elleni légitámadásokért felelt, és egy ideig a donovalyi ideiglenes repülőter is a felügyelete alá tartozott, ahol egy repülőgép arra várt, hogy Moszkvába vigye Viest és Golian tábornokokat. Mint ismeretes, ők azonban inkább a hegyeket választották, és amikor visszavonultak a bajtársaikkal, felgyújtották a gépet.

De térjünk vissza az amerikai pilótákhoz – nagy valószínűséggel olyanok is voltak köztük, akiket személyesen a nagyapám lőtt le. Vagy ha nem ő, akkor legalábbis a 13. légi századának tagjai, amelynek 1944 nyara folyamán volt a parancsnoka. (És mint ismeretes, ezek a szlovák vadászpilóták nem akadályozták meg a pozsonyi Apollo olajfinomító bombázását, mert titkos parancsuk szerint az akkor már tervezett felkészés számára kímélték a gépeiket.)

A hallgatóságom általában ezen a ponton szokta elveszíteni a fonalat. A történet látszólag úgy foszlik, mint egy régi pulóver. Az okok világosak – a rövid idő alatt bekövetkezett összes fordulat és kacsringó ellenére ez továbbra is két ember története: az anyai nagyapámé és az apai dédapámé. És ennyi.

Fogalmam sincs, találkoztak-e egymással valaha.

De ha találkoztak is, biztosan eszükbe sem jutott, hogy valami összekapcsolja őket.

Én.

Biztosan azt sem hitték volna, hogy egy napon majd ebben a könyvben találkozunk, vagy bármilyen más könyvben. Hogy valaki így összerakja a történeteiket.

És bár nem sejtették, az ő találkozásukból született A süket ember háza.

Ez a könyv nem az én családom történetének krónikája, és soha nem is annak szántam. Elvégre minden ilyen jellegű próbálkozás mindig fikcióvá alakul, akárcsak minden nyilvánosságra hozott személyes napló, hiszen mindenki úgy érzi, hogy tisztázni kell magát, és meg kell találnia a viselkedése tényleges mozgatórugóit.

A *süket ember háza* azt meséli el, hogyan avatkozott be a szlovák emberek életébe az elképesztő huszadik század.

Elképesztő – a szó minden értelmében.

KOLOSZÁR PÉTER FORDÍTÁSA

FÖLDES GYÖRGYI, GÖRÖZDI JUDIT, NÉMETH ZOLTÁN,
PARTI NAGY LAJOS, ZÁVADA PÁL

Műltfeldolgozás és irodalom Közép-Európában

A bennünk élő múlt

NÉMETH ZOLTÁN ■ *Rendezvényünk a Baby-lon című prágai irodalmi folyóirat projektjéhez kötődik, amelynek keretén belül még 2014.június 13-án került sor a Minulost v nás (A múlt bennünk) címet viselő konferenciára. A kerekasztal-beszélgetéssé átminősülő akción kortárs cseh, szlovák, magyar, lengyel, fehérorosz írók, költők és irodalomtörténészek beszélgettek a múltról, a kelet-közép-európai kommunista diktatúrákról, ellenzékiről, 1968-ról, 1989-ről. A beszélgetést Petr Placák, a cseh underground irodalom közismert alakja, Václav Havel baráti köréhez tartozó értelmiségi vezette, aki a cseh ellenzék és szamizdat irodalom prominens személyisége volt az 1980-as években. Placák ugyanazt a kérdést tette fel mind a 15 résztvevőnek, amelyet most én is feltennék az itt ülőknek, hogy a múlt, illetve a család mennyire szólt bele a szocializációjukba és személyes identitásukba. Én is azt szeretném megkérdezni tőhöz, hogy a családi emlékezet évtizedei vagy évszázadai nyomán az itt ülők identitása számára mit jelentett a múlt?*

Családi emlékezet, szocializáció és személyes identitás

FÖLDES GYÖRGYI ■ Az én életem ilyen szempontból elég sajátosan alakult, különösen, hogy most itt ülünk a Szlovák Intézetben. Én egy zsidó családból származom, amennyire én tudom, majdnem 100 százalékig zsidók vagyunk. Illetve utólag kiderült, hogy volt egy üknagymamám, aki grófi származású volt, és valahogy beszivárgott a családba. Erre furcsa módon csak felnőttkoromban jöttem rá, pontosabban a nagymamám, aki elkezdett utánajárni a családfának – és az is különös, hogy ez a nagymamámnak a 90-es években jutott eszébe

Azért érdekes, hogy itt vagyunk, mert én ott, a túlsó oldalon nőttem föl, a Rákóczi út túlsó oldalán, a Kazinczy utca környékén, a Nagydíófa utcában. Tehát a családom a 70-es években, amikor én gyerek voltam, itt lakott a régi gettónak a területén. Itt laktak, de a nagyszüleim csak valamikor az 50-es években költöztek ide, akkor már éppen kezdett feloldódni a gettó, amikor ők ide kerültek, (addig kicsit feljebb laktak, a Hernád utcában). Tehát itt éltünk, de valahogy csak az 10-es éveim közepén kezdett bennem tudatosodni, hogy én zsidó vagyok.

Két ünnepet megtartottunk, de valahogy ez az egész identitás csak akkor kezdett bennem nagyon erősen kialakulni, amikor a Kádár-korszak vége felé erről egyáltalán nyíltan beszélni kezdtek. Úgyhogy csak fokozatosan alakult ki bennem ez

a zsidó identitás, ami persze sok más elemmel ki egészül. A Kádár-korszak vége felé kezdett igazán érdekessé válni, hogy kik azok a zsidók, hogyan éltek a század elején, mi történt velük Auschwitzban, mit csináltak utána.

ZÁVADA PÁL ■ Hát nekem, amióta az eszemet tudom, tudomásom van róla, hogy szlovák származású vagyok. Mind a négy nagyszülőm szlovák, már csak azért is, mert kisgyerek koromban szlovákul beszéltek hozzám Tótkomlóson, ők törték a magyart. És hogy vidéki vagyok. Ennek nemcsak Szegeden, Pécsen, ahol az iskoláimat végeztem, voltam tudatában, hanem amikor ezek után Budapestre kerültem, akkor még inkább.

Ez nem olyasmi, amiről nagyon könnyen el lehet feledkezni. Ugyanakkor meg egy olyan feladvány is volt, amit kitűztem magamnak, hogy ezt még jól kell tudni megoldani, íróilag kell tudni megoldani.

Ezek után erről itt, hogy nacionálé, nyelv, kultúra szempontjából honnan valósi és topográfiailag honnan való az ember, illetve a társadalmi ranglétra melyik lépcsőfokáról való, és így tovább, ezekről úgy – tekintve, hogy meg kellett tennem bizonyos mobilitási lépéseket – nem nagyon lehetett elfeledkezni, de rögtön hozzáteszem, hogy emiatt én soha nem néztem sértődötten az én soromra, nem is éreztem úgy, hogy ez nehéz volna, vagy hogy ettől nehezebb volna. Igyekeztem úgy tekinteni erre, mint ami az én életemet gazdagítja, hogy egy csomó mindent tudok, amit ti nem tudtok. Szóval nekem valami ilyesmi volt a fejemben, amikor még nagyon ködös elképzeléseim voltak arról, hogy miben is lehetne megmutatkozni, milyen műfajban, irányban lehetne ezt az én speciális helyzetemet kamatoztatni. Nos, én elkezdtem szociológusként dolgozni, szociográfiai kutatásokat

végeztünk, életút-interjúkat készítettünk. És ott szépen megtanultam, hogy ha a helyzetet meg akarjuk ismerni, akkor a helyzet és a benne szereplők történetével kell kezdenünk, visszaszárni a múltba, hasonló kérdéseket föltenni, mint amelyet Németh Zoli tett föl nekünk az előbb.

Csináltam életútinterjúkat, és végül nem volt olyan nagyon nehéz rájönni, hogy akkor talán hazamegyek, és ezt a módszert otthon is kipróbálok. Nekem így kezdődött a tudatos találkozás, a szembesülés azzal, hogy nekem, illetve a családomnak múltja is van, a falumnak története van. Mindennek az előzményéről beszélnek különféle források, de azokkal vigyázni kell, egyrészt mert hazudoznak, másrészt meg rossz az emberek emlékezete, tendenciózusan félrevisz. De ez már izgalmasabb. Tehát érdemes keresni, kutatni, gyűjteni, interjúzni, régi fotókat keresni, dokumentumokat másolni, és így tovább, és megpróbálni ezekkel valamit kezdeni. És akkor eljut az ember odáig, hogy most már úgy érzem, hogy visszaköszönnek a történetek, hogy most már ne tessék mondani, mert ezt már jobban tudom. Akkor az embernek ebből csömmöre lesz, és valahogy arra fordul, hogy ebből inkább fikciót kéne írni, és ehhez keresni a táptalajt mindabból, ami összegyűlt. Minthogy én 20. századi történelmi regényeket írok, írtam eddig, ezért aztán hasznát tudtam venni mindennek.

GÖRÖZDI JUDIT ■ Én Szlovákiában élek, Pozsonyban nőttem föl, konkrétan Pozsonypüspöki városrészben, ami máig strukturált magyar közösséggel bír. A családom magyar, amennyire a családi emlékezet vissza tud menni, kis lengyel meg kis német behatásról van tudomásunk. Apám, Takács András ráadásul a magyar néptáncmozgalom egyik megalapítója Szlovákiában, nemzetiségi érdekvédelmi ügyekben is benne volt a keze, vagyis

FÖLDES Györgyi
[Textus, szimbólum, allegória – Szimbólumelművészet a klasszikus modernségben](#)
Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2012

GÖRÖZDI Judit
[Hangyasírás, csillagmorajlás](#)
Kalligram, 2006

„A magyar irodalom szlovákiai fogadtatásáról”
Magyar Lettre Internationale, 63

„Esterházy Péter történelmi tárgyú regényeiről”
Magyar Lettre Internationale, 94

NÉMETH Zoltán
[A kapus öröme a tízenegyesnél](#)
Kalligram, 1999

[Olvasáserotika](#)
Kalligram, 2000

Talamon Alfonz
Kalligram, 2001

[A széttartás alakzatai. Bevezetés a „fiatal irodalom” olvasásába](#)
Kalligram, 2004

[A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a szlovákiai magyar irodalom olvasásába](#)
Nap kiadó, 2005

Parti Nagy Lajos
Kalligram, 2006

[Feszített nyelvtűkör](#)
Nap kiadó, Dunaszerdahely, 2011

[Az életmű mint irodalomtörténet: Tózsér Árpád](#)
Kalligram, 2012

[A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája](#)
Kalligram, 2012

2015 ősz

„Mágikus realizmus
a magyar
irodalomban”
Magyar Lettre
Internationale, 94

„Az elmúlt időszak
irodalmáról”
Magyar Lettre
Internationale, 95

**PARTI NAGY
LAJOS**
*Se dobok, se
trombiták*
Jelenkor, 1993
Magvető, 2008

A hullámzó Balaton
Jelenkor, 1994,
1999
Magvető, 2005

Hősöm tere
Magvető, 2000,
2005

Grafitesz
Magvető, 2003

A fagyott kutya lába
Magvető, 2006

Fülkefor és vidéke
Magvető, 2012

*Mi történt avagy
sem*
Magvető, 2013

*Fülkeufőria és
vidéke*
Magvető, 2014

ZÁVADA Pál
Kulákpréz
Művelődéskutató,
1986
Magvető, 2006

(Sipos András)
Statárium
(szociográfia)
MTA Szociológiai
Kutatóintézet, 1989

Mielőtt elcsúszna
Jelenkor, 1996

Jadviga párnája
Magvető, 1997

Milota
Magvető, 2002

*A fényképész
utókora*
Magvető, 2004

Idégen testünk
Magvető, 2008

**(Korniss Péter
fotóival)**
*Egy sor cigány.
Huszonnégy mai
magyar*
Corvina, 2011

Természetes fény
Magvető, 2014

a családunkban a magyar tudat és kultúra ápolása az átlagosnál talán erősebben volt jelen.

Hogy mennyire határozta meg ez a fajta szocializáció az én életemet? Hát azt gondolom, hogy teljesen. Magyarok lenni Szlovákiában vagy egyáltalán kisebbségi helyzetben, ez nem magától értetődő dolog, hanem döntés kérdése is (első-sorban a családé, másodsorban az egyéné), amivel nemcsak a fontos kérdésekkor szembesül az ember, például kiélezett történelmi pillanatokban, amiből a nagyszülei és a szülei generációjának is jutott, vagy például iskolaválasztáskor, névhasználat-választáskor, hanem folyamatosan, rengeteg apró hétköznapi szituációban, például hogy a pozsonyi buszon magyarul vagy szlovákul beszélget-e az ismerőseivel, s hogy normál hangerővel vagy halkán teszi-e. Vagyis kisebbségi helyzetben az identitásával folyamatosan kénytelen foglalkozni az ember, tisztázni kénytelen magában a legkülönbözőbb vonatkozásokat.

Viszont azt gondolom, hogy ez gazdagít. Az érem egyik oldala, hogy tisztáznunk kell a saját pozíciónkat, a másik viszont az, hogy a többségi társadalomhoz és kultúrához is meg kell találnunk a viszonyunkat. Gazdagít tehát azért is, mert két kultúrába látunk bele. Akarva-akaratlanul, többé vagy kevésbé, ez aztán személyes sors kérdése. Az én életem úgy alakult, hogy eléggé. A Szlovák Tudományos Akadémián dolgozom, és pont az a dolog, hogy a magyar irodalmat közvetítem a szlovákok felé. Nekem fontos ez a kettősség, hogy a jó kis magyar identitásom ezáltal kicsit meg van piszkálva, rá van kérdezve, és fontos az, hogy nemcsak két kultúrában vagyok benne, hanem kettőre tudok kívülről is nézni.

PARTI NAGY LAJOS ■ Azon gondolkodtam, miközben a többiek hallgattam, hogy most valamit nagyon határozottan és egyértelműen kéne mondanom az identitásomról... Nekem soha életemben semmi bajom nem volt azzal, hogy az én identitásom egyértelműen magyar. Ugyanis a nyelvhez, az anyanyelvemhez kötődik, amivel dolgozom, ami az anyagom. És tulajdonképpen ez az egyetlen dolog, ami köt engem Magyarországhoz, de ez nagyon sok természetesen. Azzal együtt, hogy én félig sváb vagyok, vagyis hogy anyai ágon az én fölmenőim rendes Mária Teréziás svábok voltak, és ráadásul gyerekkoromban egy eléggé sváb identitású faluban kezdtem el beszélni, már amennyire az ötvenes években még létezhetett sváb identitású falvak. Tehát én lényegében a sváb anyámtól, a sváb nagyanyámtól tanultam magyarul... De hát ők az én megítélésem szerint sokkal jobban tudtak magyarul, mint történetesen svábul. A másik teljesen magyar ág, apám az anyámat úgy ismerte meg, hogy katonatisztként, első generációs értelmiségiként, átkerült a Dunántúlra Füzesgyarmatra, és úgy házasodtak össze. Ahhoz a fertályhoz nekem túl sok közöm őszintén szólva nem volt, viszont eszembe sem jutott, hogy az én identitásomat valamiféle svábság vagy nem teljesen magyarság befolyásolta volna. Akárhogy nézzük, az én identitásomat elsősorban az iskola formálta, sokkal inkább, mint a család.

De hogy még egy csavar legyen: ezek az én anyai nagyszülei dunai hajósok voltak. Nagyapám a Bajor Lloyd nevű német vállalat

alkalmazottjaként járta a Dunát, a Fekete tenger-től a Fekete erdőig, vagyis Regensburgig, ameddig hajózható volt. Uszályokat kormányzott, és ez tematizálódott is, tehát a világ úgy volt berendezve az én gyerekkoromból nézve, hogy az egyik tetején van Regensburg, Passau és mondjuk Bécs, a másik teteje vagy alja, ahogy vesszük, Brajla. A fent az mindig egyértelműen a Nyugatot jelentette, a lent az pedig Szerbiát, Bulgáriát, Romániát. És akárhogy járom körül, ha rá akarok kérdezni az identitásomra, az pontosan ez a fluktuáció, ez a folyása a világnak től-ig. Nem mondhatnám, hogy egy hely vagy egy dolog. Vagyis nekem akkor ilyen dunai hajós uszály-identitásom van mindekelőtt, miközben a nyelv alapvetően magyar.

Tülexponált-e a történelmi tudatunk?

NÉMETH ZOLTÁN ■ Köszönöm. Egyébként szándékos volt ez a talán provokatív kezdőkérdés. Prágába én is úgy indultam, hogy konferenciára megyek, és utána eléggé mellbevágó volt, hogy a családomról, identitásomról beszéljek széles körben. Az én anyai nagyapámat például Csehszországba deportálták a II. világháború után, kényszermunkára, ez nagyon megdöbbentő lebetett számukra, hiszen cseh kontextusban egészen másként hangzanak a szavak ebben az esetben. És biába vittem magammal a nehezen megírt tanulmányomat, ennek a felolvasására nem került sor ezen a konferencián.

A feltejt kérdés kapcsán valami olyasmit mondtam ott, hogy a magyar irodalom és a magyar identitás számára a történelem rendkívül kitüntetett dolog, és hogy a 20. századot csak úgy tudjuk elképzelni, mint írtózatot tragédiáknak a sorozatát. Tehát hogy ez a legendás magyar pesszimizmus ebből a tülexponált történelmi tudatból eredeztethető. Nem tudom, mi erről a véleményetek? Ilyen-e a 20. századi történelem? Minden közép-európai nemzet így van-e ezzel, hogy szinte már nem is normálisan kemény viszonyt alakít ki a saját történelmével, vagy igaz-e ez egyáltalán?

ZÁVADA PÁL ■ Én ezt teljes szívből tagadom. Ha van ilyen nemzetkaraktológiai vonásunk, ha van ilyen séma, ami a magyarságról elterjedt, akkor annak ahhoz biztosan nincs köze, hogy túl sokat foglalkoznak a múltjukkal, vagy túlságosan szembe néznének a múltjukkal, vagy túlságosan beletemetkeznének, és még a regényeiket is erről írják – ettől aztán nagyon rosszkedvük lesz.

Mert ez a história természetesen rettenetes história, és a 20. század minden létező századok legborzasztóbbika, és ha ennek a történelmével egyáltalán foglalkozunk, vagy akiket belehelyezünk bármilyen regényes históriába, az bizony csak pesszimizta végkicsengésű lehet, és ez az egész művelet, ez csak kotrás bele az iszapba és fulladás bele a jövőtlenségbe. És hát nem csoda, hogy ezek után persze a skálán rosszul szerepelünk optimizmus dolgában.

Szerintem ez mélységesen félrevezető gondolatmenet, ha van ilyen, mert én valahogy fordítva gondolom, fordítva szeretném, hogy legyen. Hogy egyrészt a mégoly rettenetes történelmünkkel való találkozás, szembesülés sem feltétlenül elkeserítő olvasmányokban kell, hogy testet öltönn, másrészt mégiscsak vannak olyan találkozások,

amelyek akár katartikusak helyenként, akár iro-nikusak, akár önreflexióra lehetőséget adók, akár humorral átítatottak, ha nem annyira csábítóan és vonzóan és világhírűen humorral átítatottak is, mint a cseheknek a Hašeknek köszönhetően, de mégis. Azért nekünk is volt egy Örkény Istvánunk... Lehetőséget ad ez a fajta szembenézés, ez a fajta találkozás a múltunkkal vagy történel-münkkel, a történeteink gyökerei után való kuta-tás, a történelem kontextusába való önmagunk be-lehelyezése, mindenféle problémáink gyökereinek kikutatási vágya, szóval mindez adhat igazán föl-szabadító, igazán életöröme okot adó élményeket.

NÉMETH ZOLTÁN ■ *Ki szeretne reagálni? Én fölírtam magamnak, hogy melyek azok a ka-tasztrófák, amelyekre utaltam: a holokauszt, Trianon, a két világháború, a kommunizmus 40 éve, amelyek egyrészt feldolgozatlanok félig-meddig, másrészt a pesszimista álláspontokat erősítik. Erről mi a véleményetek?*

PARTI NAGY LAJOS ■ Egyrészt tetszenek mon-dani tömegével remekműveket az irodalomból, amelyek hurraoptimisták? Azt gondolom, az iro-dalomban mindig van egy nagy adag székspszis a múlttal és a jövővel kapcsolatban, mindenkép-pen van benne valamiféle kritikusság, gyanak-vás a történelemmel szemben. Már csak azért is, mert az irodalom pontosan tudja, hogy ezeknek a narratíváknak mennyire ingatag az igazságtar-talmuk, és hogy egyáltalán az igazság mennyire nehezen körüljárható. Másrészt pedig ez a század, ami nekünk adatott volt, csak amit Németh Zoli itt felsorolt, és még lehetne folytatni... Miért is kéne olyan vad optimizmussal viszonyulni a nem-zetünk vagy a térségünk történelméhez a holo-kausz után? És az után, hogy a holokauszt után ötven évvel egy echte náci párt ül a parlamentben és zsidózik, ahogy a száján kifér? Mitől lenne ez a nagy optimizmus bennünk? Vagy például mitől lett volna a két világháború közötti hivatalos ke-resztény-nemzeti propagandának vagy történet-írásnak más az alapszólama, mint a Trianon fölött érzett rettenetes sérelem, amely egyrészt jogos volt, másrészt pedig jól jött őszintén szólva, hiszen erre föl lehetett rakni egy korszaknak a hivatalos identitását. És hát ez is egy sérelemből indult ki, és bizonyos fokig, mutatis mutandis ugyanez tör-ténik a 45 utáni hivatalos kommunista történet-írással, hogy az is egy történelmi eseményre teszi föl mindenestül a libidóját, mint a nemzet, ponto-sabban az ellenkezőjére, mert egyfelől fel van sza-badulva, másfelől meg van szállva. De mind a két időszakot alapvetően az jellemzi, hogy van egy csomó dolog, ami nem mondható ki, és ez a ki-mondhatatlanság mint az egész nemzetkarakte-rológiának a fő mintázata beépül a nemzetbe. Be-épül az elhallgatásainkba, hol zsarnokság van, ott zsarnokság van... Tehát eltelik egy évszázad Ma-gyarországon, ebből tekintsük az első tizennégy évet nagy jóindulattal demokráciának, és utána még van három 1945 és 1948 között, és akkor marad még a végére tíz. És a többi azért elég durva. Én inkább az optimizmuson csodálkoznék. És még egy mondat: nincs olyan pesszimista iro-dalmi mű, ami ha jól van megírva, ne keltene az emberben bizonyos mértékig az ujjongásig menő optimizmust, hogy igen, ezt meg lehetett írni!

Hogy igen, van, aki ezt meg tudta írni. Hogy akár milyen szörnyű, a *Sorstalanság* tárgya, jó, hogy megíródott, és mondhatom Závada regényeit és sok más is. A könyvek abban az olvasóban csinálnak rosszkedvet, aki az irodalmat kizárólag szomorú vagy vidám történetek mentén olvassa. De akkor ne irodalmat olvasson, hanem Best magazint vagy dokumentumfilmeket nézzen. Igen, az irodalom ilyen, és pontosan ez a jó benne, különben már régen nem lenne, azt gondolom.

GÖRÖZDI JUDIT ■ Azon gondolkodom, hogy ez-e a jó fogalompár: optimista és pesszimista. Arra a jelenségre, amire te utalsz, a szociálpszichológia egy más kifejezést használ, az „áldozatszerp” fogalmát. Nem azt mondják, hogy a magyar történelemről szóló történetek pesszimisták lennének, hanem hogy maga a narratíva mint struktúra az áldozati szerepet hagyományozza, sulykolja, közvetíti az olvasók felé. Erre vonatkozóan készült is egy felmérés – László János ismertette a Történelem-történetek című könyvében, mindenkinek nagyon ajánlom – amely szociálpszichológiai szempontból elemezte egyrészt magyar történelmi regények, másrészt tankönyvek, harmadrészt pedig a sajtóban megjelent írásk történelmi narratíváit. Nyilván nem ez az egyetlen eredménye ennek a kutatásnak, de a történelemnek az áldozati szerep felől való megközelítése, az áldozati szereppel való azonosulás eléggé tipikusnak mutatkozott. Különösen érdekes, hogy mindez nem feltétlenül tartalmi vonatkozásokat jelent, hanem nyelveket és szövegstrukturálisakat, illetve narratívákat. Ami pedig az irodalom terepe. A kérdés pedig az, hogy a struktúra és a nyelv által, azáltal, hogy hogyan jelenítjük meg a történelmet, hogyan kapcsoljuk össze a történelmi eseményeket történetté, hogyan „meséljük” el, ott lehet-e valamit igazítani. Lehetséges-e kilépni ebből az örökített sémából, és egy picit más irány mentén gondolkodni? Közben azt is gondolom, hogy a az elmúlt két évtized történelmi tárgyú regényei pontosan ezzel próbálkoznak, különböző javaslatokat tesznek. Érdekelne a szerzők véleménye is, jól gondolom-e.

ZÁVADA PÁL ■ Van többféle lehetőség. A történelmi tényeket kifordítva, nem csúfolódva, játékosan, átigazítva, amolyan ál-történelmi regények írása – az is egy lehetőség. Parabolák írása.

Vagy mondjuk a humor, amelyik borzasztó nagy hatású elem: persze a *Švejk* után elég kockázatos egy olyan történelmi regényre törekedni, amelyik valahogy képes nemcsak hogy elkapni azt a fajta hangulatot, vagy igaz szálát vagy egy olyan írásmódot, amelyik hasonló olvasatra tesz ajánlatot.

Az újabb, a modernebb történelmi regények a maguk módján mindenképpen el akarnak lépni, már a jobb művek, nyilván, abból a hagyományos sémából, amelyik megmutatta, hogy a magyarság rendkívül hősiess, iszonyúan becsületes, szavatartó és mégis pechje van, mert körülötte csupa ordas lelkületű nemzetek ólálkodtak, és mindig a vesztünket akarták, és ránk törtek, és rabigákba hajtottak bennünket – egyikbe a másik után. Ennek a példái akár a 19. századi romantikus, akár a két háború közötti más ideológiákkal átfűtött, akár a szocialista realista művek nagy többsége. Ma már olvashatatlanok, kudarcra vagy feledésre vannak ítélve.

Az újabb próbálkozások egyrészt a nézőpontváltással dolgoznak, nem csak egy pontról, a szenvedő magyarság fájdalmas nézőpontjából próbálják megnézni az egészet, hanem váltogatják a nézőpontjukat, sőt, ugyanabban a pontban is meglesznek találhatnak nemcsak áldozatot, hanem tettest is. Vagy akár ugyanabban a figurában találhatnak ilyet. Vagy egy gondolkodásmódban, egy viselkedésben. Az élettörténetek egyszerűen telis tele vannak iszonyú összetett, és néha nagyon mulatságos történetekkel. Hadd mondjak el egyet.

Én ugye írtam a *Kulákprést*, amiben a saját családomnak a története is benne van, a falunk története mint szociográfia. Apámat sokszor kikérdeztem mindenféle történetekről. Arról is, hogy jöttek az oroszok, és bejöttek a tanyára, és nagyon megijesztették a nagymamát, mert falhoz állították, mert kolbászt adott nekik és azt csípősnek találták – hogy meg akarja őket mérgezni. Hogy ekkor hogyan viselkedtek. Hogy a komcsik mit csináltak, elvették a földjeiket. És most derült ki – tavaly meséli az apám –, hogy hát voltak orosz katonák, akik ott maradtak a tanyavilágban, és nem mentek tovább a főlzabadozó csapatokkal, valahogy dezertáltak. Kicsit raboltak a tanyavilágban, de az egyik az a szomszéd családba beépült, mert ott voltak szép fiatal lányok, és úgy válogathatott közülük. És az egyiket meg elvette feleségül egyszer csak. És még nagy lakodalmat is csaptak. És az orosz katonák szerzett mindenféle helyekről csizmát, meg mennyasszonyi ruhának valót. Azt megvarratta. Öltönyt varratott magának. És apámat kérdelem – te ezt honnan tudod? Mert ő mint 14 éves gyerek ájtárt a szomszéd tanyáról, rendszeresen bulikat csináltak. Ezek a katonák tudtak ott zenélni és italt szereztek, és a fiatalok, ha összejöttek, táncoltak, énekeltek, nagy murikat csaptak. Végül annak a csúcspontján ki volt tűzve ez a lakodalmat, ahová mindenki hivatalos lesz. És akkor az apám azt mondja, hogy az orosz mindenkinek megtaláltatta a csizmáját, mert a szomszédban volt a laktanyának a cipészműhelye, meg a szabóság, ahol varratnak ruhát. És hát kibőkte az apám, hogy megkérdezte tőle is, te meg a lakodalmat miben akarsz jönni, hát nincs is télkabátod. Mondta: nincs. Akkor varratott neki egyet, az a szovjet katonatiszt, apámnak, valami tiszt posztóból varratott neki télkabátot, meg csináltatott neki csizmát. A szomszéd gyerekek. És ezt eddig miért nem mondtad? – kérdeztem.

Ezt most csak azért hozom fel, mert egy friss példa, és valahogy nem illett bele az eddigi narratívába, amit eddig mesélt nekem erről az egészről. És nyilván telidesteli volt hasonlókkal minden családi történet. Persze az ember nem naiv, és el tudja képzelni, hogy nem csak ilyen derűs történetek, hanem tragikus történetek is vannak, amik más oknál fogva nincsenek elmesélve.

Úgyhogy az, hogy séma szerint állítjuk fel a világtörténelemről alkotott képünket, vagy úgymond meg akarjuk örökíteni a mi diadalmas vagy keserves, de mégis becsületes élettörténetünket, családtörténetünket, falutörténetünket vagy nemzetünk történetét, amelynek mi most a tetején ülünk, és ebből akarunk műveket alkotni, hát ez így már nyilván nem megy. Hanem, ha érdekel bennünket a történelem, akkor ássunk a mélyére, és aztán pedig ügyesen szelektáljunk, hogy mit és hogyan írunk meg, és milyen írói megformálási módszereket vállalhatunk, mert ebben aztán nagyon el lehet tévedni, el lehet süppedni, és el lehet unalmasodni. Ez is fenyegeti a különféle történelemmel foglalkozó írásművek szerzőit.

FÖLDES GYÖRGYI ■ Kiegészíteném egyrészt egy hasonló történettel. A nagymamámmal – a másikkal – nagyon keveset lehetett beszélni Auschwitzról, általában annyi jött le, hogy megnéz szívesen dokumentumfilmeket, de utána nem tud rólok beszélni, és nem tud aludni tőlük – hogy már ezek is traumatikus élményt jelentenek a számára. Egy összefüggő narratívát erről nem tudott nekünk előadni, ezért én ezt gyerekkoromban magamban teljes egészében egy borzasztó történetként állítottam fel, arra a néhány pillére támaszkodva, amit mégiscsak megtudtam tőle, és már felnőtt voltam, amikor kiderült, hogy például amikor Békéscsabán várták a transzportot, akkor a csendőrok nagyon rendesek voltak velük, valamelyest segítették őket (például ételt csempészték be nekik). Ilyenek valóban voltak, de ez most csak egy zárójeles közbevetés volt.

Azt szerettem volna mondani, hogy ahogy távolodunk ezektől a traumától, mind Trianontól, mind a holokausztól, ezeket a következő írógenerációk már kevésbé átélte élményként adják át nekünk. Persze ehhez hozzátartozik, hogy Kertész *Sorstalanságában* is ütközik egymással az átélte élménynek minden borzalma azzal a szenvtelen hanggal, ahogy elő van adva, van egy hasadás a kettő között, de azt lehet látni, hogy például

HALBWACHS, Maurice
Az emlékezet
szociális feltételei
Ikva, 1995

KOSSELECK, Reinhardt
Elmúlt jövő.
A történelmi idők
szemantikája
Atlantis, 2003

ASSMANN, Jan
A kulturális
emlékezet
Atlantis, 1999

LÁSZLÓ János
Történelem-
történetek
Bevezetés
a narratív szociál-
pszichológiába
Akadémiai, 2012

BERKOVITS György
V. és U.
L'Harmattan, 2013

a poszt-holokausztirodalomban, vagy tágabban a poszt-traumás irodalomban a második-harmadik generáció már egyre távolabbról néz rá erre az élményre, és ezt különböző írói megoldásokkal próbálja realizálni. Az egyik megoldás például éppen Závada Pálnál a polifonikus szerkesztésmód, tehát hogy a különböző dokumentumok, áldokumentumok vagy fotók alapján – amik ugye valós fotók, de a történetben ezek fiktív fotókká válnak –, illetve különböző narrátorok nyomán, ezek sokszínűségén és polifóniáján keresztül tulajdonképpen ennek az egésznek a sokrétűségére látunk rá. Ebbe beleférnek az úgynevezett pesszimizista hangok, de időnként olyan történetek, olyan sorsok is, amelyek valamilyen módon mégiscsak oldják ennek a feszültségét.

Vagy egy másik példa, aki ugyan nem magyar író, de egyrészt magyar származású, másrészt a magyar történelemhez kapcsolódó történetet ír meg: ez Clara Royer, [a *Saul fia* forgatókönyvírója – a szerk.] akinek a *Csillag* című regénye tulajdonképpen az unoka szemszögéből néz rá a holokausztra. Nála is fontos, hogy a másod- és főleg a harmadgenerációnál ez a téma egyfajta nyomozásként és identitáskeresésként merül fel, annyira nem a saját élménye már, hogy gyakran nem is tudja, mi történt, ezért fel kell derítenie. Tehát ettől van egyfajta távolságtartás, miközben a saját identitáskonstrukciójába mégiscsak belejátszanak ezek a dolgok...

És még egy gondolat: hogy a távolság, vagyis az időbeli távolság nyilván amúgy is mindig oldja a traumát, amivel kapcsolatosan meg az jutott eszembe, hogy Darvasi történelmi regényei, vagyis idézőjelben „áltörténelmi”, vagy „történelmietlen történelmi” regényei pedig már olyan szinten polifonikusak, ráadásul egyfajta hedonizmus és hihetetlen ironia is érzékelhető bennük, hogy az úgynevezett pesszimizista világlátástól meglehetősen távol állnak.

A múltidézés zászlóshajója-e Közép-Európában az irodalom?

PARTI NAGY LAJOS ■ Van egy nagyon pofátlan kérdésem, hogy például egy kortárs és a jelen eseményeit elbeszélő regény a születése után 35 évvel történelmi regény-e. A *Termelési-regény* konkrétan. Tehát a *Termelési-regényt* tekinthetjük-e a maga sajátos módján történelmi regénynek, hiszen a mai olvasó echte a 70-es évekkel szembesül. Ez az egyik, amit kérdeznék, illetve megfontolásra ajánlanék. Az irodalomban a jelenkorú könyvek előbb-utóbb történelmivé változnak, és olykor nem is marad meg belőlük több, mint a koruk a megidézése. Erre a két világháború között számtalan példa van, hogy mondjuk az irodalmi értékük finoman szólva nem túl erős, de azért egy kornak valamilyen módon – minél realistábbak, annál pontosabb – dokumentumai.

A másik pedig ez a kérdésfeltevés, hogy tehát „Múltidézés az irodalomban”, mintha sugallna valamit, valami olyasmit, hogy mintha az irodalomnak volna a dolga ez a múltidézés. Ez egyrészt valóban igaz, másrészt pedig úgy nem igaz, hogy ez a feladat elsősorban az irodalomé és a művészeté, szövművészeté volna, főleg egy olyan korban, amelyben létezik történettudomány mint száraz

dolog, másfelől létezik egy nagyon-nagyon nedves ága a történelemtől való beszédnek az ismeretterjesztő folyóiratokban, tévésorozatokban. Azt gondolni, hogy a műtfeldolgozásnak a zászlóshajója momentán Közép-Európában a szépirodalom volna, azt én egy pötty túlzásnak gondolom. Még akkor is, ha szép túlzás. És most én pont a Závada Pali ellenében mondom, aki viszont sokat tett azért, hogy ne így legyen, hiszen a könyvei nagyon fontosak, a *Természetes fény* pedig végképp. De ettől még a múltat nem kizárólag a szépirodalom segít feldolgozni. Tulajdonképpen nem tud egy valamirevaló író már úgy írni, hogy ne tartozzon bele valamiféleképpen a műtfeldolgozás narratívájába, vonulatába. Mert hiszen beletartozik a családi múlt, beletartozik az emberi lélek múltja és így tovább. Aztán pedig eltelik tíz-húsz év, és ezek mind történelmi regénnyé válnak. Ezzel lehet, hogy csak annyit akartam mondani, hogy milyen parttalan a tárgy.

GÖRÖZDI JUDIT ■ A konkrét kérdésre reagálva: ahány definíció, annyi válasz. A történelmi regényt nagyon sokféleképpen lehet definiálni, és a meghatározástól függ, hogy beletartoznak-e azok a művek, amelyek nem történelmiként íródtak, de az olvasók számára már történelmi regényként működnek, vagy pedig nem tartoznak bele. További kérdés lehet, hogy melyik az az időmomentum, amitől számítva történelminek érzünk egy regényt: a második világháborús történet az már biztosan történelmi regény, de a 70-es, 80-as évekből való az történelmi regény-e vagy sem. Szubjektív választ adok: az én definícióm szerint az a történelmi regény, amelyik a történelemtől valamiképpen gondolkodik. Valamiképpen közvetíteni akar egy történelemszemléletet, sőt kérdéseket tesz fel a történelemszemléletünkkel/történelemszemléletekkel kapcsolatban. És ebben lehet szerepe az emlékezésnek és az emlékezetnek. Az emlékezés teszi lehetővé a régmúlt esemény megközelítését, egyben kijelöli a hozzáférés korlátait is, a számomra izgalmas szövegek láttatják is az emlékezés feltáró és egyben lehatároló munkáját. Az emlékezet pedig a régmúlt esemény megformált, narratíván kidolgozott változatát archiválja.

FÖLDES GYÖRGYI ■ Én inkább dokumentum-regénynek nevezném, ami szépen lassan eltávolodik tőlünk az időben, és egyfajta dokumentumként tekintünk rá. Korjellemző magyar próza... Ebben az értelemben, tehát valamilyen szinten a saját korának a dokumentuma.

De nem is erről akartam beszélni, hanem, hogy a történettudomány kitüntetetten foglalkozik a történelemmel, és talán a történettudománynak az újabb alakulásai, miszerint többek szerint nem beszélhetünk nagy elbeszélésekről, és tulajdonképpen a mikrohistória, vagy a mikrohistóriák kerülnek előtérbe, a kis elbeszélések: az elbeszélőknek a visszaemlékezéseiből, szemtanúknak az elbeszéléseiből leszűrt tanulságok egymás mellé állítva egyfajta mellérendelésben. Azok mintha autentikusabban tudnának közvetíteni a történelemtől, mint amikor egyetlen nagy elbeszélésbe rendezték ezt az egészet. Az irodalom szerintem ehhez közelebb áll: tehát mikor egy adott regényben a narrátor visszaemlékszik

a saját élettörténetére, és azt számunkra elbeszéli, illetve hogy a szerző valamilyen módon egy adott szereplőnek az életét meséli el, abba helyezkedik bele, és ennek megfelelően alkot meg valamilyen narratívát, illetve amikor maga a regényszerkezet is egy polifonikus struktúra – ez tulajdonképpen a történettudománynak a mostani szemléletéhez áll közel. Úgyhogy ilyen értelemben az irodalom tulajdonképpen, és a kortárs irodalom nagyon autentikusan tud a történelemhez nyúlni.

NÉMETH ZOLTÁN ■ A történelemmel való foglalatosság nagyon nem ártatlan dolog. Mert ahogy egyetlen ember életét, úgy a történelmet is rengeteg nézőpontból lehet megfigyelni, és egész egyszerűen dönteni kell. Én erre a felelősségre szeretnék rákérdezni, hogy te bát dönteni kell a bangsúlyokat illetően, a nézőpontokat illetően. Véleményem szerint a történelemtől való megszólalás mintha fokozottabb etikai megszólalássá minősülne, mert hiszen tudjuk, hogy minden szöveg manipulál. A történelmi regény is manipulál, az író, a szerző is manipulátor ebből a szempontból. Arra szeretnék rákérdezni te bát, hogy a történelem önmagát írja-e a regényben vagy tudatos választás eredményeként jön-e létre.

ZÁVADA PÁL ■ Hát én jó ideje foglalkozom ezzel, és én magamnak ugyanezt a kérdést már régóta föl szoktam tenni. Kicsit másképpen. Vagy leegyszerűsítsem pl. arra, hogy ugyan mit válasszak megírnivalónak, és hogy válasszam ki azt, hogy ehhez milyen megformálást találok ki. Illetve hát, hogy mi fogja nekem vezérelni itt ennek a fajta nem ártatlan játéknak az üzése közben az én választásaimat, hogy mik befolyásolják, mik és merrefelé hajlítják el. Mert, ahogy mondd, ez teljesen igaz, hogy ez nem véletlen, nem csak úgy adja magát, hogy csak kezd el, és a történet majd sűg, hogy mit akar. Hát igen. Néha sűg, néha nem. És persze én, mint volt szociológus, társadalomtörténettel foglalkozó, sokat interjúzó ember, aki az élettörténeteket tisztelni szoktam, én azért óvakodom attól, hogy nálam mondjuk a szabadságharc győzőn, nem úgy, mint „Bracánál”, ugye ahogy mondta egy kollégája egy író társának, aki szocialista-realista győzelmi regényt írt fölhevülve a szabadságharcról. Tehát én szoktam így tartani magamat bizonyos történelmi tényekhez, ami nem azt jelenti, hogy akkor az ember minden ponton és minden figurában a szociológiai átlagot – ami rettenetesen unalmas – célozná meg, akár mint értékrendet, akár mint élettörténeti következményt, akár mint honnan hová jutást stb. Ilyen átlagot keresni, úgy építeni fel hősöket, hát ez nem célravezető. Hogy mi szelektál, vagy mi vezérel, erre azzal a fogalommal felelnék először is, hogy a szégyen. Ami nekem megindítja a lelkiismeretemet, és nem hagy nyugodni. Tehát olykor az ember –, ha vétkes benne, ha nem – egyszer csak találkozik valamilyen problémával, vagy valamilyen eseménnyel, vagy egy élettörténeti fázissal, ami találkozik valami papírral, dokumentummal, nem tudom mivel, és áthatja a szégyen. Amit a legkínosabb boncolgatni, amit a legnehezebb elmondani, amit a legkevésbé szívesen vallok be, magamról, családomról, falumról, hazámról, véreimről, magyarokról és nem magyarokról, az igazat. És persze a szégyen valahogy oldódik, ha ilyen kreatívan közelítünk

hozzá, akkor valamiféle munkaláz kapja el az embert és akkor valami mást érez.

A nagyon-nagyon nyúlós félmúlt, amiből még kint sem vagyunk

NÉMETH ZOLTÁN ■ A másik kérdéssel *Parti Nagy Lajoshoz fordulok. A magyar irodalomtörténet-írásban folyton felvetődnek olyan kérdések, hogy bizonyos korszakoknak nincs helyük a magyar irodalomban. Vagyis hogy nem íródik meg az 1956-os forradalom regénye, nem íródik meg a Kádár-rendszer regénye stb. Az előzőekben felvetődött az önéletrajzság kérdése, a fikció kérdése, és a hullámozó Balaton kapcsán még erőteljesebben kérdeztünk rá erre. Egy fiktív sport kontextusába helyeződik ugyanis az elbeszélés sztorija, hiszen a versenyzabálás elvileg nem létezik, vagy legalábbis nem ebben a formában, mégis: ebbe a viszonylag rövid elbeszélésbe belefér az egész Kádár-rendszer. Nem véletlen, hogy a *Taxidermia* című filmben mennyire fel lehetett építeni ebből egy világot. Hogyan működik ez? Veszünk egy nem létező tárgyat, belehelyezzük egy korszakba, és akkor hirtelen ez előbb olyan dolgokat, amelyeket egy realista műben, realista nyelven nem lehet megírni?*

PARTI NAGY LAJOS ■ Ez speciel egy teljesen realista nyelv. Meg kell találni egy sportot, amelyik ha belegondolunk, nem sokkal brutálisabb, mint például a lökés vagy a tolás a súlyemelésben. A versenyzabálást sporttá kell formálni, és utána be kell tenni abba a nagyon markánsan létező keretbe, amely a létezett szocializmusnak a frázis-rendszere, intézményrendszere. Ilyeneket lehetne gyártani, legfeljebb nem minden sport lenne ennyire frappáns, mert az evés ebből a szempontból nagyon mélyen beletalál ennek az egésznek a gyűláskommunista és sekélyesen fogyasztói közepébe. Másrészt ez nyilvánvalóan nem egy történelmi novella és a *Taxidermia* nem egy történelmi film a dolognak ebben az értelmében. Valóban, a félmúlt, ez a nagyon-nagyon nyúlós félmúlt, amiből még szerintem kint sem vagyunk, ez az örök kádárizmus azért még kint van a Rákóczi úton és kísért bennünket. Erről az egészről én azt gondolom, merthogy én nem írok és valószínűleg nem is fogok történelmi regényeket írni, hogy talán pontosan ez a történelmiregénység az oka annak, hogy minden nemzedéknek az irodalomkritikusai és pláne az irodalomtörténészei valamiféle 19. századi furortól hajtva mindenáron 1000 oldalas nagyregényekben gondolják megragadhatni a történelemnek bizonyos kiemelkedő eseményeit, amelyeket a történettudomány vagy a közvélemény csomópontokként kijelölt.

Tehát hogy 56-nak nincs meg a regénye... Úgy gondolom, hogy így-úgy, a maga eszközeivel megvan, ha vacak is, attól még meglehet. Rádásul ezek legyenek remekművek, mondja az irodalomtudomány. Ez egy nagyon szép és jogos igény, csak néha azt hiszem, a fától nem látják az erdőt. Tehát azt, hogy egy kor saját magát nagyon erőteljesen dokumentálja. Nekem erre a kedvenc példám, hogy Mészöly Miklóstól egész életében a nagyregényt várták, és ott volt az orruk előtt a nagyregény, egyetlen mű az egész, beszakad tőle az asztal: a zseniális novellagyűjteménye, a *Volt egyszer*

egy Közép-Európa. A nagy regény iránti igény mintha még mindig a 19. századi klasszikus nagy elbeszélés igényét jelentené be és képzelné el, de ez valószínűleg már nem történik meg. Ennek a klasszikus igénynek még a Nádas *Párbuzamos történetek*-je sem felel meg. Úgy gondolom, így, úgy, amúgy, de meg vannak írva ezek a korok, csak nem azon elvárások szerint, amelyeket esetleg az irodalomtörténet képzel. Ami még mindig a regényben látja a csúcst, a folytonosságot, az elbeszélhetőséget, amely fogalmakról tudjuk közben, hogy mennyire problémásak. És hogy mennyire nehéz ilyen nagyregényeket fölépíteni, mint például a Závadáé, a Nádasé vagy a *Harmonia Caelestis*. Ha csak valaki megnézi, hogy a 60-as, 70-es éveknek akárcsak a novellairodalma mi mindent elmond arról a korról anélkül, hogy lenne akár egyetlen összefoglaló könyv, amelyik elmondaná azt, akkor ezekből ki-ki megtalálja magának azt a korszakot anélkül is, hogy nagyregények íródna róluk.

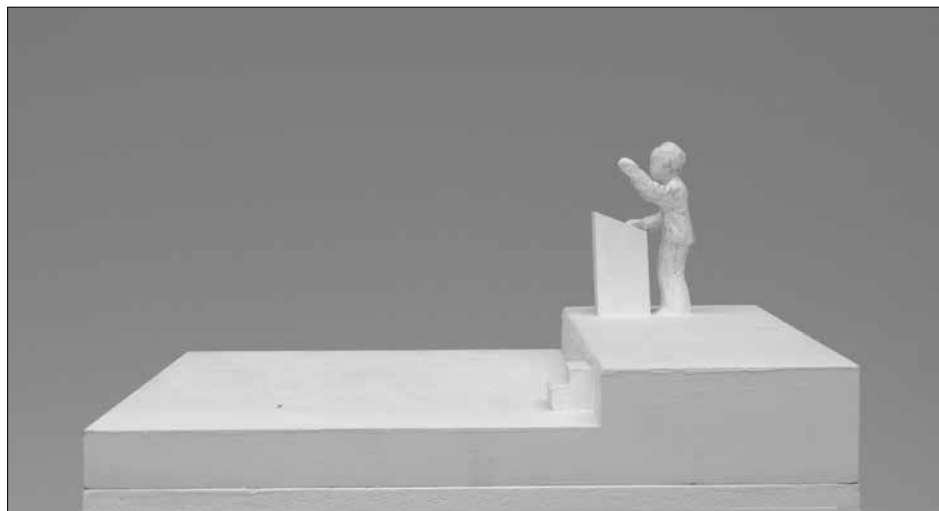
GÖRÖZDI JUDIT ■ Hogy megíródik-e „nagy”, fontos regény '56-ról vagy '68-ról? Azt gondolom, hogy nem egy regény íródik meg. Mert egy regény, akármilyen kitűnő, nagyszerű és alapos, egyetlen aktus a kollektív emlékezet építésében. Sok-sok kérdés tevődik föl a sok-sok irodalmi műben, és akkor ez kristályosodik valami felé, ami aztán a közös emlékezetben csiszolódik.

Még egy dologra reagálnék. Ez pedig az időbeli távolság. Nem csak az, hogy távolabbról jobban látunk, hanem hogy amikor visszanezünk, akkor mindig a saját kérdéseink mentén nézünk vissza. Tehát a visszanezésünkben a mai perspektívánk van benne. Minden egyes történelemről szóló szöveg a saját identitásunknak a kérdései mentén is fogalmazódik.

FÖLDES GYÖRGYI ■ Én akkor most még egy párhuzamos kérdést elindítanék. Azon gondolkodtam, hogy a Kádár-korszak regényeit, nagyregényeit megírni talán azért is lehetetlen egyelőre, merthogy valóban még egy kicsit ennek az örökségében élünk, és ezt leginkább groteszknak vagy abszurdnak látjuk. Az a kérdés, hogy lehet-e erre alapozva nagyregényt írni, vagy inkább csak valamilyen kisebb formába szorítható. Mint például az említett Parti Nagy Lajos-novella, a *hullámozó Balaton*, vagy eszembe jutott még Csaplár Vilmosnak az *Igazságos Kádár János* című regénye. Szóval annyira kihívja ezt a satirikus vagy groteszk

vagy abszurd nyelvet és formát, hogy nem vagyok benne biztos, lehetséges-e nagy formákat megvalósítani ezzel az idősakkal kapcsolatban.

ZÁVADA PÁL ■ Eszembe jutott közben egy nagy regény a Kádár rendszerről, mindjárt elmondom, csak közben itt te azt mondtad Lajos, hogy az irodalomtörténet azt elvárja tőlünk – és egyrészt ez ugye egy műfajsovonisza elvárás –, hogy regény legyen, lehetőleg nagy regény, reprezentatív és összefoglaló. Szerintem sokféle irodalomtörténet van és nem biztos, hogy mindegyik úgy várja el. Nagyon jó kis irodalomtörténetek vannak, irodalomelméletek, amelyek sokkal nyitottabbak arra, hogy ezekben az írói műhelyekben mi is születik valójában. Ha szerencsénk van, akkor meg fogják találni azt is, amit korábban egy ilyen reprezentatív nagy regénytől vártunk mint korlenyomatot. Annyit emlegettük már ezt a műfajt, eszembe jutott egy nagyregény, amit szerintem alig valaki ismer. Berkovits György írta, az a címe: *V. és Ú.* – egyik egy férfi, másik egy nő nevének rövidítése. A férfinak is megvan a családtörténete, a nőnek is. Tehát ez egyrészt egy történelmi regény, mert holokaust regény is, de nem áll meg a háborúnál, a háború után, hanem ha lehet, még nagyobb elszánással és terjedelemben tárgyalja a Rákosi-rendszert, de még inkább a Kádár rendszert. Rengeteg vonatkozásban. Tehát ez egy extenzív regény, egy igazi, széles nagy regény, nagyon szigorúan van fölépítve, a privát fejezetei rímelve a történelmiekre, a családtörténet ágabogait tekintve is, de a fölvetett problémákat illetően is. A Kádár-kori Budapest utcáiról, házairól, építészetről, erkélyeiről, tereiről, zöldövezeteiről, üzleteiről, az értelmiség találkozóhelyeiről. Tehát rengeteg, rengeteg lenyomat van, amire Réz Pál főszerkesztő barátom azt szokta mondani, hogy hát honnan fogják tudni 50 év múlva, hogy hogyan éltünk mi, hogyha ti ezt most nem íjátok meg? Berkovits írt egy ilyen regényt. Nagyon sok minden felismerhető 20-30-40-50 évről ezelőttről. A Rákóczi út, erről jutott eszembe, kiemelt helyszíne ennek a regénynek. Extenzív, időnként busásan is, nem könnyű olvasmány, de hát ez lesz nagyon izgalmas, hogy hogyan tudunk rátekinteni egy olyan korszakra, amelyikből valahogy hiányzik a formátum, a nagyszabás. A Berkovits erre is talál nem egy, hanem sok választ. Nem akarom megfejtetni, hogy mi mindenről akart szólni, csak szerettem volna felhívni a figyelmet egy nagyregényre.

Aleš Kauer

Könnyű rosszullét

Átútsz rajtam, mint valami rajz,
a csúcsos vonal a szolárisomat keríti körbe,
csak a szívvezérlésű szemet látom.
Vájd ki, buñueli kézmozdulatokkal,
mélyeszd ujjad a gödröcskébe,
míg a rajz nem lépi át a zárt szembéjak
küszöbét.

Hagyom, hogy elragadjon
a könnyű rosszullét.
Veled, mintha a bécsi Práterben lennénk,
a test piszokcsikjai oly gyorsan forognak,
hogy elvesztik az emberi alakot.

Derain, Baltus, Degas.
Nyomaik, lépéseik, színeik, ritmusaik,
az Albertina folyosólépcsői.
És odakünn szavak helyett Degas vásznáról
egy hattyú
úszik le, akár egy novemberi hópibe, mely
bavat jelez.

Egyensúlyt lelsz a szakadékváros fölött,
lenn a loma tömeg öblös lebelete lódörög,
árny, fény, árny, fény, árny,
mint ha az ujjak legyezőjével takarod el
a napot,
mint ha a lábad alá hull egy felbőkarcoló.

Fénnyel érkezel,
sötéttel mész el,
megtalállak,
nem találalak.
Arcodban a szemem
gödre, és
viszont.
És mindenütt iszonyú por,
a jelzés tünékeny körvonala.
Kimozdult súlypontom vagy.
Majdani zubanásom a szolárisra.

Csattanás!

Hirtelen megállsz,
az ellenirányba tett lépés úgy bat, mint egy
erélyes törlés.
Mintha minden egytől-egyig a múlté lenne.
Belém ütköztél,
mozgásba hoztál,
megadtad az irányt.

De ez még csak a kezdet,
és én már most érzem a bibáimat.
Ki szeretné szakadni minden feltételes
mondat kontextusából,
melyek feltétele, hogy ne sebez.
Noha nincsenek véletlenek,
valamilyen öntudatlan erő azért csak van.
Föliutóm monsieur Teste-et, de akár
a Zárt paradicsomot is kinyitbatnám:
... olyan mozgás nem is képzelhető el, melynek
iránya és értelme ne lenne...

Az ember meg se próbálja a kételkedést,
csak zuban előre. Szeretni a bennem rejlő
gyilkos törekvések kiéléséért akarok.
Háború lesz,
olyan vagy, mint április,
egy háromfejú szövétnék,
akár egy sárkány.

CSEHY ZOLTÁN FORDÍTÁSA

A közép-európai térség irodalmi
reprezentálhatósága

NÉMETH ZOLTÁN ■ Köszönöm, még rengeteg
kérdés felmerült bennem, de végezetül csak egy
utolsót. Mint tudjuk, a magyar történelem nem
csak és csupán magyar történelem, hiszen nem
lehet izolálni, mert hogy a környező nemzetekkel,
szlovákokkal, osztrákokkal, románokkal, néme-
tekkel, lengyelekkel, oroszokkal kölcsönhatás-
ban alakul. Az érdekelne tehát, hogy véleménye-
tek szerint ennek a különösen gazdag térségnek
lehet-e olyan irodalmi reprezentációját megal-
kotni, ahol a nemzetiségi, vallási, etnikai, kul-
turális sokszínűség és az ezekből fakadó alá- és
fölrendeltségi viszonyok és érdekek egyaránt
megjelennek, illetve hogy a magyaroknál létre-
jöhet-e olyan önkritikus-önelemző múltfeltárás
a szépirodalomban, mint például a német ön-
vizsgálat...

PARTI NAGY LAJOS ■ Valószínűleg lehet, miért
ne lehetne, miért ne tudna valaki most, tíz év
múlva, húsz év múlva erre a térségre olyan szem-
mel rátekinteni, mint ahogyan Roth, Hašek vagy
Kraus tekintett a Monarchiára, ez elvben elkép-
zelhető. Ha én most elfogadom, ami a mai esten
kiderült, hogy nagyregényen azt értjük, hogy rop-
pant vastag, reprezentatív és kifejezetten a tör-
ténelemről szól, inkluzíve holokauszt és Trianon,
1956-ig még elmehetünk... Biztos hogy van ilyen,
és előbb vagy utóbb ennek meg kell történnie, de
hát először a kultúrájának kell megteremtődnie.
Egészen biztos vagyok benne, hogy komoly szak-
történészek egy zárt teremben a Kárpát-medence
országaiól egymással, ha nem hallja a sajtó
sem, illetve nem hallja a saját kormányuk, nagyon
sok dologról komolyan meg tudnának egy több-
napos konferencián ha nem is egyezni, de némi
konszenzusra jutni. Abban a pillanatban, amikor
kitágítjuk ezt a kört, egyre nehezebb a dolog, és
valószínűleg az irodalomban is ez a helyzet. Eze-
ket a népeket azonban a nagy béketábor az elmúlt
évtizedekben inkább elzárta egymástól, mint-
sem hogy közelítette volna őket. És hát maguk-
tól olyan nagyon nem akartak egymáshoz közeli-
teni. A Szovjetunió nem tudta frigybe kovácsolni
ezt a térséget finoman fogalmazva, vagyis biztos,
hogy egy csomó időnek el kell telni. És még egy
mondat: ugyanakkor meg annyira végtelenül sok-
ágú, sokrétű ez a téma, hogy el nem tudom kép-
zelni, hogy egyetlen nagyregénybe hogyan lehet
ezt megcsinálni, de hát képzelje el ezt a Závada
Pali, én nem vagyok regényíró.

GÖRÖZDI JUDIT ■ Én sem tudom elképzelni.
Viszont azt látom, hogy rengeteg kísérlet zajlik
folyamatosan és párhuzamosan. Például abban
a kérdésben, hogy a nemzeti, vallási, etnikai, kul-
turális sokszínűség ugyanúgy a magyar történe-
lemnek a része, Darvasi László nagyregényei, Már-
ton László Testvérisége, Grendel Lajos könyvei,
Horváth Viktor Török tükör című regénye, vagy
Esterháznak az Egyszerű történet vessző száz
oldal – kardozós változat című szövege, amely
a történelem-történetek előbb felvetett strukturá-
lis jegyeit, sőt a történelmi regény műfajjegyeit is
szétszedi. A történelmi szerepek egyértelműségét,
a „ki az áldozat, ki a hős” kérdését például a Har-
monia Caelestis járja körül tanulságosan. Nadas

Péternek a Párbuzamos történetek című trilógiája
egyenesen arra kérdez rá, hogy mi a történelem,
és mi az, ami mozgatja. A sort lehetne folytatni.
Tehát ha az volt a kérdésed, hogy valamiféle szem-
benzés zajlik-e, akkor azt gondolom, hogy rend-
kívül intenzív módon zajlik. És Závada Palit csak
azért nem említettem meg, mert tudom, hogy
még szóhoz akar ő is jutni.

ZÁVADA PÁL ■ Én a felvetésemnek arra a részé-
re reflektálnék inkább, hogy Közép-Európa meg
a szomszédaink, meg azokban az országokban
élők, amelyek határon túliaknak mondhatók, és
nem csak határon túli magyarok, hanem főleg ha-
táron túli nem magyarok. Mert a határon túli ma-
gyarokkal még szót értünk. Valamiféle közlekedés
van. Iszonyatos elmaradásaink vannak a szom-
szédok kultúráját, irodalmát, művészetét illetően.
Persze lehet mutogatni, hogy ez elsősorban a ti
dolgotok, akik ugye kisebbségiként a hidat képe-
zitek két kultúra között, de hogy mennyire fon-
tos volna az, ami mondjuk a Kalligram kiadónak
a hivatása, hogy Közép-Európa irodalmát egymás
nyelvére fordítja és adja ki.

Nyitni kéne. Sokkal-sokkal többet jó volna tudni
nem csak azért, mert ez kötelesség, hanem azért
mert élvezetet látnék benne. Ez jó volna nekünk
mindnyájunknak, lehetőség a kibontakozásra.

Jó volna, ha ez itt a kibontakozás felé menne,
nem pedig az elzárkózás felé, amelyre szintén van-
nak sajnos jelek. Meg az általános érdektelenség
és kultúrálatlanodás. Mintha volna e tekintetben
némi alkonya ennek a Közép-Európa közös kultú-
rája című nagy elgondolásunknak.

NÉMETH ZOLTÁN ■ Köszönöm szépen a be-
szélgetést. Azt hiszem, nem volt tanulság nél-
küli. A prágai beszélgetés egy pontján konszen-
zus alakult ki, hogy a csehek nem is olyanok,
mint ahogyan a Švejkben megjelennek, ez nem
Švejk nemzete. Egy másik helyen arról olvastam,
hogy Hrabal népszerűbb Magyarországon, mint
Csehországban, mert hogy a brabali kisvilág sok-
kal inkább áll közelebb a kádári Magyarorszá-
gon felnövő olvasókhoz, és ez a vélemény vol-
taképpen kapcsolódik a prágai konferenciának
abhoz a megállapításához, hogy a kommuniz-
mus Csehországban volt a legkeményebb, mert
a térségben egyedül a cseh kommunisták bíttek
a kommunizmus eszméiben. Eszerint Szlovákia-
ban nem is volt igazi kommunizmus, hiszen még
a kommunisták is templomba jártak. És való-
ban: a rendszerváltás után talán egyedül Cseh-
országban jelent meg egymásra torlóva a ren-
geteg addig kiadatlan, szamizdat könyv, volt
olyan szerző, akinek majdnem féltucat művét
adták ki egyetlen évben. Látszik, hogy az a törté-
nelem és irodalompolitika, amelyet mi egységes-
nek gondolunk, mennyire mást jelentett Magyar-
országon és mást Csehországban. Talán ennek
az egész kérdésnek a komplexitása is egyértel-
művé vált ebből a beszélgetésből.

Elhangzott a prágai BABYLON irodalmi
folyóirat „A múlt bennünk – múltfeldolgozás
a közép-európai irodalmakban” c. visegrádi
projektjének magyarországi rendezvényén
a budapesti Szlovák Intézetben 2014. november
11-én. A beszélgetés lejegyzett, rövidített,
szerkesztett változata

SZA _ADSÁG

Majka (Verának)

– Ne parázzatok, egyszerűen csak csináljátok! Tudjátok, milyen fantasztikus érzés?

Mick felmászott a padra, és rám mutatott:

– Te, ott abban a piros blúzban! Hogy hívnak? Maja! Maja, mássz fel ide hozzám! Mindenki, egytől egyig! Azt akarom, hogy mindenki másszon fel a padra!

Vakítóan fehér fogai és aranyos kis nevetőráncai voltak. A tanulmányin a nők odavoltak érte. Amikor rájuk mosolygott, elpirultak, elkezdtek csinosabban öltözködni, és lágy, kerek helóval köszöntöttek.

Mick az angoltanárnok volt. Őra közben állandóan gesztikulált, porolt a krétával, fel-alá szaladgált az osztályban, és a keresztnévünkön szólított minket. Őra után pedig mindig be akart ülni velünk egy sőrrre.

– Tíz sőőőört! – dőlt rá az iskolával szemközti kocsmá pultjára. Ahogy elkiáltotta a rendelést, megvillantotta a vakítóan fehér fogait is. Leültünk a sarokpadra, szorosan egymás mellé – egyértelmű volt, hogy nagyon féltünk tőle, de ugyanakkor vonzott is bennünket. Micknek valahogy olyan aszimmetrikus arca volt, olyan más. Így nem tudtuk eldönteni, hogy szép vagy csúnya. Mindazonáltal el voltunk tőle varázsolva, és mindenki szerelmes volt belé. Mindannyian, ugyanis hozzá hasonlóval még nem találkoztunk. Mikor úgy érezte, semmi sem történik az osztályban, felugrott a padra.

– Srácok, nincs alvás! Ébressztó!

A kocsmában kortyolt egyet a sőréből, és a havas cipőjét rádobta az asztalra. Egyik tanárunk sem hordott addig sportcipőt vagy mokaszint meztlábra!

– Emberek! Havazik! Havazik!

Amikor megtanítottuk angylakát csinálni, rögtön ledobta magát a hóba az iskola előtt, és elkezdte félkörívben mozgatni a kezét és a lábát, miközben fülig ért a szája. Imádkta a havat, de ahogy elolvadt, ő is eltűnt.

Később a nő a tanulmányról kitűzőtt a faliújságra egy indiai képeslapot egy nagy mellű kőből faragott istennőről. Mick megmászta az Everestet. Vagy legalábbis majdnem. Többé nem hallottunk felőle. Állítólag turistákat kíséret fel a csúcsra, mások szerint pedig nem jött vissza az Everestől, hanem ott ül hóba fagyva a világ tetején vigyorogva, a szél pedig átsűvít a bordái közt.

– Emberek, szeretnétek hallani James Brownt? De énekelnetek kell! Nagyon hangosan! *I feel good!* Ha nem jönnek át a szomszédból panaszkodni, hogy leesett az elnök portréja a falról, akkor valamit rosszul csinálunk.

Bécsben akkoriban a boltokban ilyesfajta cédulák lógtak „*Szlovákok, ne lopjátok!*”. Mick ellopott egyet, és kitűzte a tanulmányi osztály faliújságjára. Az a papír még mindig nálam van. Amikor elment, levettem, és betettem abba a szekrénybe, amit kulcsra szoktam zárni, mivel a különleges dolgaimat őrzöm benne. Szeretnéd megnézni?

Henryk (Verának)

Szeretek inni a repülőn. Akkor ott azt mondtam neked, lehet, hogy ez az utolsó lehetőség arra, hogy jófajta bort igyunk. Fogalmunk sem volt róla, mibe vágunk bele, de nem féltünk. Te féltél? Egyszerűen csak belevetettük magunkat valami újba. Minden belefért egy... tíz bördöndbe! Már a repülő ablakából figyeltem a hely infrastruktúráját, ami még nem jelent sokat. Láttam az utakat, a szétfúzott aszfaltot az itt-ott eltűnő középvenalal... Ennek ellenére a repülőter területét karban tartották, az sima volt. Az ilyen paradoxonok paranoid rendszerre utalnak, mondtam neked, majd megittam a kis üveg osztórák vörösbortot, és kiléptünk a fagyos, hideg időbe.

Valahogy ilyennek képzeltük: hó, jég, hó fúttá utak, örökös problémák a bevásárlással. Vodka. Rohadó fogú emberek. Örültünk ennek a mizériának, erről álmodoztunk, te kalandnak mondtad. Ahogy jöttünk lefelé a repülőről,

olyan erősen szorítottad a kezem, hogy hirtelen mindketten felneveltünk. Fújt a szél, megemelte a hajad, és az arcodba vágta. Mérgesen elkiáltottad magad a széllal szemben, hogy muszáj vennünk egy nyaralót. Egy dácsát. Valamilyen deszka tákolmányt a vízpart mellett.

Tavasszal vettünk is egy kis házikót a tó mellett. Amikor odaértünk, a nyaraló ajtaját zárva találuk, előtte pedig felhalmozva az előző szezon levelei. Megmozgattam a kilincset, és nem akartam elhinni, hogy még mindig hittem ezeknek az embereknek. Nem, nem hittem, hanem csak újra és újra hagytam magam becsapni, rászedni, meglopni. Odanyomtat az arcod az üveghez, és benéztél: egy heverő lábakon, polcok tele kerámiával, vékony lécekkel körbevert falak. Neked tetszettek, *szocialista dizájn*nak hívtad ezeket a régi kacatokat. Alig vártad, hogy megérezd a penész illatát. Elvitettük magunkat a helyi kocsmához, és kerestük a tulajdonosokat. Esküvő volt. A közeli vendéglőbe küldtek minket. A férfi, akinek várnia kellett volna minket a nyaraló előtt, épp a menyasszonnyal ropta.

Szeretted volna, hogy mi is táncoljunk. Kerested a zenekart, a cigányzenészeket, de csak egy „dídzsé” állt ott, és cédékről engedte a zenét. *By the Rivers of Babylon* kiáltotta bele a mikrofonba a mellényes fickó, közben pedig a színes fényeket kezelte. A „hibrid” és az „autentikus” szavakat használtad. Táncolni akartál, levenni a cipődet, és elvegyülni a tömegben. Elvettél egy sütit, a fogaid között ott maradt a mák. Mondtam neked, hogy ne edd meg, mert be fogsz tépni. Utána meg sem akartalak csókolni. Nem értettem, hogyan rakhatnak mákot a kalácsba. Meg egyébként is, szőrnű az ize.

A tulajdonosok a házban hagytak egy kosarat régi ruhákkal. Találtál benne egy fürdőruhát. Valami műanyag bikinit nagy virágokkal. Futottál benne a tó felé, míg én mögöttem ballagtam egy üveg borral, amit a dácsa tulajdonosa adott. Az arcomon még ott virított a menyasszony rúzsfolta. Belebe kortyoltam az üvegbe, és addig mentem utánad, míg a víz a térdemig nem ért. A nehéz, öregszágot árasztó paplan alatt aludtunk, ami neked a nagyszüleid házat juttatta eszedbe a Nagy-tavaknál. Amikor kímásztál a vízből, furán lógott rajtad az a régi fürdőruha, a virágok meg szinte világitottak.

– Adj még egy esélyt!

Gyakran emlegetted a nagy-tavi történetet. A bátyád dobált téged a vízbe. Kitette a kezét, te felléptél a tenyeréből kialakított lépcsőre, és úgy felhajtott, hogy tudtál csinálni egy szaltót, és egy jól irányzott fejessel beugrottál a vízbe. Igyekeztetek ezt tökéletesre fejleszteni, így mindig újra meg újra próbáltatok, amíg a bátyád meg nem unta. A szád már kék volt a hidegtől, de ennek ellenére sem voltál fáradt, és tovább akartál ugrálni. Amikor felbukkantál, össze volt tapadva a szemed, de már csak a hátát láttad, ahogy úszik a part felé. Hirtelen hátulról ráugrottál, erősen megszorítottad, és ezt ordítottad a fülébe:

– Adj még egy esélyt! Kérlek, utoljára, próbáljuk meg még egyszer!

Amikor megfordult, idegen szemek néztek rád. Az a fickó nem hasonlított a testvéredre. Összekeverted őket, amit a férfi is észrevett, és elkezdett nevetni. Megijedtél, és tovább úsztál.

A dácsát nagyon megszerettük. A környéken mindig abban az idélen fürdőruhában közlekedtél. Amikor viszont a kocsmába mentél, akkor felvetted azt a háromnegyedes ruhádat, ami elől gombokra záródott, és azt mondogattad, hogy ugyanilyen van a kocsmárosnőnek is. Ezek voltak a mi legszebb éveink! Sört, bort, borovicskát, tárnics párlatot, becherovkát, konyakot ittunk... a legrosszabb konyakot! Micsoda idők voltak!

Vera (A mesternek)

A férjemet hátulról ismertem meg. Az út második felében csak az ő hátát bámultam. Egyforma volt a tempónk, a lépéseink hossza, így ráragadtam, hogy vezessen, mint egy metronóm. Ez jó stratégiának bizonyult, elég volt

KEPPLOVÁ, Zuska
„Bukta gót betűkkel”
Magyar Lettre
Internationale, 84

„Anka – London,
Natalia – Párizs,
Juliana – Budapest”
Magyar Lettre
Internationale, 85

„Akár a kariatidák”
Magyar Lettre
Internationale, 86

„Delta”
Magyar Lettre
Internationale, 87

„Expatok Buda-
pesten”
Magyar Lettre
Internationale, 91

„Taskentől 94
km-re”
Magyar Lettre
Internationale, 94

lemásolnom a mozdulatait, és így a végén még arra is maradt erőm, hogy megelőzzem.

A célban kerestem a hátat, amelyik után az utolsó 20 kilométeren át futottam. Egyszer csak úgy tűnt, hogy nélküle bolyongok, cél és ritmus nélkül. Amikor rátaláltam, valakikkel éppen beszélgetett, és nekem abban az endorfinnal telített állapotban nem okozott gondot, hogy odalépjek, félbeszakítsam egy mondatát, és ezt mondom:

– Köszönöm! Az út teljes második felét úgy futottam le, hogy a maga hátát néztem.

Odafordult, és mosolyogva ezt mondta:

– Ha tudtam volna, hogy utánam fut, én meg hátrafelé futottam volna.

Erős német akcentusa volt, lengyel neve, és ahogy én is, Manhattanben dolgozott. Követtem az egyik útmenti kocsmába. Tele volt maratoni futókkal és az ismerőseikkel. Megkérdezte, hogy szeretem-e keverni a szerotonint az alkohollal.

Csak annyit mondtam:

– *I do.*

Azt kértük, hogy a ruhákat úgy varrják meg, hogy futni is tudjunk benne. A bostoni maraton második felében gyűrűt cseréltünk, megcsókoltuk egymást, és futottunk tovább. Henryk családja eljött utánunk Németországból, és a futam után *happy hour drinket* ittak velünk abban a kocsmában, ahol egy évvel azelőtt megismerkedtünk. Le voltunk izzadva, szinte ragadtunk. Henryken frakk felső volt, virág a gomblyukában és sztreccsnadrág a lábán. Nekem pedig tornacipő kandikált ki a ruha alól.

Családjainkat azzal sikerült még jobban sokkolnunk, hogy Kelet-Európa megyünk. Henryk apja a régió stabilitását illető aggodalmainak adott hangot, az enyém csak megkérdezte, hol van az a város, ahová megyünk. Mikor mondtuk, hogy nem messze van Béctől, megnyugodott – oh, Vienna! –, de így is kalandoroknak nevezett minket. Ez tetszett nekünk, azt akartuk, hogy az ismerőseink úgy beszéljenek rólunk, mint az örült párról, akik a bostoni maratonton házasodtak össze, a mézes heteket a nemrég egyesített Berlinben töltötték, utána pedig egy olyan országba költöztek, melyről újra elkezdtek cikkezni az újságok. Az apám előadta, hogy demokráciát megyünk építeni, és visszüik magunkkal a szabadság lángját.

Henryk megköszönte a torkát, idegen volt neki ez a megfogalmazás. Azt mondta, ő csak a munka miatt megy oda, egyszerűen csak elfogadta a helyzetet, hogy oda helyezték. Nagyon kevés hiányzott ahhoz, hogy azt mondja, itt vetették be. Az apám viszont állította, hogy a mi utunknak mélyebb értelme van, hogy büszke ránk, és az amerikai gondolatok hordozói vagyunk. Az anyósom nem tudott angolul, ezért a beszélgetések során a távolba meredt. Henryk megsúgta, hogy a rögbimeccset nézi a kocsmában egyik képernyőjén.

Az anyám próbálta őt párszor megszólítani, hangosan és érthetően, de amikor látta, hogy ezzel csak idegesíti, inkább az étlappal foglalkozott. Mindenkinek hozott egy hamburgert, amivel kielégítette az anyós elméletét is, aki oda is fordult Henrykhez:

– Der Hochzeitburger? – majd nézte tovább a meccset. A fia éppen elvett egy örült amerikai lányt, aki majd őt is az örületbe kergeti a kicsapongásaival, aztán el fogja hagyni valami kelet-európai festő miatt. Őt már nem tudtam meglepni, mivel már akkor, a zöld focipályát figyelve, a hamburgerét szeletelve, várta a katasztrófát.

– Ich verstehe nicht – mondta az anyámnak, és a szájába vett egy falatot.

Majka (Verának)

A tanulmányi osztály ajtájában álltam, és néztem, ahogy Mick az ablakpárkányra felrakott lábakkal újságot olvas. Hírek a világból: amíg az Államokban két fiatal a maratonton házasodott össze, Kubában elkezdtek a földalatti óvóhelyek kiépítését, ami miatt akut cement- és üzemanyag hiány lépett fel az egész szigeten.

A tanulmányin dolgozó nő rám ordított, hogy várjak odakint. Erre én tettem is egy lépést hátrafelé, és kiléptem a folyosóra. A nyitva maradt ajtón keresztül láttam, ahogy odament Mickhez, áthajolt a vállán, és az óriási mellei hozzáérték a hátához. Segített neki a cikkben található szavak értelmezésében. Mick rövid idő alatt aránylag tisztességesen megtanult alapfokon szlovákul. Állítólag azért, hogy tudjon újságot olvasni, és az emberekkel politikáról társalogni a kocsmában.

– Nézz ide! – mutatott rá egy cikkre.

– Hogy is mondjátok? Nem tudom elhinni, amit látok!

A nő elnevette magát:

– Nem hiszek a szememnek, úgy mondják.

Szerettem, amikor hangosan olvasott fel az újságból. A tanulmányis nőnek is tetszett. Ezelőtt sohasem hallottuk az anyanyelvünket idegen akcentussal. Tovább olvasott:

McDonald's Dél-Szlovákiában

Néhány gyorséttermi étel, mint a hamburger, saláta, sült krumpli, többféle desszert, hideg- és meleg ital – és figyelem, pilseni sör is (ezt a kivételt a McDonald's 11.804 üzlete közül csak Prágában engedte meg) naponta a fogyasztók rendelkezésére fog állni. Természetesen az ételek és a kiszolgálás állandó higiénai- és minőségi ellenőrzése mellett.

Ennél a sornál jelzés értékűen felhúzza a szemöldökét, és felkiáltott:

– Egy ilyen cikknek semmi keresnivalója a belföldi hírek között. Ez egy PR-cikk, hirdetés!

Majd folytatta az utolsó mondatot:

A majcichovi mezőgazdasági szövetkezet fogja a prágai üzletekbe szállítani a tejet a speciális termékek elkészítéséhez, mint a milk-shake koktélt és a sundance fagyipohár.

A nő csak annyit mondott, hogy még soha nem evett hamburgert. A legközelebbi prágai útján biztos elmegy az étterembe.

– Voltál már Prágában?

Ekkor Mick észrevette, hogy az ajtóban állok.

– Come in! – kiáltott felém.

– Nem illik az ajtó mögött hallgatózni, nem tanítottak meg erre?! – szidott le ez a nőszemély.

Mick hozzátette, hogy kopogni kell és határozottan belépni, nem szabad bátortalanok lenni. Angolra váltott, és felemelte a hangját. Második személyben nem volt teljesen világos számomra, hogy hozzám beszél, vagy én helyettesítek most mindent, ami nem tetszik neki ebben az országban. Ahogy a McDonald's is azt jelentette, amit Amerikában nem szeretett.

Azzal a kérdéssel fejezte be, hogy olvasok-e újságot, és amikor nem tettem a fejemmel, rávágott vele az asztalra, és körbefordult a széken. Csinált pár kézmozdulatot, és megköszönte, hogy ötletet kapott. Megkérte a nőt, hogy fénymásolja le és sokszorozítsa a cikket. Mick szétszította a papírokat az osztályban, és a táblára írt pár kérdést. Az osztályban csend lett. Senki nem tudta hogyan lehetne összekapcsolni ezeket a kérdéseket azzal az eseménnyel, hogy McDonald's nyílt Prágában. Nagyon lassan indult el a beszélgetés, senki nem tudta, hogyan tiltakozzon Mick fellángolása ellen.

– Miért, miért gondold azt, hogy hiányzott innen a McDonald's? Miért? – kiáltott rá arra, aki mégis ellent mert neki mondani.

Mick erőteljesen gesztikulált, fogta a fejét, és grimaszokat vágott. Lehet, hogy ki kellett volna dobni, mert az év végén nem tudtuk a nyelvtant, és gyakran késett is az óráról, vagy áthelyezte az órát az iskolával szemközi kocsma. Viszont senki nem tudta, hogyan tanítanak a *native speakers*, lehet, hogy pontosan így.

Vera (A mesternek)

Pozsonyban egy csomó szolgáltatást hiányoltam. Az expressz manikűr-pedikűr-től a kínai büféken át a pszichoanalitikusig. Az összes pici embert, a pici párbeszédet, az összes fizetett szeretetet, amit tőlük kaptam. Ez mind nagyon hiányzott.

New Yorkban nagyon jó kapcsolatot alakítottam ki a pedikűrössel. Képzeld csak el, hogy egész kamaszkorát kiszáradt, berepedezett talpak között töltötte. Mi az ő korában éjjel- nappal rockot hallgattunk, és lázadtunk a munka ellen. Ő pedig fél szemmel a film kínai feliratát nézte, közben pedig automatikus mozdulatokkal vakargatta és simogatta a lábam.

– Massage? – kérdezte, és végighúzza az ujjait a vádlimon. A lábujjam hozzáért a Hello Kittys trikója alatt a mellbimbójához. Azt hiszem, egyszer álmodtam róla. Csókolgatta az ujjperceimet, amit a futópádon vertem le, miközben az egyik szemével folyamatosan a tévét nézte.

Utána pedig ott volt a lány a büféből. Összekevert valami színésznővel. Meredten bámult rám, miközben pakolta a szezámmagos rántott csirkét a tányéromra – az én kis olajban sültöt bűnöm, amit a vízeséses kép alatt eszek meg titokban, elrejtőzve az egészséges életmódot hirdető világ elől. Az utcán éppen valamilyen filmet forgattak, és a lány biztos volt benne, hogy a szezámmagos csirkéjüket valamilyen filmszínész jött megköszölni. Nevetnem kellett, de tetszett, hogy érdeklődik, így azt mondtam neki, hogy a cateringből

vagyok, és még egy adag csirkét becsomagoltattam vele, azt füllentve, hogy Woody Allannek viszem.

A következő alkalommal már azt is mondtam, hogy ő küldött ezért a fantasztikus csirkéért. Fura történeteket találtam ki róla, mindig egy-két mondatban összefoglalva deviáns, mániákus viselkedését. Elmeséltem, hogy Woody csak nyers ételeket eszik, csak csirákat, de aztán egyszer csak bezárja magát a cateringes lakókocsiba, ahol senki sem láthatja, és ott eszi meg a bő olajban rántott, szezámmagos csirkét. Woody szereti a szabályokat, de időről időre megszegi azokat, hogy megőrizze a bűnbeesés titkos örömét, amit csak kellő szorgalommal lehet elnyomni. Azt csodálom Henrykben, hogy úgy tud fegyelmezett lenni, hogy soha, semmilyen helyzetben ne zökkenjen ki. Önben mester az tetszik, hogy tud fegyelmezetlen is lenni, és ezért nem tesz magának szemrehányást.

Valójában ezek voltak az én furcsaságaim, amiket először az analitikusomnak meséltem el. Úton hazafelé pedig mindig megjutalmaztam magam a szezámmagos csodával, és vittem egyet a fiktív Allennek is. Ez még azelőtt volt, hogy észrevettem volna, hogy követ az analitikusom. Az üléseink alatt, amikor arról meséltem neki, milyen Lolitás vonzalmat táplálok a pedikűrösöm irányában, ő tőlem vált függővé. Egész héten folyamatosan elutasította a pácienseit azért, hogy a hét végén végre velem foglalkozhasson. Ezután kilopakodott az irodájából, és elindult utánam. Amíg a büfében ettem, addig ő a szemközti kávézóból figyelt egy újság mögöl, majd kifutott az utcára, hogy követhessen egészen a házam kapujáig. Onnan bement a szalonba, majd elment a mosdóba, melynek ajtaján jól láthatóan visszatükröződött a gyerektípót viselő pedikűrös alakja.

New Yorkban a mosdóajtók közt nagy a rés, van is, meg nincs is magán-szféra a kis- és nagy szükségleteink elvégzése közben. A szemünk sarkából figyeljük egymást, és úgy teszünk, mintha fal lenne közöttünk, amely nem engedi át sem a hangot sem a képet. Az analitikusom elkezdett járni a saját analitikusához, aki meghallgatta, hogyan szeretett belém a történeteim alapján, hogyan kezdte követni a páciensét, vagyis engem a kínai büfébe és a pedikűröshöz. A pszichoanalitikusa pedig mindent elmesélt nekem, és megkért, hogy tegyek feljelentést, vágjam el ezt a keserűdes csomót. Viszont nekem ez tetszett! Miért is tennék feljelentést?

Az effajta rafinált közelség-idegenség érzése hiányzott a legjobban Pozsonyban. Mindenki hidegen rázogatta egymás kezét, és morcosan méregette egymást a nyilvános helyeken. Henrykkel szenvedélymentes időszak köszöntött ránk. Ültünk a háztartások uniformizált kanapéján, és kavargattuk a cukrot az uniformizált porcelán teáscsészében. Az a tea volt benne, ami még második, harmadik, sőt a negyedik használatkor is szint enged, amint azt Ön is észrevette. Egy olyan országba érkezünk, egy olyan földrajzi térségbe, ahonnan hiányzott a dörsölt szenvedéllyel átitatott gyönyör régiója.

Néztem a várdombról a lakótelep szegélyezte utcákat, a kigyózó centrumot... , biztos vagyok benne, hogy valamikor itt is megvolt az, csak aztán kiszorították a határ mögé. A panel építmények közötti üres területben piaci rést véltem felfedezni. El kell hozni ebbe a szürke, merev világba a színeket, ízeket, érzéseket és a szenvedélyeket. Több játékoságot és változatosságot. Vissza kellett adni ennek a régióknak a szenvedélyt, ami talán Freuddal Londonba, vagy Kunderával Párizsba vándorolt ki. Azzal kezdtem, hogy az egész

lakást kifestettem. Semmi nouveau riche lila, hanem halvány pasztell árnyalatok. Levendula, barack, testszín. Amit Ön hússzínnek nevezett.

A mester (Verának)

Kislány! Nyugodtan szerepelhetnél filmekben is! Ezt nem mondom ám akárkinek, kedvesem. Amikor rátenyereltél a csengőre az ajtónál, azt hittem, valami ég. Ahogy kinéztem a kémlelőn, olyan volt, mintha kamerán keresztül néznék. Azt hittem, megőrültem, mint az öreglány! Azt mondtam magamban, ha most kinézek, és nem leszel ott, akkor tényleg örült vagyok. Ha ott leszel, akkor pedig már meghaltam!

Kinyitottam az ajtót, csak úgy, egy szál köntösben, te pedig ott álltál, alkoholmármoros szemekkel, elkenődött fekete szemfestékekkel. Olyan volt, mintha most léptél volna le az egyik későbbi vásznamról. Újra feléledt bennem a figurális korszakom. Hogyan is tudtam eddig szürke háttereket, ereszen ülő galambokat vagy tájakat festeni?! Ez mind eltörpült, és csak háttér maradt az idegen arcú nő alakja mögött. Rögtön észrevettem, hogy külföldi vagy. Akkorra adag életkedv volt benned, amit mi csak reklámokban láttunk.

Te voltál az, aki az első fehérítő hatású mosóport, a színes csomagolású csokikat, a fehérítő fogkrémeket kínálgattad nekünk. Ilyennek akartalak lefesteni: az abszolút szabadság ígéretének. Az én asszonykám, ahogy én hívom, az öreglány, utálta a szabadságot. Mindig azt akarta, hogy valaki ugráljon a fején. Az országot is azért hagyta el, mert én azt parancsoltam. Nekem levegőre volt szükségem. Nem is nekem, inkább a művészetemnek! Azonban mindenki sötét, komor stílust várt el tőlem. Megvolt rólam az elképzelésük, mondtam is magamnak, miért ne feleljek meg nekik. Lefestettem az öreglányt, ahogy otthon ül, és lassan elveszti az eszét. Oh, igen, az átváltozás!

– Itt mindenki imádja Kafkát. Ránk pedig úgy néznek, mintha bogarak lennénk. Nem merünk kimászni a szobából – mondogatta.

Amikor elhívtam magunkhoz a kollégákat a tanszékről, hogy végre legyen társaságunk, nem jöttek el. Egymás után hívtak, hogy elnézést kérjenek, de nem tudnak eljönni, mert váratlanul el kell utazniuk, más programjuk akadt, kiadói határidejük van, váratlan vendégeik érkeznek, méhösszehúzódasuk van... stb... stb... kidobta a szendvicseket, melyek úgy néztek ki, mint Szemirámisz kertje, egyesével dobálta őket ki az utcára az ablakból, a ház előtti gondozott pázsitra. Szemirámisz kertje, Szemirámisz kertje, ismételtette.

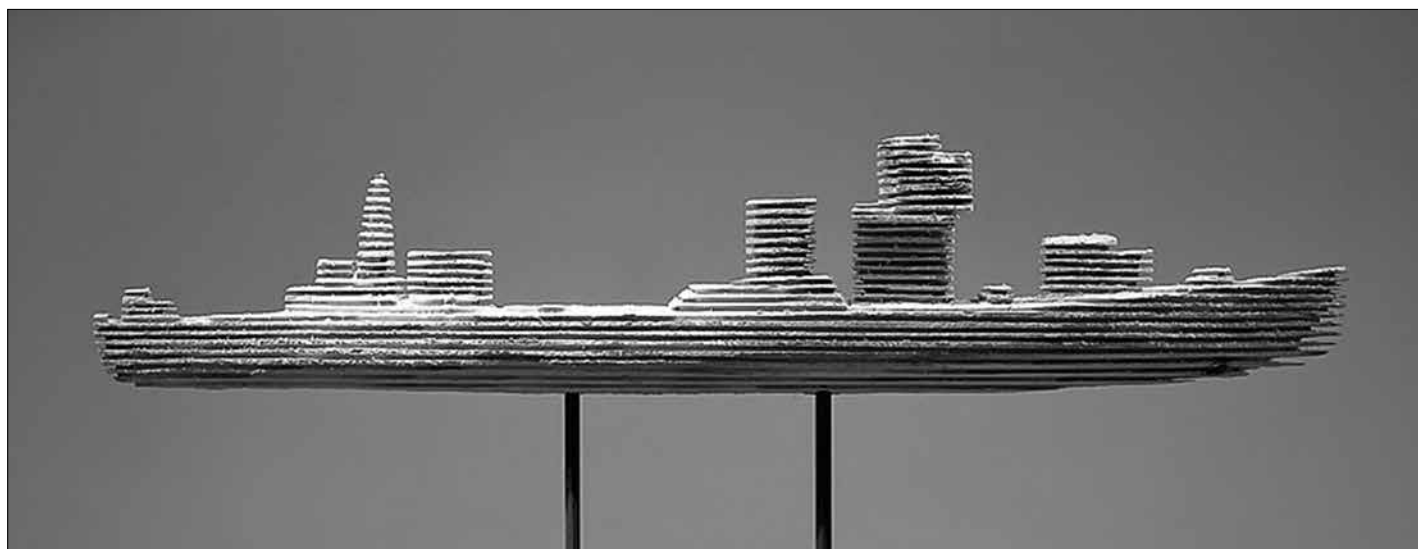
– Rabszolgaerkölcs – valahogy így nevezte el a férjed, és nekem egyet kell értenem vele, hogy szolganépség vagyunk. Emberek, akik vendégül látnak, szendvicseket készítenek, teát főznek, leültetik a vendégeiket a kanapéra, hogy megtiszteljék, elvarázsolják őket a finom ételeikkel, lelassítsák reflexeiket a nagy ételadagokkal – a mákos bejglivel! – magukhoz kössék a vendéget, öntsenek neki, hagyják, hogy a kanapén aludjon, majd pedig elbúcsúzzanak tőle a megszokott: „Gyere máskor is” mondattal.

Amikor a Henryked hazajött a szolgálati útjáról, mindig ezt mondta:

– Mi ez? A haldoklók és fertőzöttek országa? Itt mindenki beteg?

Majd pedig egy hét múlva ő is lebetegedett. Így mesélted, és azt mondtad, megvan erre a saját elmélete is. heValami van a levegőben, ami legyengíti az embereket.

– Rabszolgaerkölcs – mondta Nietzsche utalva.

Viszont amikor megjöttetek, olyanok voltatok, mint akikbe belecsapott a villám. Még két emelettel felettetek is hallottam, mikor szeretkeztetek. Mi csoda szégyen, mondaná az öreglány. Nem a Szemirámisz kertje, hanem te voltál a világ csodája, mikor becsengettél hozzám. Az első csoda pedig az én öreglányom volt, mikor először találkoztam vele.

Henryk (Verának)

Eddig soha nem voltak gondjaink. Mindig szembenéztünk a kihívásokkal. Többek lettünk minden egyes akadállyal. Gondok! Ezt a kifejezést nem is ismertük, nem is használtuk. Mindez csak itt kezdődött. A nekem rendelt irodában rögtön letéptem a szék támláját. „Diese kommunistische Scheisse!” A fejtámla már annyira elhasznált volt, hogy szinte csak a lojalitás vékony hajszála tartotta, ahogy mindent ebben az országban. Nem azért, mert itt nincs rendszer. Épp ellenkezőleg, minden a helyén volt, csak a zsanérok voltak kopottak, a csavarok kijártak, ráült mindenre a por. Az embereket már nem érdekelte, hogy karban tartás, elvesztették benne a hitüket.

Érdekes, hogy senkinek sem jutott eszébe az, hogy írni is lehet. Az alkalmazottak miközben magányosan várták a liftet, a falba karcoltak valamit a kulcsaikkal. Mikor megjött, leszakították a használati útmutatót, vagy a számokat rongálták meg, de nem írtak fel semmit. Egy szót sem. Elővettem a fekete filcemet, és engedélyt adtam saját magamnak, hogy elkészítem az első graffitimet a pénzügyminisztérium liftejében. FASZ: firkantottam oda valami obszcenitást, és illusztráltam is.

Épp egy találkozóról tartottam hazafelé, ahol túl sok időt töltöttem a piacgazdaság működésének magyarázásával. A miniszter a hasát fogta, úgy röhögött, és ezt mondta:

– Mármint én azt mondhatnám, csak úgy, hogy a kenyér egy millióba fog kerülni, eladom egy millióért, és már nem is kell miniszternek lennem!

Nagyon büszke lehetett magára, hogy egy logikus művelettel feloldotta a kapitalizmust, mint vízben a pezsgőtablettát. Megőriztem a profizmusomat, és ezt válaszoltam:

– Állapítson meg egy tetszőleges összeget, de összhangban a piaccal. A piac szabályozza az árakat. Ezért nem árulhatja a kenyeret egy millióért, és ezért kell miniszternek lennie – dobtam vissza a labdát.

Azzal díjazta a győzelmemet, hogy öntött nekem egy pohárral, amiből én csak egy picit ittam, a többi kiöntöttem a dísznövényekre, melyek sziklából ágaskodó kardokra hasonlítottak. Hálásan elfogyasztották a folyadékot.

– Anyósnylv. Anyósnylvnek hívják ezt a virágot – mondta a miniszter, és újra teljesen váratlanul elnevette magát.

Szorosra kötöttem a sportcipőm fűzőjét, mivel terepszemlére indultam. Meg kellett találnom a legjobb pályát, melyen futás közben megőrizhetem az akaraterőmet, és szinten tarthatom a boldogság hormonszintemet. Azt mondtad, itt senki nem jár futni, én pedig az ellenkezőjét állítottam, hogy majd elkezdene. Hiszen azért jöttünk, hogy új trendeket mutassunk nekik, kijelöljük az új rendszer határait. El kell ismernem, hogy a szürke blokkok szigorú szimmetriájában felfedeztem egy furcsa ritmust. Az ablakok, az erkélyek, a kapuk, teljes homlokzatok, sőt az udvarral rendelkező házak is mindig vissza-visszatértek, ismétlődtek. Ahogy futottam, én voltam a tű a lemezlejátszón, és ezek a mellettem pörgő szimmetrikus képek hozták létre a zenei ritmust.

Keresztülfutottam a játszótéren, átugrottam a padot, majd még két ugyanilyet, beleugrottam a homokozóba, majd felugrottam egy betonfalra. Hangoosan vettem a levegőt, és megnéztem magamnak a falat. A beton már mállott szét. Szép kerek kövek voltak beleöntve, mintha a folyó mélyéről szedték volna ki őket. Még mindig gyorsan vettem a levegőt, az orromon keresztül pedig magamba szívám az undorító kénes illatot, melyet utáltam, de most tele akartam vele szívni a tudómet. Már nyitott szájjal vettem a levegőt, hogy megerősödjek ebben az ocsmányságban. A nap már lemenőben volt, a betonrengeteg rései között meleg árnyalatokkal festette meg a falakat. Azok az óriási felületek szinte vászonná változtak át, és befogadták az ég hangulatát. A panelnek nem volt saját akarata, csak a körülötte lévő történeket tudta visszatükrözni. Ezért, mikor a nap lemenőfélben volt, a falakon megjelentek az izzó sugarak. Gyönyörű szép!

Nagyon sokáig csak magamnak őriztem meg ezt a látványt. Most neked adom: amikor a nap már eltűnt a horizonton, a gyár kéményeiből felszálló lángok olyan magasra csaptak, hogy az egész lakótelepet megvilágították. Még messzebb, a távolban csak egy toronynak, a televízióadó tornyának

a csúcsa villogott, mely csodaszép befejezése volt a dombok körvonalának. Neked is ugyanúgy tetszik, mint nekem? Attól tartok nem tudom ezt neked olyan szépen elmesélni, mint amilyen valójában volt.

A betonkerítés alattam már az utolsó meleget is átadta, ami benne volt. Én pedig csak ütem egyhelyben, egészen addig, amíg megláttam, ahogy a házak ablakaiban felgyúlnak a fények. Ekkor már be kellett vallanom, hogy a fal inkább hűt. Megborzongtam. Egyfajta érdekes tehetetlenséget éreztem, csodálkozást és megcsömörlöttséget. Ezt az egzisztenciális görcsöt rögtön egy energikus *power walk*-kal akartam megszüntetni, magamat pedig izotóniás itallal felerősíteni (pont nekünk kellett volna elkezdenni importálni, de hagytuk, hogy megelőzzön a miniszter!), ám mielőtt elindultam volna, még kihúztam a zsebemből a fekete filcet, és ráírtam a falra: PICSA.

Majka (Verának)

A régi moncsicsit belemártottam a szappanos kiskádba, a szórét kikéfélttem körömkefével, majd kiakasztottam a kötélre száradni, ahol a muskátlikra csöpögte ki magát. Másnap reggelre friss, élénk színe volt, a füle is megemelkedett. Már csak be kellett csomagolni a mikrotén zacskóba, beforrasztani a kályha fölé, és rátűzni a kézzel festett címkét. Az apám a vasárnap délutánt azzal töltötte, hogy átrajzolja a cédulát, melyet a különleges dolgokat tartalmazó, kincses dobozomban őriztem. Ahogy ráírta MADE IN CHINA, a moncsicsi már kész is volt – akár az új!

Lefutottam az alattunk lévő emeletre, becsengettem a szomszédlánnyhoz, hogy megmutassam, én is újat kaptam. Meg szerette volna nézni a moncsicsimet, de nem engedtem ki a kezemből. Figyelmeztettem a MADE IN CHINA címkére. Megragadta, és meggyűrögette a műanyag tasakot a kezében.

– Kiflis zacskó – mondta.

Lefutottunk a földszintre, és kicseréltük az újonnan hamisított moncsicsit egy igazi Ultra Hair Barbie-ra. Utána pedig ott álltunk az szomszédlánny szobájának szekrénye előtt, és bámultunk felfelé, mivel a legfelső polcra volt feltéve a Barbie, még mindig dobozba csomagolva. Haza kellett mennem, így a szomszédlánny egyedül maradt, kivette a babát a dobozból, és addig fésülte a szőke haját, amíg el nem jött a fogmosás ideje.

Ütem az ágyon, néztem a rózsaszín koraesti fényben úszó lakótelepet, a panelek falán felvillanó sugarakat, és tudatosult bennem az érzés, hogy ebből a cseréből én jöttem ki a legrosszabbul. Emlékszem a kaszálogép hangjára, mely néha koraesténként vonított az udvaron, úgy, mintha valami lassan és egyenletesen véget érne. A fénycsóvák lassan húzódtak lefelé a falakról, míg végül semmi nem maradt belőlük, csak a nevenincs érzések, melyek összekeveredtek, néha pedig helyet is cseréltek. Ott nyikorgott az aszfaltba öntött hinta, csörögtek a kosarak, és a játszótér közepén, a tócsában, melyből a víz sohasem tudott elfolyni, megjelent a hold.

Anyám megszimogatta a fejemet, és azt mondta:

– Ne irigykedj!

Azért jött, hogy meséljen nekem az Álomtündéről. Minden este ezt a történetet akartam hallani, semmi más nem érdekelt. Tudod, mit csinál az Álomtündér? Álomukban elviszi a gyerekeket abba a birodalomba, ahol minden vágyukat teljesíti. Itt a gyerekek az elefánt ormányán hintázhatnak, és így szedhetik a fákról a cukorkákat. Itt mindenkinek jut mindenkiből. Egész éjjel ott lehetnek, míg végül az Álomtündérnek vissza kell vinnie őket az ágyukba.

Vera (A mesternek)

Az első este, miután elszállásoltak bennünket, sírtam. Nem voltam szomorú, és nem is féltem. Először még nevettem is ezen, kinevettem a helyzetet. A házínéni megmutogatott nekünk mindent – hol van az üzlet, hol van az ágy-nemű, mit kell tenni, ha nem lehet lehúzni a vécét –, majd becsapta az ajtót, én pedig majdnem minden lépését hallottam, ahogy elhaladt a folyosón, és hívta a liftet. Fokozatosan bekapcsolták a felettünk lévő emeleteken a tévéket. Henryk próbálta beállítani a programokat, mozgatta az antennát, hogy legalább Bécset megtalálja, tovább nyugat felé ugyanis már nem volt vétel.

Körbe-körbe nyitogattam ki a szekrényajtókat, húzogattam ki a fiókokat, a komódot, de nem tudtam rávenni magam arra, hogy kipakoljak. Ugyanis nem tudtam összekapcsolni a cuccainkat ezekkel a bútorokkal, ezzel a lakással, ezzel az országgal. Elhúztam a függönyt, azt a nagydarab anyagot, ami tele volt elvont ábrákkal, és rákönyököltem az ablakpárkányra, ahol a porban ottmaradt a kezem nyoma. A szemközti házak ablakaiban árnyalakok mozogtak, és az otthonosságot, nyugalmat, biztonságot tükrözték. Ráleheltem az

ablakra egy foltot, melyben megjelentek az utcai lámpák fényei. Azt mondtam Henryknek, majd holnap kipakolok. Ő átkarolt, és ezt mondta:

– Örülök, hogy itt vagy velem.

Hirtelen kiszáradt a szám, és forróság öntötte el a nyelvem. Ezzel az egész kalandunkat elrontotta: egyfajta misszióra változtatta, melyet ki kell bírni.

Az ágyneműnek valami nagyon alapillata volt csak, ráadásul hideg is volt, meg kemény. A huzatokat masnival kellett megkötni, ami tetszett, és jól elszórakoztam a kötögetésükkel. Amikor eloltottuk a lámpát, Henryk megkérdezte:

– Mi ez?

– Hol?

Valami bogárra számítottam, vagy valamire összegubózva a sarokban.

Hát az a fény. Mi lehet az?

A szobánkban villogtak a fények, és a plafonon érdekes árnyképek rajzolódtak ki a függöny részleteiből és az őserdei nagyságúra megnyúlt anyósnyelvekből. Odamentünk az ablakhoz, én szatén hálóingben, ő pedig elegáns kétrészes pizsamában –, magasak voltunk, vékonyak, illatosak és képzetek, fantasztikus páros voltunk –, néztük a szemközti épületen villogó neont. A felirat erős kék fénnel világított, csak középen hiányzott egy betű. A házínénitől másnap új huzatot kértem. Mikor megjött, rámutattam a neonra, és megkérdeztem:

– Mi az?

– Most szálloda, előtte pedig áruház volt. Fogalmam sincs, mi lesz ott egy hét múlva.

– Mit jelent az a felirat?

– Freiheit – fordult oda Henrykhez, majd picit beszélgettek németül. Én pedig csak mutogattam tovább a dolgokra, mondtam a magamét, a néni is, néha meg is értettük egymást. Mikor elfogyott a türelme, szinte már ordított, mintha rosszul hallanék.

– Freedom – mondta nekem Henryk.

– Fridom – ismételte meg a házínéni, és bólogatott mellé. Az új szót furcsán köpte ki a gyulladt ínnyú első fogai között. Illett a keresztretjévébe. Ezt egyszer Henryk mesélte a paplan alatt. Mindig, mikor eloltottuk a lámpát, akkor mondta el, hogy valójában mit is gondol ezekről az emberekről. Így aztán mindig késő estig neveltünk a történeteink.

A másik adag huzaton már gombok voltak, ezek nem csúsztak le a paplanról. Az első éjjel ugyanis borzasztó hidegre ébredtem. Csak a csupasz paplan volt rajtam, ami sokkal nehezebb volt, mint amilyen takarókhhoz szokva voltam. A szoba tele volt a neon villogó hideg kék fényével. Henryk az ágy másik végében volt összegömbölyödve. Egy pillanatra úgy éreztem, hogy nem akarnak minket itt befogadni, de elég volt visszahúzni a huzatot, odabújni a hátához, és újra meleg lett. Nem volt miért sírni, jó helyen voltunk. Sok munka várt ránk. A villódzó fényekben apám szavaira gondoltam, a bostoni

ír kocsmában, az esküvőnk után. Egyszeriben nagyon erősekké váltak ezek a szavak, és az ismételtetésük segített megnyugodni, és elaludni: *szabadságmenet, szabadságmenet.*

A mester (Verának)

Amikor elhagytam az országot, narancsot csomagoltam magamnak az útra. Nem tudom miért, talán azért, hogy külföldön ne higgyék azt, nálunk nincsenek citrusfélék. A tanszékvezető leültetett magával szemben, és megmutatott nekem egy mandarint. Azt mondta, ez egy kis narancs. Elkezdte előttem megpucolni, és nyitott tenyerén odanyújtotta a felét, miután megszagoltatta velem. Állítólag édesebb, és könnyebb szészedni gerezdekre, fűzte még hozzá. Egyszerűen sokkal jobb. Megengedtem magamnak, hogy hangosan gondolkodjak arról, hogy miért kell ilyen nagyszerű újítás mellett még narancsot is termesztetni, át kellene ezt engedni a kubaiknak, de rögtön fel is nevettem, hogy egyértelműen a tudomására hozzam, ez csak vicc volt, rosszindulat nélkül. A tanszékvezető felajánlotta, hogy vezessem én a bevezető rajzkurstust.

A festők gyakran dolgoznak gyümölcsökkel. Rápakolják az asztalra, miközben az arányos elrendezésükön gondolkodnak. Összevissza gyűrik a fehér terítőt, hogy még bonyolultabbá tegyék a gondolatmenetüket, mivel a narancsok csak úgy simán a fehér terítőn zavaróan hatnak. Egy szatyor narancs letakarva fehér terítővel már egy kiáltást vagy egy lövést is jelképezhet. Ami túl nyers, egyenes. Elég csak a fegyver árnyéka, jelzés értékűen. Ezért gyűrik össze a terítőt.

Képzeld el, a tanszékvezető megkínált pár gerezddel, és megkért, hogy kóstoljam meg. Megdicsértem, mert így neveltek. Mert minket így neveltek. Régebben mindig elmenekültünk. Olyan szégyenlősek voltunk, hogy elfutottunk a szomszédok elől a lifttel. Egyszer az öreglány is elment előttem, mert azt hitte, hogy a mellettünk lakó szomszéd az, aki gyakran jár sétáltatni a kutyáját. A táskát húztam magam mögött az üzletből – kaptak narancsot –, ő pedig azt gondolta, hogy a kutya szuszog így, és az orrom előtt szökött el a lifttel. A negyedikén laktunk, és ha valaki felettünk lehúzta a vécét, hallottuk, ha valaki süttött, az illatok felkúsztak a szellőzőn, megérezte, viszont ezekben a panelekben úgy őriztük meg egymás magánszféráját, hogy megszöktünk egymás elől a lifttel. Utána eljött a forradalom, sokminden megváltozott, de a menekülés megmaradt.

Az első könyvek, amiket November után lefordítottak, és bestsellerek lettek, az asszertivitásról szóló kézikönyvek voltak és Murphy törvényei. Ezeknek a könyveknek kellett megtanítaniuk bennünket arra, hogyan éljünk az új rendszerben. Elhozták nekünk a használt számítógépeket, a ruhákat, amiket nem tudtak eladni, és beszervezték népünket a piramis játékokba. Így foglalta össze az asszonykám. Csak egy évvel az események előtt emigráltunk Németországba – úgy döntöttünk, hogy eseményeknek fogjuk hívni, hogy

össze ne vesszünk a helyes kifejezésen. Én az egyetemen kaptam állást, rajzot és festészetet tanítottam. Az asszonykám pedig otthonmaradhatott volna, és elkezdhetett volna a női magazinok alapján főzni, varrni a Burdából, de ő ki akart lépni a világba, abba a világba, melyet egyáltalán nem ismert, nem bízott benne, nem szerette, mégis mindenképp dolgozni akart. A hirdetések révén számos rossz helyre is eljutott, ami csak megerősítette őt abban, amit a Nyugatról gondolt.

– Együtt fog tudni velünk dolgozni? – kérdezte meg tőle a piramis felső nyegdébe tartozó fickó. Először Amway volt, majd pedig a Herbalife.

– Csak azt mondja meg, hogy igen, vagy nem. Ez önnek való munka lenne? Látja magát pár év múlva a hálózatunk sikeres viszonteladójaként?

Az asszonykám ekkor el kezdett pislogni, így mesélte nekem este a konyhában, hogy megrebegtette a szempilláját, és keresztbe tette a lábát. Rossz testbeszéd. Majd pedig hozzátette:

– El fogok gondolkozni rajta.

A fickónak az ultrahosszú nyakkendőben több sem kellett. Kinyújtotta a kezét, szorosan összeszorította az ujjait, készen egy szoros kézfogásra, miközben magabiztosan elindult feléje:

– Viszontlátásra, el kell hogy búcsúzzunk öntől! – jelentette ki kurtán, de velősen.

Ez egy monstre folyamat volt, a körben álló összes nő – a kölcsönösséget és együttműködést szimbolizálva – a kérdésre azt válaszolta: IGEN, és vagy a csípőjére tette a kezét, vagy pedig elégedetten a tenyerébe csapott.

Így az asszonykám az új országban, melyben emigránsoknak tekintettek bennünket, nem lett tisztítószer-kereskedő, és elvesztett egy újabb lehetőséget, hogy valakinek az alkalmazottja legyen. Ezen sokat törte a fejét, és ez látszott is rajta, nem tudta elrejtteni. A feltűnő nyakkendőű fickó szándékosan választotta ki – a csapat gyenge láncszemét. Már az első találkozás után tudta, hogy azt a falnak támaszkodó, idegesen pislogó, szép fiatal nőt a sikertelenség aurája lengi körül.

Ő ezt ezzel a történettel magyarázta: akkor fészkelte magát bele a félelem, amikor egyszer nekirepült szánkóval egy fának. Kitérte két szemfogát, a fa ága pedig egy hajszálnyira volt a szemétől. Ez az ütközés olyan közel hozta a lét végességéhez, hogy otthagytott magából valamit a másik oldalon. Hiányzott a sapkája. Sírva körözött a ripityára tört szánkó körül, és a fa körüli havat túrta a sapka után kutatva. Nem az életét féltette, hanem attól félt, hogy nagyon le fogják őt szidni az elhagyott sapka miatt, de sajnos soha többet nem találta meg.

– Az a sapka fog várni Odaát – mondta hangosan, de utána elgondolkozott azon, hogy az Odaát a szocialista blokkot és a másvilágot is jelenti. A szeme alatt az ág okozta karcolással festettem le, és sapkát festettem a fejére, pontosan olyat, ahogy ő mesélte. A formájára és a színére is jól emlékezett: a sapkán volt egy kis pompon. Hajszálpontosan, megdöbbenő részletességgel írta le.

Németországban nagyon élénk és hajmeresztő álmai voltak. Volt egy ismétlődő álma, melyben felnyitotta a sírokat és kivette a ruhákat:

– Nézd, milyen sűrű szövésű anyaga van, az anyagok itt sokkal jobb minőségűek – mondta az álmában a barátnője, akitől valamikor a Burdákat kérte kölcsön.

– Elég kimosni, átalakítani, és már lehet is hordani!

Aggodalmaim, és ahogy legyőzhetem őket – a fogyasztószerek potenciális terjesztőinek az utolsó előtti találkozásán valószínűleg valami hasonló szörnyűséget mesélhetett el, valamelyik álmát, így a tréner megerősödött abban a meggyőződésében, hogy ezzel a nővel nincs minden rendben.

– Van egy visszatérő álmom. . .

Később főtt brokkolifejjel festettem le. El kellett érte mennem a rendőrsre: a képzésről hazafelé minden telefonfülke kagylóját leszakította.

– Nem kaptam meg azt a munkát – közölte.

A rendőrspszichológus tudni akarta, miről beszél, ugyanis nem volt hajlandó megszólalni. Azt mondtam neki, hogy a feleségem mostanában gyakran álmodja azt, hogy a feje helyett egy főtt brokkoli van, ami az elvesztett gyermekori sapkájára emlékezteti. Bízott benne, hogy ez segít abban, hogy büntetés nélkül hagyhassuk el a rendőrséget. A nyugatiak mély tisztelettel viseltettek a szláv lélek iránt, mivel nem értették, féltek tőle.

Nálunk akkor még híre sem volt a brokkolinak. Amikor az asszonykám először megfőzte, és a tűzhelynek támaszkodva megkóstolta, azt mondta, ez csak egy zöld karfiol.

– Senki nem veszekszik veled, nem kell ezt ilyen csodódottan mondanod – mondtam neki erre. Ő meg csak folytatta:

– De ez a zöld karfiol drágább, és még az íze is rosszabb.

A rendőrspszichológus csak annyit mondott, amit a kereskedő cég képzésének a trénera is: nincs minden rendben vele.

Na látod, én elvettem a mandarint, megettem, és a tanszékvezető már az első szemeszterben megengedte, hogy rajzot tanítsak. Ráaktam a citromokat, narancsokat és mandarinokat az összegyűrt fehér terítőre, és azt mondtam nekik, úgy rajzolják le a gyümölcsöket, hogy rögtön rájöjjenek, melyik ízlik nekik a legjobban.

– Nem formákat rajzolunk, hanem a tartalomhoz fűződő viszonyunkat.

Pont ez volt, amit elvártak tőlem.

– Ilyen nézetei legyenek egy keleti blokkból érkező festőnek – mondta az asszonykám spárgát rágcsálva, melyet a gasztronómia legnagyobb átverésének nevezett. Ezt a növényt nem lehetett semmihez sem hasonlítani, egyszerű volt fehér és zöld is. A vizeletnek nagyon furcsa szaga lett tőle. Azt mondtam az asszonykámnak, hogy biztos így jön ki belőlünk minden, ami régi. Ez az esély arra, hogy az új országban, új testtel kezdjünk új életet. Kész voltam arra, hogy megszeressem a brokkolit és a spárgát is, élvezzem az ízeit.

Eloltotta a lámpát az ágy fölött, és ahhoz hasonlította a szavaimat, amit a női magazinban olvasott a tavaszi tisztítókúráról. A sötétben kitapogattam a heget a szeme alatt, mely ott marad a szánkós balesete óta. Otthon mindenki észrevette ezt a kis sebhelyet, de az új országban senki. Rákérdeztem azokra a leszaggatott telefonkagylókra, de nem kaptam választ.

Henryk (Verának)

Ezt hallgasd! A sorok közé beírtam a fordítást, úgy, ahogy az angoltanárom diktálta. A bárnál találkoztam vele, ott ült, és ahogy minden nap, olvasta az újságot. Észrevettem, nem lehetett volna átsiklani felette: megtermett fekete fickó volt.

Mickkel arról az országról beszélgettünk, melyben élünk, és próbáljuk átformálni: azokról a gyerekekről beszélt, akik az MTV klippjein és a Beverly Hills 90210 sorozaton nőnek fel. A saját jövőjüket látják ebben. Majd a szüleikről is beszélgettünk, akik összekeverik a vállalkozást az utcai közelharccal.

– Nincs semmilyen állampolgári öntudatuk! – miközben ezt mondta, az újsággal verte a bárpultot. Én pedig állítottam, hogy elvesztették a bizalmat és az összetartozás fogalmát, az erkölcsük a vendéglátással kezdődik, és a lefizetéssel végződik.

– Csehszlovákia nem tudja elkerülni a pornót, főleg, ha a vállalkozás kereskedelmi oldala a kultúrát is behálózza – olvasta fel nekem Mick egy régebbi újságból. Megkérdezte, hogy én mit gondolok erről. Azt mondtam, hogy ez igaz, csak meglepett, hogy ezt így leírták. Ez a hang eléggé szokatlan volt. Végülis mintha az újságok nem tudták volna, hogy szólítsák meg a demokratizált polgárokat. Egyszer bizonytalan és kísérletező hangon szólaltak meg, máskor pedig uralkodó és elavult hangot ütöttek meg.

Megkérdeztem, hogy mit javasol a cikk szerzője. Mick felnevetett: állítólag azt állítja, hogy meg kell nézni, hogy hogyan birkózott meg a helyzettel az USA. Ezt jóváhagytam, miért is ne merítsünk ösztönzést a jó jogi esetekből. Mick azonban elkezdett integetni az újsággal a pincér felé, közben pedig magyarázta, hogy itt nem a jó példákban merített ösztönzésről van szó, hanem paradox módon egyfajta kapitalista fatalizmusról. A történelem általi behatároltság, ahogy azt ismerjük Marx Tőkéjéből is, a fejlődés csúcán azonban nem a kommunizmus áll. Azt mondta, hogy az ilyen gondolkodás intenzív beletörődést jelent a piac abszolút uralmába, amibe sehogy nem lehet beavatkozni, az emberek akarata mellékes. Az emberek talán nem is tudják, milyen sok munka vár rájuk a demokráciával, és ennek a munkának sohasem lesz vége. A lapok eddig valamiféle kapitalista Isten malmairól beszélnek, így véve ki a hatalmat az emberek kezéből, és átadva azt új elitnek.

Azt mondtam neki, hogy nem értem. Mick lelkesedése már kezdett nem tetszeni. Sőt még az is az eszembe jutott, hogy Mick marxista, aki azért jött, hogy tanúja legyen a létező szocializmus széthullásának. Képzeld el ezt a helyzetet: fiatal, fekete marxista, egy a *liberal arts colleges*-ből eltanácsolt növendék az Egyesült Államok keleti partjáról, aki valószínűleg azt képzei, hogy visszafordíthatja a dolgok menetét. Egy Tőkét olvasó Don Quijote.

Meglehet, itt nincsenek ellenségeink: amíg mi azon igyekszünk, hogy megvalósítsuk a demokrácia felé vezető civilizált átmenetet, működő intézményekkel és polgári társadalommal, addig egypár eltévedt hippi utakat

szervez az osztály nélküli társadalmakba. Amíg a mormonokat a ruhájuk alapján, az Elder Joshua hátizsákjuk alapján ismered fel, addig ez a piros lelkű társaság emberi alakot ölt magára, és hirdeti a saját hitét.

Mindkét csoport tagjai buzgó ellenfelei az Aranyborjúnak, de a mormonok legalább józanok közben. Amikor a *kapitalista Isten malmai* kifejezést használta, világossá vált számomra a kapcsolat az ajtónál csengető – *megengedik, hogy ismertessük a Bibliát?* misszionáriusok és ezek között a vándorforradalmárok között. Nézz ide! Ezt a cikket Mick nyomta a kezembe. Ehhez le kell ülnöd, tényleg ülj le. Szét is osztotta az osztályban a fénymásolatokat a diákoknak, és a véleményüket kérdezte. Mit akarhatott vajon hallani? A srácok filmet, mozit, popcornt és újságokat akartak. Ezt is mondták neki. Egy óra múlva pedig erre inni akartak a kocsmában. Olvasd, valami új filmes folyóiratról lehet szó, amit a mozikban fognak osztogatni, itt legalábbis ezt írnák.

Az Interama a fennállása alatti egy év alatt olyan filmeket forgalmazott, melyek nálunk a filmes piac 41,7%-át teszik ki. Igaz, ezt szórakoztató, kommersz, többnyire alacsony művészeti szinten mozgó filmekkel érte el, viszont ez logikus következménye a kultúra piaci mechanizmusának.

Ennél a résznél rám nézett, hogy észrevettem-e, ahogy a hanglejtésével aláhúzza a piaci mechanizmus szókapcsolatot, az ujjával pedig rábökött az előző cikkre a pornó szükségszerűségéről. Majd folytatta:

A jövőben az Interama azzal szeretne javítani a megítélésén, hogy filmklubok részére nem annyira kommersz filmeket is megvásárol. Egyszer egy évben művészfilmet is szeretne terjeszteni kereskedelmi bálójában, annak ellenére, hogy ez anyagi veszteség vállalásával jár.

Mick a mondat végén felhorkant, hogy számomra is világossá tegye véleményét a cikkről, és hogy én is ezt gondoljam. Állítólag a stílus, ez a stílus irritálja. Elvárják az alacsony kultúra teljes elfogadását, mivel elkötelezték magukat a kapitalizmus egyetlen nagy projektje mellett – hasznot termelni – és ennek mindent alá kell rendelniük. Mintha még mindig a Párt nevében írnák a lapokat.

– Amennyiben a művészi élmény valóban anyagi veszteséggel jár, akkor közösen le kell róla mondanunk – puffogott. Erre én azt mondtam neki, hogy a miniszterelnökségen hasonlóképpen magyarázom az embereknek a különböző gazdasági mechanizmusokat, lépéseket, melyeket meg kell tenni, és az ezzel járó áldozatokat.

Mick ebben a pillanatban a *kapitalizmus építőjének* nevezett, és amíg intett a pincérnek, én jeleztem, hogy már nem kérem a második korsó sörömet. Azon gondolkodtam, hogy lehet Mick ebben az új országban depressziós. Lehet, hogy így mutatkozik meg a mániákus korszaka. Ezért javasoltam, hogy csatlakozzon hozzám, és fusson velem a lakótelepek közötti futópályán:

– Az építészetbe van beépítve a jelentés, mindent meg fogsz érteni!

A kibékülés kedvéért hozzátettem azt is, hiszek abban, hogy te is még mindig úgy érzed, mi csak egy nagyobb terv részei vagyunk. Tapasztalatokkal rendelkezünk a jól működő rendszerről, amiről a gyakorlatban is kiderült, hogy erkölcsileg helytállóbb. Viszont csak munkával, nem misszióval, sem feladatokkal, hanem csak a munkánkkal tudunk segíteni egy olyan környezet kialakításában, melyben lesz kereslet és kínálat. Az ő angol tanítása is ennek a viszonylag egyszerű elvnek a része. Hiszek abban, hogy egy jól működő piac erkölcsös hely.

Már kötöttem is be a futócipőmet, hogy elinduljak a szokásos futókörömré. Elég egy napot kihagyni, és az izmok máris megérzik. Néhány edzés nélküli hét után a test összeesik, az ember magába fordul, és jönnek a kétségek, a komplikált gondolatok, míg végül az államot kell segítségül hívni. A nem edzett test ugyanis baloldali lustaságot vagy búskomorságot produkál. Állítom, hogy az értékítélet alapja a rossz fizikai kondícióban és a megtört egészségben keresendő.

Nekitámaszkodtam az ajtónak, készen az esti futásra. Így az ajtónak támaszkodva folytattam az eszmefuttatásomat. Bevallom, az utóbbi időben ingerlékeny voltam, és szinte soha nem érdekelt a véleményed. Azt mondtad, szeretsz engem megfigyelni, miközben gondolkodom. Utána hozzátetted, hogy ezáltal te magad válsz azzá az eszközzé, melynek segítségével rendszerezem a gondolataimait. Rajtad keresztül visszatérnek hozzám, kiegészülve az egyetértéssel, a kritikával, a megjegyzésekkel és a példákkal. Megöleltelek, és hozzátetted, hogy nagy előnyt látom a barátságban a házasságban is: jótékony hatással van a gondolatok ökonómiájára.

Vera (A mesternek)

Bevallom Önnek, nem bírtam ki, hogy ne dolgozzak! Pozsonyban nem tudtam mit csinálni, épp ezért nem lehetett nem dolgozni! Amikor bementem a központba, szórakozási lehetőségeket keresve, rövid időn belül haza is jöttem: egyáltalán nem feltöltődve, hanem tele ötletekkel, min lehetne javítani. Henryknek meséltem az éttermekről a förtelmes abroszokkal, és a lángost áruló bódékról – ennek a zsíros csemegének én is rögtön megadtam magam! Fantasztikus!

Egyáltalán nem éreztem magam vétkesnek, ahogy zsíros ujjakkal, fehér vagy piros foltoktól maszatosan, kezemben a lángossal sétáltam az utcán, kerülgettem a kátyúkat és a kiásvott lyukakat. Ebben a városban kibújhattam az egészséges táplálkozás terhe alól. Az egész városban biztonságban voltam. Sehol nem fenyegetett az egészséges táplálkozás. Itt minden hiányzott – a pedikűrre és a manikűrre túl sokáig kellett várni, és a lakkválaszték is szűkös volt, nem beszélve a sportolási lehetőségekről, az orvosi szolgáltatások teljes hiányáról – az emberek már sejtették, hogy mi mindenük lehetne, de még nem tudták mindezt a saját utcájukban elképzelni. Egyelőre a lakások belsejére összpontosítottak, konkrétan a hűtőre.

Minden este valami másba szerettem volna belevágni: volt, hogy francia éttermet vagy gyorséttermet akartam nyitni, haute couture-rel vagy farmerrel kereskedni, és volt, hogy orvosi kozmetikát vagy tetováló szalont támadt kedvem üzemeltetni. Henryk azt mondta, itt nincs meg a szolgáltatói hálózat, így visszatértem az alapokhoz: főzni, befőzni fogok, kiszállítani, varrni, aerobik órákat tartani. Ő azonban azt állította, hogy még ezek mögött a műveletek mögött is finomabb rendszerek húzódnak meg: a bizalom, az elszántság, valamiféle ügyfélközpontúság, ami pontosan azzal függ össze, ahogy az emberek viselkednek, ami után vágyakoznak, hogyan érzékelik a másikat, hogyan képzelik el a jövőt. Henryk a térdére tette az antikváriumban szerzett nehéz könyvcsomagot, és mielőtt belefeledkezett volna a német filozófiai szövegbe, ezt mondta:

– Először az embereket, vagyis a polgárokat kellene legyártanod!

Felköhögött – abban az időben valami megfázás kerülgette, de még a hideg esték ellenére sem hagyott fel a futással.

A sarokba állította a fülest, azt a fotelt a magas fejtámlával és az óriási kartámlákkal, amit maguk vonszoltak ki az utcára a szemetesek mellé. Henryk épp műanyagzsákban vitte le a szemetet – észrevette, hogy a szomszédok csordultig tele edényeket hordanak le, ami szerinte környezettudatos, de nagyon nem praktikus megoldás, mivel ez arra kényszerítené, hogy visszamenjen az üres edénnyel a lakásba, míg a műanyagzsáknak köszönhetően már vígan kocoghat a lakótelepek között az esti futása során. A szemetesek mellett észrevette a cserepeket is: az emberek itt szabadultak meg az

anyósnyelveiktől, amiket már hosszú ideje nem öntöztek, ez jól látható volt a növényeken.

Pont akkor szólította meg önt, amikor a fotelt cipelte kifelé. Mindene festékes volt: csak szürke festékkel volt tele, de annak minden árnyalatával. Henryk pontosan így írta le önt:

– Találkoztam egy fickóval, aki lakótelepeket és galambokat fest. Azt mondta, hogy az elmúlt világot örökíti meg, és állítólag ez nagyon jó gyakorlat a szürke színpaletta kialakításához is. A panel apokalipszisé várja, és azt jósolja, hogy tíz éven belül el fog tűnni a szírványszínek alatt.

Henryk akkor felvetette önnek, hogy érdemes lenne megfontolni a színek forgalmazását, majd pedig nekem ezt mondta:

– A színek egyenesen a lélekre hatnak! Így egyszerre tudnánk az érzelmeiken keresztül az embereket is megváltoztatni.

Felfelé a lépcsőn, miközben a fotel bele volt akasztva a bútorszállító hevederbe, Henryk a mágikus fénymoziról mesélt önnek, igaz? Valahogy így nevezte el. Egy este elvitte az angoltanárt is, a legjobb barátját, hogy megmutassa neki ezt a látványt. Leültek az obszcenitásokkal telefirkált betonfalra, és várták a naplementét. Amikor a szürkület sötétbe váltott, felgyúltak a járdák és az utak melletti lámpák. Nem működött mindegyik. Valaki levette az öntöttvas burát és megmókolta az áramot. Elégé nagy lett így a sötétség, ezáltal viszont hangsúlyosabbak lettek a fényfelvillanások.

A villogást egy a várostól nem olyan messze álló gyár okozta, de a betonfalról nem lehetett látni az épületet, csak a fényeit. A kémények felett égett a tűz. Főleg akkor csaptak magasra a lángok, ha fújt a szél. Rádásul volt, hogy néha az éj közepén lövésre ébredtünk, óriási csattanásra, mintha fegyverből jött volna. Tudja, én New Yorkban nőttem fel, bár a várost nem érte el a háború, de sohasem maradtak abba a lövöldözések. Viszont tudtam azt is, hogy Pozsonyban bátran lehetett hosszú esti sétákat tenni a gyéren megvilágított utcákon. „It's incredibly safe!” – írtam a szüleimnek küldött, a várat ábrázoló csúnya képeslapra.

Egyszer, a Hudson folyó partján állt egy cukorgyár, aminek a sárga logóját jól láttam a lakásunk ablakából: Domino Sugar –, de amióta csak emlékszem, be volt zárva és üresen állt. Tényleg, sohasem láttam még ilyen közről működő gyárat, és Henryk sem. Az éjjeli lövést másnap kereste az újságokban, körbekérdezte az embereket a minisztériumban, mert sehogysem tudta összekapcsolni azt a hangot a villódzó fényekkel. Tudja, állítólag valamilyen laza szelep az oka ennek a lövésszerű hangnak, amit az elégetett oxigén kicsapódása követ. A kémények feletti tüzet az óriási erejű villogás okozta, melyet Henryk a betonfalról csodált.

– A panelek olyanok, mint egy kifeszített vászon – mondta önnek, amikor közösen letették a fotelt a lakásunkban.

Henryk odatolta a fotelt a sarokba a radiátorhoz, beleült, és azóta ott tölti az estéket az antikváriumból szerzett könyvkötegekkel. Azt mondta, meg akarja ismerni az itteni emberek működésének a kulcsát, megérteni a különbségeket, lecsökkenteni azt egy közös nevezőre, és ott, arra a helyre elkezdeni hatni.

– Ott – állította –, ott van a ránk váró igazi munka.

Én felajánlottam, hogy addig kifestek pasztellszínekkel, és kidobom a csepeket az anyósnyelvekkel. Ön azt tanácsolta, hogy meg kell szabadulnunk azoktól a virágoktól, elcsodálkozott, hogy még mindig tele van velük az ablakunk.

Azt mondta:

– A növények is a régi rendszer jelképei.

A mester (Verának)

Az egyik leszakított telefonkagylót az én asszonykám a konyhaasztal fiókjába tette. Ki tudja, miért pont oda, a sodrófa, az olló és a törölrongyok közé. Úgy szerettem volna, ha új recepteket próbált volna ki, hiszen az üzletekben mindent meg lehetett találni, de ő inkább abba a negyedbe ment, ahol a nyáron forgott a hús, vagy curry illat szállt a levegőben, és mindenféle furcsa alakú zöldséget cipelt haza.

– Ezt rajzold le! – mondta, és kitett az abroszra egy csomag valamiféle kakuszra hasonlító levelet.

– Csak akkor, ha utána te megfőzöd!

A növényeket bevittem a rajzórámra, és kértem a diákokat, hogy kicsit küzdjenek meg ezzel a tárggyal, amiről semmit nem tudnak. Nem sejtik az összefüggéseket: milyen az íze, a felhasználási módja, nem tudják, hogy

ízlene-e nekik, vagy sem. A saját tudatlanságukat kellett lerajzolniuk, a nem-létező viszonyrendszert. Ha az osztályban volt olyan, aki már evett ilyen gumókat, óriási banánokat, külön megkértem, hogy ne mondjon semmit. Azt akartuk kideríteni, hogy lesz-e különbség a rajzok között, ha van kapcsolatuk a tárggyal, és ha nincs.

– Viszonyulhatunk a tárgyakhoz, de birtokolni nem tudjuk őket! – az asszonykám minden nap zsörtölődött afelett, hogy milyenek az emberek abban az országban, mely befogadott bennünket. Sehogysem akart beolvadni, ami azt jelenti, hogy nem akarta megérteni, megkedvelni a dolgokat: télen magas szőrmesapkát hordott, nyáron pedig a feje köré csavarta a copfját. Szándékosan úgy tett, mintha orosz lenne. Az utcán összeszorított fogakkal közlekedett, és az üzletek kirakatában megigazította a frizuráját, majd gyorsan sétált tovább. Mindig mérgesen jött vissza.

– Valójában mi voltunk azok, akik felfedeztük a kendőket! – hallott egy nőt egy dizájn boltban.

– Hogy lehet jogot formálni egy hosszúkás anyagdarabra? Hogy lehet valaki ilyen arcátlan, hogy ezt kijelentse? Hogy lehet valaki olyan buta, hogy ezt a kijelentést el is fogadja? – bosszankodott. Azt javasoltam tehát a diákoknak, hogy fessenek valami olyat, amit birtokolnak, és valami olyat, amit nem, és fejezzék ki ezt egy képen. Utána pedig közösen kellett különbséget tennünk a lefestett tárgyak között.

Később kérdeztem tőled, hogy milyen színt szeretsz. Ezeket választottuk ki: levendula, barack és testszín. A színek megnevezése azokra a tárgyakra vonatkozott, melyek a legjobban kifejezik ezeket az árnyalatokat. Ott, ahol te testszínt láttál, én a tündőszínt javasoltam. Neked ez lágy szín volt, sima, esetleg kicsit pelyhes. Nekem a meztelen test jutott róla eszembe, mivel a te bőrödöt néztem, és elgondolkoztam azon, hogy hogyan folytatódik az az árnyalat, mely csak részben jelentkezett a kezeden, arcodon és a lábodon. Hogyan folytatódik a szőrösebb részekig, a hajlatokig, nyílásokig. Volt összefüggés e között a szín között és közted. Tudni akartam, hogy milyen.

Az asszonykám egyszercsak felemelte az ujját, és felkiáltott:

– Ez tőlünk van – mutatott rá valami idegenre. Elég volt csak egy pillanat, hogy megfigyeljen valakit. Ez visszafelé is érvényes volt – amikor láttalak téged a férjeddal a kapu felé sétálni a járdán, azt mondtam magamban:

– Ezek nem tőlünk vannak.

Úgyhogy azt akartam, hogy a diákok rajzoljanak le egy külföldit. Egy külföldit, és valakit közülünk. Álljanak egymás mellett egy megállóban, ugyanarra a buszra várva.

Az én asszonykám többet nem hagyta el Németországot. Azt mondta, már nincs hova visszamenni. Recepció lett egy hotelben: hívásokat vesz, és egész nap külföldiekkel beszélget. Kedves mosollyal kívánja nekik, hogy érezzék itt otthon magukat. Ezt nagyon komolyan is gondolja.

A csehszlovákiai események után felültem egy buszra, és visszajöttem, hogy azt fessek, amit akarok, és úgy, ahogy akarom. Ugyanis arra készültem, hogy az országban egy ideig vákuum lesz. Amíg lebontják a létező rendszert és felépítik a másikat, egyfajta érdekes súlytalansági állapot keletkezik, ahol minden lehetséges lesz. Ebben az időszakban mégsem tudtam, hogy mit fessek. Maradtam tehát az ablak adta kilátásnál, ami elvezetett a szürke színpalettához és a panel négyzetekhez. Az orosz avantgárd fekete négyzete helyett, ami az abszolútum jelképe, szürke panelt festettem, a változásban való reménykedést, a súlytalanság állapotának szimbólumaként.

Majka (Verának)

Ez a csavar egy régi lámpából való. Ilyen lámpáink voltak a lakótelepen, amíg ki nem cserélték őket. A régieket öntöttvas burák védték. Két félhenger volt összecevarozva, és nagyon könnyen szét lehetett szerelni. Az új lámpák magasabbak voltak, és csak egy rúdból és egy összetörhetetlen golyóból álltak. A járdák és az utak mentére állították őket, és úgy néztek ki, mint az elvirágzott gyermekláncfű. Utána újra felásták a területet – lefektették a tévékábeleket –, ami miatt újabb több órán keresztül kapcsolgathattam a tévét a csatornák között.

Az itteniek ekkortájt fedezték fel az osztrák határ túloldalán a Metrót, a Pandorfot, a ruha- és élelmiszer nagykereskedéseket. Szlovákok, ne lopjatek! Eljött az az idő, aminek észrevétlenül kellett volna átváltoznia a Beverly Hills 90210 sorozat világára. Képzeld el, ahogy nézzük az azúrkék Bounty lagúnát, és a betétre csöpögő kék folyadékot a reklámokban, és valamiféle összefüggést vélünk felfedezni a kettő között: az új világ képei voltak ezek

a számunkra. Nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy a képernyő teljesen felszívódjon, mi pedig végre egyenrangúakká váljunk a színészekkel, egyik a fákról az érdekes, mű ízű cukorkákat, és a magasba szálljunk a szárnyas betéteken.

– Amint az első fast food megnyílik a városban, én akkor rögtön elmegyek innen – mondta Mick. Később lett belőlük vagy öt, de ő még ezelőtt elment. Nézd, ez az utolsó cikk, amit lefényképezve osztogatott. Az amerikaiakat lényegében senki sem érdekli. Elolvasta az első mondatot, és szétnézett az osztályban, mintha azt várta volna, hogy valaki mondjon valamit. Hozzátette, hogy a cikket egy au pair írta, aki az Államokba ment. Rám mutatott, hogy olvassam fel hangosan:

Nem érdekli őket, hogy (az embernek) van-e pénze, hogy ért-e valamihez, vagy nem, vannak-e gondjai. (...) A kelt fánkossal szereztem meg őket magamnak, de aztán minden héten kellett nekik csinálnom. (...) Minden lánynak azt tanácsolom, aki Amerikába akar menni, hogy tanuljon meg fánkot csinálni. Ezzel elnyerheti az amerikaiak szívét, mivel... khm... az amerikai nők nem tudnak főzni. Annak ellenére, hogy mindenkinek tele van a szája egészséges ételekkel, többnyire konzerveket esznek. (...) A fiatal amerikaiaknak van egy nagyon érdekes vonásuk – érdektelenség mindennel szemben, ami körülöttük történik. Semmi sem érdekli őket – kivéve a pénzt. De ennek a pénznek minimum dollárnak kell lennie. Tudja, a szabad demokratikus köz társaságban, ahol mindenkiből elegendő van, és ahol senki nem korlátoz senkit, a pénz, ja, bocsánat a dollár az egyetlen, amire szüksége van az embernek ahhoz, hogy mindene meglegyen.

Nem emlékszem, hogy mi hangzott el az órán, de állítólag utána Mick nem ment el a kedvenc kocsmájába, és másnap az iskolába sem jött be. Csak harmadnap hívták fel. Nem tudták elérni. Utána a tanulmányról egy nő elment, hogy bekopogjon az ajtaján, de nem találta otthon. Kérdezte a szomszédokat is – látták őt elmenni. Egy idő után jött egy képeslap, amit a nő kirakott a tanulmányin a faliújságra. A képen egy istennőt ábrázoló kőszobor volt – óriási mellekkel, virággal a füle mögött.

Henryk (Verának)

„Csehszlovákia nem tudja kikerülni a pornót, főleg, ha a kultúrában is nő a vállalkozások gazdasági szerepe” – állt a képeslapon, két közönszű kőszobor képével egy indiai templom előtt. Aláírás: MICK.

A hippi srác tovább ment keletre, amit nagyon sajnáltam. Itt nem kellett szégyellnem ezt a nem hétköznapi barátságot. Alig volt ismerősünk, annak ellenére, hogy az emberek nagyon tiszteletteljesek és segítőkészek voltak. Bár mikor vendégül láttak volna, és meghívtak volna egy italra.

Mick soha nem hívott meg a lakásába. Vagy a kocsmában találkoztunk, vagy elmentünk együtt futni, tudod milyen volt... valójában, olyan, mint mi. Minden érdekelt; ő inspirált, hogy vegyek könyveket az antikváriumban, és kezdjek el tanulni. Azt mondta, nagyon értékes dolgokat lehet ott venni pár fillérért. Ha nem akarom elolvasni, akkor is eladhatom őket drágábban máshol.

Ezeknél a szavaknál felnevettem:

– Megnyugtattál, hogy gondolsz a nyereségre. Már féltem, hogy marxista vagy.

Azt mondta, így keres egy kis plusz pénzt: a könyveket átviszi Bécsbe, és hoz helyettük lemezeket. Azt mondta, ez egyszerűen bennünk van, mindenben meglátjuk a lehetőséget... Más rendszert nem ismerünk, mindegy, hogy a jobb- vagy a baloldalon vagyunk. Meséltem már neked azt a történetet Zappáról, amit a Mick mondogatott? Frank Zappa Václav Havel meghívására érkezett Csehszlovákiába, a nyugati kereskedelmi, kulturális és turisztikai kapcsolatok felelős nagykövetségére akarták kinevezni. A zenész felajánlotta az elnöknek, hogy csináljon a várakból és kastélyokból szállodákat, és elmagyarázza, hogyan működnek a hitelkártyák. Ennél a résznél mindig megszakítottam Micket a nevetéssel – szeretek nevetni ennél a résznél, és kérek, légy oly kedves, csatlakozz most hozzám te is.

Folytatom: valaki az Egyesült Államok diplomáciájából reagált Zappa csehszlovákiai ottlétére, volt ekörül egy bizonyos szintű rosszindulat is. Tudod, ezeknek az embereknek a kormányban volt egypár rockerük és hosszú hajú disszidensük, és azt gondolták, hogy az óceán másik oldalán ugyanilyen csapattal lesz dolguk. Az is lehet, a Fehér Házban Woodstockból ülnek emberek, és hirdetik a Szabad Európa frekvenciáján a szabad szerelmet. Szabadság, szabadság, tele van vele a szájuk!

Lehet, hogy pont az ilyen hippi elképzelés miatt taníthattak az iskolában olyan emberek, mint Mick: referencia és fegyelem nélkül, csak úgy. A kalandorok már 1989 telén csapatostul elindultak kelet felé. Majd pedig az olyan emberek is, mint mi, akik kalandnak nevezték a munkakeresést, hogy paszsiót csináljanak a dologból, és ez azzal az érzéssel töltte ez el őket, hogy kirándulnak, szabadságra vagy fesztiválra mennek. Mint Baudelaire: azért utazunk, hogy megismerjük a saját földrajzunkat. Vagy meglehet, hogy inkább magunkból akarunk otthagyni valamit, azért jövünk, hogy a környező világot a saját képünkre formáljuk.

Amikor már itt voltunk, kerested a kalandokat. Olyan élményeket képzeltem el, amit kalandosnak nevezhetnél. Bécsbe jártunk bevásárolni, vettünk bérletet az Operába és a Filharmóniába, rákaptál a táncos előadásokra, zenekarok koncertjére Bécsben vagy Prágában, kipróbáltad az agyagözös kört az aerobikkal, magadtól elkezdtél főzni és varrni tanulni. Megpróbáltál kelt tésztából kalácsot sütni, a receptet szótár segítségével fordítottad le.

Sohasem fogytunk ki az ötletekből, de nagyon könnyen bele tudtunk süppedni az unalomba is. Olyankor ültünk a konyhaablakban, és néztük a házak kivilágított ablakait, és találgattuk, hogy mit csinálhatnak esténként az emberek, mi érdekli őket, mi szórakoztatja őket. Ott ültünk szemben a lecsorbult neonos felirattal, és figyeltük a lakókat.

– Mit csinál a szabadidejében? – mikor feltetted ezt a kérdést, rád néztem, átgondoltam, és megkérdeztem a házínénit németül.

– Ich verstehe nicht – válaszolta. Egyszerűen, ha hazaér, akkor otthon van. Megkértelek, hogy többet már ne kérdezz, de te kitartottál, és oda fordultál hozzá:

– Aber was machst du da? Zuhause, was machst du zuhause?

Mick például az antikváriumokat látogatta, hordta a lemezeket valami music shopba, járt táncolni egy klubba, ahol elektronikus zenét játszottak, és újságot olvasott a kedvenc kocsmájában. Erre kérdezte rá.

– Nézd, levette a pólóját, valami lesz! ... Ő, ne, felvette az ingét, a hűtő felé megy. ... Ott van, megint ott van, veszi le az ingét, esküszöm, most történni fog valami, bejött egy másik alak is!!! Na, és most jön... kinyitja a hűtőt... felveszi a pólót. Felveszi a pólót?

Az első nap ezt ornitológiának neveztem el. Te azt állítottad, hogy ez a réseken és nyílásokon keresztüli pszichoanalízis, árnyjáték.

Vera (A mesternek)

Képzeld el, becsöngettem magához! Megnyomtam a szomszéd csengőjét, én, aki sohasem tudtam a szomszédaim nevét, az életük a névtábla nélküli és kémlelővel ellátott ajtók mögött maradt bezárva. Azt mondta, az ön feleségét ez nagyon meglepte: mikor kikerkeztek Németországba, az egész házban mindenütt névtábla nélküli ajtók voltak.

– Hogy fognak megtalálni minket? – kérdezte, míg végül megértette, hogy senki nem fogja önöket keresni. Egy ideig valóban nem voltak látogatóik. Értem, most már értem, hogy ez majdnem el is vette az eszét, az az érzés, hogy senkit sem érdekel.

Rögtön ajtót nyitott, mondtam, én vagyok a fenti szomszéd, Henryk felesége. Angolul beszéltem. Megtanultam lassan, tagoltan beszélni, a mondatokból egyszerű egységeket alkotni.

– A férjem, Henryk. Az a fickó, aki elvitte magától a fotelt.

Azt mondta:

– Come in! – és készített nekem egy teát. A választási lehetőségek kérdését kihagyva – zöldet vagy feketét, szórtat vagy filtereset, egy leöntéssel vagy többel, bergamót vagy gyümölcsízésítésűt –, ezen ízsótárat, hangulatokat és szeszélyeket kihagyva rögtön a tárgyra tértünk:

– Maga sírt... .

Sírtam.

Megmutatta a műtermét. Rákérdeztem a képeken látható nőre – nagyon szép volt, a feje köré tekert befont copffal, mint valami orosz nő. A vásznakon fokozatosan egyre zöldőbb lett a feje, míg teljesen meg nem változott.

– Ez brokkoli?

– Igen, brokkoli. Zöld karfiol – erősítette meg egy mosoly kíséretében. Szomorú mosoly volt ez? Igen, szomorú.

A tea elindította a beszélgetést. A filtert négyszer leöntötte, de még mindig volt a víznek színe és íze, ez nekem nagyon tetszett. Nevettem. Ön róla mesélt, én pedig magamról. Hosszan, összefüggően, megszakítás nélkül. Így csak a művészfilmek szereplői szoktak.

– Itt veszteséges filmeknek hívják őket – jegyezte meg.
 – Ja, és még a pszichoanalitikusnál is – köszönet illeti ezt az intézményt, ami támogatja a monológokat!

Állítólag figyelt minket a függöny mögül, miután Henrykkel beköltöztünk. A panel vékony falain keresztül hallott minket nevetni, hangosan beszélgetni, kiabálva a bútoroknak csapódva szeretkezni. Látott minket, amikor taxival visszajöttünk a dácából, lebernulva, becsípve, kiabálva. Néha magamon hagytam azokat a ruhákat a kosárból, amit ott találtam, ősrégi modelleket, amelyeket körbe akartam rajzolni és elküldeni a barátnőmnek – *socialist chic* felirattal. Hogy a tónál tengerpartra játsszak, a hajamat sós vízzel keféltam át, ismeri? Beach hair. Mint a Baywatchban. Ön is nézte? A mi házínénk sohasem jött a pénzért, amikor a Baywatch ment. Addig, amíg ezeket a dolgokat csináltam, minden csodálatos volt. Ezek voltak a legszebb napjaink, a kettőnké. Henrykkel egy olyan országban töltöttük a mézesheteinket, hónapjainkat, melyet a saját elképzeléseink alapján akartunk átépíteni. Például én, pasztell-színekkel szerettem volna kifesteni a lakást.

Levendula, barack és testszín. A következő látogatáskor modellt ültetnek önnek, ön pedig segített kiválasztani a színt. Szeretem, ha az emberek megkérdezik, hogy mit szeretek. Ön megkérdezte:

– Szeretem a szabadságot. Annyi szabadságot akarok, amennyit csak lehet, minden egyes pillanatban, mindig.

Azt mondta, hogy én vagyok az, a nő a reklámokból, hogy már tudja, hogy kiről szólnak azok a felvételek.

Ezt mondta, mester:

– Nem, ez nem a valóságtól elrugaskodott kép. Ilyen emberek valóban vannak, ezek az ő vágyaik, és mi is ilyenekké válhatunk, csak a televízió kép-ernyőjének kell felszívódnia.

Ezt hallgassa: felvettünk lányokat takarítani. Mikor visszajöttem a lakásba – elugrottam egy percre lángosért – a ruhák rá voltak dobálva az ágyamra. Próbálgatták a ruháimat, és ahogy észrevettek, eldobták! Biztos megérti, hogy meg akartam büntetni a bűnöst. Mondtam, vallják be, kinek az ötlete volt. Hallgattak. Tudja, nem a ruhák érdekeltek, sem az igazság. Az igazság unalmas és ... olyan szürke. Azonban ez olyan helyzet volt, ami izgalmat hozott a szürke hétköznapiakba, mivel az igazság keresésének tűnhetett.

Ehhez kellett egyfajta bátorság. Kíváncsi voltam, kinek lesz.

Az igazságtól való eltéréshez bátorság kell, és engem pedig érdekelt, kinek lesz ehhez bátorsága.

– Jelentkezzen az, akinek az ötlete volt!... Különböző egyikötöket sem fizetlek ki! – játszottam meg a felháborodásomat olyan hihetően, hogy valódi haragot kezdtem érezni.

– Egyszerre mutassatok rá arra, aki volt, és mindenki elvehet egy ruhát a szekrényemből! Egy, kettő, három!

Az ujjak zavarodottan felemelkedtek, majd a testek szinte egybeolvadtak a szobában, és nem lehetett tudni, az ujjak merre is mutatnak.

– Tehát akkor jön a büntetés. Én próbálom fel a ti ruhákat. Vetkőztek!

Henryk észrevette a lányok cipőit az előszobában, de csend volt az egész lakásban, így nem gondolta, hogy látogatóink vannak. Pont akkor nyitotta ki a hálóajtót, amikor épp a fejem fölé tartottam a kezem, és próbáltam beletuszkolni magam egy pólóba, egy agyonmosott 36-osba. Őrült látvány lehetett, mivel a lányok a falnál álltak, alsóneműben, és mindegyikük előtt egy kupac ruha volt. Henryk becsapta az ajtót, és az üveg mögül kiabálta a nevemet:

– Tűnjetek el! – mondtam a lányoknak. A pénzt ledobtam a földre, és kimentem a konyhába Henryk után.

– Hiányzik neked valami? – kérdezte, és kivette a hűtőből az osztrák vörösbor. A fiókot feltúrta a bornyitóért, megnézte az edénycsöpgetőt is, de nem találta.

– Észrevettem, hogy hisztivel oldod meg a dolgokat.

Pontosan így mondta. Állítólag kiabálok a pénztárosokkal a boltokban, dobálok az aprót a pincéreknek, hívogatom a fogyasztóvédelmet, panaszkodom az ablakok mögött, és ököllem ütöm, ha a függöny mögött a „Rögtön jövök” felirat lóg. Nem értettük meg egymást, mikor azt próbáltam magyarázni neki, hogy én így nevelem az embereket. Az üveget a fakanál nyelével próbálta felbontani, ezért mondtam neki, hogy mindjárt hozom a bontót. Becsaptam az ajtót, kicsit elpityeredtem. Lementem két emelettel lejjebb, becsöngettem, és ottmaradtam a négyeszer leöntött teára.

Másnap az egyik takarító, Majka dörömbölt az ajtón – erősen, határozottan –, és azóta minden héten eljött, néha többször is. Takarított és sokat

beszélt. Mikor befejezte, megengedtem neki, hogy felvesse a ruháimat, és mint két barátnő, kimentünk az utcára sétálni. Nevettünk az egyetlen pincérnőn, akiken egészségügyi szandál volt, az öregasszonyokon az ablakban, az embereken, akik méregettek minket, amikor angolul beszélünk, és nagyon hangosan nevetünk.

– Van egy kis bűnöm – mondtam neki.

Henryk (Verának)

Azt hittem, ilyen csak a hihetetlen jelenségekről szóló műsorokban van, és még ott is csak kitalálják. A dácát förtelmes állapotban találtuk. Nekidőltek az ablaknak, és néztél befelé –, készültünk arra, mit fogunk odabenn találni, mikor benyitunk. Először észrevettük, hogy a helységben minden tárgyat ellepett a por, sőt még kis adag vakolat is volt rajtuk. Némi vakolatdarab volt azon a kanapén, amelyikre a paplant szoktuk rakni. Ha azon az éjszakán abban feküdtünk volna, akkor az almánál is nagyobb vakolatdarabok biztos agyonütöttek volna bennünket.

Hívott a fickó, aki eladta nekünk a dácát. Az erős vihar kiforgatta a fákat, így a szomszédok először azt hitték, hogy a bungalónkra a mellette álló fenyő esett rá. A hangot egy villanás előzte meg, amit szintén a viharok tudtak be, így csak, mikor a vihar elült, reggel mentek ki megnézni a telket.

Átbújtak a rámpa alatt, amivel elkerítettük a tóhoz vezető utat, és látták, hogy a dácsa és a fenyő is áll. Az ablakhoz támaszkodva észrevették a porlepete szobát: a kis asztalon a tévé teljesen meg volt olvadva, a képernyő megolvadt forró üvege ellepte az asztalon lévő horgolt terítőt, még azelőtt, hogy az lángra kaphatott volna. Érdekes, hogy semmi sem égett le, ugye? Csak a falakon húzódott egy vonal, mint a nyárs belsejében. Senki nem értette, hogy a gömbvillám hogy jutott be a helységbe, és hogy ment ki.

Mint egy múzeumot, úgy jártad be a helységet. A dolgok egyszerűen ismeretlenekké váltak, a rendtelenség idegenítette el őket. Csak ezt mondtad:

– Ezt senki nem fogja nekünk elhinni!

Elkezdte nevetni, és nem tudta abbahagyni. Szorosan magamhoz öleltem. Remegtél a nevetéstől, így kézen fogtalak és elhúztalak a tóhoz, hogy fűrődjünk egyet. A víz hideg volt, de te csak úgy belefutottál, a ruháidat pedig otthagytad a parton egy kis kupacban.

Az ujjaimat összefontam, és csináltam egy kis lépcsőt a kezemből, te ráléptél. Picit leguggoltam és feldobtalak, hogy csinálhass egy szaltót a levegőben. Óriási csobbanással becsapódtál, kidugtad a fejed a vízből és tovább neveltél:

– Szabadságmenet, szabadságmenet!

Utána pedig azt akartad, hogy folyamatosan dobáljalak fel, újra és újra, míg a hidegtől be nem kékült a szánc, de még akkor sem akartad befejezni.

Abban a pillanatban, egy kis golyóvá összegömbölyödve, mikor még nem emelkedsz, és nem süllyedsz lefelé, akkor nincs senkire szükséged. Könnyű vagy, és még határozatlan, hogy képes leszel-e megszegni a gravitáció szabályait, ezért újra és újra próbálsz.

– Adj még egy esélyt! Kérlek, utoljára, még egyszer próbáljuk meg! – és ahogy becsapódsz, már kapaszkodsz is ki a vízből, a szemeid világítanak, a kötőhártyák irritáltak, könnyezel, a hajad rá van tapadva a válladra, az izmok remegnek a feszültség és elernyedés váltakoztatásától. Az a pillanat, az a szünet, az a kimaradt betű, az a: SZA _ADSÁG.

DÓSA ANNAMÁRIA FORDÍTÁSA

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

ANNABELLE LITTOZ-MONNET

Az Európai Unió emlékezetpolitikájáról

Az elmúlt pár évben Európa elitje egy „aktív európai emlékezet” előmozdításának feladatával került szembe. 2007 óta az EU anyagilag is támogat olyan projekteket, amelyek a történelmi emlékezetre irányulnak és a náciizmus és/vagy a sztálinizmus okaira és következményeire való reflektálást erősítik.

A múlt bűneivel való szembenézés képessége és készsége Tony Judt szavaiival az EU-ba való bekerüléshez szükséges „belépőjegy” is lett a jelölt államok számára. (Judt 2005). Az „emlékezet” központi helyre került az EU-szintű stratégiákban az identitáspolitika egy új hordozójaként és az EU-tagsághoz szükséges enyhe kritériumként.

Az „aktív európai emlékezés” akciója, amely 2007-ben indult meg, a tömeges deportálásokhoz kapcsolódó helyszínek, a volt koncentrációs táborok valamint a náciizmus és a sztálinizmus bűneit dokumentáló levéltárak megőrzését tűzi ki célul, és ezzel a két totális rendszer áldozatainak emlékét szeretné ébren tartani. Ennek a folyamatnak a tétje egy olyan Európa-szerte elfogadott történelmi narratíva megalkotása, amely az európai állampolgárok identitásának jellemzőjeként működhetne.

Az európai szintű megemlékezésre irányuló korábbi kísérletek az európai örökségre koncentráltak és magának az európai integrációnak a történetére mint az európai polgárok közös mítoszainak tartalcáira. De mivel ezek nem bizonyultak eredményesnek az EU-val való azonosulás hordozóiként, az EU elitje megértette, hogy új „emlékezési kereteket” kell elősegíteni – amelyeket úgy fognak fel, mint közös értelmezői szemüvegeket, amelyeken keresztül az egyes cselekvők a múltat értelmezni tudják.

Úgy döntöttek ezért, hogy az emlékezet „forró pontjaira” koncentrálnak [Maier (2002) megkülönböztetése a náciizmus „forró” és a kommunizmus „kihűlt” emléke között Nyugat-Európában], amelyek már megvannak a helyi emlékezetkultúrában, és könnyebben visszahangra találunk az európai polgárok tudatában.

A kilencvenes évek végétől kezdve a holokausztra mint végső rosszra való hivatkozás, amellyel szemben az európai gondolat maga is megfogalmazódott, egyre inkább jelen volt az európai diskurzusban. A holokausztot úgy definiálni, mint ami példátlanul egyedülálló a maga szörnyűségében, vált az eseményre való

hivatkozás egyetlen elfogadható módjává. És bár ez az EU-diskurzus megfelelő visszahangra talált a nyugat-európai országok helyi emlékezetkultúrájában, a keleti bővítés kontextusában problematikusabbá vált. Ezért az EU stratégiáit belátták, hogy újabb emlékezési kereteket kell találniuk, amely az új EU polgárok számára is vonzó, és a tevékenységük irányát eltolták úgy, hogy a náci és a sztálinista bűnökről való megemlékezés európai szintre emelése legyen.

Mivel azonban a múltra való emlékezés mechanizmusainak a természete olyan, hogy ideális eszközök lehetnek a politikai elitek kezében a helyi, otthoni szinten és újabban az európai szinten is, mégsem kínálkozott igazán a kollektív tudat alakítás megfelelő hordozójának. Ahelyett hogy kollektív emlékezési folyamatok európaizálásáról tanúskodnának, az európai szintű vitákat a különböző emlékezési keretek közti versengés hatja át, amit a szereplők egymással szembenálló koalíciói mozgatnak.

Itt inkább a „megemlékezés” kifejezést használjuk az „emlékezet” terminus helyett, nem azért, hogy az Európai Bizottság szóhasználatát kövessük, hanem azért, hogy hangsúlyozzuk a cselekvők (egyéni vagy intézményesen fellépők) szerepét a múlt felelevenítésében (Winter – Sivan 1999). A napirendre tűző és keretet teremtő irodalom felismeréseinek felhasználásával ebben a tanulmányban az intézményi és politikai cselekvők szerepét vizsgáljuk, hogy megértsük, miért jelentkeznek új emlékezési keretek az európai szinten, és milyen feltételeken múlik, hogy előtérbe kerülnek-e vagy inkább talajt vesztenek az európai diskurzusban.

Az elvégzett kutatás azt mutatja, hogy az adott szereplők közti konstelláció megváltozása valójában a kulcsfontosságú az EU megemlékezés-diskurzusában kialakult fluktuáció magyarázatához. Ugyanakkor az emlékezetpolitika szereplői érveinek súlya attól is függött, az ő diskurzusuk mennyire csengett össze a már meglévő emlékezetkultúrákkal a helyi és az európai szinteken. A kelet-európai államoknak az EU-ba való belépése tette tehát lehetővé a múlt egymással rivalizáló értelmezéseit, azt, hogy egyáltalán teret nyerjen az a változat is, hogy a „náciizmus és a sztálinizmus egyformán rossz”. Az új tagállamok és a politikai jobboldal egyes szekciói, különösen az Európai Parlamenten belül kikezdtek a holokauszt egyedülálló voltára vonatkozó domináns

keretet az EU szintjén és a legtöbb régi EU-tagországban.

Az Európai Bizottság, annak a stratégiának a részeként, hogy a megemlékezések területét használja az EU-val való azonosulás és részvétel hordozójaként, maga is támogatta ezt az új diskurzust. A domináns értelmezés kikezdésének mindamelllett sok akadálya volt.

Egy olyan politikai kontextusban, amikor a holokauszt egyedülálló volta alapító mítosz rangra emelkedett az európai társadalmakban; amikor a náci bűnök túléltői egyre kevesebben vannak; és a holokausztról való aktív megemlékezésre való erőteljes mozgósítás működik a civil társadalom szintjén, a múlt domináns ábrázolását nem lehetett teljesen elvetni. Bár a keleti bővítés megváltoztatva a szereplők összetételét, megengedte a szovjet bűnökre való emlékezés bevonását az EU-diskurzusba, „a holokauszt egyedülálló voltának” kerete továbbra is domináns.

Magának a diskurzusnak a jellege, heurisztikája, és az a státusza, hogy „megoldást” kínál a közös alapító esemény vagy [eredet] „mítosz” hiányára az európai integráció történetében, ez teszi az EU-val való azonosulás olyan erős jelzőjévé.

A kollektív emlékezet alakítása mint az emlékezeti keretek versengésének színtere

A nemzeti identitások konstruált voltát (Anderson 1983) széles körben és egyre inkább elfogadják a nacionalizmussal foglalkozó kutatók. A kollektív identitás állt mindig is a figyelem középpontjában azokban a társadalmakban, amelyek a nemzetállam megteremtésének folyamatában alakultak ki. De a nemzet nem mindig áll kizárólag a fókuszban. A kollektív identitás vonatkozhat városokra, régiókra vagy csoportokra is, mint a politikai pártok vagy éppen társadalmi mozgalmak (Eder 2005). Újabban éppen ilyenek kerültek a politikai integráció megteremtésére irányuló poszt-nacionális kísérletről szóló viták centrumába. Egyes hangok, különösen az európai szintű poszt-nacionális identitás-teremtés kontextusában egy olyan kollektív identitás lehetőségét idézik, amit a normakövetésre vonatkozó kölcsönös elvárások határoznak meg. A Habermas-féle „alkotmányos patriotizmus” egy olyan nemzetek feletti szinten osztott politikai kultúra megteremtését tartja szem előtt, amely a jogállamiságon, a hatalommegosztáson, a demokrácián és az emberi jogok tiszteletben tartásán alapul. (Habermas 2001).

Az állampolgárság poszt-nacionális modelljeit azonban bírálták, amiért mesterségesen szétválasztja az állam-

polgárok demokratikus értékeknek való közös elkötelezettség-érzését és a csoportidentitás kialakulásának emocionális komponenseit. Az elitek a szubnacionális, nemzeti és szupranacionális szintjein jól érzékelik, milyen nehéz kollektív identitásokat teremteni a csoporton belüli közös emlékezet megléte nélkül.

A kollektív emlékezet megteremtésének folyamatai valóban lényeges elemei az identitás-képzés folyamatának a modern és posztmodern társadalmakban. Míg az identitás arra utal, hogyan definiálják, valójában ki a csoport tagja, az emlékezet az, amiben ez a csoport a múltbeli tapasztalatok terén osztozik. (Eder 2005: 202). A kollektív emlékezet tehát megőrizi vagy rekonstruálja valaki csoportjának múltbeli tapasztalataira vonatkozó tudást. Az emlékezet azért kollektív, mert Halbwachs szavaival „rendszerint a társadalom az, ahol az emberek hozzájutnak az emlékeikhez” (Halbwachs 1992: 38). Tehát a csoporthoz tartozás nyújtja az anyagot az emlékezet számára, és készíti az egyéni bizonyos események emlékezetben tartására és mások elfeledésére.

A kollektív emlékezet a legkülönbözőbb formákban tud megnyilvánulni. Létezik objektívalt emlékezetként múzeumok, emlékművek, szobrok, emlékhelyek formájában, amelyeket Nora (1989) nyomán úgy emlegetnek „lieux de mémoire”, intézményesült emlékezetként az iskolai tananyagban és végül a múltra való emlékezés rituáléiban, amit egy csoport „nyilvános megemlékezésének” lehet nevezni.

A kollektív emlékezet mint ilyen alapot nyújt, amiből egy csoport „egyetiségének” vagy különösségének tudatát meríti” (Assman 1995: 130). Bell ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy bár „a múltunk termékei” vagyunk, az emlékezet különböző módokon működik különböző skálákon és kontextusokon át. (2009: 350). Az elemzés skálájától függően az emlékezet különböző mechanizmusokon át teremti meg a kollektív identitásokat.

A múltra való emlékezés folyamatai a kollektív identitás alakításának eszközeiként állnak a politikai irányítás megszerzéséért versengő különböző szereplők figyelmének előterében.

A kutatók többsége egyetért abban, hogy a múltra való emlékezés aktív folyamat, nem történelmi tények egyszerű felidézése. Ugyanakkor vita van az abszolutista és a relativista megközelítések képviselői között. Schwartz szavaival élve „megemlékezni annyi, mint a múltat a jelen felfogások és szükségletek szolgálatába állítani” (Schwartz 1982: 374). Ez azt jelenti, hogy a kollektív identitás és

JUDT, Tony
Európa – a nagy ábránd?
Kairosh, 2002

A háború után.
Európa története 1945 óta
Európa, 2007

Balsors ül e tájon
Európa, 2012

ANDERSON, Benedict
Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről
L'Harmattan, 2006

HABERMAS, Jürgen
A poszt-nemzeti állapot
L'Harmattan, 2006

Esszé Európa alkotmányáról
Atlantisz, 2012

HALBWACHS, Maurice
Az emlékezet szociális feltételei
Ikva, 1995

NORA, Pierre
Emlékezet és történelem között
Napvilág, 2010

ASSMANN, Jan
A kulturális emlékezet
Atlantisz, 1999

COURTOIS, S. et al.
A kommunizmus fekete könyve
Nagyvilág, 2000

SNYDER, Timothy
Véres övezet – Európa Sztálin és Hitler szorításában
Park Kiadó, 2012

„Az ismeretlen holokauszt”
2000, 2009. 10

„Az érem másik oldala”
Magyar Lettre Internationale, 87

kollektív emlékezet kialakításának folyamatai olyan cselekvők közti társadalmi küzdelmekbe ágyazódik, akik speciális érdekeket követnek egy adott csoport kollektív emlékezetének formálásával. Nemzeti szinten a múlt örökségével kapcsolatos hatalmi viszonyok kiterjedt viták tárgyát képezték, különösen a poszt-autoritárius demokratikus államok esetében, ahol a múlt felfogások kulcsfontosságú tényezők az új társadalmi és politikai struktúrák alakításában. (ld pl. Barahona de Brito et al 2001).

Az emlékezetpolitika kutatóit foglalkoztatja a cselekvő részvétel és folyamat minél jobb fogalmi megragadása, különös tekintettel a múlt felidézésében résztvevő szereplőkre és mechanizmusokra. (Wolfrum 1999). Az „emlékezet-rezsim” fogalmi kereteit használva Languebacher (2003) kimutatja, hogy mivel az emlékezet feletti kontroll hatalmat biztosít ennek politikai hozadéka felett, az elitek versengenek egy általuk preferált emlékezet maximális elterjesztéséért és elfogadtatásáért. Továbbá azt magyarázza, hogy egy partikuláris fajta emlékezet akkor válik dominánssá, amikor ennek a fajta emlékezetnek a képviselői „sikeresen delegitimizálták és legyőzték a rivális emlékezeteket” (Languebacher 2003: 50). Bár ezek a konceptualizálások világosan kimutatták, hogyan kerül a múlt értelmezése az olyan politikai szereplők közötti küzdelem centrumába, akiknek a célja a politikai döntések feletti kontroll, nem adtak szisztematikus elemzést azokról a feltételekről, amelyek mellett a múlt adott értelmezési módjai uralkodóvá válnak, ill. fordítva, talajt veszítenek a nyilvános diskurzusokban.

A mi elemzésünkbe behozzuk „az emlékezeti keret” fogalmát, amit úgy határozunk meg, mint közös értelmezői szemüveget, amelyen keresztül bizonyos szereplők a múltat magyarázzák. Mint egy olyan területen, ahol az értelmezői folyamatok kulcsszerepet játszanak, az emlékezetpolitika fogalmi megragadásában segít, ha úgy szemléljük, mint versengő szereplők különböző lehetséges múlt-„ábrázolásai” közötti harc mezejét.

A napirendre kerülés és a napirend meghatározás irodalma segít nekünk azoknak a feltételeknek a felismerésében, amelyek mellett bizonyos értelmezési keretek utat találnak maguknak ahhoz, hogy a politika napirendjére kerüljenek.

Először is új értelmezési keretek merülhetnek fel, amikor megváltozik az emlékezetpolitikai vitában résztvevők köre, és egy adott keret ellenfelei és proponentái közötti határvonal az új keret hordozóinak kedvező irányban mozdul el. (Princen 2007).

Másodszor, magának a keretnek a jellegét is szemügyre vesszük. Akár hivat-

koznak a szerzők a keret alkalmasságára, hogy meggyőző összekötő kapcsot teremtsen a „probléma” és a „megoldás” között (Kingdon 1995; Rochefort–Cobb 1994), akár annak szükségességét hangsúlyozzák, hogy ez a keret egy ismerős és kipróbált stratégiára támaszkodik, vagy magának a keretnek a heurisztikus erejére (Kohler–Koch 2000: 521), a diskurzus jellegét fontos összetevőnek tartják az emlékezeti keret sikerében. (...)

Ezek és más hasonló belátások különösen fontosak, hogy segítsenek nekünk az „emlékezetkultúrák” szerepének vizsgálatában, amelyeket itt olyan meta-narratívákként lehet definiálni, amelyek egy sor alapító mítoszra és közös terminológiai előfeltevésre épülnek.

Amikor a múltat beszéljük el, bizonyos fogalmak valóban kulcsfontosságúakká válnak a kommunikáció olyan nyilvános tereiben használt terminológiában, amilyen a média, a tudományos szféra, a politikai diskurzusok és az oktatási eszközök (Carrier 2005: 182).

Az „emlékezet keretei” inkább vonatkoznak sajátos diskurzusokra, vonatkoznak egy adott történelmi eseményre vagy korszakra. Az emlékezés keretei mint olyanok jól összeegyeztethetnek vagy összeütközhetnek egy adott társadalom meglévő emlékezetkultúráival.

Ahol az ideológia még mindig számít

Az emlékezetről folyó viták mindig is nagyon politikai jellegűek. Nemcsak a nemzeti hovatartozás, de a hagyományos bal-jobb ideológiai spektrumra oszlás is befolyásolja az EU-elitek pozícióját az emlékezet keretei körüli küzdelmekben. Az elmúlt (másfél) évtizedben az Európa Parlament vált azzá a központi arénává, ahol a múlt különböző ábrázolásai és képviselőik versengtek egymással, hogy előnyhöz jussanak az EU napirendjére kerülve. Az emlékezetpolitika körüli harcot az Európai Parlament tagjainak egy olyan csoportja kezdeményezte, amely főleg kelet-európai és európai néppárti képviselőkől állt. A nyomás láthatólag az új tagállamok részéről és jobbról jött.

A vita során, ami az *Európa jövője 60 évvel a 2. világháború után* c. 2005-ös határozat elfogadását megelőzte, az arra irányuló kísérleteket, hogy a sztálinizmus bűneit ugyanolyan alapon ítélik el, mint a náciizmus bűneit (azokkal egy kalap alá véve), az európai parlament egyes tagjai nyílt revizionizmusként bírálták. (...) A baloldaliak számára végső soron a kommunisták javára írandó, hogy harcoltak a náciizmus mint legfőbb gonoszság ellen. Ezért aztán minden arra irányuló kísérletet, hogy a sztálinista bűnöket a náci bűnökkel azonos alapon ítélik el, a történelem átírására tett próbálkozásnak tekintenek. Abból a tényből, hogy Sztá-

lin vezette a szovjet támadást a náciizmus ellen, szintén az következik, hogy nagyon nehéz ugyanabba az emlékezeti diskurzusba elhelyezni mindkét rezsimet.

„Régi” kontra „új” tagországok

A keleti bővítés hozta magával, hogy támadni kezdték azt, hogy az EU csak a Tengelyhatalmak részéről a második világháborúban elkövetett bűnöket tartja szem előtt. Az új EU-tagállamok Lengyelországgal és a balti államokkal az élen az emlékezetpolitikai harcban, kikezdtek a második világháborúnak az EU által jóváhagyott lényegében „jó háborúként” való felfogását, amelyet az antifasizmus közös ügyéért vívtak. (Mälksoo 2009, Onken 2007). Az ő számukra a második világháború a területeik hosszú távú megszállását hozta magával, tömeges deportálásokkal és diktatórikus rezsim bevezetésével.

Az új tagországok számára a sztálinizmus barbár bűneinek EU-szintű elítélése nagymértékben szól saját belpolitikai óhajaikról, hogy demokratikus államokat akarnak kiépíteni korábbi demokratikus tapasztalatok nélkül. A kelet-európai államokban a holokaust emlékezetének felidézése még kezdeti szinten van, és ezeknek a történeteknek a feltárása sokszor nagyon sok vitával jár. Sokféle változat van az egyes országokban, Lengyelország nagyon érzékeny arra, hogy nemzetközileg antiszemita országgént van elkönyvelve, Bulgária azt állítja magáról, hogy kevésbé kollaborált a nációkkal, mint más országok, és Románia csak most próbál szembenézni a saját cinkos voltával. Általában ugyanakkor viszont, ha úgy állítják be magukat, mint a sztálinista bűnök áldozatait, ez is egy módja lehet a saját felelősségükről való vita elhárításának.

A saját kollektív emlékezet előterbe kerüléséért folytatott küzdelem egyúttal a keleti államok teljes jogú EU-tagságának szimbolikus elismertetéséről is szól. Az új tagállamok a történelem témáját arra is használják, hogy elfoglalják méltó helyüket és egyenértékű státuszukat az EU-ban. A múlt értelmezésének politikája végső soron egy sajátos politikai feladatot tölt be Oroszország irányában. Már a 2005-ös határozatról folyó vita során (*Európa jövője 60 évvel a második világháború után*) egy lett európai parlamenti képviselő szavá tette, hogy Oroszország a lett állampolgárságot nem kapók problémáját tartja annak jelentőségét eltulozva a nyilvánosságban napirenden, és közben továbbra is megsérti a totalitárius szovjet rezsim atrocitásai áldozatainak és közvetlen családtagjainak emberi jogait azzal, hogy tagadja a szenvedéseiket és veszteségeiket. A kommunizmus bűneinek határozott elítélésére és következményeinek elsímítására van szükség Európa jövőjének stabilitása érdekében.

A múlt bűneinek elismerése ennél fogva egy bilaterális játszma részét képezi a balti államok és Oroszország között, a tétje balti részről, hogy valami kompenzációt kapjanak a múltbeli megpróbáltatásokért, orosz részről pedig az orosz kisebbségek jogainak elismertetése. A régi EU-tagországok számára a holokaust marad az emlékezetkultúrájuk centrumában mint közvetlenebb történelmi tapasztalat sokak számára, és olyan alap, amiben maga az EU is megtalálható szinte mindenki számára elfogadható igazoló narratíváját. (ld. még Challand 2009).

Ha a sztálinizmus bűneit úgy állítják be, mint amelyek egyenértékűek azokkal a bűnökkel, amelyeket Hitler alatt követtek el, ez kikezdi a „holokaustt egyediségének” emlékezeti keretét, amihez viszonyulva egyes EU-tagállamok és Európa eddig definiálta önmagát. (Probst 2003). Helyi szinten a holokaust státuszáról folyó vita már komoly előzményekkel bírt néhány régi EU-tagországban. Németországban a 80-as években került terítékre az ún. Historikerstreit, a történész-vitával, amelynek során néhány konzervatív történész került szembe közszereplő intellektuális Jürgen Habermas vezette csoportjával, a nemzeti szocializmus és a holokaust helyéről a német történelem narratívájában (Friedlander 1988). A vita centrumában a „végső megoldás” egyedülálló voltának kérdése állt az állami terror más formáihoz mérten. Ernst Nolte és Andreas Hillgruber tette a két legfontosabb hozzászólást a vitához, amelynek során bár eltérő hangnemben és érveléssel, de mindketten azt hangsúlyozták, hogy a holokaust összehasonlítható más 20. századi tömeggyilkosságok tapasztalataival. Habermas elítélte a történészek írásainak politikai töltetű kicsengését és Auschwitz egyedülálló voltának tagadását. (Moeller 1996).

Hasonló vita zajlott Franciaországban a 90-es évek végén, a Stéphane Courtois szerkesztésében kiadott *A kommunizmus fekete könyve* megjelenése kapcsán, amely bírálta a holokausztra való egyoldalú fókuszálást a szellemi és a politikai elitek részéről. Francia intellektuálisok és politikusok, különösen olyanok, akik közel álltak a kommunista párthoz, vagy szimpatizáltak vele, érveltek úgy, hogy Courtois túl messzire ment azzal, hogy párhuzamba állította a sztálinizmust és a náciizmust mint olyan rendszereket, amelyek erőszakra és terrorra támaszkodtak. (Torpey 2001). Megismételve a 80-as évek közepén zajlott Historikerstreit érveit, heves és szenvedélyes cikkek sora jelent meg a francia sajtóban egyfelől Courtois és követői, másfelől azok között, akik nem akarták elfogadni a totalitarizmus két fajtája közötti párhuzamot.

Az emlékezetről folytatott EU-szintű viták csak megismételték a nemzetek felet-

ti szinten a múlt értelmezéséről helyi szinten már megívott küzdelmeket. De bár az EU-szintű viták régi érveket ismételtek meg, az új szereplők, azaz a kelet-európai államok megjelenése a színen lehetővé tette, a „náciizmus és sztálinizmus két egyforma rossz” emlékezeti keretének legitimálását a hivatalos EU-diskurzusban, inkább, mint ahogy ez korábban bármikor lehetséges lett volna a régi EU-tagországokban és a bővítés előtti EU-ban. A keleti bővítéssel új szereplők jelentek meg az emlékezetpolitikai vita színpadán, és megváltoztatták „a holokaustt egyedülálló voltáról” szóló emlékezési keret ellenfelei és hívei közti válaszvonalat.(...)

A „holokaustt egyedülálló” tézis ellenállása

A „holokaustt egyedülálló” tézisé épülő emlékezetpolitikai keret lecserélésére irányuló kísérletek azonban nem jártak teljes sikerrel (ld. még Onken 2007). Ha megnézzük az 'Active European Remembrance' program égisze alatt támogatott projekteket, azt látjuk, hogy a támogatás 75%-át olyan projektek kapták, amelyek a második világháború alatt elkövetett bűnökre fókuszálnak és a holokausszal kapcsolatosak, 17%-át a sztálinizmus bűneivel foglalkozó projektek, és a maradék 8%-ot kapták olyan projektek, amelyek a totális rendszerekről szólnak, és egyaránt vonatkoztathatók mind a sztálinizmusra, mind a náciizmusra. 2007 áprilisában az EU igazságügy-miniszterei is kibocsátottak egy kerethatározatot a rasszizmus és a xenofóbia elleni harcra, ami lehetővé teszi, hogy becsületsértésnek minősüljön a „népirtás, emberiség elleni bűntettek és háborús bűnök” nyilvános megcsúfolása, tagadása vagy trivializálása – feltéve, ha ezeket a bűnöket ilyeneknek minősítette az 1945-ös Nürnbergi Bíróság vagy a Nemzetközi Bíróság 2002-es statútuma.

Mivel ezeknek a bírósági határozatoknak egyike sem tartalmazza a kommunista bűnök emberiség elleni bűntetteként, a törvény továbbra is a „holokaustt egyedülállósága” emlékezetpolitikai keret fenntartását erősíti. Végül az Európai Bizottság 2010-ben elindította a European Holocaust Research Infrastructure-t (EHRI), egy óriásprojektet, amely a holokaustkutatást van hivatva elősegíteni. Avner Shalem, a Jad Vasem, a résztvevő szervezetek egyikének vezetője kijelentette, hogy „az EHRI megalapítása különös fontossággal bír éppen azért, mert különböző történelmi narratívák versengenek egymással Európában”. Ilyen példátlan nagyságrendű összeg a náci bűnök tanulmányozására jelzi, hogy nem sikerült kikezdeni „a holokaustt egyedülállóságán” alapuló emlékezetpolitikai keretet.

„A holokaustt egyedülállóságán” alapuló emlékezetpolitikai keret megenga-

tásának akadályai különböző szinteken jelentkeznek.

Először is a szereplők felállítását tekintve nem változott eleget a konstelláció ahhoz, hogy megdöntsön a régi EU-tagállamokban és az EU szintjén régen megszilárdult narratívát. Bár az új EU-tagállamok belépése adott némi legitimitást a „náciizmus és sztálinizmus egyaránt rossz” emlékezetpolitikai keretnek, a holokaustt egyedülállóságát hangsúlyozó narratíva hívei még mindig jóval erősebbek. A náci bűnökről való megemlékezésben résztvevő civil szervezetek jól szervezettek, és nagyon aktívak az áldozatok emlékének ében tartásában. A náci bűnök túlélőinek szervezetei rendszeresen pályáznak támogatásért az „Active European Remembrance” EU akcióprogram keretében.

Az Európai Zsidókongresszus (EJC) különösen rendkívül hathatósan vesz részt az emlékezetpolitika alakításában az 1990-es évektől kezdve. Az EJC elnöke, Jean Khan saját személyes networkjét és magas szintű médiaprofilját is latba vetette, hogy különleges nyomatókat kapjon a holokaustt emlékeztet.

Ezen túlmenően, bár a holokausszra emlékező csoportok főleg az EU-n belülről jönnek, van kívülről jövő nyomás is. Izrael állam külön is szokta emlékeztetni az EU-t a holokaustt-oktatás és megemlékezés terén fennálló kötelezettségére. Egy olyan időszakban, amikor a náci bűnök utolsó túlélői egyre kevesebben vannak, a holokausszra való aktív megemlékezésre való felhívás a civil társadalom szintjén különösen erős, és az európai elítélők körében mélyen gyökerező félelmet visszhangozza arra vonatkozóan, hogy mindez feledésbe merülhet.

Másodszor az új EU-tagállamok és az Európai Néppárt által az Európai Parlamenten belül javasolt emlékezetpolitikai keret nem cseng igazán össze a régi EU-tagállamokban és EU szinten korábban megszilárdult narratívákkal. Az 1970-es évektől kezdve a régi EU-tagállamok hajlandóságot mutattak a múltjukkal való közvetlenebb szembenézésre. Míg a második világháborút követő első 20 évet majdnem teljes hallgatás jellemezte az európai országok felelősségéről, és csak Hitlernek és a náci párt elitjének mint németországi elkövetőknek a felelősségére koncentráltak (Tony Judt 2005), a szélesebbkörű tudatosság jelei a hatvanas évek végén, a hetvenes években kezdtek megmutatkozni, ebben különösen a „Shoah” című tévésorozat németországi bemutatása volt a fordulópont 1978-ban (Rosenfeld 2009). A náci bűnök bekerültek a köztudatba, a populáris kultúra részeivé váltak, a legfőbb gonoszság megtestesítőivé a liberális társadalmak önmeghatározásának folyama-

tában (Friedlander 2001). A holokaustt lett az európai társadalmak alapító mítosza „nemcsak mint a szimbolikus legitimáció forrása, hanem a politikai cselekvés és az olyan értékek forrásaként is, mint a rasszizmus, az antiszemitizmus és az idegengyűlölet elutasítása” (Probst 2003: 53). A „náciizmus és sztálinizmus egyaránt rossz” emlékezetpolitikai keret egy már jól megszilárdult kerettel került szembe, amelynek alapján egyes EU államok és maga az EU is az identitását definiálta.

A sztálinista bűnöknek „ugyanolyan rosszként” való beállítását, mint a holokaustt, a baloldali politikai elitnek a helyi és az EU-szinten úgy is fogadták, mint arra irányuló kísérletet, hogy csökkentse Németország és más, vele kollaboráns államok, mint a Vichy-féle Franciaország felelősségét. Németországban a Historikertreit, a történészvita tele volt politikai felhangokkal és a német identitásról folyó vitával, amiben részt vettek Helmut Kohl és követői egyfelől és a politikai baloldal másfelől. A baloldal számára az 1970-es évektől a holokaustt vált a német kollektív nemzeti identitás sarkkövévé, ezt jelképezte Willy Brandt kancellár térdre ereszkedése a varsói gettólázadás emlékművénél 1970-ben (ld. Motyl 2010). Ezt az tette lehetővé, hogy a holokaustt volt az egyetlen olyan példa a népirtásra, amit nemzeti katasztrófaként fogtak fel az elkövetők (és az áldozatok), így kerülhetett be a kollektív bűnösség a német nemzeti identitás hivatalos változatába. A baloldali politikai elitnek számára a holokaustt „egyedülálló volta” ezért olyan narratíva, aminek döntő jelentősége van az európai identitások meghatározásában, és minden olyan kísérletet, amely a náci bűnököt az állami irányítással elkövetett terror szélesebb kontextusában próbálja elhelyezni, még mindig a konzervatív politikai agenda túlkapásainak éreznek.

A régi EU-tagállamok, a baloldal és a holokaustt emlékével foglalkozó civil szervezetek domináltak mindeddig az emlékezetről folytatott harcban. Nemcsak azért, mert aktívak voltak és jól szervezettek, hanem azért is, mert a javukra billentette a mérleget egy erőteljes meta-narratíva megléte Európában, amely a holokausszra tette a hangsúlyt magának az európaiságnak mint identitásnak a meghatározásában a helyi és az európai szinten egyaránt.

Konklúzió

Az alulról kinövő „grass-root” emlékezet kialakítására egész Európára kiterjedően mindeddig nem került sor. Az Európai Unió kísérletei az emlékezet európaizálására, magának az EU-bővítésnek a sürgető nyomása alatt, különösen problematikusnak bizonyultak éppen ebben a kontextusban. Az „a náciizmus és

sztaálinizmus egyaránt rossz” emlékezetpolitika keret beleütközött egy korábban már jól megszilárdult rivális narratívába, és az Európai Unió a kétféle totalitárius tapasztalat státuszáról és természetéről folytatott vita színterévé vált. A kollektív emlékezet különösen érzékeny terület az Európai Közösséggel való azonosulás új irányának kialakításához alkalmas lehetséges fundamentumként. És ez visszaül az ahhoz a szélesebb problémához, hogyan lehet kiépíteni a nyilvánosság szféráit egy nemzetek feletti szinten a nyelvi és kulturális sokféleség kontextusában – a múlt emlékezete ezen belül különösen kényes hordozója az azonosulásnak az emberek számára – ahogy erre a nemzeti elitnek hazai szinten folytatott agitációja a kelténél gyakrabban felhívja a figyelmet.

Az EU intézmények azzal a feladattal kerültek szembe, hogy olyan emlékezetpolitikai kereteket találjanak, amelyek elfogadhatók minden európai társadalom számára. A kezdeti nemzetek feletti narratívák nem tudtak megszólítani minden európai embert. Az európai örökségre való hivatkozás már „kihűlt” emlékekre hivatkozott, amelyek nem tudtak összetartó cementként működni egy európai identitás megépítésében. Az európai integráció történetének nagy pillanatai nem voltak vonzóak a már amúgy is európaizodott elit körénél szélesebb körben. A „még forró” történelmi emlékekre való fókuszálás ezért ügyes kísérlet volt az EU-intézmények részéről abba az irányba, hogy a megemlékezések folyamatait az EU-val való azonosulás valódi mutatóivá formálják át. Ugyanakkor azzal, hogy olyan emlékezetpolitikai kereteket felhasználásával, amely már megvoltak a nemzetek szintjén, az EU-intézmények arra készítették elő a talajt, hogy az EU egy újabb szinttérre váljon a múltértelmezések feletti konfliktusok számára. Egy közös „európai emlékezetet” találni Európában közelmúlt történelmére különösen kényes feladat volt az egymástól eltérő kelet- és nyugat-európai emlékezetkultúrák konfrontálódásának kontextusában.

Az emlékezetpolitika színterének a nemzetek feletti szintre való áttolódásával megváltozott az emlékezeti narratívák definiálásában résztvevő szereplők közötti konstelláció. Míg Nyugat-Európában a vita a baloldali érzelmi intellektuális és politikai elitnek és a konzervatívabb politikai agendában érdekeltek közötti vita, az EU szintjén a régi és az új tagállamok közötti vitává is vált. A kelet-európai országoknak a balti államokkal, az emlékezetpolitikai küzdelem éharcoisaival együtt sikerült legitimációt szerezniük a „náciizmus és sztálinizmus egyaránt rossz” emlékezetpolitikai keretnek, amit nem lehetett többé pusztán arra irányuló konzervatív kísérletnek minősíteni,

hogy csökkentsék Németország és más azzal kollaboráló nyugat-európai államok felelősségét. Az emlékezetpolitikai viták résztvevőinek megváltozása megváltoztatta az azzal kapcsolatos felfogást is, hogy mi tekinthető elfogadható diskurzusnak. Az emlékezés kerete elismerésre tehet szert, ha megváltozik a vitában résztvevő szereplők közti konstelláció az új emlékezési keret javára, és akkor is, amikor ennek felvetői ugyanannyi előnyt remélhetnek ennek legitímé válásától, mint a szembenálló keret hívei a magukétól.

Bár EU-szinten egyre jobban elfogadják a „náciizmus és sztálinizmus egyaránt rossz” emlékezetpolitikai keretet, azért továbbra is elég erős az ezzel szembeni ellenállás is. A régi EU-tagállamoknak és a zsidó szervezeteknek mindeddig sikerült fenntartani „a holokauszt egyedülálló” voltát hangsúlyozó emlékezetpolitikai keret dominanciáját. A keret természetéből adódóan azt az identifikálódás nagyon erős markerévé teszi. Az a státusza, hogy az európai integráció történetéből hiányzó alapító esemény vagy mítosz hiányára hivatott „megoldásul” szolgálni, igen erős pozíciót ad ennek az emlékezetpolitikai keretnek az emlékezetről folyó EU-szintű vitákban. Egy olyan időszakban, amikor a náci bűnök utolsó túlélői egyre kevesebben vannak, „a holokauszt egyedülálló”

voltát hangsúlyozó keretben érdekelt pozíciója különösen erős az emlékezetpolitikában a politikai elit és a civil társadalmi aktivisták körében egyaránt. Az ő diskurzusuk egybecseng olyan mélyen gyökerező félelmekkel az európai elit körében, nehogy ez a végső gonoszság valaha is feledésbe merüljön vagy tagadni próbálják. A „holokauszt egyedülálló” voltát hangsúlyozó emlékezetpolitikai keret továbbra is lényegében kikezdetlen diskurzus az EU kontextusában.

Az EU emlékezetpolitikája megmutatja, hogyan használnak értelmezési kereteket a politikai szereplők speciális érdekek érvényesítésére. A keret sikerességét azonban nem lehet kizárólag a résztvevő aktorok közti konstellációra való utalással megmagyarázni. Az az intézményes és politikai kontextus, amin belül a viták zajlanak, adja a legitimitást bizonyos diskurzusoknak, és diszkreditál másokat. A meglévő emlékezetkultúrák meghatározzák erős metanarratíváként, hogy milyen eséllyel indulnak a múlt ettől eltérő, új ábrázolásai, hogy felkerüljenek a politika napirendjére. Általánosabban szólva az intézmények mint intézményszerű diskurzusok ránehezednek a súlykal a politikai szereplők játszmáira.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

MIKOLA RJABCSUK

Fordulat jobbra – aztán vissza

RJABCSUK,

Mikola

„Két Ukrajna.”

2000, 2002. 9.

„Meggondolható-e a

»zsaroló állam?»

2000, 2005. 2.

„Rossz béke vagy jó

háború”

Magyar Lettre

Internationale, 66

„Hogyan lettem

csehszlovák?

68 és a hokivébé”

Magyar Lettre

Internationale, 70

„Ukrajna federalizá-

lásáról”

Magyar Lettre

Internationale, 95

„Nyugati »eurázsia-

nizmus» és az »új

Kelet-Európa»: a

kirekesztés dis-

kurzusa”

Szépirodalmi Figyelő,

2012. 4., Szólótextus.

blog.hu, 2013.02.12.

I.

Néhány éve egy népszerű ukrán hetilap címlapján fedeztem fel a képet más ukrán írók és ismert értelmiségiek társaságában. Ez az összeollózott címlapfotó a vezércikk alap gondolatát volt hivatva illusztrálni, amely fölött ez a harsány cím állt: „Vereségeink mesterei”.

Ezt a kollázt valamelyest még megtisztelőnek is éreztem, mert ahogy az én szerény tevékenységem egy tucatnyi más áru előval együtműködésben vagy mindjárt egy összeesküvés részeként ábrázoltatott, úgy tűnt, mintha mi magunk volnánk sajátkezűleg minden nyomorúság okozói, amiben hazánk két évtizeddel az állami függetlenség elnyerése után újfent leledzik. Ínségünk okai azonban minden bizonnyal jóval mélyebben fekvők, és az ukrán vereség mesterei határozottan számosabbak voltak, mint ahogy ezt ez a sikerületlen photoshop montázs sugallta. A törzsolvasók talán még egy párhuzamot is felfedezhettek, mert a kép egy 1918-ból származó fényképre hajazott, amely a rövidéletű Ukrán Népköztársaság vezetőit ábrázolta.

Az ő arcuk helyére montírozták a miénket – nem valami ügyesen, de

ez talán szándékosan keltett hatás volt. Ezzel párhuzamot akartak felállítani a 20. század elejének jóhiszemű, romlott és inkompetens liberálisai és a mai szereplők között. Mind elszalasztották egy erős nemzetállam felépítésének és függetlensége biztosításának lehetőségét. Tehát nemcsak hogy vesztesek, de ostobák is, ideológiailag eltévelyedettek és impotensek, és vereséget hoztak a nemzetükre azzal, hogy pacifizmust, toleranciát és egyéb morális alapelveket hirdettek egy olyan világban, amelyben a hatalmasok kormányoztak, a nyertes mindent vitt, és a győztesek írták a történelem egyedül érvényes verzióját.

Egyszóval, ezek nemcsak liberálisok, hanem „liberaszták” is – ez egy olyan kifejezés, amit a mai ukrán jobboldal előszeretettel használ a másik hasonlóan képzett szó, a „toleraszták” mellett ideológiai ellenfelei megbélyegzésére.

2.

1980-ban publikált Alexander Motyl amerikai tudós egy nagyon éleslátó könyvet a két világháború közötti ukrán nacionalizmusról – *The Turn to the Right* címmel. Ez a téma nem kapott kellő figyelmet, mivel

Ukrajna akkoriban nem létező entitás volt, és az emberek többsége nem is vett tudomást a meglétéről. Nagyországország részének tekintették abban az időben, és önmagában nem számított különösebben érdekes témának. Motyl megmutatta, hogy az ukrán-nemzeti mozgalom a kezdeteitől fogva messzemenően Európa-párti és demokratikus volt, nyilvánvaló okokból. A nyugati orientáció volt az egyetlen járható út az ukrán vezetők számára, hogy országukat leválaszthassák az autokratikus és messzemenően Európa-ellenes beállítottságú Oroszországról. Ukrajna vezetőinek a birodalom szimbolikus súlyát egy alternatív centrum még erősebb súlyával kellett ellensúlyozniuk, azt valahol ott kellett elhelyezniük (vagy legalább oda kellett elképzelniük), ami Oroszország hatókörén már kívül esik – Európába.

Azt lehetne mondani, hogy jobb híján, más lehetőségek híján voltak nyugatosok és demokraták, a korabeli politikai helyzet nem kínált nekik más lehetőséget.

A helyzet azonban megváltozott az első világháború után, néhány olyan okból, amit Motyl általánosítva „jobb oldali fordulatnak” nevezett. Először is autoriter tendenciák kezdtek terjedni Európában, számos országban került sor a fasiszták és fasiszta rezsimek konszolidálódására, a liberális demokrácia visszavonulóban volt Európában, és már nyilvánvalóan nem ez volt az egyetlen választható lehetőség. Ennek alternatívái – a kommunista vagy fasiszta típusú antiliberális politikai modellek – egyre nagyobb népszerűségnek örvendtek.

Másrészt az ukrán nacionalisták fiatalabb nemzedéke a Lengyelországtól és Oroszországtól elszennvedett súlyos vereség feletti minden ellenérzését az elődeire zúdította – az Ukrán Népköztársaság (UNR) liberális és szocialista vezetőire. Az ifjú radikálisok úgy vélték, hogy így kreált ellenségeik nemcsak az orosz és a lengyel túlerő miatt veszítették el a nemzeti felszabadító háborút, hanem azért is, mert az ukrán parasztokban nem volt elég fejlett a nemzeti öntudat, és ezért vonakodtak harcba szállni egy olyan nemzeti ügyért, amit nem is nagyon értettek. Az Ukrán Népköztársaság vereségének legfőbb oka, úgy vélték az ifjú nacionalisták, vezetőik ostoba liberális érzelműségében keresendő – képtelenségükben arra, hogy gyorsan, gátlástalanul és határozottan odacsapjanak, a joga és a csatamező mindkét térfelén várható emberi veszteségekre való tekintet nélkül. Röviden szólva, nem sikerült olyan brutálisan és skrupulusok nélkül eljárniuk, mint legfőbb riválisaiknak, a bolsevikoknak.

Ebben az érvelésben volt némi logika. Egy nyitott, liberális-demokratikus társadalom hosszú távon jobban bírja a kon-

kurenciát, mint egy zárt, totális diktatúra. Mindenesetre egy rövid katonai konfliktusból rendszerint a totalitáriusok kerülnek ki győztesen, mert jobban tudnak mozgósítani, elszántabban harcolnak, és készek a saját céljaik érdekében áthágni minden írott és íratlan szabályt. Olekszandr Dovzszenko *Arszenál* c. klasszikus filmjében 1929-ből van egy szemléletes jelenet, amelyben az Ukrán Népköztársaság egy funkcionáriusa, egy régivágású intellektuel kerek szemüveggel, megpróbál egy bolsevik szabotőrt kivégezni, de nem képes szemtől szembe lelőni, ezért azt mondja neki, forduljon a fal felé. A bolsevik érzi az intellektuel gyengeségét, és ezért nem hajlandó neki hátat fordítani. „Lőj ide az arcomba”, mondja neki, és amikor a potenciális kivégzője még mindig vonakodik, ráront, kikapja a kezéből a pisztolyt, és azt mondja megvetően: „Szóval nem mered megtenni? Én annál inkább!” És megöli az ellenfelét, minden megbánás, minden vonakodás nélkül, anélkül hogy egyáltalán egyetlen gondolatot is vesztegetne az emberi élet abszolút értékéért.

A 20. század 30-as éveinek Európája kellőképpen bizonyította a bolsevik politika különös hatékonyságát. Az ukrán „integratív nacionalisták” a fasiszta ideológiában találták meg egyfelől a kommunista fenyegetés, másfelől a liberális dekadencia használható alternatíváját. Ebben egyébként brit, francia, spanyol, holland megfelelőik példáját követték, más, kelet-európai megfelelőikről nem is beszélve. Voltak közöttük a náci jellegű rasszizmusnak is hívei, de a legtöbb esetben az ő nemzetfelfogásukban a lojalitás fontosabb volt a vérségi szempontoknál. Az ő nemzetük állam nélküli volt, ezért ezek a nacionalisták inkább voltak érdekeltek a nemzeti függetlenségben, mint az etnikai „tisztaságban”, ideológiailag voltak kirekesztők, nem etnikailag. Merő opportunizmusból készek voltak bárkivel szövetezni, aki a nemzeti függetlenség esélyét ígérte. A 20-as években sokan csatlakoztak a bolsevikokhoz, akik akkoriban a kvázi-szuverén „Ukrán Szovjetköztársaság” „domesztikálásának” politikáját követték. A 30-as években ez a politika vérfürdőhöz vezetett az intelligencia körében és a parasztság tömeges elpusztításához a szándékosan előidézett éhínség során, és a nacionalisták Nyugat felé fordultak olyan szövetségest keresve, aki a segítségükre lehetne az önálló államiságról szőtt álmuk megvalósításában.

Sajnálatos módon Németország volt az egyetlen ország, amely képes és hajlandó volt a háború utáni status quo kibillentésére és az európai határok revízió alá vonására. A nyugat-ukránok, akik a lengyelektől érezték magukat elnyomva, ellenségük ellenségére tettek – és

ebben kétszeresen is elbuktak. Elsősorban azért, mert a németeknek nem állt érdekében, hogy Ukrajnát szuverenitáshoz segítse, még látszólag se, ahogy Szlovákiát és Horvátországot. Amint az ukránok a szovjetek visszavonulása után 1941 júniusában Lvivben kikiáltották az állami függetlenségüket, a náci rögtön letartóztatták minden vezetőjüket, Stepan Bandérát is beleértve, és egy gyűjtőtáborba vitették őket.

És másodszor: Ezt a sérelmet még tetézte, hogy a náciaktól elszennvedett repressziók és kivégzések, aminek Bandera nacionalistái ki voltak téve, nem vezettek a jóhírük helyreállításához. A szovjetek lettek a győztesek, és a történelem általuk diktált verziója szilárdult meg mint általános érvényű bölcsesség, ha nem mindjárt mint tudományos igazság.

Bandera nacionalistáit, akik 1941-től kezdve egyaránt harcoltak a szovjetek és a náci ellen, náci kollaboránsokként demonizálták, vérszomjas gyilkosokként és háborús bűnösökként (bár egyetlen nemzetközi bíróság sem hozott erre bizonyítékot). A „Bandera” név a szovjet újbeszédben mindezen borzalmas dolgoknak, egy „ukrán burzsoá-nacionalista” legrosszabb végső formájának a megnevezésére szolgáló kifejezés lett – ezt a címkét sütötték a szovjetek mindazokra az ukránokra, akik megpróbálták a hivatalos ruszifikálás ellenére megőrizni nemzeti identitástudatukat, (ehhez hasonlóan működött a „cionista” fogalma, hasonló félig-meddig bűnös felhangokkal minden kapcsolatban, ami a gyanúba kevert zsidó identitás megőrzésére irányult).

A „nacionalista” fogalmat olyan mértékben diszkreditálták, hogy az országos felmérések során a megkérdezettek közül nagyon kevesen voltak készek már a független Ukrajnában is a „nacionalista” ideológiával azonosulni, vagy egy olyan jelöltre szavazni, aki „nacionalistának” tekintette magát. Ugyanígy vallott kudarcot az emigráció arra irányuló minden kísérlete, hogy életre keltsék az ukrán nacionalisták háború előtti szervezetét, vagy az „integratív nacionalizmus” Bandera-féle hagyományát egy utódszervezet keretében folytassák. Mindezek a régi-új szervezetek marginálisak maradtak, és láthatólag nem annyira tengerentúli támogatóik mozgatták őket a háttérből, mint inkább az ukrán és/vagy orosz titkosszolgálatok.

A másik oldalról két kérdés továbbra is tisztázatlan és megválaszolandó. Először: Miért és hogyan egyeztethető össze Bandera integratív nacionalista ideológiájának csekély népszerűsége a mai Ukrajnában az ellenállási mozgalmának és saját személyének viszonylag nagy népszerűségével (legalább is az ország nyugati felében)? És másodszor: Miért és hogyan volt képes 2010-ben két évtizeddel a függet-

lenség elnyerése után a politikai margóról jövő, erősen nacionalista párt, a „Szvoboda” hirtelen többséget szerezni (40%-ig menően) egyes regionális parlamentekben és a jelentős 10%-ot összeszedni a 2012-es parlamenti választásokon?

3.

A második kérdést feltehetőleg könnyebb megválaszolni, ha visszaemlékszünk a 30-as évek nacionalista ellenszenvére – az 1917-1931-es ukrán nemzeti forradalom kudarcára való visszahatásként (és részben a „nemzeti újjászületés” katasztrofális végére a kommunisták felügyelete alatt a 20. század 20-as éveiben). Bizonyos mértékig Walter Benjamin híres mondását bizonyította ez, mely szerint a fasiszmus minden fellendülése egy bukott forradalomról tanúskodik. A szélsőjobb „Szvoboda” párt csak azután tudott diadalmaskodni, miután a liberális középbol és középbol pártok belső harcaikkal eljátszották a választók bizalmát, és kudarcot vallottak abban, hogy beváltásuk a látványos – békés, liberális demokráta és Európa-párti – narancsos forradalomhoz kapcsolódó ígéreteiket.

Az elbukott forradalom nemcsak a „Szvoboda” számára készítette elő az utat, hanem a a régivágású totalitárius kommunisták számára is, akik meg tudták háromszorozni a korábbi választási eredményeiket (a 2007-es 7 százalékról 15 százalékra 2012-ben), és a Régiók posztkommunista-oligarchikus pártja számára is – ami védőpatronusok maffiaszerű hálózatából áll, amely a klientúrát szolgálja ki, és még 2004-ben joggal látták benne a legnagyobb fenyegetést Ukrajna szuverenitására, demokratikus jogállamiságára és Európába való integrálódására. Miután ennek a pártnak a jelöltje, a híres-hírhedt Viktor Janukovics 2010-ben megnyerte az elnökválasztást, a „Szvoboda” lépett elő sokak szemében utolsó reménységgé: az egyedüli kemény fickók, akik képesek volnának ellenállni a politikai gengszterek nyomásának, akik túsul ejtették az államot és most kiárulásra bocsátják.

Ez volt a legfontosabb, de valószínűleg nem az egyetlen oka a „Szvoboda” sikerének. Egyes elemzők a „Szvoboda” szokatlanul erős jelenlétére utalnak az ukrán televízióban, amely korábban az elnökbarát oligarchák totális ellenőrzése alatt állt. Ezenkívül a „Szvoboda” választási küzdelme szintén rendkívül jól volt finanszírozva – ami rendkívül gyanús egy olyan párt esetében, amely a választásokon soha nem tudott többet megszerezni a szavazatok egy százalékánál. A szakértők azt feltételezik, hogy állami intézmények és kormányhű oligarchák támogatták titokban a „Szvobodát”, és ezzel kettős célt követtek. Egyrészt gyengíteni akarták

legfontosabb riválisaikat – a liberálnacionalistákat, hogy a radikálisok ellenében elveszítsék regionális bástyaikat. Ezenkívül egy rémképet akartak a falra festeni („nacionalista tálibok”) a médiafogyasztók ijesztgetésére bel- és külföldön. Másodszor Janukovics emberei feltehetőleg azt tervezték, hogy a „Szvoboda” kevésbé karizmatikus vezetőjét bejuttassák egy esetleges elnökválasztás második fordulójába, mert őt tartották az egyetlen olyan jelöltnek, akit Janukovics könnyen le tudott volna győzni.

Bármik voltak is az okok, a 2014-es év fejleményei világosan megmutatták, hogy az ukrán „fasiszta” nacionalizmus mumusa erősen el volt túlozva – mind a Janukovics-rezsim által, amely ezt a történetet egy nagyszabású politikai manipulációra használta, mind a Kreml által, amely szintén jócskán besegített ennek a mítosznak a kialakításába (2005-től kezdve szisztematikusan), és végül profitált belőle, különösen az Euromajdan után, amikor a Kreml és a Kreml-párti média nemzetközi szinten is szétkürtölte, hogy Janukovics kleptokráciájának megdöntésekor egy „fasiszta puccs”-ról volt szó. Ma, amikor egy hadüzenet nélküli orosz-ukrán háború tombol, ezt a nyelvet, ahogy Matthew Kupfer és Thomas de Waal találóan megjegyzi, azért használják, „hogy az orosz-ukrán konfliktust úgy állítsák be, mint a második világháború ideológiai megoszlásának újabb kiadását, ahol Oroszországot látják el az „antifasiszta”, Ukrajnát pedig a „profasiszta” címkével. Ezek a megnevezések fegyverek egy retorikai szinten szított konfliktusban, amely még külön is tüzei a szárazföldi összecsapásokat... Ezek a fogalmak egy közel hetven éve tartó folyamat eredményei, amelynek során egy kifejezés általánosan használható politikai megjelöléssé válhatott.”

Ezzel a propagandisztikus retorikával éles kontrasztban a „Szvoboda” és a „Jobb Szektor”, (egy másik állítólag szélsőjobb csoportosulás) a 2014 májusi elnökválasztáson alig 2 százalékot értek el, és ugyanennek az évnek az októberében egyik párt sem érte el az 5%-os küszöböt, hogy bekerülhessen a parlamentbe. Ez nemcsak a szavazóknak a „Szvoboda” képviselőiben való csalódottságáról tanúskodik – a többségük inkompetens, arrogáns és némileg korrupt is. A „Szvobodától” eltérően a „Jobb Szektor” esetében egy újabb pártról van szó, amely mentes volt a régi bűnökötől. De politikai államrezonjuk, kormányképességük nyilvánvalóan eltűnt az emberek szemében Janukovicsal és az ő „Régiók pártjával” együtt, akikben a nacionalisták politikai ellensúlyát és a szükséges kiegyezés alapnyát látták. A hadiállapotban az ukránok paradox módon nem a radikálisokra szavaztak, hanem többnyire a mérsékelt

középpártokra, akik készek voltak ugyan határozottan szembefordulni az orosz agresszióval, belpolitikai síkon azonban békéltető módon léptek fel a belső megosztottsággal és a lehetséges ellentmondásokkal kapcsolatban.

4.

Most, hogy a második kérdést megválasztuk – a radikálisok tüdőklésének és bukásának legvalószínűbb okaival kapcsolatban –, szemügyre vehetjük az első kérdést, nevezetesen hogy egy nyilvánvalóan nem nacionalista országban nacionalista vezetők, a mozgalmuk és a szimbolikájuk miatt örvendek viszonylag nagy közkedveltségnek. Széleskörű vita bontakozott ki erről 2010-ben, röviddel az után, hogy az elnökválasztáson vereséget szenvedett Viktor Juscenko egy kétes búcsúgesztussal hívta fel magára a figyelmet: odaítélte Szepean Bandérának posztumusz a legnagyobb nemzeti kitüntetését, az „Ukraina Hőse” címet adományozta neki.

Ez éles reakciót váltott ki Moszkva részéről, mert Moszkva már évek óta Bandera-féle „fasisztának” bélyegezte Viktor Juscenkót és kormányát. Viktor Janukovics és az ő „Régiók pártja”, amely szorosan együttműködött Moszkva „antifasiszta” kampányaival, és igénybevette a moszkvai csűrő-csavaró ideológiai tanácsadók, spindoktorok szolgálatait, elítélték Bandera posztumusz kitüntetését.

Váratlan ellenzés érkezett ugyanakkor európai irányból, amikor a lengyelek, Juscenko évekig hű szövetségesei, egy olyan határozatot kezdeményeztek az Európai Parlamentben, amelyben „mélyen elítélték” a döntését, és arra szólították fel az új ukrán vezetést (tehát Viktor Janukovics újonnan megválasztott államelnököt), hogy vizsgálja felül ezt a helytelen döntést tekintettel arra, hogy Ukrajna elkötelezte magát az európai értékek mellett. Hangos kacajra kéne fakadnunk ettől a naiv elképzeléstől, hogy az „európai értékek” megőrzésének nemes feladatát éppen Viktor Janukovicsra bíznák. Ami a határozatban azonban még több zavart okozott, az arra való utalás, hogy Bandera „kollaborált a náci rezsimmel”. Ez a kitétel feltehetőleg az 1941 előtti időszakra vonatkozott, tehát a Sachsenhausen előtti évekre, amikor Bandera Ukrán Nacionalisták Szervezete, az OUN illegálisban működött, és Európa legkülönbözőbb részein keresett támogatókat az ügyének. Ha a maga szinkronitásban nézzük, az ő „kollaborálása a náci rezsimmel” nem különbözött lényegét tekintve más európai államférfiak többségének korabeli törekvéseitől, akik nemcsak tárgyaltak Hitlerrel, de más kétes szerződéseket is kötöttek vele, mint amilyen „az

„A tizennegyedik legrosszabb hely”
Élet és Irodalom,
2014. 04. 15.

SNYDER, Timothy
„Ukraina múltja és jövője”
Magyar Lettre
Internationale, 95

örök békéről és barátságról kötött jövő-bemutató egyezmény” Németország és a Szovjetunió között 1939-ből.

Az Európai Parlament tagjai nyilván soha semmit sem hallottak Banderáról meg erről az egész históriáról. Teljesen a lengyelekre hagyatkoztak, akiknek megintcsak jó okukról volt rá, hogy úgy nézzenek Banderára, mint mondjuk Izrael Jasszer Arafatra, mivel a lengyel-ukrán viszonyok az első világháború után erősen hasonlítottak a zsidó-arab viszonyokhoz Palesztinában a második világháború után.

Egyet az ukrán intelligencia javára kell írni: egyhangúan elítélték Jucsenkó gesztusát, mint felelőtlen politikai provokációt, amely elsősorban Moszkva kezére játszik. Ugyanakkor bírálták az ukrán értelmiségiek az Európai Parlament képviselőit is pontatlan szóhasználatuk miatt és még inkább azért, hogy ők is Moszkva kezére játszottak azzal, hogy ezeket a rendkívül bonyolult témákat a tények és a kontextus kellő ismerete nélkül tárgyalták. A differencia az európai és az ukrán intellektuelek között nem annyira a textusra, mint inkább a kontextusra vonatkozott, nem annyira Bandera ideológiájának lényegére, ami sajnálatos és elavult, sokkal inkább mozgalmának antikoloniális, nemzeti felszabadító jellegére és céljára, hogy a nemzet felszabadítását érje el – ezek a témák még ma is aktuálisak és nagyjelentőségűek sok ukrán számára.

Meglepő módon nem az OUN-nak a háború előtti lengyel kormány ellen irányuló terrorista tevékenységét dicsőítik manapság Ukrajnában, hanem elsősorban az OUN-orientált ukrán partizánhadserg, az UPA szovjetellenes ellenállását. Alexander Motyl, a téma fontos szakértője, nagyon szépen kidolgozta ezt a sajátos helyzetet: A mai ukránok, akik Banderát hősek tekintik, az ő mozgalmának a Szovjetunióval szembeni 1939 és 1955 közötti ellenállását dicsőítik. Senki nem találja dicséretesnek a lengyelekkel és a zsidókkal szembeni harcukat, csak azt, amit az ukrán függetlenségért tettek. Bandera és a nacionalisták a korrupció, hozzanémértő és megvesztegethető ukrán elit ellenpontjának számítanak, amely az elmúlt húsz évben olyan lehetetlen állapotokat teremtett Ukrajnában.

Az ukrán történelemnek ez a népszerű olvasata persze elég egyoldalú, és a Banderáról és a nacionalistákról készíthető teljes mérlegnek a kontójukra írható jó és a rossz dolgokat egyaránt tekintetbe kéne vennie. De az egyoldalú történelmi olvasatok egyáltalán nem szokatlanok, különösen nem egy bizonytalan népnél, amely azért harcol, hogy megőrizze újonnan szerzett függetlenségét.¹

Ez az utolsó pont különösen fontos. Azt állítja, hogy Ukrajna nem egyszerűen

egy „normális” nemzet volt, szilárd identitással és biztosított államisággal, amelynek az autoritarizmus és a demokrácia között kellett választania, tehát az OUN kriptofasiszta ideológiája és a mai Európai Unió liberális-demokratikus értékei között. A valóságban nem erről volt szó: Abban a korszakban nem jó és rossz között lehetett választani, hanem a rossz különböző fajtái között. Ezért aztán Bandera örökségének nem a politikai-ideológiai aspektusa az, ami még ma is relevánsá teszi, inkább egy etikai aspektus, még ha ez erősen idealizált is – nevezetesen a patriotizmus, a nemzeti szolidaritás, az önfeláldozás és a közös célok és értékek melletti idealista kitartás.

Bandera – és ezzel az OUN/UPA – örökségének éppen ez a része került elsősorban a szovjetek célkeresztjébe, állapítja meg Alexander Motyl. „A szovjet propaganda mindig démonizálta a nacionalistákat, de nem feltétlenül az emberi jogok megsértése miatt – végtére is miért fájának éppen a szovjeteknek az emberi jogok, mikor ők maguk találták fel a GULAG-ot? Nem, a nacionalisták démonizálása inkább a sztálini uralomnak való ellenállásukra vezethető vissza... A háború utáni korszakbeli ellenállási mozgalom az ukrán lakosság széles körének támogatását élvezte Nyugat-Ukrajnában, éppen mert a sztálinizmussal való szembefordulást jelentette, és a nemzeti felszabadítás ügyét jelképezte. [...] A szovjet démonizálás következtében alakult ki olyan kép a nacionalistákról, mint vad nyakazókról, akiknek nincs is a gyilkoláson és romboláson kívül más politikai vagy ideológiai céljuk. Ez a kép elsősorban Kelet- és Dél-Ukrajnának azokon az erősen szovjetizált részein tudott érvényre jutni, amelyek a kommunista párt bástyáinak számítottak.

Az oroszajkúak kapták fel a hivatalos jelszavakat, és sértegették sokszor azzal a nemzeti öntudattól fűtött ukránokat, akik mertek a saját nyelvükön beszélni, hogy „banderistának” titulálták őket. Amit az orosz sovinszták mint szégyenbélyegét akartak rásütni az ellenfeleikre – Bandera –, azt kiüntetésnek kezdték venni, ahogy az afro-amerikaiak a „néger” szót felváltották.”

5. Az egész történet váratlan fordulatot vett, amikor az orosz propaganda bevetette a „zsidó banderisták” különös fogalmát, miután a propagandistáinak nem sikerült a majdani tüntetőket egy rakás renitens pogromra felbujtóként és rabátus antiszemita ként lejáratni. Ez a befeketés főként azért nem sikerült, mert az ukrán zsidó közösség egyértelműen a tüntetők oldalára állt, és azonnal elítélte szóban és tevőlegesen is ezt a rágalmat.

Kitaláltak hát egy ellentétes mesét – az ukrán „fasiszták” és a zsidó oligarchák közti összeesküvésről, és közben az előbbieket „banderistáknak”, az utóbbiakat „zsidó banderistáknak” titulálták. Ezeket a szitoknak szánt fogalmakat azonban az érintettek nem utasították el, hanem neveltségessé tették. A zsidó-ukrán oligarcha, Ihor Kolomojszkij például a „zsidó-banderovec” felirattal és egy menőrává stilizált ukrán címerrel a pólóján lépett fel.

Alekszander Roitburd, a prominens zsidó-ukrán művész a Majdan-tüntetések első napjaiban Odesszából Kijevbe jött, hogy részt vegyen a demonstrációkban, és hasonló ironiával jelentette ki, hogy mit tart a Majdanon megnyilvánuló állítólagos antiszemitizmusról: Gyakran megkérdezik, milyen speciális zsidó érzéseket táplálók a Majdannel kapcsolatban. Természetesen a Majdanon is zsidónak érzem magam – akárcsak egy hawaii strandon, a Vörös téren vagy a Metropolitan múzeumban. De nem érzem ott magam különösebben fenyegetve a zsidó voltom miatt. Egyes hivatásos zsidók megpróbálták kampányt indítani a nemzetközi médiában „az antiszemitizmusról a Majdanon”. Insiderként erről az a véleményem: A Majdanon nincs antiszemitizmus. Persze akad ott is néhány antiszemita. De ilyenek akadnak mindenütt, a Hawaii strandon éppúgy, mint a Vörös téren, vagy a Metropolitan múzeumban. (...) Antiszemitákat Rahmanyinov Harmadik zongoraversenyét hallgatva a Filharmonióban is lehet találni. De oda nem azért jönnek, hogy megverjék a zsidó hegedűsöket, hanem, hogy zenét hallgassanak.”²

Bármilyen ironikusan hangzik is ez a vélemény, komoly problémát vet fel: Milyen mértékben és mennyi ideig lehet meg békésen együtt vagy akár kooperálhat is egy liberális-demokratikus közösség alapvetően nem liberális, sőt antiliberális csoportokkal a szélsőjobbról vagy a szélsőbalról? A közös ellenség – egy kívülről jövő invázió vagy egy diktatúra a saját országukon belül – gondoskodhat arról, hogy egy ilyen (korlátozott) együttműködést jól meg kell gondolnia, ahogy erre sok ellenállási mozgalomnak hamar rá kellett jönnie a náci megszállás alatti Európában.

Az elmúlt télen a Majdanon valahogy úgy húzódtak a frontok, mint most a Donbasszban. Mindkét esetben a „fasiszták” kívülről jövő támadása gondoskodott arról, hogy ne legyen sok értelme a saját sorainkban keresni a „fasisztákat”. Ráadásul a kívülről jövő „fasiszták” sokkal többen vannak, és jobban fel vannak fegyverezve, és ezen kívül szilárdan intézményesültek az államilag szponzorált sovinizmus, hurrá-patriotizmus és agresszív imperializmus évszázados hagyományában. Húsz évig nevet-

tünk az olyan politikai pojácákon, mint Zsirinovszkij – míg csak az ő nevetséges kijelentései Putyin valóságává nem váltak. Húsz évig nem láttunk mást egyes orosz értelmiségiekben, mint ártalmatlan különcöket – míg rá nem jöttünk, hogy csupán Putyin tudatalattiját artikulálták. Ma már nincs kedvünk nevetni, ha Alekszander Dugin kijelentéseit olvassuk, egy fasiszta filozófusét, aki régóta a Moszkvai Egyetem professzora, aki készen áll egy radikális recepttel a most zajló orosz-ukrán konfliktus megoldására: „Meg kéne tisztítanunk Ukrajnát az idiotáktól... Nem hiszem, hogy ezek az idioták ukránok volnának. Az ukránok csodálatos szláv nép. Ez azonban a csatornákból előmászott fattyak fajtája.”³ Ha nem felelünk meg Dugin (vagy Putyin) elképzeléseinek az ukránokról mint „csodálatos szláv népről”, eltűntethetnek minket a föld színéről – teljesen mindegy, hogy liberálisok vagyunk-e vagy konzervatívok, jobb vagy baloldaliak – egyszerűen és mindenestől csak azért, mert valamennyien az ukránok egy hamis fajtáját képviseljük, nem azt, amit az orosz birodalmi képzet az elmúlt háromszáz évben megfelelőnek talált.

A banális és nagyon szomorú igazság úgy hangzik, hogy a mesterlövészek vagy a gránátok keresztüzében a harcosok politikai nézetei éppolyan irrelevánssá válnak, mint a művészi ízlésük vagy a szexuális orientációjuk. Megfelelő időben és megfelelő helyen mégiscsak feltétlenül sor kéne hogy kerüljön egy szembenézésre – mint például a legutóbbi elnök- és parlamenti választások során, ha csak egy rövid időre is.

Mint javíthatatlan „liberaszta” hiszek abban, hogy lesz még alkalmunk – még egyszer és ezúttal hosszabb időre – győzelmeink és vereségeink mestereiről vitatkozni, de ezúttal akadémiai és nem katonai keretek között.

© Mykola Riabchuk / Beton International
© Eurozine 2015-04-15

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

¹ www.cicerofoundation.org/lectures/Alexander_J_Motyl_UKRAINE_EUROPE_AND_BANDERA.pdf

² life.pravda.com.ua/person/2014/02/14/152414/

³ pbs.twimg.com/media/Bv0lmZyIAAEX6.png

ALEKSANDER SMOLAR

Lengyelország és a migráció problémája
(Kultúra liberalna-beszélgetés)

TOMASZ SAWCZUK ■ Az elmúlt 26 évben, függetlenségének visszaszerzése óta Lengyelországot nem érintették különösebben a migrációval kapcsolatos problémák. Hogyan lehetséges ez, mikor ezek a problémák mindennaposak mindenütt másutt Európában?

ALEKSANDER SMOLAR ■ A migráció és a demográfia hatása Lengyelország politikai átalakulására érdekes téma, bár ritkán foglalkoznak vele. Koncentráljunk a közelmúlt történetének két momentumára: az 1989-ben végbement változásokra, azokkal a változásokkal együtt, amelyek a második világháború során mentek végbe és a háború utáni korszakban, egy olyan korszakra, amikor a zsidóság eltűnt a lengyel társadalmi-gazdasági struktúrából, miközben a középosztály alacsonyabb társadalmi helyzetű egyének beáramlását figyelhetette meg a sorába. Lengyelország zsidó lakosságának eliminálása egyfelől és német lakosságának deportálása és tömeges kivándorlása másfelől nemcsak a kommunista Lengyelország történetére volt döntő hatással, de az újabb eseményekre is.

TOMASZ SAWCZUK ■ Kifejténé ezt részletesebben is?

A. SMOLAR ■ Lengyelország – etnikai, nemzeti, kulturális, vallási – homogeneitása nagyon megkönnyítette az átmenet folyamatát. Ez azt jelentette, hogy nem voltak olyan konfliktusok, amelyekre más országokban sor került, és amelyek fölémészítették politikai energiáik nagyrészét, blokkolták a szükséges változtatásokat. Jugoszlávia a legfőbb példa egy olyan országra, amely kilábalóban a kommunizmusból szörnyű belső konfliktusokba merült, pedig mindaddig sokkal fejlettebb volt, sokkal nyugatiasabb és gazdaságilag is sokkal jobban kötődött a Nyugathoz, mint Lengyelország.

Persze Lengyelország homogenizálódása milliók halála és további milliók kényszermigrációja következtében valósult meg. A mi országunk kulturálisan minden bizonnyal szegényebb lett, ez nyilvánul meg napjainkban a növekvő nosztalgiában Lengyelország mint olyan ország iránt, amely már örökre a múlté.

De ha az elmúlt negyedszázadban végbement társadalmi-gazdasági átalakulásról van szó, ez a homogenitás kimonodottan előny volt, ami fölött a közgazdászok elemzései többnyire elsiklanak.

TOMASZ SAWCZUK ■ Ez valóban javára vált az átalakulás folyamatának még gazdasági és kulturális szempontból is?

A. SMOLAR ■ Kulturális értelemben a nemzetiségi, vallási és kulturális homogenizálódás következtében Lengyelország minden bizonnyal provinciálisabbá vált, kevésbé kreatív, de ez más kérdés. Történeszek többször rámutattak, hogy komoly gazdasági hanyatlások, például Spanyolország és Portugália fejlődésének visszaesése azzal függött össze, hogy a 15. század végén kiűzték a zsidókat. A zsidó közösség lényeges gazdasági szerepet töltött be ezekben az országokban, különösen abban, hogy bekapcsolódjanak a kereskedelem és a pénzgazdálkodás nemzetközi rendszerébe.

A második világháború valamint a kommunizmus gazdasági mechanizmusai is hozzájárultak ahhoz különböző módokon, hogy Lengyelország elszakadt a világtól. Ugyanakkor a kommunizmus korszakában az élet más aspektusai persze – az oktatás, a társadalmi különbségek kiegyenlítése, az urbanizáció – a hosszú távú modernizálódást készítették elő, bár sokszor elég patológikus módokon.

Ugyanakkor a Lengyelországban 1989 után végbement átalakulás során döntő jelentősége volt az összetartozás, az egység erős érzésének, és hogy készek voltunk nagy árat fizetni a változásért – hazafias okokból: mert ez itt a „mi ügyünk”, mert a Nyugathoz akarunk tartozni, mert el akarunk távolodni Oroszországtól. Tehát összefoglalva nem voltak olyan etnikai vagy vallási konfliktusok, amelyek háttérbe szorították volna a társadalmi-gazdasági problémákat, mint a szomszédos Ukrajnában.

TOMASZ SAWCZUK ■ Jelenleg ez a homogenitás eltűnőben van. Lengyelország kezd egyre több bevándorlót befogadni.

A. SMOLAR ■ A bevándorlásnak ez a szűk árama a környező országokból – Belaruszból, Ukrajnából és Oroszországból – majdnem láthatatlan, mert a kulturális különbségek elenyészőek közöttünk, ezért ezek a migránsok gyorsabban adaptálódnak. Ráadásul sokszor nem is telepednek le Lengyelországban, csak szezonális munkát végeznek, aztán hazatérnek, vagy hazaküldik a pénzt a családjuknak.

Mára azonban komoly problémával kerülhetünk szembe, amilyennel még sose, annak a válságnak a kapcsán, ami a Földközi tengerrel játszódik le, ahol bevándorlók száza veszítik az életüket, miközben megpróbálnak átjutni Európába. Nem lehet nem tudomást venni egy ilyen nagy horderejű tragédiáról, és valamit muszáj tenni – de senki nem tudja, mit, még ha befogadjuk is mind-

ezeket a menekülteket, tudjuk, hogy még 200 ezren várnak Líbia, Algéria és Törökország partjain, hogy nekivágnak ugyanennek az útnak. Mindent egybevetve úgy egy millió *displaced person*-ról beszélünk. Vajon képes-e Európa felszívni új lakosokat ilyen hatalmas számban és közben fenntartani demokratikus intézményeit? És mindezt egy mély gazdasági válság közepette, amelynek jelei világosan láthatók mindenki számára, a bevándorlók és maga Európa ellen irányuló szervezett tömegmozgalmak mellett?

TOMASZ SAWCZUK ■ Mi Lengyelország szerepe ezekben a folyamatokban?

A. SMOLAR ■ Lengyelországra és a régió többi országára nyomás nehezedik, hogy fogadjanak be több bevándorlót. Ha külső segítségre számítunk Ukrajna vagy Oroszország miatt, szolidaritást kell tanúsítanunk Európa déli részével, amelynek problémái érintik az egész kontinentet. És akkor még nem is szoltunk ennek a tragédiának az emberi aspektusáról. Az a probléma, hogy kulturális és társadalmi szempontból Lengyelország teljesen felkészületlen ezekre a kihívásokra – a közvélemény és az állami infrastruktúra terén egyaránt.

Egy hallgatóságos megegyezés felbomlása

TOMASZ SAWCZUK ■ Időközben a határok szigorítását sürgető retorika kezd dominálni Európában...

A. SMOLAR ■ De hogyan lehet ezt elérni, ha a menekülők készek meghalni, hogy eljussanak a partjainkig? Olyan országokból menekülnek, amelyek szétesőben vannak, olyan helyekről, amelyeket háborúk és éhínségek sújtanak. El akarják tartani a családjukat, és egy európai Árkádiáról álmodoznak. Vannak persze olyan megoldási javaslatok, hogy el kéne sülyeszteni mindezeket a hajókat, csónakokat vagy tutajokat még Afrika partjainál, még jóval azelőtt, hogy eljutnának valahová Görögország, Olaszország vagy Spanyolország közelében. De ez nem tartós megoldás, mert minden blokkolt migrációs útvonal helyébe támad rögtön egy újabb. És akkor ennek a megoldásnak a cinizmusáról még nem is beszéltünk.

TOMASZ SAWCZUK ■ Ez régen másképp volt?

A. SMOLAR ■ Az európai politika az illegális bevándorlással kapcsolatban mindig elég cinikus volt, olyan megállapodásokon alapult, amelyeket a különböző országok autoriter vezetőivel kötöttek. Katonai és gazdasági segítséget nyújtottak nekik annak fejében, hogy fenntartják a rendet, visszatartják a potenciális kivándorlókat. Mára nem maradt senki, hogy fenntartsa ezt a mesterséges nyugalmat.

Felszámoltuk a Kaddhafi rendszert Líbiában, az iraki diktatúrát, az erős szíri-

ai rezsimit – amelyek mindegyikének volt egy hallgatóságos megegyezése Európával, hogy ellenőrzésük alatt tartják a kivándorlást az arab országokból és Afrikából. TOMASZ SAWCZUK ■ Vajon az európai államoknak tényleg magukra kellene venni némi felelősséget az Afrikából és a közel-keleti országokból érkező menekültekért?

A. SMOLAR ■ Mit jelent itt a „felelősség”? Az intellektuelek gyengeségéről van most szó, akik, ha valódi politikai ügyekkel kerülnek szembe, nem tudnak komoly döntéseket hozni. Ez nemcsak a tisztességes szándékokon és értékrendeken múlik, amiket olyan nagyra tartunk. Azt is számításba kell vennünk, hogy az európai államok demokratikus képződmények, ahol népszavazásokon választják az uralmon levőket. És az emberek egyszerűen megvonhatják ugyanazoknak az uralmon levőknek a legitimitációját, ha azok belemennek migránsok tömeges beengedésébe. Láthatjuk ezt Franciaország példáján, ahol Marine Le Pen és Nemzeti Frontja népszerűsége egyre nő. Ő valóban a baloldaltól és a liberálisoktól vette át a diskurzust, akárcsak a vita republikánus résztvevői. Mostanában kezdünk hallani tőlük a szekuláris hagyományokról és a szekuláris állam megvédéséről, míg nem is olyan régen a Nemzeti Front még a katolikus egyház legkonzervatívabb elemeivel fonódott szorosan össze. Időközben a Front által hangoztatott kritikát egyre nagyobb tömegek tesszik magukévá Franciaországban, különösen az alsóbb rétegek körében, akik sokszor ugyanazokban a körzetekben laknak, mint az újonnan érkezett bevándorlók. Számos országban nem rasszista hajlamokból ered a bevándorló-ellenesség fokozódó jelentkezése, hanem arra való reakció, ahogy az újonnan érkezettek jelentős része alapjaiban kezdi ki a liberális értékeket.

TOMASZ SAWCZUK ■ Franciaországban a muszlimok – még a második vagy harmadik nemzedék is – tényleg megkérdőjelezzik az európai értékeket?

A. SMOLAR ■ Ez nagyon érdekes jelenség. A bevándorlók első generációja, főként Algériából, Marokkóból és Tunéziából – tökéletesen elégedett volt azzal, hogy beengedték őket Franciaországba, ahol munkát is vállalhattak. Elfogadtak mindent, amit a Francia Köztársaság ajánlott, mindent, amit ma támadnak. Ez volt az az időszak, amikor speciális területeket jelöltek ki a városok mellett olcsó lakótelepek építésére a jövevények számára. Az volt a cél, hogy rendes körülményeket alakítsanak ki, ahol élni tudnak az emberek, a gettók kialakulása lett a nem szándékolt, járulékos következmény.

Ez csak az egyik probléma azok közül, amikkel Franciaországban a második- és

SMOLAR, Aleksander
„A lengyel alkotmányvítáról”
Magyar Lettre Internationale, 35

(beszélgetés Jakub Patočkával és Jacques Rupnikkal)
„A másik 68, ahogy Prágából és Varsóból látják”
Magyar Lettre Internationale, 70

harmadikgenerációs migránsokkal kapcsolatban szembe kell nézni. Olyan emberekről beszélünk, akik Franciaországban születtek, francia állampolgárok, de nem beszélnek jól franciául, és semmi értelmes módon nem érznek kötődést a szülőföldjükhez. Nem integrálták őket a helybeli népességhez, ami a kirekesztettség és frusztráltság érzését váltja ki belőlük. Ez ahhoz vezet, hogy Franciaországot elutasítja lakosságának egy jelentős része. Emlékszem, milyen sokkot váltott ki a franciák körében évekkel ezelőtt egy Algéria-Franciaország futballmeccs, ahol ez kiderült. A szurkolók inkább az algériaiaknak drukoltak, a Marseillaise-nél fújoltak.

TOMASZ SAWCZUK ■ Ugyanez megtörtént egy Németország-Törökország mérkőzésen is. Ami még ennél is meglepőbb, hogy sokan azok közül, akik Németország vagy Franciaország ellen drukoltak, még soha nem látogattak el szülei vagy nagyszülei szülőföldjére. Az ilyesfajta lojalitás mennyiben tulajdonítható a múltbeli helyekre való elvagyódásnak, és mennyiben tekintendő egyszerűen tüntető gesztusnak?

A. SMOLAR ■ Itt nem igazán a származási országai iránti érzésekkel van dolgunk. Az iszlám országokból érkezett bevándorlók gyerekeinek fiatal nemzedéke – mert itt most leginkább róluk van szó – különböző tényezők köré alakítja ki az identitását. Az első annak az államnak az elutasítása, ahol élnek. A második a vallás.

Az újonnan érkezők első nemzedéke eltávolodott az iszlámtól, míg az ő gyerekeik láthatólag vonzónak találják. Sokszor megfigyelhető arról, hogy az iszlám országok az 1950-es évektől egészen a 80-as évekig Szaudi Arabia kivételével széles körű szekularizálódáson mentek át. Az ilyesfajta szekuláris, szocialista nacionalizmus legfőbb bajnoka Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök volt, aki szó szerint kinevette a vallást. A Muszlim testvériséget betiltották. Ezek nagyon másféle idők voltak az arab államokban. Ma nem találunk egyetlen szekuláris politikai pártot, míg akkor valamennyi az volt.

A migráció első hullámának csak a gyerekei és az unokái hallottak valamit az iszlámról. És a vallás legegyszerűbb formája egyben a legradikálisabb formája is, például a vahabizmus, amely Szaudi Arabiából jön és a szalafizmust jelenti.

A harmadik döntő aspektus bizonyos bevándorló identitások formálásában az együttérzés a palesztinok szenvedésével. Az Óvilág az antiszemitizmus feléledésének lehet megint a tanúja nem az európaiak, hanem a muszlim bevándorlók körében, akik összefogtak a marginalizálódott, antiszemita jobboldal maradványaival – és ami új fejlemény – egy radikális baloldallal. Az izraeliek és akik pártolják őket, a zsidóságot mindenütt a világon átvette

a „fehérember” szerepét, és kiterjeszti uralmát egy darab arab földre mint a neo-imperialista, kolonialista Nyugat legújabb, modern megtestesítője.

ADAM PUCHEJDA ■ Vajon a jelenlegi helyzet – és most arra gondolok, hogy migránsok hatalmas tömegei igyekeznek átjutni Afrikából Európába, valamint a Szíriából menekülőkre – vajon ez nem mindennemű hosszú távú nemzetközi politikai stratégia hiányának tudható be az EU-n belül?

A. SMOLAR ■ Lehet-e az EU nemzetközi politikai stratégiájáról beszélni egyáltalán? Nyilvánvaló, hogy Európának foglalkoznia kell a tömeges migráció problémájának megoldásával, anélkül hogy ebben számíthatna az Egyesült Államok segítségére. Paradox módon ez a belső válság a külső fenyegetéssel együtt rákényszerítheti az EU-t a nagyobb fokú integrációra és egy közös külpolitika kialakítására. Ez persze töredezett és darabokban megnyilvánuló politika lesz, de előbb-utóbb megjelenik, mert rendkívül nagy szükség volna rá.

Az a modell, amit eddig alkalmaztunk, amely szerint a legerősebb államok egyike-másika különböző stratégiákat alkalmaz, anélkül hogy kikérné az EU véleményét, vagy figyelmen kívül hagyja az EU instrukcióit, hosszú távon tarthatatlan. Ez az egyetlen jó, ami ebből az egész történetből kijöhet.

Mit gondol a migráns kvótákról?

LUKASZ PAWLOWSKI ■ Ebben az összefüggésben mit gondol a migráns kvótákról, amiket az Európai Unió kiszabni javasol? Van rá mód, hogy a menekült téma valódi vita tárgyává váljon Európában?

A. SMOLAR ■ Nem látok rá más módot, ha egyszer menekülők százezrei vároznak a Földközi tenger túlsó partján... A válságok Európa körül tovább sokszorozódnak – Líbiában, Szíriában, Irakban –, olyan nyomást gyakorolva, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. A menekültproblema sokkal komolyabbá fog válni, mint a görög válság, mivel ez a demokráciáról szól és azokról az értékekről, amelyek Európa leglényegét alkotják. Michel Rocard, aki francia miniszterelnök volt 1988 és 1991 között, azt mondta, hogy Franciaország nem vállalkozhat arra, hogy az egész világot kimentse a nyomorból. Egyetlen ország sem vállalhat egyedül egy ilyen misztériót. Ez igaz, de hol vannak a határai annak, hogy mire futja az erőnből és az elszántságunkból?

JAROSLAW KUISZ ■ Akkor mi a helyes válasz? Martha Nussbaum, amerikai filozófus a *Kultura Liberalna* által rendezett vitában a kölcsönös alkalmazkodás gondolatát hozta fel erre.¹

A. SMOLAR ■ Az ő javaslata egy idealizált amerikai modellen alapul, ami tökéletesen alkalmatlan az európai tradíciók

és körülmények közepette. Európa régi nemzetekből áll, amelyek egyáltalán nem érdekeltek az alkalmazkodásban, inkább ellenkezőleg – ők azt várják el, hogy az újonnan érkezők alkalmazkodjanak. Még ha képesek is befogadni bizonyos számú bevándorlót, nagyvonalú gesztusként egy olyan időszakban, amikor nagyon kevés plusz munkahely és lakóhely áll rendelkezésre, ennek nagyon szigorú feltételek mellett kell végbemennie.

És a szimmetria, amit Nussbaum javasol, eltekintve attól a tényről, hogy ez rendkívül elvont, felveti azt a kérdést is, hogy mégis mihez kellene az európai országoknak alkalmazkodniuk? A saria törvényhez?

A Ronald Inglehart vezetésével végzett nemzetközi kutatás az értékrendszerekről azt mutatta ki, hogy a legfőbb különbségek az iszlám és a nyugati országok között a nők jogaival kapcsolatosak.

Nussbaum csak a burka viselésére utal – amit Franciaország ostoba módon betiltott a nyilvános helyeken, mert ez a legkönnyebb –, de ennél persze jóval fundamentálisabb dolgokról állunk vitában, a nők jogaival és közéleti szerepével kapcsolatban.

Nussbaum figyelmen kívül hagyja egyes európai országok sajátosságait is. A francia kultúrában a fátyolviselést kontextusba lehet helyezni, de ismerni kell valamelyest a történelmét és a szekularizációért vívott küzdelmét a 19. században a katolikus egyházzal. Ha ezt nem tudjuk, úgy tűnik, mintha a vallási jelképek betiltása elsősorban az iszlám hívei ellen irányulna.

JAROSLAW KUISZ ■ Úgy véli hát, hogy az európai országok régi demokráciáinak megőrzése érdekében le kell zárunk a határainkat? Jobb technológiai megoldásokba kéne befektetnünk, ezeknek a határoknak a jobb őrzésébe, megnövelni a Frontex költségvetését, és annak a módját keresni, hogyan lehet minél több újonnan érkezőt befogadni azzal a feltétellel, hogy be fognak illeszkedni?

A. SMOLAR ■ A tömeges áradat befogadása nem lehetséges, mert szétfeszíti Európa kereteit. Ha elég nagyvonalúak vagyunk ahhoz, hogy harakirit kövessünk el a nemes eszmék oltárán, ám tegyük. Egyébként nem látom, hogy bárki ilyesfajta öngyilkosságra hajlana Európában, néhány elefántcsont tornyába zárkózott széplelket leszámítva. Másfelől a teljes megfélemezés attitűdje, ahogy Alain Finkielkraut (egykori radikális balos) francia gondolkodó javasolja, hisztérikus és értelmetlen reagálás. Kompromisszumot kell keresnünk.

JAROSLAW KUISZ ■ Ő azt mondja, hogy a bevándorlóknak asszimilálódni kell és kész.

A. SMOLAR ■ Ennek valamiképpen kétirányú folyamatnak kell lennie, de nem

az amerikai értelemben, amikor a szimmetria nem alakítható ki. Bassam Tibi szíriai politikai szakértő beszélt itt erről Karolina Wígurával. Diszkriminációnak volt kitéve Németországban, realista az alapállása. A bevándorlóknak el kell fogadniuk bizonyos alapvető európai értékeket a jogállamisággal, a demokráciával, a nők szerepével, az egyenlőség elvével kapcsolatban. Ezért egyrészt elő kell írunk bizonyos állampolgári tréninget, másrészt lehetőséget kell adnunk nekik az előbbre jutásra.

Franciaország ebből a szempontból képmutatással átszőtt ország. A francia nyelv nem tesz különbséget nemzetiség és állampolgárság között. Nekem lengyelként van francia állampolgárságom is, és ha francia barátainak néha azt mondom, „ti”, nagyon rossznéven veszik, és emlékeztetnek rá, hogy én magam is francia volnék. De ha helyettem olyasvalakivel állnának szemben, aki fekete vagy arab, nem vagyok benne biztos, hogy ugyanezt mondanák.

LUKASZ PAWLOWSKI ■ Hogyan tudjuk felkészíteni Lengyelországot arra, ami várható?

A. SMOLAR ■ Nem könnyű elvont választ adni, mikor sok esetben azt se tudjuk, mi is a kérdés. Lengyelország olyan ország, amelyiknek nem volt gyarmati, birodalmi múltja, ezért kevés a tapasztalata a „másságról”. A második világháború előtt a zsidó volt egy ilyen „Másik”, de hát lengyel földön élt évszázadokon át!

Az olyan társadalmak számára, amelyeknek volt gyarmati múltjuk, hagyományosan nyitottak voltak a világra, adottan vehető, hogy az utcáik multikulturálisak, hogy változatos akcentusokat hallani, hogy széleskörű tolerancia alakult ki a sokféleséggel szemben alapszinten is. Attól tartok, hogy Lengyelországban még egy ilyen kis lépés az alkalmazkodás irányába is drámai küzdelmekkel fog járni.

(A *Kultura Liberalna* folyóirat és a *Rosa Luxemburg* alapítvány által „WYOLÓ: A lengyel szabadság elveszett jövője” címen rendezett vitasorozat részeként elhangzott beszélgetés rövidített, szerkesztett változata)

© Aleksander Smolar, Jarosław Kuisz, Łukasz Pawłowski, Adam Puchejda, Tomasz Sawczuk / *Kultura Liberalna*
© Eurozine 2015-07-15

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

¹ vö: Jarosław Kuisz and Martha Nussbaum, „Liberalism needs love”, www.eurozine.com/articles/2014-09-03-nussbaum-en.html

TUDÓSÍTÁSOK

ÉBLI GÁBOR

**Képrombolástól a múzeumfejlesztésig
– Hogyan építi művészeti intézményrendszerét Zürich?**

(ZÜRICH) – A Grossmünster falán ékesen vésett tábla emlékeztet arra, hogy Ulrich Zwingli 1518-ban lett a nagytemplom pástora, s négy évvel később innen hirdette meg egyházreformáló mozgalmát. Kritikájának egyik sarkalatos pontja a képmádát volt. A zürichi protestáns mozgalmat hosszú időre meghatározó tanítása a liturgiánál jóval szélesebb kontextusban befolyásolta a helyiek viszonyát a képekhez. A reneszánsz Európában kibontakozó uralkodói, arisztokrata, egyre nagyobb részben polgári műgyűjtés és a múzeumok előfutár intézményei így sokáig hiányoztak Svájcban. Mára viszont a vizuális kultúra helyszíneinek tudatos fejlesztésével, különösen a közelmúlt kortárművészeti expanziójával Zürich is a nemzetközi kiállítási élet egyik sarokpontja lett, számos tanulságot kínálva a Budapesten megálmodott nagyléptékű múzeumi program szempontjából is.

A szemléletváltás a felvilágosodásra vezethető vissza. Ekkor szinte minden kantonban gyűjtemények születtek, fokozatosan szélesedő nyilvánossággal. Ahhoz azonban, hogy ezekből modern értelemben vett, állami tudományos és reprezentációs intézmények nőjenek ki, szükség volt a 19. század nemzetállami programjára. Ahogy kantonok szövetségéből Svájc is föderatív országgá válik, jelentkezik az igény megfelelő kulturális zászlóshajók iránt. 1883-ban vetődik fel egy átfogó Landesmuseum gondolata, s miután Zürich nyeri el a három másik nagyvárossal (Luzern, Bern, Bazel) szemben a megépítés jogát, 1898-ban meg is nyílik a mai nevén Schweizerisches Nationalmuseum. Gottfried Semper egy tanítványának tervei szerint az eklektikus stílusú, számos történeti korszakból merítő épület kívül-belül egy Gesamtkunstwerk szellemiségét tükrözi. A homlokzati elemek és a beépített polgári, falusi, intézményi komplett enteriőrök már a kiállítások nélkül is svájci időutazást kínálnak.

A 2006–2016 között teljes körű felújításon és északra, vagyis a múzeumnak otthont adó kis szigeten hátra, a park felé jókora bővítésen áteső épülettömb – amely az egyes lezárt szárnyaktól eltekintve, a renoválás alatt is folyamatosan nyitva tart – mára igazából az állandó kiállítási egységeivel szerzett nemzetközi hírnevet. Valódi kultúrtörténeti múzeumként nem egy nemzeti narratívát állítanak a középpontba (mint teszi azt például a Magyar Nemzeti Múzeum), s nem országhatárok, nemzeti egységesedés, nagy háborúk, vezető személyiségek vagy más, alapvetően politikátörténeti kategóriák és egy vélt *grand récit* eseményei mentén haladnak, hanem a társadalom minden rétegét sok metszetben, mikrotörténetileg, „alulról”, az egyének, csoportok szintjéről szemlél. Hogyan laktak, közlekedtek, éltek e területen a különböző népcsoportok (nem „a svájciak”), miként fejezték ki hitüket, vagy éppen hogyan bántak a pénzzel? Ezeket, a látogató által személyesen ma is megélhető kérdéseket nem hagyományos vitrinekben, ereklyeként bemutatott tárgyakkal szemléltetik, hanem változatos, kiállítási egységenként más logikájú, elgondolkodtató installációkkal.

E központi múzeumon túl a minden országban ismert közgyűjteményi típusokból (néprajzi, iparművészeti) Zürichben a művészeti múzeumot érdemes kiemelni,

mert más gyökerekre nyúlik vissza. Nem csupán a formálódó modern állam, hanem az európai társadalmak önszerveződő csoportjai is törekedtek kulturális reprezentációra. A művészek is erősebb társadalmi érdekérvényesítő képességet céloztak meg azzal, hogy Európa-szerte műegyletekbe tömörültek. Kontinensünkön elsőként éppen Zürichben jött létre Kunstverein 1787-ben. Értékesítési kiállításokat szerveznek, gyűjteményt építenek, s több mint egy évszázadon át ügyködnek az önálló épület érdekében. Végül 1910-ben nyílik meg a Kunsthaus, amely nevében is ötvözi egy múzeum (gyűjtemény) és egy Kunsthalle (kiállítóter) funkcióját.

A közcélú magánintézményt ma is a húszezer tagot számláló művészeti egyesület tartja fenn. Költségvetésének fele állami és városi közpénz, a másik fele saját és más privát forrásokból (tagdíj, támogatói rendszer, céges szponzoráció, működési bevételek a múzeumi bolttól kezdve a terem bérbeadásig) származó tétel. A civil társadalom egy csoportja tehát ugyanúgy, ahogy a kantonok, majd a föderális állam esetében láttuk, a felvilágosodás óta, s a 19. század szakmai, tudományos lendületétől megerősítve menedzsel egy kulturális csúcspontintézményt.

Mindkét esetben döntő, hogy a fenntartó (állam, illetve műegylet) a művészettörténeti és üzleti vezetésbe nem szól bele közvetlenül, hanem azt szakemberekre, kontrollált, de szuverén vezetői testületre bízta. E függetlenség a politikától és a művészettársadalom belső érdekeitől a két intézmény hitelességének záloga. A Kunsthaus fejlődése szó szerint elképzelhetetlen lett volna e munkamegosztás nélkül: az időközben többször átépített klasszikus tömb és az eredetinek a sokszorosára bővített gyűjtemény nagyrészt egyéni, alapítványi és vállalati donációknak és finanszírozásnak köszönhető, amihez a háttérrel az a renomé biztosítja, amit a Kunsthaus igazgatói, kurátorai és az ő szakmai teljesítményük épített fel. Ezért adják át például itt évente az ország és egyben a világ egyik legrangosabb és legjobban dotált, 150 000 frankos kortárművészeti díját (Roswitha Hartmann Stiftung) is.

Ám a Kunsthaus hátterében megjelenő sokféle érdek (művészettársadalom, művészettörténet szakma, állami és városi/kantoni kulturális bürokrácia, magángyűjtők, alapítványok, 800 tagú kiemelt támogatói kör, vállalati szponzorok, média, ingatlanfejlesztők és építészirodák) nagy változások idején olyan szövevényesen kapcsolódhat egymáshoz, hogy komoly konfliktus születtek ebből. Így alakult ki a jelen helyzet is egy látszólag mindenki számára ígéretes kezdeményezésből. 2001–2005 között felújították az épületet, s a nemzetközi kulturális turizmus trendjeit látva és magángyűjtemények befogadásában reménykedve az intézmény vezetése röviddel ezután mutatták be a brit sztárpépítész, David Chipperfield nyertes projektjét, amely egy vadonatúj szárnyat és annak olyan összekötését vizionálja a főépülettel, hogy a régi új múzeumban elhelyezhető lenne Zürich legnagyobb művészeti kincse, a Bührle-kollekció. A túlzás nélkül világhírű impresszionista anyag korábban önálló magánmúzeumként volt látogatható, jelenleg csak bejelentke-

zéssel tekinthető meg, s ha valóban egy fedél alá kerülne a Kunsthaus egyéb gyűjteményeivel, az a századfordulós anyag tekintetében a párizsi Musée d'Orsay mögött második helyre emelné az intézményt Európában.

Mivel Svájcban erős a bázisdemokrácia, erről a bővítésről is népszavazást tartottak 2012-ben, s 54% mellette voksolt. Megadták az építési engedélyt, javában zajlott a céges és magánadományok gyűjtése a finanszírozáshoz, amikor közvetlenül az építkezés megindulása előtt a projekttel szemben ellenvéleményt jelentett be a luzerni Archicultura közhasznú örökségvédő magánalapítvány. Mivel ennek helyt adtak a hivatalos szervek, a bővítés váratlanul holtpontra jutott. Az Archicultura nem a bővítést, hanem a projekt túlzott nagyságát, az új épület öncélú, a környező barokk városképet elnyomó, a zöldfelületet tovább csökkentő megalomániáját tartja elfogadhatatlannak. Míg a budapesti Szépművészeti Múzeum eredeti bővítési projektjével számos rokon vonást mutató történetben a vita kimenetele megjósolhatóan (az építési engedély lejárhat, a finanszírozók visszaléphetnek), tanulságul kínálkozik, hogy egy ilyen kulturális csúcspontintézménynek mennyire körültekintően, minden lehetséges társadalmi szempontot kétszer is és nyilvánosan megvitatva kell(ene) a globális kultúripar nyomásából adódó expanziós szándékait mérlegelnie.

Nívós középintézmények

Mint látni fogjuk, Zürich sikerét a nemzetközi művészeti szinten eddig inkább a sokféle középintézmény magas szintű teljesítménye hozta meg; nyitott kérdés, hogy eljött-e az idő ebből egy-egy globális súlyú megintézmény felé továbblépni, vagy ez aránytvesztés, és a város méreteinek, a svájci hagyományoknak is jobban megfelelne a mértéktartó fejlesztés, nem egyetlen múzeumba koncentrálni, hanem több intézményre elosztva.

A középintézmények jellemzően szakmúzeumok. A nagy nemzetközi szereplőkhöz képest szerényebb méretüket gyűjteményük, kiállítási profiljuk specializációjával ellensúlyozzák. Szakmai rangjuk gyakran eléri egy nagy intézményét, a tudományos forgalomban ugyanúgy vesznek részt. A nagyközönség számára kétségtelenül kisebb a vonzerejük. A múzeumok városmarketingben elfoglalt szerepét tekintve nemzetközi súlyú egy olyan intézmény, amelynek kedvéért önmagában is ellátogatnak az adott helyszínre, míg szakmailag egyetemes referenciájú lehet, de kultúrafogyasztási szempontból csak korlátozott kisugárzású egy olyan középintézmény, amelyet „csak” járulékos programként, egyéb okból a városba jöve keresnek fel. Ez a visszafogott attraktivitás kifejezetten jól tehet a szakmai munkának, hiszen nem a kasszasiker-tárlatok kommunikációs logikája, hanem a tudományos értékrend irányíthatja a tevékenységet, ami egyúttal egy középintézményben eléggé nagy nyilvánosság előtt zajlik ahhoz, hogy ne fulladhasson belterjességbe. Általában vezetői ambíció kérdése, hogy egy középintézmény tudatosan és tartósan pozicionálja-e magát a skála ezen lépcsőjén, vagy feljebb kíván lépni. Egyelőre a középintézményi státusz kifejezetten jellemző Svájcra.

Zürichben három ilyen példát is érdemes szemügyre venni, eltérő stratégiákkal az önálló arcukat kidolgozására. A Museum Rietberg az Európán kívüli civilizációk elsőrangú gyűjteménye. A város egyik legszebb parkjának három, egykori nagypolgári villájában került elhelyezésre,

ÉBLI Gábor
Az antropológizált
múzeum
Typotex, 2005

Magyar
műgyűjtemények
1945–2005
Enciklopédia, 2006

Műgyűjtés,
múzeum,
mecenatúra
Corvina, 2008

Hogyan alapítsunk
múzeumot?
Vincze, 2011

„A Guggenheim
Bilbao: egy
amerikai múzeum
Európában”
Magyar Lettre
Internationale, 41

„Európa alulnézetből.
Fehér civilizációk
a déli féltekén”
Magyar Lettre
Internationale, 53

„A köz és a magán.
Múzeumok és
privát intézmények
a kortárs művészet
nemzetközi
kanonizálásában”
Magyar Lettre
Internationale, 77

„Világkiállításra
készülnek.
Klasszikus örökség
és kortárs művészet
Milánóban”
Magyar Lettre
Internationale, 78

„Free entry:
A londoni
múzeumokról”
Magyar Lettre
Internationale, 82

„Amszterdami
és velencei
múzeumokról”
Magyar Lettre
Internationale, 85

„Brüsszeli
múzeumokról”
Magyar Lettre
Internationale, 86

„Kényszeresen
kortárs – Bécsi
múzeumokról”
Magyar Lettre
Internationale, 87

ahol másfél évszázada Richard Wagner volt törzsvendég (és került intim kapcsolatba a ház asszonyával). A gondozott park – amely, mint általában is az arborétumok, kültéri természettudományi múzeumként is értelmezhető – és a villák 19. századi együttese a nagypolgári felhalmozás, reprezentáció és kultúrátámogatás ugyanazon gondolatán nyugszik, mint a modern kori gyűjtés, a különböző társadalmak tárgyi kultúrájának reprezentációja. A helyszín, az épületek, a kollektív, a történeti háttér hiteles Gesamtkunstwerkot alkot.

Az 1952-ben, népszavazásos jóváhagyást követően megnyílt múzeum alapító igazgatója Johannes Itten volt, akinek autoritása mindmáig meghatározza az intézmény szakmai színvonalát is. A kollektív eleve az ars una filozófia jegyében jött létre, tehát művészeti alkotások között sem „magaskultúrák” vagy „primitív társadalmak”, sem képzőművészet, iparművészet, vagy egzotikus tárgykultúra szempontjából nem tett különbséget. A nem európai anyagot a legmagasabb státuszú „nyugati” művészet-fogalomnak megfelelően, önálló alkotásokként, romantikus orientalizálás nélkül, elitmúzeum módján állítják ki. A 2007-ben átadott üvegkubus bővítés is bármely „nagyművészeti” múzeum dicsőségére válna.

Mindeme elismerést egy, az új évezredben egyre kínosabb és kifutásában megíósolhatatlan tényező vonja kétségbe. A kollektív Eduard von der Heydt német báró és nagybankár magángyűjteménye volt, aki politikailag és pénzügyi tevékenységében is igen közel került a náci rezsimhez. Óvatosan egyensúlyozott, zömmel Svájcban élt, svájci állampolgárságot is kapott, felesége zsidó származású volt, gyűjteményét igazolható vásárlások és nem kisajátítás révén növelte, miközben kulcsszerepet játszott a német elhárítás finanszírozásában éppen a svájci banki kapcsolatokon keresztül, s ideológiailag is, bár 1939-ben kilépett az NSDAP-ból, szélsőséges nézeteket vallott. Nem kevésbé rangos képzőművészeti gyűjteménye ma a róla elnevezett múzeumé Wuppertalban, pénzalapjából anyagilag és presztízsében is jelentős kulturális díjat adnak át évente, ám az elmúlt évtizedben a média és ismert értelmiségiek (például Elfriede Jelinek) is azt követelik, a két múzeum és a díj kapcsán tisztázódjon von der Heydt múltja, és az intézmények lépjenek ki a passzív hallgatásból.

A Museum Rietberg így felemás sikertörténet: nagy ívű gyűjtemény, annak méltó elhelyezése, a legújabb kiállítási trendekkel lépést tartó bemutatás a pontosan megfelelő méretben, ahol a fő hatást talán éppen a múzeum intenzitása biztosítja annak révén, hogy egy kis/középin-tézményben milyen egyetemes rangú és meggyőzően installált anyag látható; egyúttal kettős, egyre terjeszkedő árnyékolt a gyűjtemény eredete szempontjából. Hiszen a báró vagyona, szabad mozgása a zárt Harmadik Birodalom és a külvilág között mégiscsak a náci gépezet gazdasági és politikai struktúrájának elfogadása, részben kiszolgálása révén volt biztosított; ráadásul mindezt gyűjtőként – bár vitathatatlanul progresszív, korát megelőző ars una felfogásban – olyan tárgykultúra megszerzésére fordította, amely Európa és az Európán kívüli civilizációk közötti hagyományos koloniális viszonyrendszerben definiálódott gyűjteményi, leendő múzeumi értéként, felvetve ma a restitúció dilemmáját.

Szintén középintézmény, egyúttal az eddigi három múzeumi típus (történeti, művészeti, etnológiai) mellett egy negyedik a designgyűjtemény. Ez végre svájci specifikumnak is besorolható, hiszen más ismert design-központok (Milánó, London) mellett Svájc általában is design nagyhatalomnak számít és nem véletlen, hogy Bazel elővárosában ugyancsak nemzetközi rangú a Vitra

Design Múzeum. A zürichi (mai nevén) Museum für Gestaltung az Európa szerzte elfogadott kettős modell szerint iparművészeti múzeumként és iskolaként jött létre 1875-ben; a két intézmény ma is laza integrációban, Zürich kanton fenntartásában működik. Főépülete (1933, 2014-2017 között átépítés alatt) mellett a belváros egyik palotájában, illetve a vadonatúj művészeti egyetemi kampuszon látványraktár formájában rendez kiállításokat. Míg iparművészeti múzeum ehhez hasonló vagy éppen ettől eltérő elhelyezésére számtalan példát találunk, a zürichi MfG különlegessége a teljes váltás a design felé, s azon belül is a svájci tervezés alig leplezett reklámozása.

Az ilyen múzeumok általában az iparművészeti profilt emelik ki, s annak egy jelenkori leágazásaként mutatják be a designt (Párizs, Berlin, Bécs, Budapest); míg Zürich a modern és kortárs designt állítja a középpontba – még a Bellerive palotában rendezett, installációjukban egy kortárművészeti múzeummal vetekedő tárlatokon is –, és ennek előzményeként jeleníti meg az iparművészetet. Ilyen radikális felfogásra kevés más példa (Helsinki) adódik; további újdonság Zürichben, ahogy a törzsgyűjtemény a svájci design diadalútjaként jelenik meg. Míg ez visszásan hangzik, a kronologikus és tematikus csomópontok köré vont rendezés elég intelligens ahhoz, hogy a svájci tervezést kihívások és arra adott válaszok logikájában mutassa be, s e folyamat jelleg révén ne országimázzát, hanem szakmai tanulságot nyújtson.

Még markánsabban svájci jellegzetesség egy harmadik középintézmény, a Haus Konstruktiv. Az ország racionalizmusának, a vizuális kultúrában is a puritán megjelenéshez, geometrikus absztrakcióhoz, tiszta színekhez vonzódozó ízlésének jól megfelel, hogy a Max Bill és három alkotótársa által nemzetközi fogalomként emelt „zürichi konkrét művészet” örökségének folytatására itt hozták létre 1986-ban a konstruktív és minimalista művészet múzeumát. A közpénzekből is támogatott magánalapítvány 2001-ben költözött be mai otthonába, a kiállítóterre átalakított, harmincas évekből transzformátorházba. Az intézmény nemzetközi hitelességét a művészek adományaiból felépített gyűjteményen és a kisszámú, de nagy munkával előkészített kiállításon túl a szakosodás, méghozzá egy svájci, sőt zürichi művészeti márkavédjegyre történő fókuszálás biztosítja. Ez a múzeum tényleg itt a leghitelesebb.

Gyártelepekből kortárművészeti központok

Míg az eddigi öt példa ma már biztos, történeti értéknek számító alapokon nyugszik, Zürich expanziójának újabb fejezete helyszíneiben, programjában és működtetésében is más modellt követ. A város nyugati felében, egymástól gyalog távolságra, s a belvárostól is jó közlekedéssel elérhetően, négy gyártelepet kortárművészeti központtá alakítottak át.

A legismertebb a Löwenbräu sörfőzde hatalmas blokkja, ahol a szépen renovált vöröstégla tömbök galériákat, múzeumot és elfogadható mértékben irodákat, üzlethelyiségeket fogadnak be. Az inspiratív helyszín sokat megőrzött a múltból, egy-egy kiállítóterben meghagyták a sörfőző kádakat is. A szolgáltatások jelenléte nem tolakodó, egyértelmű a művészeti túlsúly; ez nem egy pláza kulturális fügefalevéllal, hanem egy sokszereplős kiállítási centrum illően elrejtett, a finanszírozáshoz érhetően hozzájáruló, bérbe adott egységekkel. A helyszín szakmai elfogadását jelzi, hogy ideköltöztek a Kunsthalle és a céges fenntartású, de a svájci kortárművészeti közgyűjteményekkel vitán felül lépést tartó Migros Museum für Gegenwartskunst és vezető galériák. Ha a galériáról bárki könnyen befogadható és eladha-

tó művészetre, a közgyűjtemények erkölcsi fölényéhez képest kommersz érdekekre asszociál, akkor érdemes előbb megvizsgálni, hogy a kiállítóterek felszereltségében, a tárlatok minőségében, a közönségnek kínált vizuális nevelői munkában aligha vonható különbség a non/for-profit kettéválasztás mentén. A szakmai standard közös nevezőként működik, s a Löwenbräu-Areal vonzerejét az nyújtja, hogy a nagyjából húsz különböző kortárművészeti intézmény eltérő, de rokon célcsoportokat szólít meg, és együtt hat mágnesként.

A közelben, a Limmat folyó partján hasonló elven nyugszik a volt hajógyár, a Schiffbau átalakítása, illetve egy-egy villamosmegállónyra a MAAG és a Toni korábbi gyártelepének újrashasznosítása előadó- és képzőművészeti központként és az összevont Zürichi Művészeti Főiskola új kampuszaként. A négy ex-indusztriális helyszín egymást segíti, hiszen olyan széles skálán kínál kulturális programot, hogy az rendszeres látogatásra ösztönöz, valamint fél- vagy egész napos itt tartózkodást is könnyen megtölt. Így valóban érdemes idejönni, a külvárosi környék lakónegyedként is felértékelődik, gasztronómiai és más szolgáltatások telepednek meg: egy városrész komplex rehabilitációja zajlik. Míg ipari épületek konverziója kulturális célokra világszerte tapasztalható, egy egész városnegyed újjáélesztése ilyen többközpontú építészeti-művészeti átalakítással ritka, holott nagyon hatásos.

Zürich számos más, karakteres művészeti intézménye – a Museum Bärengrasse egy banki toronyház építése miatt új helyre telepített és ott látványosan összeépített 17. századi polgárházakban, a Helmhaus kiállítási központ a belvárosi Wasserkirche egyik volt szárnyában, a Jacobs élelmiszerkonzern kortárművészeti alapítványa egy nagypolgári villában, az alternatív szcénának otthont adó Shedhalle, vagy az egykori mecénásról elnevezett Heidi Weber Múzeum a Le Corbusier építette villában – elmarad fontosságban e gyártelepi fejlesztési modell mögött. Hiszen a lipcsei Spinnerei, a moszkvai Fabrika, az újpesti MEO, a gdanski Wyspa, a prágai Meet Factory és megannyi példa jelzi, hogy az ipari örökségből kortárs kultúra receptje immáron Kelet-Európában is mennyire népszerű, ám a gyakran építészeti jól sikerült átalakítások tartós működtetése már problémát okoz. Ehhez képest a zürichi példa tágabb koncepcióra épít, s talán újra csak a svájci racionalitás, számítás, józanság jegyében, de fenntarthatóbban ígérkezik. Tény, a négy volt gyári helyszín már csak határesetként kapcsolható a város múzeumi hálójához, hiszen inkább kiállítási és tárművészeti központokról van szó, mintsem tudományos és gyűjteményező intézményekről. De talán ezeken az elit-alternatív helyszíneken nevelődik ki a jövő múzeumi közönsége is.

PETR A. BÍLEK

A cseh fasiszták és Spejbl és Hurvínék kutyájának nem véletlen találkozása – David Záborský új könyvéről

(PRÁGA) – Manapság az életmódmagazinok és az internetes oldalak olvasnivalót ajánlanak a nyaralásunk idejére. A javasolt északi krimiktől és thrillerektől azonban éppen annyira érezhetjük stílusosnak magunkat, mintha hivalkodón a Kabát vagy a Kryštof nevű együtteseket hallgatnánk. Ha valaki menőnek akar látszani az idejének nyaralásán, és közben jót is akar olvasni, az David Záborský *Martin Juhás, avagy Csehszlovákia* című új regényét válassza.

A szerző (1977) kilenc évvel ezelőtti debütálása, a *Mindig más strandra vágyik* kimondottan erősre sikerült; a játékos, elegáns és metszően intelligens elbeszélsmódot azonban némely recenzius túl közelinek látta a leghíresebb élő cseh elbeszélőhöz – Milan Kunderához. Ezt a Šternův pokus milovat (*Štern megpróbál szeretni*) című kisregény követte, amelyen még inkább érződött a Mester hatása, többek között az olyan dühös pointírozásokban is, miszerint amikor ketten ugyanazt csinálják, az nem ugyanaz. Záborský ezután átváltott intellektuális kísérletezésre: a *Kus umělce* (*Egy darab a művészből*) és az *Edita Farkaš* című prózák olyan útra vittek, amelyen Záborskýnak bizonyára végig kellett mennie, de olvasóként jókora mazochizmus szükségeltetett, hogy valaki kövesse és jól is érezze magát.

Új regénye, ez a vastag és játékos kötet azonban kivételes és figyelemre méltó – még akkor is, ha az elmúlt húsz év cseh irodalmának horizontjáról tekintünk rá. Képzelnék el egy egyenlő szárú háromszöget, amelynek felső csúcsán Topol Nővéremje található, a lenti csúcsokat pedig Jan Němectől a *Dějiny světa* (*A fény története*) és Chaim Cigan *Kde lišky dávají dobrou noc* (*Ahol a madár sem jár*) című tetralógiájának eddig megjelent két kötetét alkotják. Záborský könyve ennek a háromszögnek a közepén helyezkedik el.

Mozgásba hozott képek

A regény a legkülönfélébb elbeszélsmódok gazdag tárháza. Olvasás közben Rabelais, Sterne, Vančura, ugyanakkor Márquez és vele együtt a teljes latin-amerikai mágikus realizmus juthat eszünkbe, noha a történet középpontja egy cseh kisváros, Strakonice. Az elbeszélő ugyan krónikának nevezi, amit ír, de a stílus nagyon távol áll a tények pusztá rögzítésétől. Az elbeszélés folyton emlékeztet a saját „megcsináltságára” – arra, hogy az elbeszélő elméjében születik, és elsősorban nyelvi képződmény.

Ha filmhez hasonlítanánk, nem dokumentum-játékfilm lenne, amelyben a csehszlovák történelem képei elevenednek meg az első köztársaság kezdetétől 1948 februárjáig, hanem inkább egy vászon, amelyen egy ideig játékfilm fut, aztán hangos és néma animációs film, egy ideig normál sebességgel, egy ideig lassítva, aztán felgyorsítva, mint valami groteszkben; néha életlen, változik a színspektrum, olykor elszakad a film, és a vászonra a celluloidszalagra tapadt hajszálak árnyai vetülnek. Mint ha mindezzel hangsúlyosan és újra és újra azt mondaná: Nem a valóságot nézzük, moziban ülünk.

Vagy filmes hasonlat nélkül: Nem arról olvasunk híradást, hogy mi és hogy volt. Egy elbeszélő-illuzionistát figyelünk, aki próbál az egyes figurákból, helyszínekből és eseményekből szuggesztív egészet összegyúrni, amely úgy rántja be az olvasót a panoptikumba, hogy annak közben nem az jár a fejében, hogy az egyik elem

a valós világból jön, a másik mitikus történetek párlata, a harmadik pedig tisztán a képzelet szüleménye. És az, hogy ez az elbeszélő zsonglörködés közel hatszáz oldalra képes fenntartani az érdeklődésünket, a könyv egyik legfigyelemreméltóbb vonása.

A mesélő itt ugyanis valóban mesél. Például a címszereplő a születése előtt kilép az anyja méhéből, befolyásolja a világ történetét, aztán ismét visszatér a méhbe. Martin Juhás azonban nem válik főszereplővé, pláne nem a történelem mozgatójává, hiába emelkedik a címben egész Csehszlovákiával egy szintre. Ehelyett a levegőben időről időre halak repülnek, és egy rejtélyes faék, amelyből néha víz spriccel, mágikus erőt sugároz. Épp ebben a tekintetben mutatkozik meg az a különbség, amely magasan a kortárs cseh próza szintje fölé emeli a regényt. A kortárs cseh regények túlnyomó többsége fád elbeszélő-tudósítót alkalmaz, akinek az a feladata, hogy beszámoljon róla, mi és hogy történt. Ennél többre nincs sem erejük, sem kedvük, sem tehetségük. Mint a szupermarket pénztárában, úgy tolják át az egyes epizódokat a leolvasó alatt, amikor azok odaérnek a cselekmény szalagján.

Záborský elbeszélőjének ideje, kedve és tehetsége is van. Az eseményeket és epizódokat a saját kritériumai szerint rendezi csoportokba; van, amit nincs kedve elmesélni, másban éppen ellenkezőleg örömet lel. És az egész folyamatot, amelyben behúzza őket az elbeszélésbe, olyan rituálékkal és gesztusokkal kíséri, mint a piaci árus a vásáron. Egy elbeszélő-arisztokratát követünk, aki megengedheti magának, hogy lendülettel meséljen, és a történet egyes elemeit úgy rakosgassa, mint bábukat a sakkasztalán.

A közönség képei

Valaha Hrabal Haňtája a *Túláságosan zajos magányban* véres húsbolti csomagolópapírokat és kiemelkedő múlt-

béli kulturális alkotásokat is gondosan belerakott a bálákba. Záborský elbeszélője is előszeretettel kombinálja az ismert valós eseményeket és csehszlovák történelmi személyiségeket a mindennapok történelmének és tárgyi kultúrájának kevésbé ismert elemeivel. Így például a cseh fasiszták vezetője, Radola Gajda választási kampánykörútján Strakoniceben találkozik Skupa vándorbábossal, aki aznap este Spejbl és Hurvínék-előadást tart, hajnalban aztán részegségében Žerkyet, Spejblék kutyáját is bemutatja Gajdának, miközben a helyi parasztok támogatásuk kifejezéséeként egy Praga Piccolo Luxus Business Coupé autót ajándékoznak az egykori légiósoknak.

Ezeket a bálákat, csomagokat az elbeszélő szalagokkal köti át, amelyek Ariadné fonalaként működnek – hogy ne tévedjünk el a történelem és a történetek labirintusában. Az útvesztőben, ahol mindenféle emberi cselekedetet a siker és hatalom utáni szomj, a manipulációra való – akár tudatos, akár tudattalan – kedv, de mindenekelőtt a zabolázatlan szexuális vágy irányít. A méltóságon és a társadalmi értékek tisztelésén nyugvó első köztársaság csillogó felszíne alatt hemzsegnek a szintistán testi aktusok képei, amelyeket a meghatározott testnedvek kibocsátásának, lecsapolásának állati vágya hajt.

Mindez ismét a faék titokzatos, szimbolikus tárgyához és a belőle kilövellő folyadékhoz kapcsolódik. A különböző szexuális irányultságok és praktikák motorjai a karakterek viselkedésének, és nemcsak a gyönyör hordozójának szerepét játsszák, hanem sorsalakítót is. A modern behálózott térben a privát nyilvánossá és közösségivé válik; mint amikor a közelmúltban a konzervatív miniszterelnök bujása miatt megbukott a kormány.

Záborský regénye ugyanakkor nem rombolja le önostorozó módon az első köztársaság emlékművét, és nem csak dühöt vált ki annak megmutatásával, hogy a felszín alatti megfélemlenés ösztönök olyan történeteket idéznek elő, amelyek örökre elsöprik az akkori idillt. Inkább nem tankönyvi módon életre keltett képek vázlatát nyújtja. Regény egy olyan korról, amellyel már elvesztettük a tapasztalati kapcsolatot, amelyet azonban kár lenne múzeumi vitrinbe zárnunk.

KOLOSZÁR PÉTER FORDÍTÁSA

KRASZTEV PÉTER

Csoportképek egy határ két oldaláról – a szabadnapos antropológus feljegyzéseiből

Ramazan, 2015. június, Sztarcevo, bolgár Rodope. A képen az asztal körül ülünk, házigazdánk széles kézmozdulatokkal magyaráz. Amikor váratlanul megjelenünk náluk, épp egy teherautót szerel az udvaron, csorog a kezéről a gépolaj, amúgy földműves. Néhány társával együtt megalapította az Európai Pomák Intézetet, ahol tudományosan igazolni fogják, hogy a pomák önálló nép, saját történelemmel és politikai akarattal. A pomák ugyanis azokból a turáni ősbolgárokból (maguk is törökök) serkentek – győzköd –, akik a honfoglalás után úgy két évszázaddal megtagadták a kereszténység felvételét, a Rodopéba menekültek, és ott találtak rájuk azok a térítő dervisek, akik az igaz hitre térítették őket még az iszlám terjeszkedés hajnalán; tehát a török hódítókat már hittestvérként fogadták. Ez a történelem azóta szájról szájról jár a pomákok között, titokban, de eljött az ideje, hogy valaki leírja és a világ elé tárja. Hogy ébredjen már fel ez a birka nép, hogy nem az ellenség hitére tért árulók

vagyunk, hanem igazabb bolgárok, mint a keresztények. Hát erről írt ő könyvet.

Ali, 1995. május (Kurban-bajram), Ribnovo, bolgár Rodope. Egy kőpárkányon ülünk a hegyoldalon, ő, lévén tanárember, ünneplőben – ing, nyakkendő –, belőlem csak a mikrofont tartó kézfejem látszik, de a kamera már nem forog, ilyenkor szokták mondani az őszintét. Odalent, háttérben a főté, tarka sokadalom. Ebben a faluban a nők soha, semmilyen közigazgatási nyomásra nem cserélték le a színes ruhájukat az államszocializmus idején, ezért azóta minden filmes, de még a *National Geographic* is rendszeresen megtalálja őket. Eddig mindenki megmondta a pomákoknak, honnan jöttek és mit csináltak, csak őket nem kérdezte senki, mit tudnak a saját történetükről. Mióta a keresztények vannak hatalmon, őket nemzetárulózzák, magukról meg azt találnak ki, amit csak akarnak. Igazság szerint a törökök ötszáz éven át akartak embert faragni belőlük, de aztán belátták, hogy kilátástalan, így fogták

ZÁBORSKÝ, David
Mindig más strandra vágyik
L'Harmattan, 2014 (részletek)
Magyar Lettre Internationale, 64, 66, 72, 76, 87, 91, 92

„Martin Juhás, avagy Csehszlovákia”
(részletek)
Magyar Lettre Internationale, 94, 98

2015 ősz

KRASZTEV Péter
Ismét újra kell születnünk
 (A szimbolista irányzat a közép- és kelet-európai irodalmakban)
 Balassi, 1994

Mítosz, semmi más
 (Irodalom, film, hétköznapi Közép- és Kelet-Európában)
 Seneca, 1997

Drakula
 (e-book)
 ahonapoknyve.hu

(szerk.)
A mutáns egzotikuma
 (Bolgár posztmodern esszék)
 2000 – Orpheus, 1993

(szerk.)
Az öskönyv
 (Mai alban elbeszélések)

(szerk.)
Halott világok – lehetséges világok
 (Lengyel esszék)
 Seneca, 1994

(szerk.)
Tarka ellenállás
 Napvilág, 2013

„A Balkán köldökén”
Magyar Lettre Internationale, 16

„Hétköznapi töröklét”
Magyar Lettre Internationale, 29

(Ivan Krastevvel)
 „Mindig a másik a Balkán”
Magyar Lettre Internationale, 27

„Egy szabadnapos antropológus”
Magyar Lettre Internationale, 95, 96, 97

„Állóképek civilizációs háttérrel”
Magyar Lettre Internationale, 95

magukat, és otthagyták őket. Mert milyen nép már az, amelyik csak a keresztényt tekint magafajtnak, és akinek ez nem tetszik, azt erőszakkal térítik át és változtatják meg a nevét, mint történt ez legalább öt alkalommal az elmúlt száz évben a pomákokkal. Hogy úgy legyünk bolgárok, ahogy ezt a keresztények elképzelik. Ma közvetlenül nem bántanak, csak megvetnek és semmibe vesznek: az iskolai tankönyveik említést se tesznek rólunk, vagy csupa születlenséget írnak; aki a falun kívül érvényesülni akar, az keresztény név és városi ruha mögé menekül.

A hivatalos bolgár mondás szerint a pomák nyelv a bolgár alváltozata. A pomákok, más néven ahrjani, olyan bolgárok, akiket a 17. században a törökök erőszakosan áttérítettek a mohamedán hitre. Ezzel együtt ők őrizték meg a bolgár kultúrát legtisztább formájában. Nevük a „pomogacs” (segítő, támogató) szláv szóból ered, lévén ők voltak a törökök legfőbb támasza a bolgárok elnyomásában az Oszmán birodalmon belül, az ahrjani elnevezés az óbolgár „aagarjanból”, azaz hűtlenebből képződött. A bolgár Rodopében és még néhány helyen elszórtan az országban úgy kétszáz ezer pomák él.

Csoportkép a vegyesbolt előtt, 2015 június, Oraio, görög Rodope. Feszengve kérdezzük, nem baj-e, ha bolgárul beszélünk. „Nem bánom, hogy bolgárok, csak ne durunggal jöjjenek” – viccelődik a bolti beszállító. Mögöttünk a főtér közepén emlékmű a bolgár megszállás áldozatainak névsorával. Konkrétan négy név, nem sok, de a falu se nagy. A 20. század elejétől a bolgár hadsereg minden egyes háború alkalmával lendületesen elfoglalta a települést, majd erőszakosan megkeresztelték a lakosságot, hátha ettől rákapnak a krisztusi szeretetre, meg elmúlik a török kötődésük. Aztán minden egyes békeszerződés Görögországhoz csatolta a területet. Majd hosszan elmeséli egy helyi pásztor történetét, akinek a katonák kivájták a szemét, ízenként vagdosták fel a testét (stb.), de ő akkor sem árulta el nekik, hová rejtette a falu nyáját. A legenda amúgy minden balkáni nyelven felgyújtható, váltakozó szereplőkkel.

A hivatalos görög álláspont szerint a pomákok a trákok leszármazottai, akiket hellenizáltak, elszlávosítottak, megkereszteltek, majd iszlamizáltak. Ők az ősi törzsek legtisztábbban fennmaradt utódai, nyelvükben a homéroszi kor nyelvének maradványait őrzik. Fizikai-antropológiai és génvizsgálatokkal mutatták ki, hogy a törökökhöz semmi közük, ellenben a görögökhöz közel állnak. A nevük a görög „pomaxból” vezethető le, ami részegest jelent, és utal a trákok kicsapongó természetére, az ahrjani az ősi agrianoi törzs nevéből ered. A görög Rodopében megközelítően negyvenezer pomák él. A 20. század második felében a görög hatóságoknak sikerült elérni, hogy elsődlegesen törökként és mohamedánként határozzák meg magukat (törökül tanulhattak az iskolában, szabadon gyakorolhatták a vallásukat), mivel félték, hogy az esetleges bolgár identitás elharapózása a kommunista Bulgária szolgálatába állítja őket, így mára a pomák afféle önnevezésként és otthoni használatra rendelt nyelvként szerepel a görög köztudatban.

Huszni, 2015. június, Martinos, görög Rodope. Kihozta a kis spirituszfőzőjét, és a ház előtti padon kotyvasztja a kávé, a képen épp ezt bámuljuk. Görög vagy török, de Boszniában bosnyáknak is mondják ezt a zaccos lötytyöt. Egy teljes órát császáltunk a kihalt faluban, míg végre ráakadtunk a jóemberre, örült, hogy beszélhet valakivel. Ő ugyan török, de megtanult pomáku, hiszen a faluban tanította a gyerekeket. Görög tankönyvekből törökül történelmet tanítani olyanoknak, akik otthon egy harmadik nyelven beszélnek, azért csak képzeljük el. Nem nyel-

vileg körülményes, csak épp a történelmek nem érnek össze, nem is csoda, hogy nem érdekelt senkit.

A hivatalos török verzió szerint a pomákok korán betelepült türk törzsek – kunok, besenyők stb. – leszármazottai, vagyis ők Európa első török lakói. A pomák szó a török „pomagaç” (segítő) szóból ered, az ahrjani elnevezés pedig a perzsa ahijan (egy vallási közösség elnevezése) szóból. Törökországban több százezer pomák él, nagy részüket a balkáni nemzetállamok telepítették ki, de már szinte teljesen beolvadtak a környező lakossághoz.

Ahmet, 1995. május, Tri Mogili, bolgár Rodope. A boltos, de kocsmáros is egyben, mellette a falubéli nyugdíjaskal körülvéve támasztom a pultot. A bolgárok az állandó erőszakoskodásukkal belekényszerítették őket a vallásba, most háromszáz évvel visszavetették őket. Kitermelték a sok dühös embert, most aztán viselik a következményeit. Lent a völgyben, Topolovo falu pópájával beszélgetek; közös kép nem készült. Elmondja, terjed az iszlám fundamentalizmus, az arabok fizetik az új mecset építését. (Utóbb kiderült, hogy kerek nyolcszáz dollárral.) Majd kicsattan a hazafiságtól és a felebaráti gyűlöletből.

1996-ban megjelent az első görög-pomák szótár és pomák nyelvtan, hivatalosan a Törökországba szakadt pomákok okulására, de a hazafias bolgár erők rögtön megneszelték az ármányt, miszerint a görögök etnikai kisebbséget akarnak fabrikálni a pomákokból. A görögök ezzel szemben egészen 1995-g zárt katonai övezetnek minősítették Dél-Rodopét, mert rettegtek attól, hogy a pomákok a bolgár kommunisták ötödik hadoszlopává válnak, ami, így utólag, a történelem és a lakosság ismeretének teljes hiányát mutatja. A nyelvkönyvet is nehéz értelmezni: valakik normativizálni akartak egy szláv alapú kevert nyelvet, mely – Marxszal szólva – „házzról házra, tanyáról tanyára változik” –, vagy megszólalt a lelkiismeretük, amiért eddig ennyire hanyagolták őket?

Haszán, 2015. június, Sztarcevo, bolgár Rodope. Csoportkép a hegygerincen, középen Haszán, az „imámka”, mellette a fekete kendőbe bugyolált felesége, aki nemrég vette fel a Meleksen nevet (eredetileg Alexandrina volt) és a szintén elkendőzött barátnőjük, aki Monikából lett Kadire. Haszán épp annyi éves, mint a legidősebb gyerekek, ez meghat. Amikor épp nem imádkozik, kapucnis felsőben tolja, farmer, edzőcipő, hip-hopos volt előző életében, ez máig látszik a járásán. Aztán megtért, ami valahol az életét mentette meg, mert különben halálba itta volna magát, de ebben a pozícióban sem túlzottan doktriner, nincs is túl nagy tekintélye a faluban az öregek között, fiatalok meg ritkán járnak mecsetbe. A neten talált rá a feleségére, aki időközben elfátyolozta magát, de neki ez is belefér, mert szerinte mindenki úgy gyakorolja a hitét, ahogy neki kényelmes. Amikor a kép készült, Meleksen még vádlott volt az épp aktuális „iszlám fundamentalisták” elleni perben, mert lefordította bolgárra egy iszlám hitszónok könyvét. Közben az egyetemről is eltanácsolták, pedig bírósági végzés még sehol sem volt. Július elején aztán új bíró vette át az ügyet, az ügyészégi vádiratot megalapozatlannak minősítette, sorozatos eljárási hibák miatt megszüntette az eljárást, Meleksent felhívták az egyetemről, hogy nem is gondolták komolyan, jöhet mégis beiratkozni a következő félévre.

Olvasom a Wikileakszen az amerikai diplomáciai jelentéseket arról, mennyire fogékonyak a pomákok az iszlám fundamentalizmusra. Szórakoztató, ahogy szó szerint lefordítják a bolgár titkosszolgálat bennfentes fordulatait, szinte süt a szövegből, ahogy a követségi hivatalnokok minimális energia-befektetéssel akartak maximális sikert

aratni a főnökeik előtt, közben talán még maguk is tisztában voltak vele, hogy megvezetik őket. Az évszázados ellenségmítosz amerikai átfogalmazásban kel életre ezekben a jelentésekben, a nemzetállami paranoia angol hangszerelésben csendül fel. Persze az is igaz, hogy az apparátus egy és oszthatatlan, nemzeti hovatartozástól és formális funkcióitól függetlenül lélegezni akar, mindegy, kinek a rovására teszi. Ugyanazok a buzgó állami spiclik, akik most az amerikai diplomátákat etetik, a nyolcvanas években Zsivkov pártvezérrel hitették el, hogy a mohamedánok autonómiára törnek az országban, és egy év alatt háromszáz ezer bulgáriai törököt és pomákat toloncoltak ki Törökországba. Több mint húsz éve ragadtak benne a fundamentalista fenyegetés látomásában, és senkit sem zavar, hogy minden egyes ügyet elbuknak – a mitomán rémképek máig erősebbek a tényeknél. Ha a kétes helyszíneken egy-két antropológus elbeszélgetne a közösséggel arról, hogyan végzik a szertartásaikat, abból rögtön kiderülne, radikálizálódtak-e, vagy sem: a rodopei iszlám ugyanis rengeteg elemet tartott meg a népi vallásosságból, amit máig gyakorolnak is, míg a fundamentalisták tűzzel-vassal irtják ezeket a „vadhajtásokat”. Egy-kétapidíj, szállás, ellátás a terepmunkásoknak, és az apparátus körül rögtön elfogyna a levegő; az sem véletlen, hogy a radikálisok pereiben egyetlen valamire való szakértőt sem tudott eddig felvonultatni az ügyészség.

Él tehát ott a Rodopében két, sőt a török és macedón szórványt is beszámítva négy országban egy népcsoport, nevezik őket pomákoknak, ahrjaninak, torbesinek, mely kilóg ugyan a nemzetállami sztenderdekből, mégis minden nemzetállam birtokolni akarja őket. Megpróbálják belefarni a maguk sablonjaiba, ki az árulás ösbűnét akasztja a nyakukba (bolgárok), ki saját ösképet (törökök), ki az ókori kultúrája távoli visszhangját (görögök) fantáziálja bennük. Olyanok kicsit, mint Pavić regényében a kazárok: mindenki beszél róluk, de amit ők mondanak, azt nem hallani, mintha nem is lennének, csak a róluk szóló diskurzusok metszéspontja jelölne ki egy identitást, amit azután létezőnek fogadunk el – amúgy Foucault-módra. Kevésbé elegánsan: a teljes környezete nemzetállami melléktermékek tekintetében a 350-400 ezer embert, aki első vagy másodszándékból pomáknak vallja magát, mert egyszerre mohamedán vallású és egy furcsa, szláv alapú, török-görög keveréknyelvet beszél. Így azután mindahányan lelkiismeret-furdalás nélkül tölthetik rajtuk a kedvüket: a bolgárok rajtuk kompenzálnak a feldolgozatlan történelmi bűneikért, a görögök kiélhetik civilizáló/kultúraterjesztő küldetésadatukat, a törökök pedig európeai fantazmagóriáikat.

SZERZŐK, FORRÁSOK

BÍLEK, PETR A. = (1962) cseh irodalmár, a prágai Károly Egyetem modern cseh irodalom tanszékének tanára

ČECHOVA, DORA = (1971) cseh író, félig orosz felmenőkkel, az ideai Európai Elsőkönyves találkozó résztvevője volt. Első kötetének címadó novelláját közöljük.

DALOS GYÖRGY = (1943) író, történész, műfordító, irodalomszervező, Berlinben él. Egy idén tavasszal vele készült interjú közlünk, és németül megjelent legutolsó könyvének néhány részletét.

ÉBLI GÁBOR = (1970) művészeti író, esztéta, a Moholy Nagy Művészeti Egyetem tanára

FORGÁCS ÉVA = (1947) művészettörténész, a Bauhaus, az orosz és a kelet-európai művészet kutatója, a UCLA vendégtanára

FÖLDES GYÖRGYI = (1970) irodalmár, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa

GÖRÖZDI JUDIT = (1968) irodalomtörténész, a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetének munkatársa

HRBÁČ, PETR = (1958) cseh költő, prózaíró, publicista

HUSHEGYI GÁBOR = (1959) szlovákiai magyar művészettörténész, művészeti író, esztéta, kurátor, a budapesti Szlovák Intézet igazgatója

JURÁŇOVÁ, JANA = (1957) szlovák író, az *Aspekt* c. feminista folyóirat, portál és könyvkiadó alapító szerkesztője, Agneša Kalinovával készített beszélgetőkönyvből és új regényéből közlünk részleteket

JUŠČÁK, PETER = (1953) szlovák író, a Kalligram kiadónál megjelenő könyvéből közlünk részleteket

KALINOVÁ, AGNEŠA = (1924) Farkas Ágnes néven Kassán született, Eperjesen felnőtt, a háború alatt Budapesten bújtatott szlovák kulturális újságíró, filmkritikus, a 60-as években a *Kultúrny život* c. irodalmi és közéleti hetilap, majd 1978 és 1995 között Münchenben a Szabad Európa rádió munkatársa. Életrajzi beszélgetőkönyvéből közlünk részleteket.

KAUER, ALEŠ = (1974) cseh költő

KEPPOVÁ, ZUSKA = (1982) szlovák író és társadalomkutató, dramaturgiát és forgatókönyvírást tanult Pozsonyban, genderkutatót a CEU-n, Budapesten. Most a PhD-ján dolgozik New Yorkban. Legutolsó könyvének közöljük egy önálló darabját.

KORNIS MIHÁLY = (1949) író, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja, a *Pszichoterápia* c. folyóirat konferenciáján tartott nyitóelőadásának szövegét közöljük

KOUCHNER, BERNARD = (1939) francia orvos és politikus, a Doctors Without Borders és a Doctors of the World nemzetközi orvosszervezetek alapítója, volt egészségügyminiszter és külügyminiszter, Adam Michnikkel készült beszélgetőkönyvéből közlünk részleteket

KRASZTEV PÉTER = (1965) antropológus, irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, Kelet-Európa-kutató

KRIŠTÚFEK, PETER = (1973) szlovák író, forgatókönyvíró, filmrendező, legutóbbi regényének előszavát közöljük

LITTOZ-MONNET, ANNABELLE = (1973) a genfi Graduate Institute of International and Development Studies tanára, Európa-tanulmányokkal foglalkozik, a CEU-n is tanított 2005 és 2009 között

MARTINOVICS, VIKTOR = (1977) fehérorosz író, lapszerkesztő, művészettörténész, a vityebszki avantgárdról írta a disszertációját, a Minszkből Vilniusba költözött Európai Humanista Egyetem tanára, írása a bécsi Institute for Human Studies ösztöndíjasaként készült, az intézet kiadványában jelent meg, *IWMpost* No 115, Spring/Summer 2015

MICHNIK, ADAM = (1946) lengyel történész, esszéista, ellenzéki politikus, közíró, a *Gazeta Wyborcza* alapító főszerkesztője, Bernard Kouchnerrel közös beszélgetőkönyvükből közlünk részleteket

MÜLLER, DIETMAR = (1969) nagyszebeni születésű történész, Kelet-Európa-kutató, a GWZO-nak, a lipcsei egyetem Kelet-Közép-Európa kutatóintézetének tudományos munkatársa

NÉMETH ZOLTÁN = (1970, Érsekújvár) irodalomtörténész, kritikus, költő, a nyitrai egyetem tanára, a budapesti Szlovák Intézetben általa vezetett beszélgetés szerkesztett szövegét közöljük

PARTI NAGY LAJOS = (1953) író, költő

PETR, PAVEL = (1969) cseh költő, a cím nélküli versek az *Ostrovának* (2012) című kötetéből valók

PIAČEK, MARTIN = (1972) szlovák szobrászművész, a pozsonyi művészeti akadémia tanára

POLGÁR ANIKÓ = (1975) költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él. Klasszika-filológiát tanult a pozsonyi egyetemen, a nyitrai egyetem magyar nyelv- és irodalomtudományi intézetének docense

POLLACK, MARTIN = (1944) osztrák író, publicista, polonista műfordító, a L'Harmattan kiadónál megjelenő könyvének egyik fejezetét közöljük

RAJK LÁSZLÓ = (1949) építész, látványtervező, a demokratikus ellenzék egykori tagja, *Hiányzó hősök* c. kiállításának anyagából válogattunk

RANKOV, PAVOL = (1964) Európai Irodalmi díjas szlovák író, újabb regényéből hozunk részleteket

RJABCSUK, MIKOLA = (1953) ukrán közíró, kulturális és politikai elemző, az ukrán PEN-klub elnökhelyettese, írását a *Beton International* c. belgrádi kiadvány és a *eurozine* európai netmagazin nyomán közöljük

SCHLÖGEL, KARL = (1948) német történész, esszéista, Kelet-Európa-kutató, a Viadrina egyetem tanára, a brémai egyetemen tartott előadásának szövegét közöljük

SMOLAR, ALEKSANDER = (1940) lengyel politológus, 1971-től emigrációban élt, Párizsban a CNRS munkatársa és az *Aneks* c. lengyel ellenzéki folyóirat szerkesztője, Tadeusz Mazowiecki elnöki tanácsadója volt, a Stefan Báthory alapítvány elnöke

TROEBST, STEFAN = (1955) német történész, a kelet-közép-európai történelem és kultúra vezető kutatója a lipcsei egyetemen

VIGULS, ARVIS = (1987) litván költő

WILHEIM ANDRÁS = (1949) zeneszerző, zenetudós, a Zeneakadémia tanára, itt közölt szövege a Centrális Galériában rendezett kiállítás megnyitójaként hangzott el 2011. november 4-én

ZÁBRANSKÝ, DAVID = (1977) Magnesia Litera-díjas cseh író, eddig négy könyve jelent meg, tavaly visegrádi ösztöndíjas volt Budapesten, új regényéből közlünk részletet és egy arról szóló írást

ZÁVADA PÁL = (1954) író, szociológus, szerkesztő

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY ALAPÍTÓI ÉS KURATÓRIUMÁNAK TAGJAI:

Bacsó Béla, Esterházy Péter, Fehér Márta, Heller Ágnes, Kertész Imre, Konrád György, Kornis Mihály, Kukorelly Endre, Lengyel Péter, Parti Nagy Lajos, Surányi György

TARTALOM

DALOS

- Dalos György: Hogy azt írjam, amit gondolok (Bárdos Deák Ágnes interjúja) 1
 Dalos György: Az oroszországi németekről (A cárnó vendégei) 5
 (Karádi Éva ford.)

MOSZKVA ÉS BERLIN KÖZÖTT

- Karl Schlögel: Moszkva és Berlin a 20. században (Karádi Éva ford.) 8
 Viktor Martinovics: Chagall Vitebszkben (Varró Gábor ford.) 13
 Forgács Éva: Malevics Vitebszkben 15
 Dietmar Müller, Stefan Troebst: Az 1939-es Hitler-Sztálin paktum az európai történelemben és emlékezetben (Karádi Éva ford.) 17
 David Zábranský: A strakonicei csendőrség 1935 januárjától (regényrészlet) (Koloszár Péter ford.) 22
 Martin Pollack: Az ellenségkutató (Halott a bunkerban) (részlet) (Halasi Zoltán ford.) 24
 Kornis Mihály: Látom-e, amit hiszek 27
 Adam Michnik – Bernard Kouchner: A '68-as nemzedékről (Köböl Anna ford.) 33
 Dora Čechova: Nem akartam Lenin lenni (Pet'ovská Flóra ford.) 36

SZLOVÁK MÚLT- ÉS KÖZELMÚLTfeldolgozás

- Agnesa Kalinovával Jana Juraňová beszélgetett: Hét életem volt (memoár-részlet) 42
 Jana Juraňová: Elintézetlen ügy (regényrészlet) (Vályi Horváth Erika ford.) 44
 Pavol Rankov: Anyák (regényrészlet) (Tóth Annamária ford.) 47
 Peter Juščák: Elhurcoltak (Balázs Andrea ford.) 49
 Peter Juščák: És ne feledd a hattyúkat (Polgár Anikó ford.) 50
 Peter Krištúfek: A süket ember háza (előszó) (Koloszár Péter ford.) 53
 Földes Györgyi, Görözdí Judit, Németh Zoltán, Parti Nagy Lajos és Závada Pál: A bennünk élő múlt (Beszélgetés a műtfeldolgozásról) 55
 Zúska Képplová: SZA_ADSÁG (Dósa Annamária ford.) 61

KOMMENTÁROK, VITÁK

- Annabelle Littoz-Monnet: Az Európai Unió emlékezetpolitikájáról (Karádi Éva ford.) 71
 Mihail Rjabcsuk: Fordulat jobbra – és megint vissza (Karádi Éva ford.) 74
 Aleksander Smolar beszélgetés: Lengyelország és a menekültkérdés (Karádi Éva ford.) 77

TUDÓSÍTÁSOK

- Ébli Gábor (Zürich): A képrombolástól a múzeumfejlesztésig 79
 Petr A. Bílek (Prága): David Zábranský új könyvéről (Koloszár Péter ford.) 81
 Krasztev Péter (Rodopec): Csoportképek egy határ két oldaláról 81

VERSEK

- Polgár Anikó (52), Petr Hrbáč (54), Aleš Kauer (60), Pavel Petr (26) (Cseh Zoltán ford.), Arvis Viguls (6, 21) (Lackfi János és Lackfi Margit ford.) versei

KÉPEK

- Lettre arc+kép: Rajk László „Hiányzó hősök” c. sorozatát bemutatja Wilhelm András (40):
 Andrassy Katinka (3), Bence György (35), Bibó István (11), Csalog Zsolt (23), Cseh Tamás (37), Donáth Ferenc (19), Duczynska Ilona (3), El Kazovszkij (16), Ember Judit (39), Försi István (7), Erdély Miklós (29), Gimes Miklós (29), Halász Péter (37), Halda Alíz (28), Hamburger Mihály (35), Karig Sára (18), Körner Éva (16), Krassó György (40), Litván György (19), Losonczy Géza (11), Maléter Pál (9), Mérei Ferenc (28), Mészöly Miklós (40), Nagy Imre (9), Petri György (7), Rajk Júlia (3), Solt Otília (35), Szabó Mikós (18), Vági Gábor (40), Vásárhelyi Miklós és Edit (11)
 Martin Piaček munkáit (41, 45, 46, 47, 51, 53, 55, 57, 59, 63, 65, 67) bemutatja Hushegyi Gábor (41)
 A borítón Rajk László könyvtér Milan Kundera *Tréfa* c. könyvének szamizdat kiadásához

ŐSZI LETTRE-NAPOK

Találkozások a Lettre szerzőivel

2015. szeptember 30-án, szerdán 18 órakor
 a budapesti Szlovák Intézetben
 (Budapest, VIII. Rákóczi út 15.)

Oázis és Lettre-bemutató

Radoslav Passia, Ágoston Zoltán, Hushegyi Gábor, Görözdí Judit

2015. október 8-án, csütörtökön 19 órakor
 a Kossuth Klubban
 (Budapest, VIII. Múzeum u. 7.)

Mircea Cărtărescuval Dragomán György beszélget
 az őszi Margó-fesztivál keretében

2015. október 17-én, szombaton 18 órakor
 a Petőfi Irodalmi Múzeumban
 (Budapest, V. Károlyi M. u. 16.)

visegrádi rezidens írók beszélgetése a „gulyáskommunizmusról”
 a Transzfer-fesztivál keretében

IMPRESSZUM

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE Negyedéves európai kulturális folyóirat. A Magyar Lettre Internationale Alapítvány lapja. Kiadja a Jelenkor Kiadó Kft., az LS Kiadói Csoport tagja. 1066 Budapest, Nyugati tér 1. Alapította: Antonin J. Liehm és Mihályi Gábor 1991-ben. Szerkeszti: Karádi Éva (felelős szerkesztő). Munkatársak: Csizmadia Katalin, Koronczai Endre, Szabó Attila. A szerkesztőség postacíme: c/o Európai Kulturális Alapítvány, 1053 Budapest, Egyetem tér 1. Telefon: 212-6748, E-mail: lettre@c3.hu ISSN: 0866-692X. Lapengedély száma: B/KUL/321/90. Nyomdai előkészítés: Katart-Tipografia Bt. Nyomta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft. Pécsen. Egy szám ára 900 Ft. A Lettre a neten: www.c3.hu/scripta/lettre, a eurozine netmagazin részeként: www.eurozine.com. E-mail: lettre@c3.hu. Bankszámlaszám alapítványi támogatáshoz: IBAN HU55 1020 0823 2221 9237. Adószám az 1%-os támogatáshoz: 19636168-2-41. Kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.

PARTNERLAPJAINK

PÁRIZSBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: A.J. Liehm. Címe: 41, rue Babilott, 75013 Párizs. Telefon: (33.1) 45.65.26.29. Fax: (33.1) 45.65.90.01

RÓMÁBAN a LETTERA Internazionale. Szerkeszti: Federico Coen, A.J. Liehm. Kiadja: Via Trebbia 3, I-00198 Roma. Telefon: +39 068530230. Fax: 85832702. E-mail: lettera.int@tiscinet.it. Web: www.letterainternazionale.it

MADRIDBAN a LETRA Internacional. Szerkeszti: A.J. Liehm, Manuel Ortuno Armas. Címe: c/o Editorial Pablo Iglesias. Monte Esquinza 30.E28010 Madrid. Telefon: (34.91) 310.4696, Fax: 319.4585. E-mail: redaccion@fpabloiglesias.es. Web: www.fpabloiglesias.es

BERLINBEN a LETTRE International. Szerkeszti Frank Berberich, A.J. Liehm. Címe: Elisabethhof Portal 3b Erkelenzdam 59/61 D-10999 Berlin. Telefon: (49.30) 30.87.04.62, Fax: (49.30) 283.3128. E-mail: lettre@lettre.de. Web: www.lettre.de

BUKARESTBEN a Lettre Internationale. Szerkeszti: B. Elvin, A.J. Liehm. Címe: Alea Alexandru 38. s. 1. R-71273 Bukarest. Telefon: +40 1 230 1403. Fax: +40 1 230 7559. E-mail: lettre_internationale@yahoo.com. Web: www.cceol.com/periodicals

SKOPJÉBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Nikolas Koteski, A.J. Liehm. Címe: ul. 11. Oktomvri 2/6-2. 91000 Skopje. Telefon: (389-91) 364 070. Fax: 361 401. E-mail: JVladova@soros.org.mk

KÖPPENHÁGÁBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Peter Nielsen. Címe: c/o Mediafabriken, Store Kongensgade 40 E, 3. DK-1264 Kopenhagen. Telefon: +45 33 69 61 28. E-mail: lettre@lettre.dk

Számunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Szlovák Irodalmi és Információs Központ, a LIC SLOLIA programja és a European Network Remembrance and Solidarity ENRS támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

EUROPEAN NETWORK
REMEMBRANCE AND SOLIDARITY

2015.
OKTÓBER
15.-18.

KONYHA-NYELV

IRODALOM ÉS GASZTRONÓMIA

BUDAPEST
TRANSFER
INTERNATIONAL
FESTIVAL

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

WWW.PIM.HU

WWW.TRANSZFERFESZT.BLOG.HU

Visegrad Fund

osztrák kulturális fórum

Szatyor

VALAHOL EURÓPÁBAN

A L'Harmattan Könyvkiadó világirodalmi sorozata
a Szépírók Társasága és a Magyar Műfordítók Egyesülete ajánlásával

Ebben a kivételesen gazdag sorozatban minden európai országból és kultúrkörből egy kortárs regény jelenik meg.

A sorozat legjobb kötetei:

- Veronika ŠIKULOVÁ (Szlovákia): *Menettér*
(Mészáros Tünde fordításában, Závada Pál utószavával)
- Kjell WESTÖ (Finnország): *Ahol egykor jártunk*
(Papolczy Péter fordításában, Dalos György utószavával)
- Mircea CĂRTĂRESCU (Románia): *Káprázat. A test*
(Kosztai Gabriella fordításában, Papp Sándor Zsigmond utószavával)

Kövessen könyveink sorsát a facebookon:

<https://www.facebook.com/pages/LHarmattan/113305642028164>

A sorozat kötetei utánvétellel is, kedvezményes áron kaphatók a kiadó üzleteiben.

L'Harmattan Könyvesbolt: 1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 14–16.

Párbeszéd Könyvesbolt: 1088 Budapest, Horánszky utca 20.

szepirodalom.harmattan.hu

L'Harmattan